

T.C. BAŞBAŞKANLIK GAP BÖLGE KALKINTI İÇİŞİ BAŞKANLIĞI DOKÜMANTASYON MERKEZİ	
YER NO	16-C
DEMİRBAŞ NO	5150

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

**BİRECİK BARAJI'NDAN ETKİLENEN NÜFUSUN
YENİDEN YERLEŞİMİ, İSTİHDAMI VE
EKONOMİK YATIRIMLARI İÇİN
PLANLAMA VE UYGULAMA PROJESİ**

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

**BİRECİK BARAJI'NDAN
ETKİLENEN NÜFUSUN
YENİDEN YERLEŞİMİ,
İSTİHDAMI VE
EKONOMİK YATIRIMLARI İÇİN
PLANLAMA VE UYGULAMA
PROJESİ**

ISBN 975-19-2133-3

ANKARA 1998

Proje Yöneticisi

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (Sosyolog)

Celil AYGÜL (Ziraat Yüksek Mühendisi)

Oya AÇIKALIN (Sosyolog)

Doç. Dr. Ziya ÖZCAN (Sosyolog)

Doç. Dr. Oğuz ESEN (Ekonomist)

Dr. M. Şahin ÖCAL (Ekonomist)

Arş. Gör. İbrahim TOKATLIOĞLU (Ekonomist)

Serpil AYDOĞUŞ (Şehir ve Bölge Plancısı)

Ertan YEŞİLNACAR (Jeoloji Mühendisi)

İbrahim KOLOĞLU (Harita Mühendisi)

Esra AYMAN (Mimar)

Ertürk ÇELENK (CBS Uzmanı)

Ahmet TÜMAY (CBS Uzmanı)

Fotoğraflar

Ali AHISKALI - Süleyman YURDAKUL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1
Yeniden Yerleştirme Araştırmalarının Sorunları	5
Dünyadaki Uygulamalar	7
Türkiye'deki Uygulamalar	7
Proje'nin Gerekçeleri	9
Proje'nin Amacı ve Özellikleri	13
Proje'nin Örgütsel ve Yasal Çerçevesi	14
a- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı	15
b- Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali Tesis ve İşletme A.Ş.	16
c- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	17
d- Çevre Bakanlığı	18
e- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü	19
f- Tarım Reformu Genel Müdürlüğü	20
g- Yerel Yetkililer	20
Uygulama Projesi	21
Projenin Tanıtımı	21
Projenin Amacı	21
Projenin Kapsamı	22

Proje Alanı ve Bu Alanda Yaşayan Nüfus	22
Projenin Hedef Grupları	26
Alınması Beklenen Sonuçlar	26
Uygulama Aşaması	28
Bir Yıllık Sürede Proje Kapsamında Gerçekleştirilen Çalışmalar	42
Sonuç	51
Kaynaklar	52

ÖNSÖZ

Su ve uygarlık kavramları tüm insanlık tarihi boyunca örtüşmüştür. 20. yüzyıl suyun teknik, teorik, mühendislik ve ekonomik açılarından yoğun şekilde irdelendiği ve anlaşıldığı bir dönem olmakla birlikte, son kesiti dışında sosyo-ekonomik kalkınma, kısıtlılık, kalite gibi çok önemli yönlerinin gerek kamuoyu, gerekse de karar verenler nezdinde ve sonuç alınacak biçimde gündeme gelmesine tanık olamamıştır. Son yıllarda ise su kaynaklarının sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma için etkin kullanımı konusu her düzeyde yoğun bir biçimde gündeme gelmektedir. Tarih boyunca medeniyetlere yurt olmuş Güneydoğu Anadolu Bölgesi 21. yüzyılda, suyun ve gücünü sudan alan bir projenin yaratmaya başladığı gelişmeye tanık olmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi ile sağlanacak kalkınmanın amacı, çevre, tarih ve kültür değerlerine saygılı bir yaklaşımla, öncelikle insanların yeteneklerini geliştirebilecekleri, bugünkü ve gelecekteki kuşakların olanaklardan yararlanabilecekleri daha müreffeh, adil, katılımcı bir toplum yaşama için gerekli ortamı sağlamaktır.

GAP'ın su kaynakları geliştirme programı kapsamında, 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralinin yapılması öngörülmüştür. bu yatırımların sadece Bölge değil ülke kalkınmasına da önemli katkılar yapacağı açıktır. Ancak bu tür projeler belirli toplumsal grupları da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu grupların başında ise, yerleşim yerleri ve başta toprak olmak üzere, üretim ve geçim kaynakları baraj sularının altında kalan topluluklar gelmektedir.

Ülkemizde, barajların yapımında yaşanan olumsuz deneyimler, yeniden yerleşmeyle karşı karşıya kalan toplulukların yeni çevreleriyle uyum sorunları yaşayabildiklerini, ödenen kamulaştırma bedellerinin ise yatırıma değil tüketime yönelik kullanıldığını, sonuçta etkilenen toplulukların yoksullaşabildiğini ve ulusal kaynakların da boşa harcadığını göstermiştir.

İnşaatı halen devam etmekte olan Birecik Barajı'nın göl aynası altında kalacak yerleşimlerdeki nüfus için GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından bir proje uygulamasına başlanmıştır. "Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi", dünyada ilk kez baraj sula-

nı altında kalacak yerleşimlerdeki nüfusun, katılımcı ve sürdürülebilir bir anlayışla yeniden iskanını amaçlamaktadır. Proje, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na (UNDP) desteklenmekte ve proje uygulaması ise Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından istihdam edilen müşavirler eliyle yürütülmektedir.

Bu proje ile GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin ana felsefesi olarak kabul ettiği sürdürülebilir kalkınma ve katılımcılık kavramının ışığında, yeniden yerleşecek nüfusun, yer seçimi, yeni istihdam alanları yaratılması, gelir, meslek ve beceri kazandırma programları ve ödenen kamulaştırma bedellerinin nasıl üretken ekonomik alanlara yönlendirilebileceği konularında halkın isteklerini rahatça dile getirebilecekleri bir platform oluşturmuştur.

Yeniden yerleşime konu olan topluluklar, alternatif yerleşim alanları, yeniden iskan için uygulanması gereken prosedür ile ekonomik kalkınma modelleri ile ilgili olarak köy bazında dizi toplantılarla sürekli bilgilendirilmişlerdir. Yaklaşık 4 yıl sürecek olan projenin, bu kitapta yer alan uygulamaları, sadece ilk bir yıllık dönemi kapsamaktadır.

Bu kapsam ve felsefesi ile dünyada ilk kez uygulanan bu çalışmaya öncülük etmekten dolayı, Başkanı olduğum GAP Bölge Kalkınma İdaresi adına gurur ve mutluluk duyduğumu ifade etmek istiyorum.

Başta UNDP olmak üzere, projede görev alan ilgili kuruluşların yetkililerine ve en önemlisi, Halfeti, Birecik, Bozova, Nizip, Yavuzeli, Araban ilçelerinin yerel yöneticilerine ve köyleri kısmen ya da tamamen baraj göl aynası altında kalacak köylerin ahalisine ve çalışan tüm arkadaşlara proje yöneticisi sayın Prof. Dr. Birsen GÖKÇE nezdinde teşekkür ederim.

Dr. İ.H. Olcay ÜNVER
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı

GİRİŞ

Bölgesel kalkınmayı hedef alan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin, bu hedefe ulaşmasının genel çerçevesini çizen Master Plan'ında, sanayileşme ile gelişmiş teknoloji kullanımına ve bunlara ilişkin büyük ölçekli fiziki yatırımlara özel bir önem verilmektedir. Barajlar, sulama sistemleri ve tarıma dayalı sanayi tesisleri, GAP özelinde, bu yaklaşımın doğal unsurları ya da göstergeleri olmaktadır.

İleri teknolojiye dayalı bir sanayileşme yaklaşımının GAP'ta uygulanması ve sulama sistemlerinin devreye sokulması, bölgede, kaçınılmaz olarak, mevcut bitki deseninde, işletme büyüklüklerinde, teknolojiye ve üretim örgütlenmelerinde ve halkın tüketim normları ve yaşam biçimlerinde köklü değişiklikler meydana getirmektedir. Bazı durumlarda, üzerine fiziksel yatırımların yapılacağı tarımsal alanlar yitirilecek, bazı yerleşimler baraj göl aynalarında kalacaktır. Zira, GAP kapsamındaki 9 ilde toplam 22 barajın yapımı planlanmış olup bunların yapımı kaçınılmaz olarak onbinlerce insanın sahip olduğu

mülkün kamulaştırılmasını ve bu insanların başka yörelere yerleştirilmesini, kendilerine yeni istihdam alanları yaratılmasını gerektirmektedir.

Bu kaçınılmaz süreçte temel sorun, bölgede mevcut insan kaynaklarını ve projeden etkilenecek hedef grupları tüm yönleriyle tanımak, eğilimlerini saptamak ve böylece süreci olabildiğince planlı bir biçimde yönlendirebilmektir. Bunun için de hiç kuşkusuz, bilimsel yollarla derlenmiş verilere ve sağlıklı bilgilere gereksinim vardır.

GAP' temel hedefi, Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile görece daha gelişmiş olan bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkını orta vadede en aza indirmek, uzun vadede ise ortadan kaldırmaktır. Bunu sağlamak için, bölgedeki toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirmek ve etkin bir biçimde kullanmak üzere gerekli önlemlerin alınması öngörülmektedir. GAP hedeflerine ulaştıkça Bölge, ulusal kalkınmaya da katkıda bulunabilir hale gelecektir.

Projenin Gerekçesi : Bütün kalkınma projeleri, toplumsal yapıya bilinçli ve planlı bir müdahaledir. Dolayısıyla toplumsal yapıyı değiştirici, dönüştürücü etkilere sahiptir. Entegre bir bölgesel kalkınma projesi olan GAP için bu çok daha geçerlidir. Bu nedenle, gerek projenin olumsuz toplumsal etkilerine karşı önceden önlemler almak, gerekse de toplum tarafından benimsenebilecek ve halk katılımını sağlayacak tarzda projeler ve politikalar üretmek ve uygulayabilmek için mevcut toplumsal yapının çok iyi anlaşılması projenin başarısı ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması açısından bir zorunluluktur. Bunun sağlanabilmesi ise toplumun bilimsel yöntemle incelenmesini gerektirmektedir.

Yerleşim yerleri, toprakları, üretim ve geçim kaynakları baraj yapımı nedeniyle sular altında kalan toplulukların, Keban örneğinden başlamak üzere yaşadığı olumsuz deneyimler, kamulaştırma bedellerinin gününbirlik tüketim amacıyla harcanması ve uyum sorunları, hem etkilenen toplulukları yoksullukla yüz yüze getirmiş, hem de ulusal kaynakların rasyonel bir biçimde değerlendirilmesine yol açmıştır.

Bu sorunun çözümü, toplumun yapısı ve dinamikleri hakkında sistemli bilgi üretilmesiyle başlar. Nitekim, Türkiye'de ilk kez Keban Barajı'nın yapımı sürecinde ve sonrasında yaşananlar, "yeniden yerleşim" konusunun kapsamlı olarak ele alınıp incelenmesinin gerekçesini oluşturmuştur.

DPT'nin Yaklaşımı: Yaşanan deneyimlerin ışığında, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000 yılları için bölgelerarası ve bölge içi farklılıkların giderilmesi konusunda bütüncül ve sürdürülebilir bir yaklaşımın ulusal düzeyde benimsendiğini ortaya koymaktadır. Plan, GAP uygulamalarını bu çerçevede değerlendirmektedir. Kalkınma Planı'nın hazırlayıcısı Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) çeşitli rapor ve yayınları, yeniden yerleşim konusunda da benzeri bir ulusal politika benimsediğini göstermektedir. DPT kaynakları, kalkınma projeleri ve altyapı yatırımlarından etkilenecek kaynak kaybına uğrayan-

ların, yerel ekonomik, kültürel özellikler ve ulusal politikalar gözetilerek, uygun yerlerde yeniden yerleşimlerini, kalıcı biçimde en azından önceki gelir düzeylerini koruyacak istihdam ve yatırım olanaklarına kavuşmalarını ve yeni yaşamlarına uyumlarını kolaylaştıracak planlı uygulamalara yardımcı olunması gerektiğini vurgulamaktadır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın Uygulaması: Kalkınma ve yeniden yerleşime yönelik, sürdürülebilirliği ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ni hedefleyen bu yaklaşımın 1990'lı yılların başından beri yaşama geçirmek için kararlı adımlar atan T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP kapsamına giren illerin sosyo-ekonomik yapılarının, halkın sorunları ve çözüm yollarının belirlenmesine yönelik bir dizi araştırma yaptırmıştır. Bu araştırmaların sonuçları doğrultusunda uygulama projelerinin başlatılması öngörülmüştür. "GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları" araştırması bu projelerden biridir.

Sosyoloji Derneği tarafından 1992-1994 yılları arasında gerçekleştirilen bu araştırmanın amacı, bölgede yapılan ve yapılması planlanan barajlar nedeniyle evlerini, köylerini ve topraklarını tamamen veya kısmen kaybeden ve kaybedecek nüfusun sosyo-ekonomik durumlarının saptanması, bu çerçevede kendilerine sağlanmış ve sağlanacak olanak ve hizmetler hakkında düşündüklerinin ve geleceğe yönelik beklentilerinin belirlenmesi idi. Halkın beklentileri, yeniden yerleştirmenin sorunları ve kamulaştırma bedellerinin istihdam yaratıcı alanlara yönlendirilme olanaklarının tartışıldığı bu araştırma aynı zamanda GAP Bölge Kalkınma Programları'nın hazırlanmasında temel başvuru kaynaklarından birisidir.

1994 yılında yayınlanan araştırma raporunun bulguları GAP İdaresi'nin, 1996 yılında yapımı başlangıç aşamasında olan Birecik Barajı göl aynasında kalacak bölgeyi pilot alan seçerek, bir uygulama projesi başlatmasına neden olmuştur.

Yeniden Yerleştirme Araştırmalarının Sorunları

Toplumsal yapıyı etkileyecek en önemli dışsal etkenlerden birisi zorunlu g ve yeniden yerleştirmedir. Çünkü uygulamaya neden olan proje ülke ya da bölge için ne kadar önemli olursa olsun kişisel olarak bundan olumsuz etki-lenenler projeyi kendilerine zarar veren bir olay olarak nitelemektedirler.

Yeniden yerleşilecek yer için talepler genellikle yakın ve bölge içi yöreler olmaktadır. En önemli sorunlar da kamulaştırmadan doğan ekonomik kaynağın kullanımı, gl aynası nedeniyle kaybedilen ekonomik yapı ile çevreye uyum konusunda ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bu tip projeler salt ekonomik yönleriyle ile ele alınamaz. Yeniden iskan edilenlerin kırsal ya da kentsel alanlarda yerleştirilmeleri, yaşantıları ve beklentileri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır.

Araştırma sonuçlarının ilginç bulgularından biri de yerleştirmeye konu olanların, yerleştirmeye ilişkin tercihlerinde ortaya çıkmaktadır. Yerleştirmenin topluca lmasını isteyenler %70.5 tir. Kamulaştırma bedellerini topluca değil bireysel olarak almak isteyenlerin oranı ise %69.7 dir. Bu durum geleneksel bağları sürdürmenin yanında değişimi gündeme getirmekte olup pazara açılmanın getirdiği bir davranış biçimi olarak da değerlendirilebilir.

"evreye uyum" ve "evreyle çatışma", hem halen yerleştirilme yapılmış yerlerde söz konusu olan önemli bir toplumsal sorun, hem de henüz daha yerleştirilmeyen kişilerde önemli bir endişe kaynağıdır. Bu durum bundan önce yapılan uygulamalarda da söz konusu olmuştur.

Köylülerin zorunlu göç olayını nasıl karşıladıkları, neden şu ya da bu bölgeye gitmek istedikleri, hayatlarını nasıl yeniden düzenlemeyi düşündükleri gibi sorular ve yanıtlar, kuşkusuz, içinde buldukları sosyo-ekonomik ortamdan etkilenmektedir. Uyum süreciyle ilgili sorunların büyük lde zorunlu gten önce ve sonra karşılaşılan yapı farklılığından kaynaklanması ya da g öncesi ve sonrası benzer toplumsal ve ekonomik ortamın söz konusu olduğu hallerde, uyum sorunlarının azalması beklenebilir.

Bu konuda özellikle üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, zorunlu iskana tabi tutulanlara devlet tarafından yapılan yardımlar ve desteğin (örneğin ev yapma, arazi verme, yol açma gibi), gidilen yörede daha önce yaşayanları rahatsız etmesidir. Bu durum, göç edenlerin uyum sorunlarını daha da artırmaktadır.

Öte yandan göçe tabi tutulanlar ve tutulacaklar bir taraftan devletçe iskan edilmeyi, öte taraftan ise yüksek kamulaştırma bedeli almayı istemektedirler. Hem korunmak, hem de "daha fazla"ya sahip olmak insan tabiatının vazgeçilmez özelliklerindedir.

Yeniden yerleştirme ile ilgili en önemli sorunlardan birisi de kamulaştırmalardan doğan ekonomik kaynağın kullanımına ilişkindir. Kamulaştırma bedellerinin "hakkaniyet" ölçülerinde olması ile ilgili sorunların yanı sıra, bu bedellerin nasıl ve nerelere harcanacağına ilişkin yönlendirici bir paketin hazırlanmamış olması, hem göçenlerin ellerindeki parayı gereksinim dışı alanlarda tüketim amaçlı kullanmalarına, hem de orta ve uzun vadede büyük ekonomik sıkıntılar yaşamalarına neden olmaktadır. Araştırmada tespit edilen bir unsur olarak, göçle ilgili sorunlarla ilgilenmek üzere "Köy Kurulu"nun kurulmasına sıcak bakan insanların, ekonomik kaynakları kullanma konusunda da benzeri bir organizasyon için teşvik edilmeleri ve desteklenmeleri gerekmektedir. Zira ekonomik sorunlar içinde bulunan yeniden yerleştirilenlerin uyum sorunları daha da büyümekte ve kronikleşmektedir. Özellikle toplumsal yapıyı ve değişmeyi doğrudan etkileyen uygulamalarda toplumsal ve ekonomik göstergeler birlikte ele alınmalıdır. Çünkü hedef, insanları daha ileri bir aşamaya ulaştırmak ve refah içinde yaşamaya yöneltmektir.

Bu nedenle, bu tür projelerde hazırlık aşamalarından başlayarak. Uygulamalarda Toplum bilimin araçlarına ve uzmanlarına önem verilmedikçe özde yaşanan uyum sorunlarını çözmek mümkün olmayacak, hatta sorunlar sürekli olarak büyüyecektir.

Dünyadaki Uygulamalar

Dünyada yapılan yeniden yerleştirme uygulamaları da, sorunun kültürel olmanın ötesinde evrensel bir içerik taşıdığını ve her uygulamada insan faktörüne ilişkin sorunların gündeme geldiğini göstermiştir. Norris Barajı dolayısı ile Amerika'da gerçekleştirilen Tennessee Vadisi uygulamasındaki başarısızlığın temel nedeni, insanlara yönetimlerce empoze edilmeye çalışan "Modernizasyon"dur. Buna ekonomik uygulama hataları da eklenince, proje başarısızlığa mahkum edilmiş olmaktadır. Sosyal planlamanın öneminin ortaya çıkışı açısından önemli bir proje olan Tennessee Vadisi gibi Kuzeydoğu Tayland'daki Pa Wong Barajı uygulaması, Mısır'da Aswan Barajı ve etkilenen Nubyalı aileler, Afrika'da Kainji Barajı dolayısı ile kurulan Yeni Bussa ve sorunları, 1986 ya da Çin'deki Üç Vadi Barajı uygulamalarında sürekli olarak toplumsal sorunlarla karşılaşılması bir rastlantı değildir. Toplumsal bilimlerden yararlanılmaması, uzmanlara yeterince önem verilmemesi, projelerin salt ekonomik getirileri ile ele alınması, yöre halkının hem mekanlarından, hem de gelir kaynaklarından mahrum edilmesi, yönetsel ilgisizlik, eski-yeni ayrımı ve benzeri konular projelerin ortak sorunları olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'deki Uygulamalar

1960'lı yıllarda Kebandan başlamak üzere Atatürk, Karakaya ve bir dizi diğer barajların yapımı nedeniyle evlerinden, topraklarından ve yaşam biçimlerinden ayrılmak zorunda kalan binlerce insanın ani ve dıştan gelen ekonomik ve toplumsal sorunlar (iç göç, istihdam ve kamulaştırma v.b. gibi) yaşamasına neden olmuştur. Bu durum sonuçta kızgın ve üzgün bir kitle yaratılmasına yol açmıştır.

Son yıllarda yaşanan bu olumsuzlukların asgariye indirilmesi görüşü çeşitli çevrelerce giderek yaygınlaşmaktadır.

Gerek Türkiye, gerekse Dünya ölçeğinde "yeniden yerleştirme" projelerinde görülen başarısızlıkların özeti, modernizasyonun halka empoze edilmesi ve halkın da ya modernleşmesi ya da modernleşme sürecinde boğulmasıdır. Bu süreç Türkiye'de kamulaştırma ve iskan kanunlarına ve bu işle görevli çok sayıda kuruluşa rağmen, "boğulan nice insanlar ve heba olan nice kaynaklar" yaratmıştır.

Bu olumsuzluklara karşı alınacak önlem, kalkınmayı sürekli kılaçak toplum katılımını sağlamak için politika ve stratejiler üretip uygulamaktır. Bu bir süreçtir ve bu sürecin başlatılması toplum yapısı ve dinamikleri hakkında sistemli bilgi üretilmesini gerektirir.

İşte Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi'nin dayanağı budur.

PROJENİN GEREKÇELERİ

Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) çeşitli rapor ve yayınları, bölgelerarası ve bölge içi farklılıkların giderilmesi konusunda bütüncül ve sürdürülebilir yaklaşımın bir ulusal politika olarak benimsendiğini göstermektedir. DPT kaynakları, kalkınma projeleri ve altyapı yatırımlarından etkilenecek kaynak kaybına uğrayanların, yerel ekonomik, kültürel özellikleri ve ulusal politikalar gözeticiler, uygun yerlerde yeniden yerleşimlerini, en azından önceki gelir düzeylerini koruyacak istihdam ve yatırım olanaklarına kavuşturulmalarını ve yeni yaşamlarına uyumlarını kolaylaştıracak planlı uygulamalara yardımcı olunması gerektiğini vurgulamaktadır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1990'lı yılların başından itibaren, olumsuzlukların üstesinden gelebilecek bir stratejiyi gündeme almış ve GAP'ın hedefini, "sürdürülebilir insani kalkınma" sloganıyla bütünleştirmiştir. Böyle bir hedef, projelerin tasarlanması, uygulanması ve kalkınmayı ele alış perspektifinde birtakım ilkelerden hareket edilmesini zorunluluk haline getirmiştir

Bu ilkeler,

- ➔ Halk katılımı,
- ➔ Kalkınmada eşitlik,
- ➔ Göç ve Sürdürülebilir kalkınma,
- ➔ GAP'ta insan kaynaklarının geliştirilmesidir.

Halk Katılımı: Halkın karar alma süreçlerine katılımı, doğal kaynakların, sulama ve üretim sistemlerinin yönetiminde kalkınmanın sağlanması açısından çok önemlidir. Katılımın ön ve vazgeçilmez koşulu ise örgütlenmedir. Genelde Türkiye'de özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde katılım konusunda üç engelle karşılaşılmaktadır.

- ➔ Plancı ve uygulayıcıların bizzat kendilerinin katılımcı bir zihniyet ve yaklaşıma sahip olmamaları,
- ➔ Cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik düzeye bağlı farklılaşmaların, bazı grupların kararlara katılımını zorlaştırması,
- ➔ Toplumun örgütlenme düzeyinin düşüklüğü, dolayısıyla, kalkınma hamlesinde ağırlığın devlet tarafında olması.

Bu sorunlar genel hatlarıyla Birecik Barajı Projesi çerçevesinde de geçerli olmakla birlikte, Proje ana felsefesi ile bu üç sorunu aşmaya ve bu sorunların aşılabildiği bir model yaratmaya çalışmaktadır.

Kalkınmada Eşitlik: Bireyin çevresindeki sorunlara yönelmesi, kendi sorunlarını aşmasıyla mümkündür. Dolayısıyla, insanların temel gereksinimlerinin karşılanmasında aynı fırsatlara sahip olmaları gerekir. Eşitlik, yoksulluğun ortadan kaldırılması amacına yöneliktir. Sosyo-ekonomik durumları farklı gruplar, cinsiyet ve yaş grupları arasındaki fırsat eşitsizliği "katılım"da da eşitsizliği gündeme getirmektedir. Bu nedenle bölgede, cinsiyet ve yaş grupları arasında görülmekte olan ve gelir dağılımında mevcut olan önemli eşitsizlikler kalkınma sürecinin dar boğazlarıdır. Sürdürülebilir ve eşitlikçi bir kalkınma için bu özel grupların özel projelerle ele alınması, gençlerin ve kadınların avantajsız koşullarının giderilmesi ve yoksullar için de düzenli gelir getirici alanların yaratılması gerekmektedir.

Güneydoğu'daki cinsiyet, yaş ve sosyo-ekonomik gruplar arasında gözlenen büyük farklılaşma, Proje alanında görece olarak daha azdır.

Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Nüfusun Yerinde Tutulması: Bu konuda, GAP Bölgesi için üç temel sorun vardır. Bunlar,

- ➔ Nüfus artış hızının yüksek oluşu,
- ➔ Nüfus hareketleri,
- ➔ Yerleşim düzeni.

Yoğun göç, sürdürülebilir kalkınmayı tehdit eden bir unsurdur. Bu nedenle, nüfus hareketlerinin yönlendirilmesine gereksinim vardır. Nüfus artış hızının yüksekliği, yoksulluğu ve yeni arayışları, yani "göç"ü gündeme getirmektedir. Bölgelerarası kalkınma farklılıklarının azaltılması hedefinin temel amacı, yoğun göçü önlemektir. Öte yandan, kırsal alanda gözlenen dağınık yerleşim düzeni bir takım altyapı olanaklarını zorlamakta ve fırsat eşitliği sağlayacak eğitim, sağlık ve benzeri sosyal hizmetlerin götürülmesini güçleştirmekte ve engellemektedir.

Güneydoğu'da yaygın olan bu özellikler bakımdan Proje alanı belli sapsmalar göstermekte olup bu alanda nüfus artış hızı ve göçün yoğunluğu görel olarak düşük, yerleşim düzeni ise topludur.

GAP'ta İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi: Etkin eğitim, tanıtım ve sağlık hizmetlerine bağlıdır. Bu hizmetlerden tüm nüfusun yararlandırılması, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Genelde Bölge'nin özelde de Proje alanının toplumsal özelliklerinin bilinebilmesi, GAP İdaresi'nin sistemli olarak planlayıp desteklediği araştırma çalışmalarıyla mümkün olmuş ve 1990'ların ilk yarısında sağlanan veri tabanına dayanarak, makro düzeyde bir yaklaşım geliştirilip, bu yaklaşımın bir sonucu olan Sosyal Eylem Planı hazırlanmıştır.

Burada vurgulanması gereken konu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Sosyal Eylem Planı'nın yaşama geçirilmesinde GAP Bölge Kalkınma İdaresi yanında diğer kamu, özel ve gönüllü kuruluşların ve toplum örgütlerinin önemli roller üstlenmesi gerekliliğidir. Sorunların tanımlanması, ilgili gruplara duyurulması ve bu grupların motive edilmesi, halkla sağlıklı iletişim kurmaları ve tüm bu unsurlar arasında eşgüdümün sağlanması görevini GAP İdaresi yerine getirmektedir. GAP İdaresi'nin uzun vadede ulaşmak istediği hedef ise, sorun ve gereksinimlerini kendisi belirleyen ve gereksinimlerini karşılamak üzere tüm kaynaklardan yararlanabilen örgütlü, bilinçli ve aktif nüfus gruplarının ortaya çıkmasını sağlamaktır.

İşte bu nedenle GAP İdaresi 1996 yılında yapımı başlangıç aşamasında olan Birecik Barajı'ndan etkilenen bölgeyi pilot alan seçerek yukarıda sergilenen tüm konuların yeni bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlayıcı bir uygulama projesine öncülük etmiştir.

PROJENİN AMACI ve ÖZELLİKLERİ

Proje'nin amacı, Birecik Barajı'ndan etkilenen 46 yerleşim biriminde yaşayan halkın katılımıyla yeni yer seçimini, yeniden yerleşimi ve yeni ekonomik uğraşı alanlarına yatırımlar ve istihdam yoluyla yeni durumlara uyum sağlayabilme sürecini başlatmaktır. Bu sürecin diğer boyutu, kamu kuruluşları arasında eşgüdümü sağlamaktır.

Proje'de halk katılımı, bilginin üretilmesinden, uygulamaların örgütlenmesine ve denetlenmesine kadar tüm etkinlik alanlarında ilgili hedef grupların Proje'nin gerçekleşmesinde etkin rol almaları olarak tanımlanmıştır.

Proje'nin amacı, bu tür uygulamalar için gereken eğitimin verilmesi ve örgütlenme konusunda destek sağlanmasını da kapsamaktadır.

Amacı yukarıda belirlendiği biçimde tanımlanan Proje'nin en önemli iki bileşeni katılım ve eşgüdüm olmaktadır; böylece, halkın kendisi ile ilgili her aşamadaki kararlara katılması ile kararlar ve uygulamalar için kamu kuruluşları arasında eşgüdümün sağlanması Proje'nin temelini oluşturmaktadır.

Böyle çok amaçlı ve çok bileşenli bir projenin yürütülmesinde doğal olarak bir dizi sorunla karşılaşılacaktır. Bu durum, projenin doğasından kaynaklanmaktadır. Ülkemizdeki kamu kuruluşlarının sayısı ve yasal düzenlemeler bir çok konuda yeterlidir. Ancak hizmetlerin verilisinde gözlenen, bölünmüşlük, birlikte çalışma ve hizmet üretme alışkanlığının olmayışı ve dolayısıyla iş yapmada ortak paydanın yakalanmasına gayret edilmeyişi verilen birçok hizmet ve yapılan yatırımların yetersiz kalmasına yol açmaktadır.

İşte GAP İdaresi, bürokraside dönüm noktasını yakalamış, insan ve kalkınma odaklı sosyal araştırmalara öncülük ettiği gibi, bu araştırmaların yaşama geçirilmesi için de çeşitli projeler başlatmıştır. Bu projeler kapsamında gerçekleştirilen her toplantı katılımcıların eğitimine katkıda bulunması nedeniyle, GAP İdaresi'nin başarı hanesine olumlu puan olarak kaydedilmelidir.

Toplumsal yapının özellikleri çerçevesinde bu atılım ve konular değerlendirildiğinde genelde toplumumuzun, başlangıçta yeniliklere "karşı" olduğu ve şüpheci bir tutum geliştirdiği gözlenmektedir. Varolan durumu sürdürme, alışılmışın dışına çıkmama ve siyasal ortamdan yararlanarak sorun çözme alışkanlıklarının yaygın olduğu ülkemizde bu bakış açısının değişmesi ya da esneklik kazanması zaman ve emek gerektirir. Öte yandan, gerek halktan gerekse resmi görevlilerden zaman zaman tepkilerin alınması kaçınılmaz bir süreç olup, bütün bunlar, toplumsal değişimin doğum sancılan olarak değerlendirilmelidir.

Sürdürülebilir kalkınma için gerekli alt-yapı projelerinin başlatılması, GAP İdaresi için başarı olduğu ölçüde, Güneydoğu Bölgesi'nin kalkınma hamlesine de ivme kazandırmaktadır. Proje'nin başarısı ise kuruluşlar arasında gerçekleştirilecek eşgüdüm ve halkın katılım/örgütlenme boyutundaki bilinçlenmesiyle doğru orantılıdır. Kuruluşlararası eşgüdümün sağlanması daha önce sözü edilen bölünmüşlüğü ortadan kalkmasına olanak verecek ve beraber çalışma alışkanlıklarının gelişmesine katkıda bulunacaktır. Öte yandan proje halkın katılımını sağladığı ölçüde, teknik bakımdan rasyonel olan karar ve uygulamaların, kültürel bakımdan da sınanmasına, halkla kamu kuruluşlararası arasında diyalogun kurulmasına ve gelişmesine olanak tanıyacaktır.

PROJE'NİN ÖRGÜTSEL VE YASAL ÇERÇEVESİ : Birecik Baraj yapımı çok boyutlu bir projedir. Projenin sadece bir inşaat projesi olarak düşünülmemesi gerekir. Baraj yapımı ve göl aynasının oluşturulması sürecinde alandaki sosyo-ekonomik ve çevresel etkilerin birlikte planlanması gerekmiş ve bu amaçla çeşitli kuruluşların kendi yasal sorumlulukları çerçevesinde projeler hazırlamaları ve uygulamaları gündeme gelmiştir. Değişik Bakanlıklara bağlı olan bu kuruluşların bazılarında uygulama projelerine başlanmıştır. Bazı kuruluşlarda ise süreç içindeki zamanlamaya göre proje hazırlama ve çalışmaları sürdürülmektedir. İlgili kuruluşlar ve yasal sorumlulukları kısaca aşağıda özetlenmiştir.

a- GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbiri almak veya aldirmek, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çerçevede GAP İdaresi, Birecik Barajından etkilenen alanda yaşayan insanların sahip oldukları tarım arazilerini yitirmeleri, mülklerinin kamulaştırılması, halkın başka yörelere yerleşmesi yeni istihdam alanlarına kayması gibi barajın olumsuz sosyo-ekonomik etkilerine karşı önceden önlemler alınması gereğini duymuş ve katılımcı yerleşim proje çalışmalarını başlatmıştır. Proje GAP İdaresinin Koordinatörlüğünde yürütülmektedir.

b- Birecik Baraj ve Hidroelektrik Santrali Tesis ve İşletme A.Ş.

İnşaatına 1996 yılında başlanan Birecik Barajın yapımı ve işletmesinden kısa adı Birecik A.Ş. olan şirket sorumludur. Şirket Türk, Alman, Avusturya, Fransız ve Belçikalı şirketlerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Baraj inşaatı Birecik A.Ş. tarafından yap-işlet-devret modeli ile gerçekleştirilmekte olup, kontrolü Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı eliyle yürütülmektedir. Barajın 1999 yılında su tutmaya başlaması, 385 m. kotu olan maksimum su seviyesine 2000 yılında ulaşması ve 2001 yılında da işletmeye geçmesi planlanmıştır. Barajı 15 yıl süre ile şirket işletecektir.

Temelde sulama ve enerji üretimi sağlanması amacıyla yapılan Barajın inşaatı programa göre devam etmekte ve Eylül 1998 tarihi itibarıyla % 65 seviyesine gelmiş bulunmaktadır.

Birecik Barajından etkilenen yerleşimlerin kamulaştırma işleri Elektrik İşleri Etüt İdaresi tarafından yapılmaktadır. Kamulaştırma işlemleri Mayıs 1994'te başlamış olup, teknik çalışmaların Aralık 1998 tarihinde tamamlanması öngörülmektedir. Kamulaştırma bedellerinin ödenmesinde kaynak sıkıntısı nedeniyle gecikmeler yaşanmaktadır.

c- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Ülkemizde Yap-İşlet-Devret yönetimi ile inşa edilmekte olan ilk baraj Birecik Barajıdır. Enerji, sulama ve içme suyu amaçlı olan barajın yapım çalışmaları Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın sorumluluğu altında yürütülmektedir. Birecik Barajından etkilenen taşınmaz varlıkların kamulaştırma işlemi Bakanlığa bağlı Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından Mayıs 1994'te başlamıştır ve Aralık 1998 tarihinde tamamlanması öngörülmüştür. Kamulaştırma işlemleri; mahallinde oluşturulan kıymet takdir komisyonlarının rayiç bedel üzerinden belirledikleri fiyatlardan yapılmaktadır. Fiyatlar arazilerin sınıflarına, ağaçların yaşına, konutların metrekarelerine göre farklılıklar göstermektedir. Belirlenen fiyatlarına karşılık Kamulaştırma bedelleri hak sahibi kişiler adına açılan banka hesaplarına yatırılmaktadır.

Bu çerçevede 1. ve 2. etap olan Baraj gövde ve stok sahası altında kalan alanların kamulaştırması tamamlanmıştır. 3. etap olan göl aynası altında kalan yerleşmelerin kamulaştırma işlemleri için ise çalışmalar sürdürülmektedir.

d- Çevre Bakanlığı

Birecik Barajı'nın enerji üretimi yanında içme ve sulama suyu amaçlı kullanımı, su kirliliğinin önlenmesi için tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu konuda 2872 sayılı Çevre Kanunu'na uygun olarak hazırlanan, amacı ülkenin yeraltı ve yerüstü su kaynakları potansiyellerinin her türlü kullanım amacıyla korunmasını, en iyi şekilde kullanımının sağlanmasını ve su kirlenmesinin önlenmesini, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirmek üzere, su kirliliğinin kontrolü esaslarının belirlenmesi için gerekli olan hukuki ve teknik esasları ortaya koyan "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği" hükümlerine uygunluk esas alınmaktadır. Yönetmeliğin 16. Madde-

sinde belirtilen, içme ve kullanma suyu rezervuarlarının ve benzeri su kaynaklarının korunması amacıyla, her kaynak için özel hüküm getirilmesi hükmüne dayanılarak GAP İdaresi ile Çevre Bakanlığı'nın ortak çalışması ile Birecik Barajı Alt-Bölgesine yönelik özel hükümleri bulunan koruma planı hazırlanmıştır. Plan kapsamında yeni yerleşim alanları öncelikli olmak üzere her türlü arazi kullanımı ve aktiviteye yönelik kararlar üretilmiştir. Bu plan ve hükümleri GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nce onaylamıştır.

e- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2510 sayılı yasa doğrultusunda, Hükümetçe yapılacak baraj, hava alanı, fabrika, ve savunma ile ilgili diğer tesislerin inşaaı, tarih ve tabiat kıymetlerinin korunması gibi amaçlar için yapılacak kamulaştırmalar veya özel kanunların uygulanması sebebiyle taşınmaz malların kısmen veya tamamen ellerinden alınması neticesi yerlerini terk etmek zorunda kalanlardan isteyenlerin devlet tarafından gösterilecek yerlere iskanını sağlamakla yükümlüdür.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Birecik Baraj alanından etkilenen köylerde devlet tarafından iskan isteyenleri saptamak amacıyla Şanlıurfa ve Gaziantep illerinin sınırları içinde kalan köylerde yeniden iskan duyurusu yaparak iskan isteyen aileleri belirlemiştir. Devlet eliyle iskan isteyen ailelerin hak sahibi olabilmeleri için kamulaştırılan malları karşılığında aldıkları bedeli İskan Fonuna yatırma zorunluluğu vardır. Ayrıca, köyleri Barajdan etkilenmeyen alanların da yeni bir yerleşim yeri kurulabilecek arazilerinin olması durumunda iskan yasasına göre köy nakli yapılabilmekte ve vatandaşlara konut edinme kredisi verilebilmektedir. Devlet eli ile iskan iki şekilde yapılmaktadır.

Tarımsal ve şehirsal iskan: Tarımsal iskan isteyenlere konut, işletme binası ve geçimlerini sağlayacak kadar tarım arazisi verilmektedir. Şehirsal İskan isteyen ailelere sadece konut yaptırılmaktadır.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü alanda, devlet eli ile iskan isteyen ya da kendi evini yapana yardım kredisi talep eden ailelerin belirlenmesi çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulacak yerleşim yerlerine sosyal ve ekonomik alt yapı hizmetlerinin götürülmesini de gerçekleştirecektir.

f- Tarım Reformu Genel Müdürlüğü

3083 Sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu çerçevesinde 1986 yılında Tarım Reformu uygulama bölgesi olarak ilan edilen Şanlıurfa ili sınırları içinde yeni bir yerleşim alanının belirlenmesi Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün yetkisinde bulunmaktadır. Bu nedenle Barajdan etkilenen ve Şanlıurfa il sınırları içinde yerleşmek isteyenler için yeni bir yerleşim yeri belirleme, imar planı hazırlama, arsaların satışını düzenleme çalışmaları Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün Şanlıurfa'daki Bölge Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. 1997 yılı içinde Baraj gövde alanında kalacak arazileri Kamulaştırılan Meteler Köyünün yeni yerleşim yerinin belirlenmesi çalışmaları Tarım Reformu Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Konutlar Kaymakamlığın Koordinatörlüğünde köylülerin kendi olanakları ile inşa edilmiştir. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü köyün alt yapı hizmetlerinin karşılanması çalışmalarını sürdürmektedir.

g- Yerel Yetkililer

Bu Katılımcı Yerleşim Projesinin özellikle uygulama aşamasında Vali, Kaymakam ve Belediye Başkanlarının önemli katkıları olmaktadır. Alanda yaşayan toplumun tüm sorunlarında ilk başvuru kişileri Kaymakamlar ve Belediye Başkanlarıdır. Toplumun projeye katılımının sağlanması ve uygulamanın gerçekleştirilmesinde yerel yöneticilerin yasal ve teknik olanaklarını kullanacağı varsayılmaktadır.

Proje'ye Tarım ve Köyleri Bakanlığı'nın ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitim faaliyetlerinin götürülmesi boyutu ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın, İstihdam olanaklarının yaratılması boyutu ile destek vermesi beklenmektedir.

UYGULAMA PROJESİ

PROJENİN TANITIMI:

Bu Proje'nin ön kabulü, zorunlu yer değiştirmenin yarattığı ekonomik, kültürel ve psikolojik olumsuzlukların planlı müdahalelerle yalnız en aza indirilebileceği değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal iyileşmelere yol açan bir süreç de dönüştürülebileceği düşüncesine dayanmaktadır.

Bu süreçten hareketle, Barajdan etkilenen nüfusun yeniden yerleşiminin mekansal, ekonomik, kültürel, sosyolojik ve psikolojik boyutları bir bütünün ayrı ayrı parçaları olarak ele alınmış ve bu doğrultuda bir dizi araştırma, planlama, uygulama ve izleme-değerlendirme çalışması tasarlanmıştır.

1992 yılında Ağustos ayında başlatılan Projeyi T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma Bürosü Başkanlığı; disiplinler arası bir uzmanlar grubu eliyle ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın katkısıyla yürütmektedir.

PROJENİN AMACI:

Proje'nin amacı, Birecik Barajı'ndan etkilenen 46 yerleşim biriminde yaşayan halkın katılımıyla yeni yer seçimi, yeniden yerleşim ve yeni ekonomik uğraş alanlarına yatırımlar ve istihdam yoluyla yeni durumlara uyum sağlayabilme sürecini başlatmaktır. Bu sürecin diğer boyutu, kamu kuruluşları arasında eşgüdümü sağlamaktır.

Proje'de halk katılımı, bilginin üretilmesinden, uygulamaların örgütlenmesine ve denetlenmesine kadar tüm etkinlik alanlarında ilgili hedef grupların Proje'nin gerçekleşmesinde etkin rol almaları olarak tanımlanmıştır.

Proje'nin amacı, bu tür uygulamalar için gereken eğitimin verilmesi ve örgütlenme konusunda destek sağlanmasını da kapsamaktadır.

Amacı yukarıda belirlendiği biçimde tanımlanan Proje'nin en önemli iki bileşeni katılım ve eşgüdüm olmaktadır; böylece, halkın kendisi ile ilgili her aş-

madaki kararlara katılması ile kararlar ve uygulamalar için kamu kuruluşları arasında eşgüdümün sağlanması Projenin felsefesini oluşturmaktadır.

PROJE'NİN KAPSAMI:

Belirlenen amaçlara, birbiriyle bağlantılı üç ayrı boyutta bilgi üretilerek ulaşıması planlanmaktadır. Proje'nin üç boyutu şunlardır:

- a) Yerleşime ilişkin mekansal boyut,
- b) İstihdama ve yatırımlara ilişkin ekonomik boyut,
- c) Toplumun yaşamına, örgütlenmeye ve yönetime ilişkin toplumsal boyut.

Mekansal boyutta toplanan veriler Coğrafi Bilgi Sistemi'ne aktarılmaktadır.

PROJE ALANI VE BU ALANDA YAŞAYAN NÜFUS:

Proje alanı, Baraj'dan etkilenen Halfeti İlçe Merkezi ile Şanlıurfa'ya bağlı Birecik, Halfeti ve Bozova ilçelerinin, Gaziantep'e bağlı Araban, Yavuzeli ve Nizip ilçelerinin ve Adıyaman'a bağlı Merkez ve Besni ilçelerinin toplam 45 yerleşimi kapsamaktadır.

Baraj'dan etkilenen yerleşim birimlerinin 1990 nüfusu toplamı 35.780 dir. Yerleşimlerin 1990 yılı nüfusları ve 1997 yılı Nüfus Sayımı geçici sonuçlarından elde edilebilenler Tablo 1'de görülmektedir. 1997 sayımı sonucu Proje kapsamına giren alanda, 2421 kişilik bir düşüşle nüfus kaybı gözlenmektedir.

Baraj'dan etkilenen toplam alan 50.203 dekar ve etkilenen parsel sayısı 5.104'dür.

Baraj'dan etkilenen yerleşim birimleri iki temel kategoride toplanmıştır. Birincisi, "yerleşim alanları ve arazileri etkilenenler", ikincisi de, "yalnız arazileri etkilenenler"dir. Birinci kategori kendi içinde, yerleşim alanları "tümüyle" ve "kısmen" etkilenen birimler olmak üzere de ikiye ayrılmaktadır;

TABLO : 1

YERLEŞİM BİRİMLERİNİN BİRECİK BARAJINDAN ETKİLENME DURUMU VE NÜFUSLAR

İLÇE ADI	YERLEŞİM ADI (*)	NÜFUS		ETKİLENEN ALAN (da)	ETKİLENEN PARSEL (adet) DURUMU	YERLEŞİM ALAN ETKİLENME
		1990	1997			
BİRECİK	METELER	163	171	3457	190	TAMAMI
BİRECİK	ALTINOVA	1666	1595	311	14	
BİRECİK	SURTEPE	452	312	22	37	
BİRECİK	GEÇİTTEPE	168	173	3034	219	TAMAMI
BİRECİK	KESKİNCE	1316	946	6718	555	TAMAMI
BİRECİK	DORUCAK	674	549	625	75	TAMAMI
BİRECİK	AYRAN	2588	2592	821	95	
BİRECİK	TOPLAM	7027	6228	14988	1185	
HALFETİ	KAVAKLICA	591	464	2510	289	TAMAMI
HALFETİ	SIRATAŞLAR	918	817	568	65	
HALFETİ	BULAKLI	356	307	2	1	
HALFETİ	KAYALAR	715	522	423	3	
HALFETİ	BOZYAZI	948	906	355	9	
HALFETİ	GÖZELİ	946	890	762	7	TAMAMI
HALFETİ	SAYLAKKAYA	1053	843	223	2	
HALFETİ	SAYAŞAN	426	299	597	41	KISMEN
HALFETİ	ÇAKALLI	522	573	690	28	
HALFETİ	MERKEZ	4128	2560	2322	232	KISMEN
HALFETİ	TOPLAM	10603	8181	8452	677	
BOZOVA	KIRAĞILI	430	326	158	11	
BOZOVA	KİLLİK	413	604	639	11	
BOZOVA	ÜRÜNLÜ	758	855	83	4	
BOZOVA	IRMAKBOYU	464	532	707	28	KISMEN
BOZOVA	ÖZGÖREN	444	307	1161	18	
BOZOVA	KARAPINAR	132	154	131	12	
BOZOVA	TOPLAM	2641	2778	2879	84	
NİZİP	KAVUNLU	553	422	4312	572	TAMAMI
NİZİP	SAMANDÖKEN	320	291	1120	40	
NİZİP	KEKLİK	469	180	1561	308	
NİZİP	TOYDEMİR	228	193	131	12	
NİZİP	A. ÇARDAK	1055	813	3927	772	
NİZİP	Y. ÇARDAK	303	285	1002	221	
NİZİP	ERENKÖY	866	563	1916	412	TAMAMI
NİZİP	GÜMÜŞGÜN	279	220	1384	354	KISMEN
NİZİP	KAMIŞLI	344	412	929	46	
NİZİP	K. MEYDANI	148	114	1510	159	TAMAMI
NİZİP	TOPLAM	4565	3493	17792	2896	
YAVUZELİ	KASABA	292	284	605	94	
YAVUZELİ	SARILAR	1227	1473	432	9	
YAVUZELİ	TOPLAM	1519	1757	1037	103	
ARABAN	ELİFKÖY	2082	2595	317	5	
ARABAN	FİSTIKLIDAĞ	683	715	949	16	
ARABAN	HISARKÖY	917	880	490	14	
ARABAN	TARLABAŞI	114	109	396	7	
ARABAN	ÇİFTEKOZ	290	310	100	0	
ARABAN	TOPLAM	4086	4609	2252	42	
BESNİ	KIZILIN	1473	2140	642	28	
MERKEZ	GÜMÜŞKAYA	1335	1610	837	35	
MERKEZ	AKDERE	1071	1175	667	34	
ADIYAMAN	TOPLAM	3879	4925	2146	97	
GENEL TOPLAM		34320	31971	49546	5084	

Birinci kategoriye oluşturan "yerleşim alanları ve arazileri etkilenen" birimler arasında 9 köyün yerleşim alanları tümüyle, 3 köy ve Halfeti İlçe Merkezi'nin yerleşim alanları da kısmen etkilenmektedir. Yerleşim alanı tümüyle etkilenen birimlerin 1997 yılı toplam nüfusu 4,121 (Meteler Köyü hariç) kısmen etkilenen birimlerin toplam nüfusu ise 3,611'dir.

TABLO : 2 – YERLEŞİM ALANLARI VE ARAZİSİ ETKİLENEN BİRİMLER

İLÇELER	YERLEŞİM ALANLARI TÜMÜYLE ETKİLENEN	YERLEŞİM ALANLARI KISMEN ETKİLENEN
Halfeti	Kavaklıca gözeli	savaşan İlçe Merkezi
Birecik	Meteler Gecittepe Keskince Dorucak	
Bozova		Irmakboyu
Nizip	Kavunlu Erenköy Kalemeydanı	Gümüşgün

İkinci kategoriye oluşturan "yalnız arazileri etkilenen" birimler, 32 köyden oluşmaktadır.

TABLO : 3 – YALNIZ ARAZİSİ ETKİLENEN BİRİMLER

İLÇELER	YALNIZ ARAZİSİ ETKİLENEN BİRİMLER		
Halleçî	Sıraşlar Bulaklı	Kayalar Bozyazı	Saylakkaya Çakallı
Beyazıt	Altınova	Ayran	Surtepe
Bosova	Kırağılı Killik	Ürnlü Özgören	Karapınar
Niğde	Samandöken Keklik	A. Çardak Y. Çardak	Toydemir Kamışlı
Yavuzeli	Kasaba	Sanlar	
Arsızan	Elifköy Fıstıklıdağ	Hisarköy Tarlabası	Çiftekoz
Besni	Kızılın		
Adıyaman-Merkez	Gümüşkaya	Akdere	

PROJE'NİN HEDEF GRUPLARI:

Proje'nin hedef grubu "Birecik Barajı yapımından etkilenen ve Proje etkinliklerine katılmak isteyen bireyler" olarak belirlenmiştir. Hizmet götürülmesi hedeflenen ana grup, kamunun işbirliğiyle yeni bir alana yerleşmeyi talep edenlerden, Birecik Barajı'nın etki alanı içinde kalan yörede (en geniş tanımıyla, Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman) ve bu Proje çerçevesinde belirlenecek alanlara, öngörülen etkinliklere katılarak yerleşmek ve yaratılacak olan istihdam olanaklarından yararlanmak isteyenlerdir.

Proje'nin, Baraj'dan etkilenme biçimine göre ana hedef grubunu ayrıştırarak çalışma yapmayı amaçladığı alt-gruplar;

- a) konutları baraj gölü altında kalanlar,
- b) yüksek kamulaştırma bedelli alanlar,
- c) taşınmaz malı olmayanlar,
- d) gençler ve
- e) kadınlardır.

Proje'nin hizmet götürmeyi hedeflediği ikinci önemli grup ise, belirlenecek yeni yerleşim alanlarında yerleşik yaşam varsa, bu alanlarda yaşayan halktır.

ALINMASI BEKLENEN SONUÇLAR:

Halkın,

- ➔ Halen yaşadıkları yöreye yakın bir alanda ve mümkün olduğunca toplu halde yerleştirilmeleri,
- ➔ Yeni yerleşim yerlerinin resmi kuruluşlara (sağlık merkezi, hastane, okul vb. gibi) ve alışveriş merkezlerine ulaşılabilir mesafede olması,
- ➔ Yerleşecekleri yeni mekanın sosyal ve teknik altyapı açısından yeterli olması,

- ➔ Mekan organizasyonunun çağdaş standartlara, yöre koşullarına uygun olması ve toplumsal alışkanlıklarını sürdürmelerine olanak vermesi,
- ➔ Seçilen konut tipinin çağdaş ve geleneksel gereksinimleri karşılayabilmesi,
- ➔ Ekonomik durumlarının varolan düzeyden daha aşağıya düşmemesi,
- ➔ Mesleki becerilerini ve ekonomik düzeylerini geliştirebilecekleri bir ortam ve olanak bulabilmeleri,

Kaynaklara ulaşmada ve yeni kaynak yaratmada güçlük çeken grupların fakirler, gençler, kadınlar, mesleki becerisi olmayanlar vb. gibi,

- ➔ yaratılan yerleşim ve iş olanaklarından yararlanmaları,
- ➔ kurslara katılım ve istihdamda önceliklerinin olması.

Yeni yerleşim yerinde halihazırda yaşamakta olan topluluğun

- ➔ yer seçimi ve mekan düzenlemesine tercih, gereksinim ve önceliklerinin yansımaları,
- ➔ kaynaklara ulaşmada güçlük çeken bireylere, kurslara katılım ve istihdamda öncelik tanınması,

Ayrıca,

- ➔ mekansal ve ekonomik düzenlemelerin baraj yapımındaki gelişmelere paralel olarak, halkı mağdur etmeyecek biçimde yürütülmesi, sürekli izlenmesi, ortaya çıkan aksaklıklardan yetkililerin anında haberdar olması ve sorunların en kısa zamanda çözülmesi,
- ➔ halkın her türlü planlama, uygulama ve denetleme mekanizmalarına katılması,
- ➔ bu sonuçların alınabilmesi için geliştirilen ilişki biçimleri ve örgütlerin kurumsallaştırılması.

UYGULAMA AŞAMASI:

Proje sürecinde gerçekleştirilmesi gereken uygulamalar beş ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

- ➔ Baraj'dan etkilenen alan ve özelliklerinin belirlenmesi ve veri tabanı oluşturulması,
- ➔ Mekana, ekonomiye ve topluma ilişkin sorun, olanak ve isteklerin belirlenmesi,
- ➔ Toplum kalkınması/sosyo-ekonomik iyileştirme, haberleşme ve danışma hizmetlerinin altyapısının kurulması,
- ➔ Alternatif yeni yerleşim alanlarının saptanması,
- ➔ Ekonomik yapı seçeneklerinin belirlenmesi.

Bu uygulamaların gerçekleştirilmesi sürecinde aşağıdaki noktalar göz önünde bulundurulmaktadır.

- Planların katılımcı bir yaklaşımla tasarlanması;
  - a. yeni yerleşim alanlarının kesin tespiti aşamasında,
  - b. ekonomik yapı seçeneklerinin belirlenmesi aşamasında.
- Taraflararası işbirliğinin sağlanması,
- Toplum kalkınması/sosyo-ekonomik iyileştirme, sürdürülebilirliğin sağlanması ve kamulaştırma bedellerinin yönlendirilmesi;
  - a. Toplum kalkınması etkinlikleri,
  - b. Toplum örgütlerinin oluşturulması,
  - c. Toplum örgütlerinin yatırım girişimlerine yönlendirilmesi.
- Süreçte oluşacak değişimlerin saptanması-izleme ve değerlendirme,
- Mekansal düzenlemelerin, plan ve projelerin yönlendirilmesi ve yeni yerleşim alanlarının kurulması çalışmalarının izlenmesi,
- Taşınma sürecinin izlenmesi ve gerekli örgütlenmelere yardımcı olunması.

a) Baraj'dan etkilenen alan ve özelliklerinin belirlenmesi ve veri tabanı oluşturulması hedefi doğrultusunda; kadastral haritalar kullanılarak barajdan etkilenen alan ve parseller belirlenmiş, parsellerin büyüklüğü, maliki ve kullanımını saptamak için tapu kayıtları İlçe Tapu ve Kadastro Müdürlükleri'nden alınarak veri tabanına aktarılmıştır. Böylece, kamulaştırma kapsamında kalan parsellerin büyüklüğü, malikleri ve kullanımı hakkındaki bilgilere ulaşılmıştır.

Bu kapsamda;

➤ Yerleşim alanı etkilenen birimlerde yeniden yerleşimi gereken nüfus tespit edilmiştir.

➤ Yerleşim yeri etkilenen 13 yerleşim biriminde, yalnız arazisi etkilenen 13 yerleşim biriminde ve ayrıca, yeni yerleşim için önerilen, 6 yerleşim biriminde ki mevcut yapılar incelenmiştir.

➤ Yeni yerleşim yerlerine yansıtacak olan mekansal öğeler ve göstergeler belirlenmiştir.

➤ Etkilenen tüm yerleşim birimlerinde Baraj'ın mekansal yapıya etkileri ve bu etkiler altında kalmayan alanların kullanım ve geliştirme potansiyelleri analiz edilmiştir.

➤ Araştırma, "yerleşim alanları ve arazileri etkilenen" 13 birimde ve "yalnız arazileri etkilenen 13 birim olmak üzere toplam 26 yerleşim biriminde alan çalışmalarıyla desteklenmiştir.

➤ Yerleşim alanı kısmen etkilenen Halfeti İlçe Merkezi, Halfeti'ye bağlı Savaşan, Nizip'e bağlı Gümüşgün ve Bozova'ya bağlı Irmakboyu köylerinde Baraj'dan etkilenme durumu yerinde incelenmiş ve toplam 19 yerleşim biriminde mekansal yapı belirlenmiştir.

b) Mekana, ekonomiye ve topluma ilişkin sorun, olanak ve isteklerin belirlenmesi hedefine yönelik olarak, Baraj'dan "yerleşim alanları ve arazileri etkilenen" 10 köy, 2 mahalle ve Halfeti İlçe Merkezi'nde 1307 aile ile anket çalışması yapılmış, 25 köyde de köy düzeyinde veri toplanmıştır.

Bu çerçevede;

➔ Tüm Proje'ye girdi vermek için yapılan anketlerle şu temel konularda bilgi üretilmesi amaçlanmıştır.

- aile yapısı, göç edilen yerler ve göç eden grupların özellikleri, nüfusun yaş ve eğitim özellikleri, mülkiyet yapısı, işgücü nitelikleri, gelir kaynakları, tarımsal üretimde teknoloji kullanımı,
- baraj yapımı kapsamında yürütülen çalışmalar ve Baraj'dan etkilenecek mal varlıklar hakkındaki bilgi düzeyi,
- yeni yerleşim alanları, konut tipleri ve ekonomik etkinlikler hakkındaki tercihler ile Proje'nin ekonomik ve mekansal boyutlarına katılmaya isteklilik.

➔ "Yerleşim alanları etkilenen" ve yalnız "arazileri etkilenen" 20 birimde muhtarlarla yapılan görüşmeler sonucu doldurulan Köy Bilgi anketleriyle, yalnız arazileri etkilenen ve Halfeti'nin çevresindeki 16 yerleşim biriminde ise anket dışı görüşmeler yoluyla aşağıdaki konularda veri toplanmıştır.

- nüfus ve hane sayısı,
- sosyal ve teknik altyapı durumu, mevcut işyerleri ve açılan kurslar,
- çevre yerleşimlerle idari, ticari, tüketim, akrabalık, sağlık ve eğitim ilişkileri,
- toplam arazi miktarı, hazine arazisi ve çayır-mera-yayla varlığı,
- yerleşim birimlerinin genel sorunları ve istekleri, özel olarak, kamulaştırma ve yeni yere taşınma konularında halkın endişe ve beklentileri.

➔ Baraj'dan etkilenen 25 köyde farklı nüfus gruplarıyla yapılan görüşmelerde şu konularda bilgi toplanmıştır.

- yer seçiminin gerekçeleri,
- diğer yerleşimlerin halkıyla birlikte yaşamaya istekli olup olmadıkları ,
- köyü yerleşiminin halkıyla ve/ya komşu yerleşimlerin halkıyla ortak yaşam yapma konusundaki tutumları,
- yerleşim becerileri kazanmaya yatkınlıkları,
- köyden yerleşimin yarattığı kişisel ve toplumsal gerilim,
- köy-çevre-toplum ilişkilerini algılama biçimi,
- köyde toplumsal düzeyde ve devletle girilecek işbirliğinin koşulları.

c) Toplumun kalkınması / sosyo-ekonomik iyileştirme, haberleşme ve danışmanlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla, Halfeti İlçe Merkezi'nde Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM) kurulmuş, kurslar başlatılmış, haberleşme ve danışmanlık hizmetleri verilmeye başlatılmıştır. GAP-Girişimciyi Destekleme ve Yeterlilik Merkezi(GİDEM) Bölge Müdürlüğü, Gaziantep GİDEM ve Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) ile işbirliği sağlanmış, yeni etkinlik alanlarının başlatılması için somut bağlantılar kurulmuştur.

d) Alternatif yeni yerleşim alanlarının belirlenmesi hedefine ulaşmak için, GAP Bölgesi geneli, Baraj'dan etkilenen yerleşim birimleri ve bu birimlerin bağlı olduğu ilçeler genelinde araştırma ve analizler yapılmış, Baraj'ın mevcut yapıya etkileri ve nüfusun istekleri de dikkate alınarak kırsal ve kentsel alternatif yeni yerleşim alanları belirlenmiştir.

➔ Araştırma alanı üst-bölge (GAP Bölgesi) ve alt-bölge (Baraj'dan etkilenen yerleşimlerin bağlı olduğu ilçeler) olarak ayrıştırılmıştır.

➔ Detaylı araştırmalar, alt ve üst-bölge araştırmalarından elde edilen bilgilerle birlikte Baraj'dan etkilenen yerleşimler ile çevresindeki yerleşimlerde ve kent merkezlerinde yapılmıştır.

➔ Detaylı araştırma alanı üç kuşağa ayrılmıştır:

1. kuşak: Baraj'dan yerleşim alanı etkilenen birimler
2. kuşak: Baraj'dan etkilenen diğer birimler ve yakın çevredeki yerleşim birimleri
3. kuşak: Kentsel yerleşimler (Baraj'dan etkilenen yerleşimlerin bağlı olduğu il ve ilçe merkezleri)

➔ Araştırma ve analizlerde dört temel ölçüt kullanılmıştır.

- doğal yapı özellikleri,
- arazi kullanımı ve yerleşim merkezleri,
- altyapı durumu,
- mülkiyet dokusu; özellikle kamu mülkiyetindeki alanlar,

➔ Yapılan analizler sonucunda,

- Yerleşim alanları ve arazileri etkilenen 12 köy ve Halfeti İlçe Merkezi'nin sınırları içinde kalan alanlarda, yerleşime uygun alternatif alanlar ve bu alanların genel özellikleri belirlenmiştir.
- Halfeti İlçe Merkezi için 2. kuşakta yer alan 6 yerleşim birimi sınırları içinde kalan yerleşime uygun alanlar saptanmıştır.
- Birecik, Nizip ve Gaziantep kent merkezlerinin ek nüfusu taşıma kapasiteleri belirlenmiştir.

Yukarıda tanımlanan araştırma deseni kullanılarak üst ve alt-bölgeyi kapsayan analizler tamamlanmıştır. Detaylı araştırma alanında 1. kuşağa ilişkin ça-

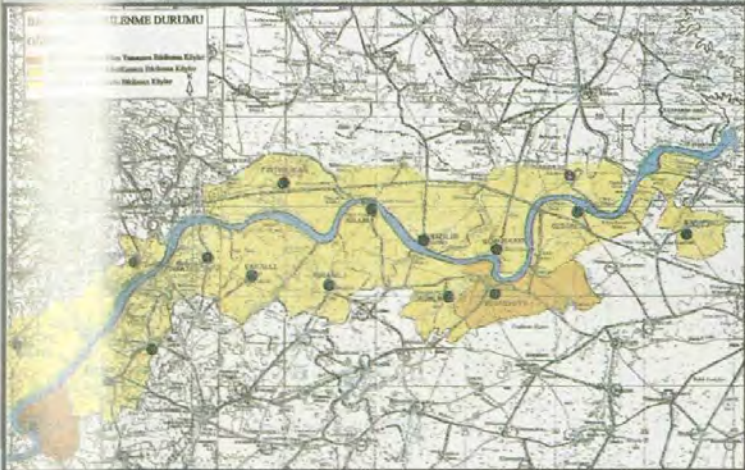
İşleri tamamlanmış olup, 2. kuşağa ilişkin çalışmalardan öncelikleri olanlar tamamlanmış, diğer kısmı sürmektedir. 3. kuşağa ilişkin çalışmalar, halktan en yakın biçimde yerleşim talebi alınan yerlerde tamamlanmıştır.

Proje çerçevesinde; Mekansal boyuta ilişkin yapılan çalışmalar Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanımını da kapsamaktadır. CBS iki ana başlık altında kullanılmaktadır:

e) Birecik Baraj Gölü Altında Kalacak Parsellerin Tespit Edilmesi

Bu çalışmada sürecinde izlenen adımlar:

- İlçelerin ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nden elde edilen, 1:5000 ölçekli haritaların dijitalleştirilerek CBS ortamına alınmıştır.
- Haritaların dijitalleştirme sırasında ortaya çıkan hatalar sistem içinde düzeltilmiş-

- ➔ Yerel koordinat sisteminde olan paftalar ülke koordinat sistemine dönüştürülmüştür.
- ➔ 50 pafta birleştirilerek yekpare hale getirilmiştir.
- ➔ Parsel numaraları veri tabanına aktarılmıştır.
- ➔ Tapu kayıtlarının hızlı ve doğru bir şekilde aktarılması için program yazılmış ve yaklaşık 12000 kayıt girilmiştir.
- ➔ Tapu kayıtları ve sayısallaştırma sonucu elde edilen paftalar birbiriyle ilişkilendirilmiştir.
- ➔ Baraj göl alanı 390 kotuna göre elde edilmiştir.
- ➔ Baraj gölü ile mülkiyet paftalarının çakıştırılması sonucunda su altında kalacak parseller tespit edilmiştir.
- ➔ Bu çıktılarda, yerleşim birimlerinde kaç mülk sahibinin ne kadar arazisinin su altında kaldığı, arazilerin cinsi, hissedar sayıları, özel mülk sahipleri dışında Hazine, Belediye, köy tüzel kişiliğine ait alanların su altında kalma durumu ve bu parsellerin cinsi vb. sonuçlar elde edilmiştir.

CBS İle Yeni Yerleşim Yerlerinin Belirlenmesi

Değişik kurumlardan elde edilen kağıt paftalar ve sayısal veriler derlenerek CBS ortamına aktarılmıştır. Bu katmanlara ait öz nitelik bilgileri veri tabanlarına girilmiştir. Veriler değişik ölçeklerde (1:25000, 1:50000, 1:10000) ve koordinat sistemlerinde olduklarından dolayı üst üste çakışmaları amacıyla CBS'nin dönüşüm yetenekleri kullanılarak ülke koordinat sistemine çevrilmişlerdir. Aşağıda listelenen katmanlar "eşik analizi" için girdi olarak kullanılmışlardır.

Çeşitli Veri Katmanları

Doğal Yapı

- * Topografya
- * Eğim
- * Deniz seviyesi
- * Hidrolojik yapı
- * İklim yapısı
- * Bitki örtüsü
- * Hayvan türleri
- * İklim bölgeleri
- * Haritalar
- * İklimsel örtüsü

Arazi Kullanımı

- * Yerleşim alanları ve ismi
- * İdari sınırlar (il, ilçe, köy)
- * Askeri ve yasak alanlar
- * Tarih ve doğal koruma bölgeleri, sit alanları

Altyapı(mevcut ve planlı)

- * Enerji nakil (yüksek ve orta gerilim) hatları, yapı yaklaşma sınırları
- * Sulama kanalları
- * Karayolları, nitelikleri, hiyerarşisi ve yoğunluğu
- * Demiryolları
- * Petrol Boru hatları
- * PTT hatları

f) Ekonomik yapı seçeneklerinin belirlenmesi hedefi doğrultusunda, GAP Bölgesi geneli, Baraj'dan etkilenen yerleşim birimleri ve bu birimlerin bağlı olduğu ilçeler düzeyinde yapılan analizlerle, Baraj'dan etkilenen alanının mevcut ekonomik yapısı belirlenmiş, alternatif etkinlik alanları ana hatlarıyla ortaya konmuştur.

Birecik Barajı yapımından etkilenen nüfusun bulunduğu coğrafi alanın "ticari etki alanı" dardır. Bu nedenle, yerleşmelerin "tek tek gelişimini hedefleyen" kalkınma stratejilerinin başarı şansı düşüktür.

Her köye ayrı bir gelişme stratejisi sağlayacak kalkınma denemelerinin kamu kaynaklarını israf etme olasılığı yüksek olduğundan, gerçekçi ve nispeten daha az zamanda başarı kazanma olasılığı olan "güçlendirilmiş kırsal ölçekler"i (cazibe merkezleri) hayata geçirmek daha anlamlı görünmektedir. Ancak bu yaklaşımla da, mevcut iktisadi yapıdan önemli bir kopuşun gerçekleştirilmesi olanaklı değildir.

Coğrafi olarak doğru seçilmiş bir "güçlendirilmiş kırsal ölçek", baraj yapımından etkilenen alanın bölge ticareti ile bağlantısının kurulduğu, mağduriyeti asgariye indirecek ve gelişme potansiyeli içeren bir çözüm olarak gözükmektedir.

Sektörel hedeflere yönelik kamu finansman ihtiyacının gerçekleştirme oranları gözönüne alındığında, bu amaca hizmet edecek bir "güçlendirilmiş kırsal ölçeğin" kurulmasında, tarım, imalat, ulaştırma ve turizm alanlarında finansal darboğazların yaşanmayacağı düşünülmektedir. Ancak, planlanmış kamu yatırımlarının "güçlendirilmiş ölçeğin" kurulması amacıyla yeniden organize edilmesi kamu otoritesinin yetkisi altındadır. Çünkü, güçlendirilmiş kırsal ölçek, yalnız, nüfus olarak kalabalık bir kırsal yerleşme anlamına gelmemektedir. Nüfus olarak kalabalık olmakla birlikte, "güçlendirilmiş kırsal ölçek" adı verilen merkezlerde, sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlerle, ekonomik faaliyetlerin daha kolay ve daha verimli işleyebilmesi için bankacılık, pazarlama ve ulaşım hizmetlerini de gören ve bu hizmetlerden civardaki köylerin de yararlanabildiği bir örgütlenme türü anlaşılmalıdır.

İşte bu kısıtlılıklar çerçevesinde, bölge için aşağıdaki ekonomik yatırım seçenekleri hazırlanmıştır.

- ➔ Birecik Baraj'ından etkilenen nüfusun ekonomik kayıplarını telafi etmek için yapılacak kamu ve özel sektör yatırımlarının, Bölge ekonomisi ile bütünleşmeyi sağlayıcı özellikte düşünülmesi gerekir. Çalışma alanı için önerilen kamu ve özel yatırımların, rekabet yerine işbirliği ve birlikte kalkınma ortamına yönelik olmaları da beklenmektedir.
- ➔ Bu alt-bölgenin geliştirilmesinde, ekonomik kayıpları fazla olan köylerde yapılacak yatırımların yanı sıra, ölçek ekonomilerinden yararlanmak için daha önce değinildiği üzere yeni bir cazibe merkezinin "güçlendirilmiş kırsal ölçeğin" kurulması gerekli görülmektedir.
- ➔ Alt-bölge'nin en önemli özelliği tarımsal üretimdeki çeşitlilik ve zenginliktir. Çalışmada örnek alınan üç ilçe, tüm alt-bölgenin sebze meyve deposu durumundadır.
Halfeti ve Bozova ilçeleri Şanlıurfa meyve-sebze üretiminin % 25'ini karşılamaktadır. Birecik ilçesi dahil edildiğinde bu oran % 35'e ulaşmaktadır.
- ➔ Genel olarak ürünün % 75'i başta Birecik ve Nizip olmak üzere kentte, geriye kalan kısmı ise köye gelen tüccara yerinde satılmaktadır.
- ➔ Tanımlanan alt-bölge gıda tüketiminde büyük ölçüde bölge dışına bağımlı olmadığı gibi meyve ve sebzede ise pazarlanabilir ürün fazlasına sahiptir.
- ➔ Meyve ve sebze üretiminde sahip olunan avantajlar, hayvancılık ve hayvansal ürünler için geçerli değildir.
- ➔ Besni hariç alt-bölge'de hayvan varlığı genel olarak azalma eğilimindedir. Hayvansal ürünlerde Besni'de özellikle süt besiciliği, tavuk ve deri üretiminde büyük bir potansiyel olduğu görülmektedir. Adıyaman İli toplam üretiminin % 40'ı Besni İlçesi'nden sağlanmaktadır.

Proje çerçevesinde yapılan ekonomik incelemelerde bu potansiyel ve sınırlılıklar gözönünde tutularak aşağıdaki yatırım alanlarının fizibilitesi araştırılmıştır. Yapılan alan araştırması; evleri ve arazileri etkilenen alanda kamu-laştırma parası alacaklar (aile reislerinin % 29'u) açısından aşağıdaki yatırımların uygun olabileceğini ortaya koymaktadır.

Önerilen Yatırım Alanları

1. Meyve sebze dağıtım ve pazarlamasının iyileştirilmesi
2. Et kesimhanesi kurulması
3. Et tavukçuluğunun başlatılması
4. Fıstık işleme tesisinin kurulması
5. Keber üretiminin yaygınlaştırılması ve ürünün işlenmesi
6. Turizm

Ayrıca çalışma alanı içinde;

- Balıkçılığın yaygınlaştırılması ve,
- Zeytinyağı üretimi, gelecek vaat etmektedir.

1. Meyve ve Sebze Dağıtım ve Pazarlamasının İyileştirilmesi için üretici birliği oluşturulmalıdır.

Böylece üreticiler ürünlerini, daha uygun koşullar altında Birecik ve Nizip'de toptancı hallerinde satma imkanına kavuşacaklardır.

- Yaş Sebze ve Meyve Halinin Kurulması

Fırat'ın doğusunda kalan Halfeti, Bozova ve Birecik ilçelerinin tanımladığı bölgenin toplam meyve-sebze üretimi yıllık yaklaşık 115 bin tondur. Aynı alanda tüketilen miktar ise yaklaşık 30 bin ton olarak hesaplanmıştır. Buna göre yıllık 85 bin ton pazarlanabilir yaş sebze ve meyve fazlası ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda, yaş sebze ve meyvenin toptan ticaretinin yapılacağı bir toptancı halinin kurulması düşünülebilir. Bunun için ulaşım ve pazarlama açısından en uygun yer, güçlendirilmiş kırsal merkez olarak tasarlanan "Karaotlak" olarak görülmektedir.

Söz konusu halin, Halfeti Belediyesi ile kamulaştırma bedeli alanların ortak olacakları bir şirket tarafından kurulması önerilmektedir.

Böyle bir hal projesinin hayata geçirilmesi, taşıma, yükleme ve boşaltma işlerinde dolaylı iş olanakları ile bir dizi hizmet faaliyeti yaratacaktır. Doğrudan ve dolaylı istihdamın oranı 1/3 olarak hesaplanmıştır. Bu uygulamanın, 30 doğrudan ve 90 dolaylı istihdam yaratması beklenmektedir.

2. Et kesimhanesinin Kurulması

Halfeti Birecik ve Bozova ilçelerindeki et üretiminin yalnızca % 31'inin et kesimhanesinden geçtiği öğrenilmiştir.

Bu durum halk sağlığı açısından bir et kesimhanesinin kurulmasını gerektirmektedir.

Söz konusu üç ilçede kurulacak et kesimhanesinin yıllık 1.270 ton kapasiteli, 280 işgünü itibari ile de günlük 4.5 ton et işleme kapasitesi olacaktır. Bu da yaklaşık, 15 büyükbaş ve 30 büyükbaş hayvana tekabül etmektedir.

Et kesimhanesi, Yukarı Göklü'deki hayvan pazarı ile birlikte düşünülmeli ve Kesimhane için Karaotlak-Yukarı Göklü yolu tercih edilmelidir.

3. Et Tavukçuluğunun Başlatılması

Ülkemizde tavukçuluk konusunda üç büyük işletmenin pazar payı yaklaşık % 70'dir. Bu durum göz önüne alındığında, alt-bölgede yapılacak et tavukçuluğunun bu şirketlerden biri ile "sözleşmeli et tavukçuluğu" statüsünde yapılması, bölge çiftçileri açısından en uygun çözüm yolu olarak düşünülmektedir.

Yeterli sayıda sözleşmeli et tavukçuluğu yapacak çiftçinin bulunması durumunda, sözleşmeyi yapan şirket alt-bölgede bir de yem fabrikası kurabilecektir.

4. Keber Üretimini Yaygınlaştırılması ve Ürünün İşlenmesi

Keber Türkiye'nin her yerinde doğal olarak yetişen sulama, gübreleme, çapalama gibi tarla kültürü bakımını fazla gerektirmeyen ancak, ihracat potansiyeli çok yüksek olan bir bitkidir.

Gerek bitkinin yetiştirme özellikleri, gerekse de ihrac potansiyeline sahip olması bu bitkinin üretimini karlı hale getirmektedir. İtalya, İspanya ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinin yoğun talebi ile ürünün fiyatı her gün artmaktadır. Ürünün pazarlama sorunu bulunmamaktadır. Gaziantep'deki ihracatçılar ürünü köylerden kendi imkanları ile toplamaktadır. Halihazırda yörede keber toplayıcılığından ek gelir elde eden gruplar bulunmaktadır.

5. Fıstık İşleme Tesisi

Türkiye antep fıstığı üretiminde dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. 1997 yılı üretim rakamı 60.000 ton olan antep fıstığının yaklaşık % 78'i GAP Bölgesi'nde, % 43'ü de yalnız Şanlıurfa'da üretilmiştir. Aynı yıl, Birecik ve Hal-feti ilçelerinde ise toplam 13.000 ton antep fıstığı üretimi gerçekleştirilmiştir. Ancak Şanlıurfa'da fıstık işleme tesisi sayısı yetersiz olduğundan, bu ilde üretilen fıstık işlenmek üzere Nizip ve Gaziantep'e götürülmektedir. Dolayısıyla, tanımlanan çalışma alanında kurulacak bir fıstık işleme tesisinin talep sorunu olmayacağı gibi, yaratacağı istihdam ve katma değer de kalkınmaya önemli bir katkıda bulunacaktır.

6. Turizm Faaliyetleri

GAP Bölgesi'nin turistik yapısı, iklim ve coğrafyasından çok, tarihi özelliklerine dayanmaktadır. Ancak son zamanlarda, GAP çerçevesinde kurulan ba-

rajların oluşturduğu ekolojik yapı değişikliği, eğlence ve spor turizmini de canlandırarak niteliktedir.

Özellikle Fırat Nehri sahil şeridi, balıkçılık ve piknik alanları için ideal yerlerdir. Bu açıdan bakıldığında alt-bölgenin turizm hizmetleri arzı açısından potansiyeli yüksektir. Genel olarak halkın ve özellikle potansiyel turizmcilerin çeşitli konusundaki eğitilmeleri, sürdürülebilir bir turizm faaliyetine katkı sağlayacaktır.

Bu alanda çalışma alanı bir bütün olarak hem yabancı hem de yerli turistler tarafından tanınmamakta ve özellikleri çok iyi bilinmemektedir. Şanlıurfa ve Gaziantep'teki belli başlı yerler dışında Bölge'deki turizm varlıkları yeterince tespit edilmemektedir. Ancak yapılacak doğru yatırımlarla, kısa dönemde Bölge dışı turistleri çekmese de, Bölge ve çevresi için oluşturulacak mesire yerleri ve konaklama imkanları uzun dönemde bu sektörün, Bölge ekonomisinde hak ettiği yeri almasını sağlayacaktır. Yapılan alan araştırması, özellikle Fırat sahil şeridinde yerleşik olan halkın turistik etkinliklere sıcak bakmasını ortaya koymuştur.

Bölge'de geliştirilebilecek başlıca turizm faaliyetleri şöyle sıralanabilir:

- Organize Turlar
- Spor Turizmi
- Ne ve Doğa Turizmi
- Kaza ve Gazino Turizmi
- Oteller Turizmi

Bölgede yaz sezonunun uzun olması, otel, motel vb yatırımları yapılabilir kılmaktadır.

Yörenin otantik yapısının, Bölge turizminin gelişimi açısından ana eksen olması ve bu ana eksen etrafında doğa turizminin şekillendirilmesi gerçekte, Bölge'nin turizm gelişme potansiyelidir. Dolayısıyla kurulacak tesislerin bu ana gelişim eksenini dikkate almaları zorunludur.

Bir Yıllık Sürede Proje Kapsamında Gerçekleştirilen Çalışmalar

Proje, 1997 yılı Ağustos ayında başlamış olup 1998 Eylül ayına kadar geçen 1 yıllık sürede gerçekleştirilen çalışmalar şunlardır:

A. Toplumsal yaşama, örgütlenmeye ve yönetime ilişkin olarak yürütölmekte olan sosyal bileşende;

1. Proje'de gerek barajdan etkilenen halkın sosyo-ekonomik yapısının desteklenmesi gerekse de konutları baraj suları altında kalacak vatandaşların yeniden iskanı çalışmaları sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkeleri çerçevesinde ele alınmakta ve proje'nin her aşamasında halk ve ilgili diğer taraflar bilgilendirilerek karar alma sürecine katılmaları sağlanmaktadır. Bu amaçla Halfeti'de bir haberleşme ve Danışma Merkezi kurulmuştur.
2. Disiplinlerarası bir uzman grubunun desteğiyle yürütölmekte olan projede arazide ve merkezde ayrıntılı çalışmalar yapılmış ve barajın göl aynasından birinci derecede etkilenen 13 yerleşim biriminde konutu su altında kalacak hanehalkı ile birebir ölçekte anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anketlerde başlıca şu veriler değerlendirilmiştir: (a) Nüfus yapısı ve temel özellikleri, (b) Baraj yapımı ve kamulaştırma hakkında bilgi düzeyi, (c) Mevcut ekonomik durum ve konut durumu ile (d) Mekansal düzenleme ve ekonomik etkinliklere ilişkin beklenti ve eğilimler.
3. Projenin sosyal bileşeninde barajdan etkilenen nüfusun tamamına yönelik olarak eğitim faaliyetleri devam etmektedir. Bugüne kadar Halfeti ÇATOM'da : Avcılık, Konservencilik ve Fotoğrafçılık Kursları gerçekleştirilmiştir.

B. İstihdama ve yatırımlara ilişkin olan ekonomik bileşende;

1. Proje kapsamında Baraj gölü nedeniyle kaybedilen tarım arazileri ve ürün desenini karşılayacak yeni tarımsal ve tarım dışı ürünlerin kazandırılması, üretim pratiği, örgütlenme ve ilgili altyapının sağlanması hedeflenmektedir. Bu amaçla çalışma alanındaki mevcut ekonomik yapı analiz edilmiş ve

baraj gölü sonrasında arzulan ekonomik kalkınma için mevcut potansiyel ve dar boğazlar belirlenmiştir. Ayrıca barajın göl aynasından etkilenen alt bölge için ekonomik kalkınma önerileri geliştirilmiştir.

2. Birecik Barajı'nın göl aynası altında kalacak taşınmazların kamulaştırılması için bir kurum (EİE) tarafından yapılmaktadır. Projede ilgili kurum ile EİE olarak dağıtılmakta olan kamulaştırma bedellerinin ekonomik olarak en sektörlere yönlendirilmesi için çalışmalar yapılmakta ve öneriler geliştirilmektedir.
3. Ülkemizdeki, 13-15 Temmuz 1998 tarihlerinde Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) desteğinde Birecik, Halfeti ve seçilen merkezi komitelerden 3 köyde gerçekleştirilen 3 gün süreli bir Çalışma Grubu Toplantısı'na ilgili kuruluş temsilcileri, yerel yöneticiler, yerel girişimci adayları, ulusal basın ve halk ile tartışılmıştır.

4. Çalışma alanında yer alabilecek ekonomik uğraşların gerçekleştirilmesi amacıyla ilgili kurumlarla görüşmeler başlatılmıştır. Bu çerçevede özel bir firma tarafından bölgede uygulanması düşünülen besi ve süt hayvancılığına dayalı GAP-TETİK Projesi hazırlanmış ve çalışma alanı içindeki köylerde tanıtımı GİDEM görevlileri ve proje grubu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Vatandaşların katılım isteği de değerlendirilerek bu alt proje için Bozova İlçesine bağlı Kırğılı Köyü pilot uygulama alanı olarak seçilmiştir. Köyde ahır inşası için belirlenen Hazine mülkiyetindeki alanın İl Özel İdaresi'ne tahsisi ile köyün arazilerinde yem bitkisi ekimi için çalışmalar başlatılmıştır.
5. GAP-TETİK Projesinin diğer bir bileşeni olan balıkçılık alt projesi için Bozova İlçe Merkezi'ndeki kısmen atıl durumdaki tesislerin ilgili firmaya devri için görüşmeler devam etmektedir.
6. Benzer şekilde, Birecik Barajı'ndan etkilenen bölgede besi tavukçuluğunun geliştirilmesi amacıyla Köy-Tür ile ilk temaslar TKV ve GİDEM aracılığıyla kurulmaktadır.

C. Yerleşime ilişkin mekansal bileşende;

1. Baraj gölü nedeniyle yeniden yerleşime aday olacak köyler için alternatif yeni yerleşim alanlarının belirlenmesi amacıyla ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır.
2. İlgili mevzuat gereğince yeniden yerleşim Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) tarafından 2510 sayılı Yasa'ya göre 2 şekilde gerçekleştirilmektedir. (a) Devlet eliyle iskanda ilgili mevzuat gereğince hak sahibi olanlara KHGM talebe göre kırsal veya kentsel alanda iskan olanağı yaratmakta ve karşılığında hanehalkının aldığı kamulaştırma bedelini bloke etmektedir. (b) Köy nakli ise aynı köy sınırları içinde olmak kaydıyla, halkın kendi yapacağı konut için tip proje ve kredi desteği şeklinde gerçek-

lanmaktadır. Bu amaçla hak sahipliği belirlenmesi için çalışmalar sadece Şanlıurfa İlinde tamamlanmış olup Gaziantep ve Adıyaman İllerinde ilgili köylerde sürdürülmektedir.

2. Köy nakli için gerekli köy derneği kararları Şanlıurfa İlindeki yeniden iskân olan; Geçittepe, Keskince, Dorucak, Savaşan ve Gözeli köyleri için yapılmıştır.
4. Şanlıurfa İlinin tarım reformu bölgesi olması nedeniyle bu il dahilindeki köylerle ilgili iskân ve köy nakli için arazi temini, halihazır harita ve imar planlaması ve parsellerin hazırlanması görevi Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM)'nün görevi olmaktadır. Proje kapsamında geliştirilen köyler için alternatif yeni yerleşim alanları, gerekli çalışmaların yürütülmesi için TRGM'ne iletilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında; köylerde yeni yerleşim için gerekli Bakanlar Kurulu Kararı alınmak üzere girişimler başlatılmış, konu 1999 yılı yatırım programına önerilmiş ve 5 köy için seçilen alanlar dışında arazilerin Maliye Hazinesi adına tescilli için ilgili kurumlar nezdinde yapılan çalışmalar başlatılmıştır.

5. Gaziantep iline ait köylerden sadece 1 köyde (Kavunlu) bu yönde talep belirlenmiş olup çalışmalar KHGM ile birlikte sürdürülmektedir. Bu köyde halihazır harita alımı ve imar planı çalışmaları tamamlanmış bulunmaktadır. Konut projeleri ise GAP İdaresi ve KHGM tarafından ortaklaşa hazırlanmakta olup Ekim ayında temel atılması hedeflenmektedir. Adıyaman İlindeki köylerde ise yeniden iskan ihtiyacı bulunmamaktadır.
6. Çalışma alanı içindeki tüm doğal, sosyal, çevresel, kentsel ve altyapı verileri değerlendirilerek 1/25.000 ölçekli bir Alt Bölge Gelişme Planı proje grubu tarafından hazırlanmış ve GAP İdaresi'nce onanmıştır. Plan Birecik baraj gölünden etkilenen tüm köyleri kapsamakta olup bu alan içinde planlama dönemi sonu olan 2017 hedef yılı için kentsel ve kırsal arazi kullanım kararlarını göstermektedir. İlgili arazi kullanım kararlarının her birinin karşılığı olan gerekli yatırım ile sorumlu kuruluşu belirleyen liste de Plan Notu olarak hazırlanmıştır. Plan, ilgili tüm kurum ve kuruluşlar tarafından alt bölgede gerçekleştirilecek yatırım ve projelere veri tabanı oluşturacaktır.
7. Devlet eliyle kentsel iskanda vatandaşların alacakları kamulaştırma bedellerinin bloke edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, hedef gruba giren vatandaşların büyük bölümü bu seçeneğe sıcak bakmamakta ve bunun yerine kendi olanaklarıyla kente göç etmeyi düşünmektedirler. Yapılan anket sonucu belirlenmiş olan taleplere göre halkın bir bölümünün; Gaziantep (65 aile), Nizip (65 aile) ve Birecik'te (30 aile) yerleşmeyi arzula-dığı öğrenilmiştir. Çalışmalar bu doğrultuda sürdürülmekte, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve ilgili belediyelerle görüşülerek uygun araziler aranmaktadır.
8. Çalışma alanı içindeki köylerden bir bölümünün mevcut yol ve diğer altyapı tesisleri barajın göl aynası altında kalmaktadır. Bu köyler ile seçilen yeni yerleşim alanlarının yollarının yapılması ihtiyacı öncelikle programa alınması ihtiyacı yazı ile KHGM'e iletilmiştir.

Çekem Barajının 385 m. olan maksimum su kotu Şanlıurfa İline bağlı Halilpaşa İlçe merkezinin Başbostan Mahallesi ile Çekem Mahallesi arasında büyük ölçüde ve Şimaliye ile Rüştüye Mahallelerini ise kısmen su altında bırakacaktır. Kentin su altında kalacak konutların yeniden inşası için Halilpaşa İlçe merkezine 8 km. uzaklıkta bulunan Karaotlak mevkiindeki toplam 2790 dekar genişlikte ve yerleşime uygun tapulama dışı arazi seçilmiştir. Yerleşim amacıyla kullanılmak üzere Karaotlak mevkiindeki mevcut tapulama dışı arazilerin Maliye Hazinesi adına tescilli ile ilgili konusu alanın halihazır harita ve imar planlarının hazırlanması için Halilpaşa İlçe ile ortak çalışmalar yapılmış ve hazırlık çalışmaları kapsamında tapulama dışı arazilerin Maliye Hazinesi adına tescilli için başvuru yapılmış bulunmaktadır.

10- Ayrıca, Karaotlak mevkiinin Halfeti Belediyesinin mücavir alan sınırları içine alınması için Belediye Meclisi 14.07.1998 tarihli olağanüstü toplantısında karar alınmış olup anılan Belediye Meclis Kararı (BMK) işlemin tamamlanması için Vilayet makamına gönderilmiş bulunmaktadır.

11- Yerleşim alanının bir bölümü barajın göl aynası altında kalacak olan Halilpaşa İlçe merkezinin hem mevcut yerleşik dokusu hem de mücavirindeki arazinin kentsel yerleşim açısından uygun olup olmadığının belirlenmesi için konuyla ilgili kurumların uzmanlarından oluşan bir heyet inceleme yapmış ve bulgularını bir tutanakla tespit ederek ayrıntılı jeo-jeolojik etüd ihtiyacını belirtmiştir. GAP İdaresi tutanakta belirtilen jeo-jeolojik çalışmaların hızlı bir şekilde, ODTÜ'den bir akademisyen gözetiminde ve EİEİ'nin teknik desteğinde gerçekleştirilmesi için hazırlıkları sürdürmüştü ve ilgili taraflardan uzmanların katılımıyla oluşturulan heyet 23-24 Eylül 1998 tarihlerinde yerinde bir ön inceleme yapmıştır.

12. Birecik Barajı daha önce salt sulama amaçlı olarak planlanmış iken, sonradan Nizip ve Birecik ilçe merkezlerinin içme ve kullanma suyu ihtiyaçlarının bu barajdan karşılanması gündeme gelmiştir. Barajın inşa amaçlarındaki bu köklü değişiklik üzerine GAP İdaresi hazırlanan yeni yerleşim alternatiflerinin 2872 sayılı Çevre Kanunu'na dayanarak çıkarılan "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği"nin mutlak, kısa ve orta mesafeli koruma alanları ile bağdaştırmak üzere konuyla ilgili kurum uzmanlarıyla arazide ortak bir çalışma yapılmıştır. Arazide elde olunan veriler Çevre Koruma Genel Müdürlüğü yetkilileriyle yapılan bir dizi görüşmelerde değerlendirilmiş ve hazırlanan 1/25.000 ölçekli Alt Bölge Gelişme Planı'nda esas olarak alınmıştır

D. Proje kapsamında gerçekleştirilmiş olan diğer çalışmalar:

1. Çalışma alanındaki mevcut görev paylaşımı nedeniyle projede GAP İdaresi tarafından gün bir koordinasyon faaliyetini yürütmek durumundadır. Bu amaçla Bakanlık Makamı'nın olurlarıyla, sekreteryasını GAP İdaresi'nin yönetimindeki "Birecik Barajı Yeniden İskan Üst Komisyonu" kurulmuştur. Üst Komisyon başlangıçtan bu güne kadar üç toplantı yapmış ve proje kapsamında gelinen noktayı görüşerek çalışmaların pürüzsüz devamı için gerekli kararları almıştır.
2. Diğer çalışmalarından yerel yetkililerin de içinde bulunduğu daha geniş bir çevrenin bilgilendirilmesi ve hazırlanan yeni yerleşim alanı alternatiflerinin değerlendirilmesi amacıyla Şanlıurfa'da Yönlendirme Kurulu toplantıları gerçekleştirilmektedir. Toplantıya konuyla ilgili tüm kuruluşların temsilcileri ile Valiler, çalışma alanı içindeki ilçelerin Kaymakamları, Belediye Başkanları ve barajdan etkilenen köylerin muhtarları katılmaktadır.
3. Projeye halkın bilgilendirilmesini sağlamak üzere çalışma alanı içinde olup baraj gölü aynasından etkilenen kırsal ve kentsel yerleşimlerde yaşayan halkın alternatif yerleşim alanları ve yeniden iskan için gerekli işlemler ile çalışma alanı için önerilen ekonomik kalkınma modeli konularında bilgilendirilmesi amacıyla köy bazında bir dizi görüşmeler yapılmış bulunmaktadır. İlk uygulaması Şubat 1998'de yapılan bu köy toplantıları dizisine, küçük gruplarla ve her bir köyün özgün sorunlarına odaklanmış olarak gerektiğinde ilgili kurumlardan yetkililerin de katılımıyla devam etmektedir. Bu pratiğin baraj gölü oluştuktan sonra halkın yeniden yerleşimi gerçekleşinceye kadar sürdürülmesi programlanmaktadır.
4. Bu toplantılarda vatandaşlara proje ile ilgili bilgi vermek üzere hazırlanan 3 adet broşür dağıtılmıştır. Ayrıca ilgili kurumlar için de 40 sayfalık bir bilgi notu hazırlanarak kullanıma sunulmuştur.

5. Proje kapsamında yürütülen çalışmalara ek olarak GAP İdaresi ile TRT iş-birliği çerçevesinde Birecik Barajından etkilenen alanlardaki mevcut durumu ve proje kapsamında yapılmakta olan çalışmaları belgeleyecek 4 yıl süreli bir belgesel hazırlama çalışması da sürdürülmektedir. Belgesel hazırlama grubu, bölgede 1998 yılı çekimlerini Mart ve Haziran ayları içinde gerçekleştirmiş olup ilk iki bölümün Aralık ayında yayınlanması için kurgu aşamasına geçilmiş bulunmaktadır.

SONUÇ

Proje'de Baraj'dan etkilenen halkın sosyo-ekonomik yapısının desteklenmesi ve konutları sular altında kalacak şahısların yeniden iskanı, sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkeleri çerçevesinde ele alınmakta ve Proje'nin her aşamasında halk ile ilgili taraflar bilgilendirilerek, karar alma sürecine katılmaları sağlanmaktadır. Halfeti'deki Haberleşme ve Danışma Merkezi bu amaçla kurulmuştur.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Halk Katılımı ilkeleri ışığında uygulanmakta olan proje çalışmaları bitmiş olmayıp devam etmektedir. Proje'nin başlangıcından itibaren 1 yıl içinde gerçekleştirilen çalışmaları aktaran bu kitapta sunulan çalışmalara elde olunan deneyim ışığında gerekli düzeltmelere devam edilecektir. Toplam süresi 4 yıl olarak öngörülen proje çalışmaları; Birecik Barajı göl aynası oluşumu tamamlandıktan sonra da devam edecek ve yeniden yerleşime aday nüfusun bu süreci tamamlandıktan ve yeni yaşamlarına uyum sağladıktan sonra bitirilecektir.

KAYNAKLAR

1. GAP Bölge Kalkınma İdaresi, "Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi, 1. Ara Rapor ve Ekleri, Şubat 1998, Ankara.
2. GAP Bölge Kalkınma İdaresi, "Birecik Barajı'ndan Etkilenen Nüfusun Yeniden Yerleşimi, İstihdamı ve Ekonomik Yatırımları İçin Planlama ve Uygulama Projesi" Proje Tanıtım ve Durum Raporu, Eylül 1998, Ankara.
3. Birecik Baraj Gölü Çevresi 1/25000 Ölçekli Alt-Bölge Gelişme Planı Açıklama Raporu, Ekim 1998, Ankara.

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Merkez : Willy Brandt Sokak No: 5 06680 Çankaya ANKARA
Tel: (0.312) 442 23 24 (Pbx) • Fax: (0.312) 440 13 84

Bölge Müdürlüğü : Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155 63000 ŞANLIURFA
Tel: (0.414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

E-mail: gap-x@gap.gov.tr
İnternet: www.gap.gov.tr

GAP

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

ÇATOM
(Çok Amaçlı Toplum Merkezleri)

Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM)

G

üneydoğu Anadolu Projesi'nin hedefi; "sürdürülebilir insani gelişme" felsefesi ile, "Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin gelir düzeyini ve hayat standardını yükselterek, Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını ortadan kaldırmaktır." Bu yaklaşım Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sadece su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesini hedefleyen bir proje olmaktan çıkıp bir "insani gelişme projesi" konumuna taşımaktadır. Nitekim 1995 yılından itibaren hayata geçen ÇATOM'larla GAP, "insani gelişme" hedefi doğrultusunda yol almaya başlamıştır.

1995... Şanlıurfa... Valilikte, GAP Sosyal Eylem Planı'nın ilke ve uygulama önerileri çerçevesinde yer alan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri'nin (ÇATOM) ilk defa, kendi illerinde pilot uygulamalarının başlayacak olması nedeniyle çalışmalar yoğunlaştı. GAP İdaresi uzmanları, halktan temsilciler, il müdürleri, ne yapmaları gerektiğini ve yapabileceklerini ortaya koyan toplantılarını sık sık tekrarlamaya başladılar.

Mart 1995... Pilot uygulamaların başlayacağı alanların tespit edilmesi amacıyla saha incelemeleri başladı. Bu alanlar, GAP İdaresi uzmanları tarafından yapılan (iki haftalık) bir çalışma sonucunda, kentsel alanda gecekonduların yerleşmelerinden biri olan Yakubiye Mahallesi ve kırsal alanda da Sağlık Köyü olarak tespit edildi.

Eylül, 1997

*“Bilinçli Kadın,
Mutlu Çocuk,
Sağlıklı Toplum”*

K

öyün merkez nitelikte olması, topraksız ve küçük topraklı hanelerden oluşması, yakın köylerle ulaşılabilirliğinin olması, gibi kriterler, seçilen köy için belirleyici oldu. Ağırlıklı olarak köylerinde geçinme imkanı bulma ümidiyle göç edenlerin yaşadıkları yerleşimlerin olması, mahalle seçiminde önemli rol oynadı. Her iki alanın tespitinde belirleyici önemli bir diğer kriter de halkın katılımcı ve istekli görünmesi oldu.

GAP İdaresi uzmanlarınca, pilot alanlardaki mevcut durumun, kadını çevreleyen toplumsal koşulların ve projeden yararlanacak kitlenin eğilim, ihtiyaç, sorun, beklenti ve isteklerinin saptanması ve ÇATOM'larda uygulanacak programların içeriğinin bilimsel verilere dayanarak belirlenmesi amacıyla, bir sosyo-ekonomik araştırmanın yapılması gerekliliği ortaya konarak, anket uygulandı.

Kasım 1995... Anket sonucunda, toplumun istekleri ve beklentileri doğrultusunda uygulamalar başladı.

ÇATOM'un amacına uygun, en azından üç odalı, büyükçe ve yerel koşullara uygun, yörede yaşayanların evlerine benzer binalar kiralandı.

“Kadın Eli Sadece Tezek Yapmıyor, Kalem de Tutuyor”

Y

akubiye Mahallesi'ndeki ÇATOM binası Valilik'ce, Sağlık Köyü'ndeki ise, muhtarlık tarafından temin edildi. Binaların amaca uygun hale getirilmesi için gerekli tamirat, mobilya ve eğitim malzemeleriyle donatımı, Valilik ve GAP İdaresi'nce yapıldı, sivil toplum örgütleri ve toplumun katkısı da alındı.

ÇATOM'ların oluşturulmasında UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu); 20000 Dolarlık bir katkı (her iki ÇATOM'a buzdolabı, televizyon, video, Yakubiye Mahallesindeki ÇATOM'a 30 tane oltu taşı makinası, gelir getirci programlardaki eğiticilerin ücretlerinin ödenmesi gibi) sağladı. EGS (Ege Giyim Sanayicileri) kumaş, BENETTON mobilya (masa, sandalye, dolap, perde) temin etti. Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası; Yakubiye Mahallesi'ndeki ÇATOM'a vantilatör ve branda, İş ve İşçi Bulma Kurumu da, oltu taşı temin etti.

Kasım 1996... ÇATOM'lardaki tadilat ve donatım işleri tamamlandı ve programlar başlatıldı.

Büyük oranda eve kapalı ve çok yönlü toplumsal yaşamdan yalıtılmış olan kadınlar, ortak sorunlarını birlikte tanımlayıp, çözüm yollarının geliştirilmesine katkıda bulunacak mekanlarla (Çok Amaçlı Toplum Merkezleri - ÇATOM'larla) tanışacaklardı.

ATOMLAR NASIL DOĞDU ?

Güneydoğu Anadolu Projesi, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki dokuz ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) uygulanmakta olan çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan ve uluslararası platformlarda bu özellikleriyle örnek gösterilen ve dünyada uygulanmakta olan kalkınma projelerinin en büyüklerinden birisidir.

GAP, sadece barajlar ve hidroelektrik santrallerinin inşası gibi fiziksel yatırımları içeren bir proje olmayıp, kırsal ve kentsel altyapı, tarımsal ve endüstriyel gelişme, eğitim, sağlık, kültür vb. alanlara yönelik yatırımları da içermektedir. Bu yönüyle GAP, salt bir ekonomik büyüme projesi olmaktan ziyade, yöre insanının refahını arttırmayı hedefleyen bir insani gelişme projesidir.

Kalkınma projelerinin hedeflerine ulaşabilmesi için, yöneldeği toplumsal yapıların bilinip, planlama ve uygulamaların buna göre yapılması gerekmektedir. Halkın tüm kesimleriyle en geniş biçimde ve dengeli olarak bu kalkınma hamlelerinden yararlanabilmesi için kendisini Proje'nin temel ögesi haline getirecek, sürekliliğin toplumsal boyutta da sağlanması gerekmektedir.

“Artık Kadının da Söyleyecekleri Var”

B

u anlayışla GAP İdaresi'nce, yörede yaşayan insanların Proje'yi tanımalarını ve yürütülmekte olan projelerle daha sağlıklı bir biçimde bütünleşmelerini amaçlayan, toplumsal araştırmalar tasarlanmış ve uygulamaya konmuştur. Bunlar sırasıyla;

- GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması
- GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması
- GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması
- GAP Bölgesi Baraj Göl Altında Kalacak Yörelere İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması
- GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım ve Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışma'dır.

Bu araştırmaların tamamlanmasını takiben, sözkonusu araştırmaların sonuçları ışığı altında, kalkınmada insan boyutunu vurgulayan ve katılımcı bir yaklaşımla Bölge'nin sosyal kalkınmasını gerçekleştirmeye yönelik temel politika, hedef, strateji ve uygulama tedbirlerini ortaya koyan “GAP Sosyal Eylem Planı” hazırlanmıştır.

GAP Sosyal Eylem Planı, sürdürülebilir, katılımcı ve entegre bir yaklaşıma sahiptir ve gerçekte orta vadeli projelendirme ve uygulamalarda bir çerçeve sağlamaktadır.

GAP'ın, Bölge'de önemli bir sosyal ve ekonomik kalkınma hamlesi gerçekleştireceği açıktır. Ancak bölgesel ve ulusal düzeydeki bu kalkınmanın her zaman için bütün toplumsal kesimleri aynı oranda etkileyeceği söylenemez.

“ÇATOM’lar Yöre Kadınına Umut Veriyor”

B

ölge’de özellikle cinsiyet temelinde, önemli eşitsizlikler bulunmaktadır. Başta kadınlar olmak üzere, toplumun bazı kesimleri kalkınmanın nimetlerinden yeterince pay alamamaktadır. Özellikle Bölge’ye yönelik sosyal ve ekonomik göstergelere bakıldığında, yöre kadınının modern bir toplumun standartlarının çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Kadının bu yoksunluğu hanelerin ve özellikle de çocukların durumunu olumsuz etkilemektedir. Böylece toplumsal bütünlüğü gözönünde bulunduran, kadına yönelik özel projelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çerçevede GAP İdaresi tarafından, GAP Bölgesi’nde yaşayan kadının içinde bulunduğu koşulları ortaya koyan ve uygulamaya yönelik önerilerin geliştirildiği. “GAP Bölgesi’nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması”, yörede etkin çalışmalar yapan sivil toplum örgütlerinin başında gelen Türkiye Kalkınma Vakfı tarafından 1992-1994 yılları arasında yürütülmüştür.

Araştırmanın bulgularına dayanarak, ortaya konan uygulama önerileri doğrultusunda, yukarıda sözü edilen bazı pilot uygulamalar gerçekleştirilmiş ve bu uygulamalar yaygınlaştırılmaya başlamıştır. Bu çerçevede Bölge illeri kırsal alanlarında ve kentlerin gecekondu mahallelerinde; yöre kadınının statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma sürecine entegre edilmesi amacıyla topyekün toplum kalkınmasını hedefleyen, kadınlara yönelik çok yönlü toplum kalkınma hizmetlerinin verildiği ÇATOM’lar oluşturulmaya başlanmıştır.

ATOM NEDİR ?

Kadınlara ve genç kızlara yönelik okuma-yazma, genel sağlık, ana-çocuk sağlığı, hijyen, beslenme, ev ekonomisi, gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma vb. konularda eğitimin verildiği topluma dayalı merkezlerdir.

ATOMLARIN AMACI

Hedef kitlesi 14-50 yaş grubu arasındaki kadın ve genç kızlar olan "ÇATOM"ların nihai amacı;

- Halkı ve özellikle kadınları sorunlarını belirlemeye ve tanımlamaya teşvik etmek,
- Sorunlarına çözüm aramalarında, onları yönlendirmek,
- Özgüven duygusunu geliştirmek,
- Toplumsal potansiyel liderliği geliştirici eğitim çalışmaları yaparak gönüllü liderler yetiştirmek,
- Kadını toplumsal ve ekonomik yaşamın aktif bir üyesi haline getirmek,
- Hedef kitlenin, daha huzurlu ve güvenli bir geleceği hedefleyen kalkınma süreçlerine entegrasyonunu sağlamak,
- Bölge koşullarına uygun sürdürülebilir modellerin geliştirilmesine katkı yapmaktır.

ATOMLARIN YAKLAŞIMI

ÇATOM'ların, temel özelliği; katılımcı ve entegre bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Yürütülen temel faaliyetlerin içeriği bizzat hedef kitlenin katılımıyla belirlenmekte ve uygulamalar yine toplum katılımı ile yürütülmektedir.

Planlama ve uygulama süreçlerinde esnek bir yaklaşım izlenmekte, bu nedenle gereğinde değişiklikler ve müdahaleler zamanında yapılabilmektedir. Sosyal ve gelir getirici programlar, birbirleriyle bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. Sosyal programları yürüten eğiticiler, Valilik kanalıyla ilgili il müdürlüklerinden sağlanmaktadır.

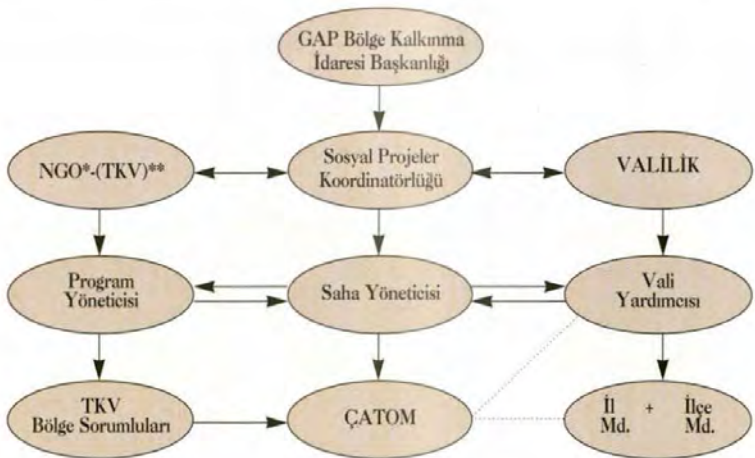
Bu merkezlerin yürütülmesinde ilgili farklı birimler arasında etkili bir koordinasyon öngörülmektedir.

GAP İdaresi, ÇATOM'ların kurulması ve işletilmesinde uluslararası kuruluşlar, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler vs. ile işbirliği yapmaktadır.

ÇATOM YÖNETİMİ VE KOORDİNASYONU NASIL SAĞLANMAKTA ?

ÇATOM'ların kurumsallaşmasını sağlamak için oluşturulan yönetim ve koordinasyon yapısı, ÇATOM'ların varlığını sürdürmesi ve yaygınlaşmasına imkan verecek şekilde hazırlanmıştır. ÇATOM'ların yönetim ve koordinasyon yapısı aşağıda sunulmaktadır.

* Sivil Toplum Örgütleri

** Türkiye Kalkınma Vakfı

“Yöre Kadını Karar Mekanizmasında”

ATOM uygulamalarının genel koordinasyonu, GAP İdaresi tarafından yapılmaktadır. Bu, özellikle merkezi düzeydeki ilgili kamu kuruluşlarıyla ilişkiler, sivil toplum örgütleri ve özel kuruluşların desteğini almak açısından önemlidir.

Yerel koordinasyon, Valilik tarafından yapılmaktadır. Vali Yardımcılarından biri İl Proje Koordinatörlüğü görevini yerine getirmektedir. İlgili bakanlıklarla ilişkiler, il müdürleri düzeyinde Valilik kanalıyla kurulmakta ve yürütülmektedir. İl müdürlükleri, ÇATOM'da yürütülen eğitim programlarına tam zamanlı ve/veya yarı zamanlı eğitici sağlayarak, eğitimcilerin faaliyetlerini kontrol etmektedir.

Saha yöneticisi ise, ÇATOM'da yürütülen faaliyetleri izleyip, düzenli yürütmesini sağlayarak, yaşanan sorunları ve varsa çözüm önerilerini, Valilik ve GAP İdaresi'ne bildirmekte ve toplumla ÇATOM arasında bağ kurmaktadır.

ÇATOM'larda yürütülen faaliyetler, Türkiye Kalkınma Vakfı ile GAP idaresi arasında yapılan protokol çerçevesinde periyodik olarak izlenip değerlendirilmekte ve ÇATOM'un hedefleri doğrultusunda, ÇATOM'larda görevlendirilen personel için dönem dönem eğitim programları hazırlanmaktadır.

ÇATOM'larda Uygulanan Programlar

ÇATOM'LARDA HANGİ PROGRAMLAR VAR?

ÇATOM'lar, Bölge'de yoğun göç alan kentsel alanların gecekondü mahallelerinde, kırsal alanda da merkezlik potansiyeli bulunan köylerde kadınların dolayısıyla çocukların durumunun iyileştirilmesine yönelik ve yaşam kalitesini yükseltme amaçlı sosyal programlar ile kadının üretim becerisini ve gelirini arttırmaya yönelik gelir getirici programları içermektedir. Gelir getirici programlara katılan tüm kadınların aynı zamanda sosyal programlara katılması arzulamakta ve teşvik edilmektedir.

S

OSYAL PROGRAMLAR

Sosyal programlar; kadının, gündelik yaşamını kolaylaştırıcı, iletişim potansiyelini ve kamusal hayata katılımını geliştirici, gerek kendisi gerek ailesi için sağlıklı yaşam koşulları oluşturmaya yönelik becerilerini arttırıcı ve sorunlarını tanımlama ve çözüm üretmede örgütlü davranış bilincini geliştirici eğitim ve sağlık projelerini içermektedir. Bu kapsamda kadınlara yönelik uygulanan programlar aşağıda sıralanmaktadır:

Okuma-Yazma Kursu,

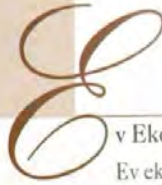
Okuma-yazma kursu, günde iki saat olmak üzere haftada 10 saat verilmekte olup, katılımcıya okuma ve doğru yazma alanlarında beceri kazandırılmaktadır. Bir okuma yazma kursu üç ay sürmektedir. Bir yıl içinde en az iki dönem okuma-yazma kursu açılmaktadır. İki dönemde ulaşılması hedeflenen kitle her bir ÇATOM için 60 kişidir.

Sağlık Eğitimi,

ÇATOM'larda yarı zamanlı doktor ve hemşire bulundurulmakta, çocukların ve kadınların sağlık sorunları ve bunların önceden teşhis edilip giderilmesi konularında eğitim programları uygulanmaktadır. Sağlık eğitimi üçer aylık periyodlarla tekrarlanmaktadır. Bir yıl içinde dört dönemde uygulanan sağlık programı ile her bir ÇATOM'da 150 kişiye ulaşılması hedeflenmektedir.

“Önce Kadımlar ve Çocuklar”

v Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi,

Ev ekonomisi ve beslenme eğitiminde beslenmenin, hem bebeklerin sağlığı ve gelişmesi hem de anneler üzerindeki etkileri, kuru sebzelerin saklanma ve pişirme yöntemleri ve ev temizliğine ilişkin konular işlenmektedir. Bir eğitim dönemi, üç ay olarak planlanan bu program, üçer aylık periyodlarla tekrarlanmaktadır. Yılda dört dönem olmak üzere, bu eğitimde hedeflenen kitle 80 kişidir.

Anne Eğitimi,

Anne eğitiminde, kadına özgü sağlık sorunları ile gebelik öncesi ve sonrası dönemlere yönelik eğitim yapılmaktadır. Bir dönemi üç ay olan bu eğitim üçer aylık periyodlarla tekrarlanmaktadır. Bir yılda üç dönem eğitim verilerek, yılda ortalama 50 kişiye ulaşılması hedeflenmektedir.

Biçki-Dikiş, Nakış Faaliyetleri,

Bu faaliyetler çerçevesinde, ev-içi ihtiyacının gidirilmemesinin yanı sıra pazara yönelik el sanatları üzerinde beceri kazandırma çalışmaları yapılmaktadır. Kurslar, altışar aylık periyodlarla tekrarlanmakta ve bir eğitim dönemi altı ay sürmektedir. Bir yılda ulaşılması hedeflenen kişi sayısı 70'dir.

“ÇATOM Katılımcı Bir Toplum Yaratıyor”

Poliklinik Hizmetleri,

Poliklinik hizmetleri ile katılımcıların sağlık sorunlarına çözüm bulunmaya çalışılmaktadır. Bu hizmet yarı zamanlı olarak verilmekte ve bütün bir yıl boyunca devam etmektedir. Her bir ÇATOM'da yılda 300 kadına ulaşılması hedeflenmektedir.

Rehberlik Hizmetleri,

Saha elemanları aracılığıyla katılımcıların eğilimleri, sorunları saptanarak, gerekli programların oluşturulması ve uygulanması sürecinde kararlara katılımları teşvik edilmektedir. Program bir yıl sürmekte ve 100 kadına ulaşılması hedeflenmektedir.

GELİR GETİRİCİ PROGRAMLAR

Gelir getirici programların amacı; kadının para kazanarak özgüveninin sağlanması, aile gelirine katkısının artması ve aile gelirinin kullanımında söz sahibi olmasının sağlanmasıdır. Yerel koşullar ve pazarlama imkanlarına göre belirlenecek gelir getirici alanlarda kadının sürekli üretici hale gelmesini sağlayıcı desteklerin verilmesi de bu programlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Eğitim verilecek gelir getirici faaliyetler, kırsal ve kentsel alanlara ve ÇATOM açılan yerin koşullarına göre değişmektedir.

Kırsal alanda ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetler üzerinde yoğunlaşılırken, yılda 30 kadına ulaşılması hedeflenmektedir. Kentsel alanlarda ise halı, kilim, konfeksiyon vb. gelir getirici faaliyetler programa alınmıştır. Faaliyetlere ilişkin eğitimler altı aylık periyodlarla tekrarlanmaktadır ve yılda 100 kişiye ulaşılması hedeflenmektedir.

Pazar imkanları ve üretimde süreklilik sağlanması, hammadde, pazar ve krediye ulaşılabilirliğin gerçekleşmesi, böylece sürdürülebilir bir program oluşturulması amacıyla ÇATOM katılımcılarının, kooperatif veya benzeri şekilde örgütlenmeleri teşvik edilmektedir.

ÇATOM'larda Mevcut Durum

ÇATOMLAR NERELERDE KURULDU ?

GAP Bölgesi'nde ÇATOM'ların kuruluşu Kasım 1995 yılı itibariyle başlatılmıştır. Bugüne kadar oluşturulan ÇATOM'ların kuruluş yer ve tarihleri aşağıdaki gibidir.

Şanlıurfa - Yakubiye Mah ve Sağlık Köyü (Kasım 1995)

Mardin- Dargeçit ve Ömerli İlçesi (Kasım 1996)

Mardin Merkez, Evren Mah. (Kasım 1996)

Mardin Ensar Mah. (Aralık 1996)

Şanlıurfa - Halfeti İlçesi (Eylül 1997)

Şırnak- Cizre İlçesi (Eylül 1997)

Siirt - Kurtalan İlçesi - Uluköy (Eylül 1997)

Siirt-Merkez (Eylül 97)

1997 yılı sonuna kadar, ayrıca Kilis, Adıyaman ve Batman İlleri kentsel alanda gecekondular mahallelerinde de ÇATOM'ların kurulması öngörülmektedir.

“Emine GÜLER... Şanlıurfa'da Yakubiye Mahallesi'nde oturuyor... Mahallesi'ndeki ÇATOM'da anne eğitimi programında öğrendiklerinden çok etkilenmiş. Yazdığı bir kompozisyonda, "Ben sadece bir anne değil, aynı zamanda bir kadın ve insanım. Kendimi aşırı iş yüküyle yıpratmamalıyım. Kendime zaman ayırmalı, sağlığım, görünümüme dikkat etmeliyim. Önce mutlu bir insan olursam sonra iyi bir anne olabilir, huzurlu bir çocuk yetiştirebilirim. Mutlu anne olursam, mutlu ve güler yüzlü çocuklarım olur" diyerek öğrendikleriyle hayatında yeni bir bakış açısı yakaladığını ortaya koydu.”

ŞANLIURFA ÇATOM UYGULAMASI

ÇATOM örgütlenmesi çerçevesinde, kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri yanında, Şanlıurfa Sağlık Köyü'nde erkeklerle yönelik olarak da Tarım İl Müdürlüğü ile işbirliği yapılarak, tarım ve hayvancılık konularında eğitim faaliyetleri yürütülmüştür.

Sağlık Köyü'nde, toplumdaki gelen talep üzerine, Valiliğin de katkılarıyla, 8 Mart 1997 Dünya Kadınlar Günü'nde düzenlenen bir törenle resmi nikahı olmayan 57 çiftte toplu nikah yapılmıştır.

Gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma programlarından biri olan Oltu Taşı İşlemeciliği kursunu tamamlayan 31 yararlanıcının ürettikleri ürünler ile diğer eğitim programlarına katılan ve pazara yönelik olarak üretilen ürünlerin sergilendiği iki günlük bir sergi Şanlıurfa'da açılmış ve yararlanıcılar, bu sergide ziyaretçilere kendi ürünlerini satmışlardır.

Gerek Sağlık Köyü'nde gerekse Yakubiye Mahallesi'nde ÇATOM etkinliklerine katılan genç kızlar ve kadınlar, yaptıkları ürünleri (pano, bebek elbisesi ve diğer giyecekler vb.) yakın çevrelerine satmaya ve gelir elde etmeye başlamışlardır.

“Sağlık Köyü'nde yaşayan Meryem 14 yaşında... Köyünde açılan ÇATOM'da 6 ay süreyle nakış kursuna katıldı. Kursu başlarken burada öğrendikleriyle para kazanacağını hiç düşünmüyordu. Kurs sırasında öğrendiği nakış işiyle bez üzerine panolar yaptı. Panolarını Sağlık Köyü sakinleri satın aldı. Meryem; "Artık ellerim pamuk toplamak ve tezek yapmaktan başka işe de yarıyor. İğne tutarak para kazanıyorum, bu çok hoş birşey" diyor.”

İ

izmetlerin etkinliğini arttırmak ve projenin tamamlanmasından sonra eğitimin sürekliliğini sağlamak amacıyla, köyedeki ve mahalledeki diğer kadınların eğitilmesi ve onların örgütlü davranışa teşvik edilmesinde görev alacak, ÇATOM ile kadınlar arasındaki ilişkileri yürütecek "Toplum Lideri=Yerel Kalkınma Gönüllüsü" olarak adlandırılan gönüllülerin yerel toplum içinden seçilip eğitilmesi programı, bu çerçevede yürütülmektedir. Bu amaçla 15 erkek 12 kadın eğitilmektedir.

Bu program kapsamında yürütülen etkinlikler sadece ÇATOM binasının içinde sınırlı kalmamakta, ÇATOM'a gelemeyen (çok çocuk, iş yükü fazlalığı ve çevre baskısı gibi nedenlerle), ancak en azından sağlık ve rehberlik eğitiminden yararlanmak isteyen kadınlara, eğitim araçları ile evlerinde ulaşılmaktadır.

Yakubiye Mahallesindeki ÇATOM etkinliklerinden yararlanan bir kısım genç kız, Şanlıurfa'daki Çırçır fabrikasında iş bulmuşlardır. Bizzat ÇATOM'a gelen ya da kendisine evinde ulaşılan yararlanıcı sayısı yaklaşık 700 olmuştur.

“Sağlık Köyü ÇATOM'da ev ekonomisi eğitimi kapsamında konserve, turşu ve reçel yapımı hem teorik hem de uygulamalı olarak gösterildi. Kursta portakal kabuğundan reçel yapımını öğrenen Hatice, babasına sabah kahvaltısında portakal reçeli çıkardı. Babası şaşkındı. "Portakal kabuğunun işe yarayacağına, bu reçeli yemeseydim asla inanmazdım" diyerek Hatice'nin ÇATOM'a devam etmesi için örtülü bir onay verdi.”

ANLIURFA (YAKUBİYE VE SAĞLIK KÖYÜ) ÇATOM'DA YÜRÜTÜLEN PROGRAMLAR VE YARARLANICI SAYISI

Eğitim Programı	1995-96		1996-97	
	Sağlık Köy.	Yakubiye Mah.	Sağlık Köy.	Yakubiye Mah.
Okuma-Yazma	24	34	33	30
Biçki-Dikiş	36	42	32	44
Ev Ekonomisi	70	50	26	37
Sağlık Eğt.	40	45	26	24
Anne Eğt.	-	-	10	26
Oltu Taşı İşl.	-	40	-	-
Makina nakışlar	-	-	21	-
Toplam	170	211	148	161

Sağlık Köyü'nde okul binasında yeterli derslik bulunmadığından okul çağına gelmiş olanlardan okula kayıt önceliği erkek çocuklara tanınmakta idi. Özellikle kız çocuklarının okula gitmelerinin sağlanması amacıyla, Sağlık Köyü'nde GAP İdaresi ve MEB tarafından ek bir derslik yaptırılmıştır. 1996-97 öğretim yılında okula başlayan 90 yeni öğrencinin %60'ını kız öğrenciler oluşturmuştur.

GAP İdaresi'nin katkıları ve Bölge'de faaliyet gösteren kadın kuruluşlarının işbirliğiyle Sağlık Köyü İlkokuluna kitap yardımıyla bulunularak kütüphane oluşturulmuştur. Kütüphanedeki kitaplar içinde Meydan Larousse ve Cumhuriyet Ansiklopedileri de yer almaktadır. Özellikle 4 ve 5 sınıf öğrencileri tarafından kütüphane çok kullanılmaktadır.

“*Sevim Hanım... 52 yaşında... 4 kız çocuğu annesi... Ömerli ilçesinde ÇATOM programının uygulamaya başlamasıyla isteklerini ardarda sıralamaya başladı... Barajı görmek, Urfa'daki ÇATOM'u görmek istedi... Ve... Şanlıurfa'da yapılan, "Kırsal Kadınlara Yönelik Eğitim Semineri Paneli"ne katılımcı olarak geldi.*

MARDİN ÇATOM UYGULAMASI

Ekim 1996... Pilot alanlar belirlenmesi amacıyla yörede ortak grup görüşmeleri ve gözlemler yapıldı. Pilot alanlar, Mardin Merkez, Evren ve Ensar Mahalleleri ile Dargeçit ve Ömerli İlçeleri olarak belirlendi.

Kasım 1996... Seçilen pilot alanlarda oluşturulan ÇATOM'larda gerekli tadilat ve donatım işleri GAP İdaresi ve Valilik tarafından yapıldı.

Aralık 1996... ÇATOM programları, GAP İdaresi ve Valilik işbirliği ile uygulamaya kondu.

Mardin'de oluşturulan ÇATOM'lara, pilot alanların seçimiyle başlayan yöre halkının büyük ilgisi, kendini programın uygulama sürecinde de gösterdi ve hedef grubun katılımının yüksek olduğu gözlemlendi. Özellikle gelir getirici programlara karşı ilgi yoğundu ve ulaşılan katılımcı sayısı 1681 oldu.

“ Mardin Ensar Mahallesindeki ÇATOM'da okuma-yazma kursuna katılan 58 yaşındaki bir yararlanıcı, okuma-yazmayı öğrenerek en büyük isteğini gerçekleştirdi. Askerdeki oğluna mektup yazdı. ”

MARDİN ÇATOM'DA YÜRÜTÜLEN PROGRAMLAR VE YARARLANICI SAYISI

Eğitim Programı	Merkez	Evren	Ensar	Ömerli	Dargeçit
Okuma-yazma	30	18	17	41	69
Biçki-Dikiş	-	23	20	19	33
Ev ekonomisi	18	21	31	15	200
Sağlık Eğt.	15	23	16	131	251
Anne Eğt.	10	36	22	39	-
İğne Oyası	-	22	29	-	-
Makine Nakışı	-	-	-	22	22
Oltu Taşı İşl.	-	25	-	-	35
Karabağ Kil	78	-	19	25	90
Halıcılık	-	-	-	-	73
Toplam	151	168	154	292	773

(Haziran 1997 Yılı itibarıyla)

Gelir getirici alanlara ilişkin beceri kazandırma programı (Karabağ kilimi ve Oltu Taşı İşlemciliği) Erzurum’lu bir tüccar ile yapılan protokol çerçevesinde başlatılmıştır. Tüccar, eğiticileri bulmuş ve üretilecek ürünlerin pazarlama garantisini vermiştir.

“ Afife AKSEL... 23 yaşında... Mardin Merkez ÇATOM'a devam eden genç bir kadim... ÇATOM'un diğer sosyal programlarının yanı sıra, okuma-yazma kursunun da devamlı katılımcılarından biri... Okuma-yazmayı "çözdükten" sonra şiirlerini kağıda döküyor... Afife, başlangıçta hiçbirşey anlamadığını, çok zorluk çektiğini ifade ediyordu. Üç aylık okuma-yazma kursunun tamamlanmasından sonra, "okumayı çözdüm, üstelik gece yatmadan önce de şiir yazmaya çalışıyorum" diyor Afife Hanım, okuma-yazma kursunun ikinci etabını da tamamlayarak, ilkokulu dışardan bitirme sınavlarına girip, ilkokul diplomasını da aldı. ”

aralarıcılar ÇATOM'da yürütülen etkinliklere katılırken, ender de olsa boş zamanlarını değerlendirmek, sosyal aktivitelerini arttırmak amacıyla, kendi sınırlı kaynakları ile elde ettikleri çeşitli büyüklükteki kumaşlar ve iplerle bez bebekler, çeşitli oyuncaklar ve ev süsleri de yapmaktadırlar. ÇATOM'lardaki bu etkinlikler sırasında program çerçevesinde, yöre kadınının en fazla etkileşim içinde olduğu kitle iletişim aracı olan televizyonla da kadınlara ve genç kızlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Her zaman olmasa da, televizyon sürekli açık bulundurulmakta ve yapılan etkinlikle ilgili olarak eğer varsa video ile gösterimler yapılmaktadır.

Mardin Merkez ÇATOM ile Ömerli ve Dargeçit ÇATOM'larında bilgisayar bulunmaktadır. Her türlü etkinliğin takibi bilgisayarla yapıldığı gibi, bu ÇATOM'larda internet bağlantısı da mevcuttur.

Mardin'deki ÇATOM etkinlikleriyle, hedef kitlenin (14-50 yaş arasındaki kadınlar ve genç kızlar), ötesinde 50 yaş üzerindeki kadınlara daha ulaşılmıştır.

“Artık, Yörede Kadının Adı var”

P

rogram kapsamında zaman zaman sağlık taramaları yapılmaktadır. Örneğin Dargeçit ÇATOM'da diş taraması yapılarak, 300 öğrenciye ulaşılmıştır. Ayrıca, 2 yaş altı bebek sahibi olan annelere ve bebeklerine yönelik olarak ücretsiz sağlık taraması yapılmıştır. Bu çerçevede, 79 kadın ve 42 çocuk sağlık taramasından geçirilmiş ve ilaç giderleri Dargeçit Kaymakamlığı'nca Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan karşılanmıştır. Dargeçit ve köylerinde resmi nikahı olmayan 204 çifte kendi istekleri doğrultusunda resmi nikah yapılmıştır.

Merkez ÇATOM'da Ankara'daki kamu kuruluşları ve gönüllü kuruluşlarının işbirliğiyle oluşturulan ve kayıtlı 155 kitabın bulunduğu kütüphaneden özellikle okuma-yazma kursuna katılan kadınların faydalandıkları gözlenmiştir. Yararlanıcılar daha çok çocuk eğitimi, pasta yapımı ve bahçe bakımı gibi konulardaki kitapları tercih etmektedirler. Öte yandan gelir getirici programa katılan kadınlar için cuma günleri, iki saat okuma saati olarak belirlenmiştir.

ATOM'LARDA KİMLER GÖREV YAPIYOR ?

ÇATOM'larda, tam zamanlı ve/veya yarı zamanlı görevlendirilen il müdürlüklerinde çalışan kamu görevlileri; kendi alanlarındaki eğitim programlarını uygulamaktadırlar.

Uygulama öncesi ve uygulama süresi boyunca saha elemanları ve saha yöneticilerinin görevleri;

- hedef kitle ile görüşmeler yapmak, onların gerçek sorun ve ihtiyaçlarının birlikte bulunmasına ve sorunlarına birlikte çözüm getirilmesine çalışmak,

- toplumun yaşam koşullarını iyileştirici etkinlikleri planlayarak, çeşitli nüfus gruplarının bu etkinliklere katılımını sağlamak,

- ilgili kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği ve koordinasyonu sağlamak,

- halkın destek ve katılımını almak üzere, rehberlik yapmak,

- bir kayıt sistemi oluşturarak, yapılan etkinlikleri sürekli izlemek ve değerlendirmek,

- yerel liderliği teşvik edici eğitsel çalışmalar yaparak, uygulamanın sürekliliğini sağlamak,

- kadınların gelişmesini engelleyen toplumsal davranışların değişiminde yardımcı olmak,

- uygulamadan en az kadınlar kadar erkeklerin de yararlanmasını sağlamak,

- toplumsal ve kültürel bakımdan çok boyutlu ilgi alanları yaratarak, bu alanlardaki etkinliklere halkın katılımını sağlamak ve örgütlü davranış bilincini yerleştirmek şeklinde sıralanabilir.

S

ONUÇ

GAP Bölgesi'nde, sosyo-ekonomik gelişme yetersizliğinden kaynaklanan sorunlardan en fazla etkilenen nüfus gruplarının başında, özellikle kadınların ve dolayısıyla çocukların olduğu görülmektedir.

Kadın, konumu ve fonksiyonu itibariyle ailenin, aile de toplumun temel taşı olarak oluşmaktadır. Bugün kadının kalkınma sürecindeki rolü, özellikle kırsal gelişmeye yönelik uygulamalarda büyük önem taşımakta, programların başarısında belirleyici öğeler arasında yer almaktadır. Dünyada yaşanan hızlı sosyal ve ekonomik değişim süreçleri çerçevesinde, Türkiye'de de kadının kalkınmadaki rolü ve önemi GAP gibi "önder" bir kalkınma projesinde önemli bir parametre olarak ortaya çıkmaktadır.

ÇATOM'lar, bilimsel tespitin somut bir sonucu olarak; eşitlikçi, katılımcı ve sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımıyla, genel hedef kitlesi olan kadınların, dolayısıyla çocukların durumunun iyileştirilmesi ve toplumun refah düzeyinin yükseltilmesi amacıyla çok önemli bir kurum olmaya adaydır.

“ÇATOM’lar Bir Dinamizm Odağı Haline Geldi”

T

oplumun sosyo-ekonomik sorunlarını tanımak ve çözümlmek üzere örgütlenmiş üsler olarak faaliyet gösteren ÇATOM’lar Bölge İllerinin kırsal ve kentsel alanlarında giderek yaygınlaşacaktır.

Bölge kadınları ÇATOM’lar aracılığı ile kalkınmanın bütün hizmetlerinden yararlanabilecek, kalkınma sürecinin önemli bir unsuru olacak ve kendi ailelerinin sorunlarına çözüm getirecek projelerin uygulanmasında söz sahibi olacaklar.

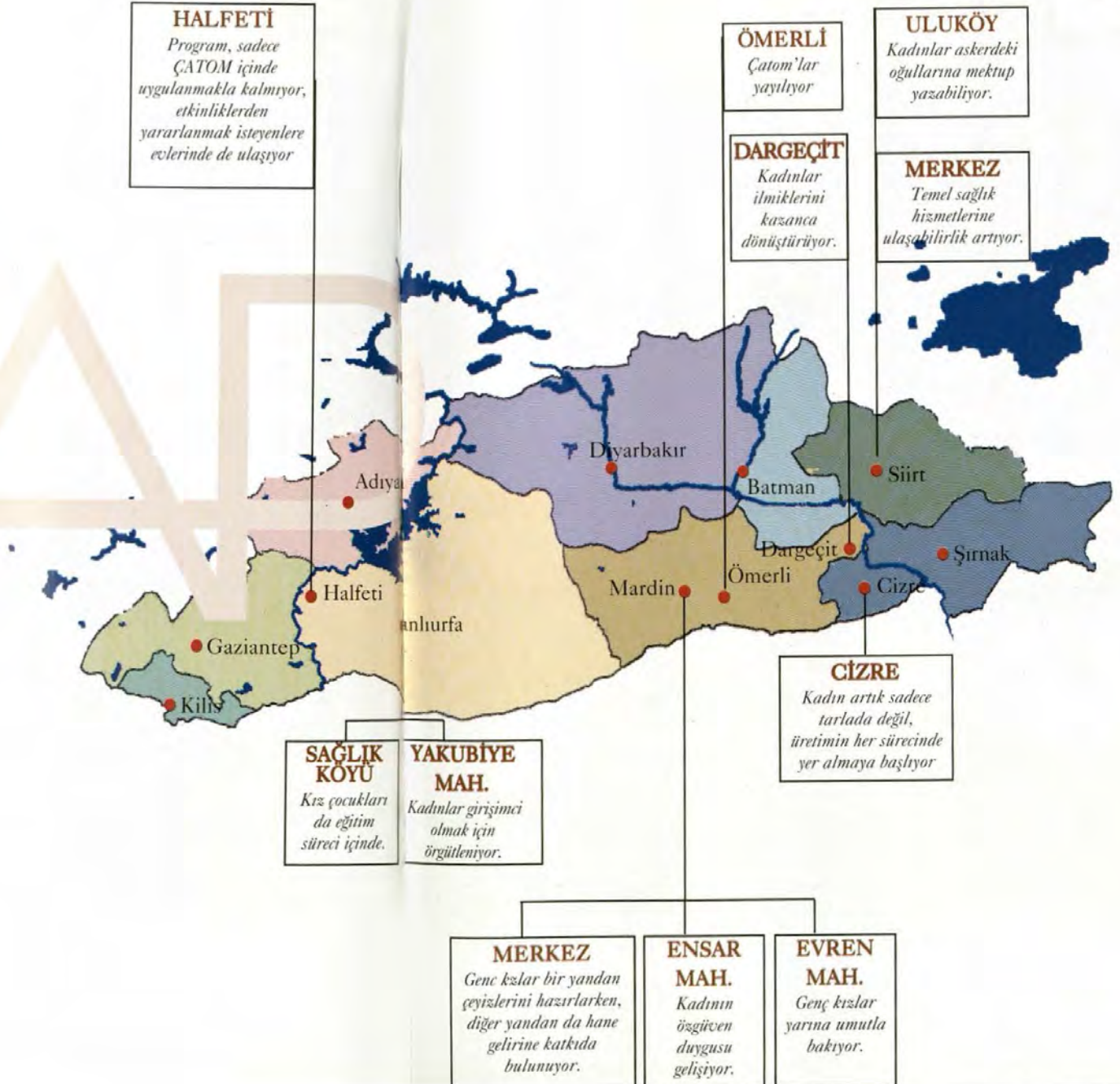
Bir başka deyişle ÇATOM’lar Bölge kadının ikinci evi olma işlevini gerçekleştirecektir.

Bölge’de ÇATOM’ların 1998 yılı sonuna kadar toplam 17’ye ulaşması hedeflenmiştir.

GAP

Bölgesi'nde ÇATOM'lar

(Kasım 1995 - Eylül 1997)

AD

GAP

**T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

Merkez: Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59 Gaziosmanpaşa 06700 Ankara

Tel: (312) 446 76 56 • 445 02 15 • Fax: (312) 437 67 77

E-mail: gap-x@tr-net.net.tr • gapu-x@tr-net.net.tr

İnternet: www.gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155 • 63000 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

(21. Yüzyılda Kadın ve GAP)

21. Yüzyıla Doğru GAP'ta Kadın

GİRİŞ

Yakın zamanlara kadar gözardı edilen ve sadece yasal düzenlemelerle sınırlı kalan "kadın konusu" günümüzde gerek aile gerekse toplum çerçevesinde kültürel ve toplumsal boyutta tartışılan en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Ama artık günümüzde kadınlarımızı her alanda, siyasette, yönetimde, sosyal ve ekonomik faaliyet alanlarında, tarımda, sanayide, erkeğin yanında görmek mümkün olmaktadır.

Kadının kalkınmadaki rolü ve önemi, dünyada özellikle 70'li yıllarda toplumların çeşitli kesimlerinde tartışılmaya başlanmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumun kültürel yapısına ve gelişmişlik düzeyine göre değişmekle beraber, kadın yaşamın her alanında erkeklerle eşit hatta çoğu zaman onlardan daha fazla yük ve sorumluluk taşımaktadır. Bu nedenle kadını içine almayan kalkınma projelerinde, başarı şansı olamamaktadır. Kadının kalkınmadaki rolü, Türkiye'nin daha çok tarıma dayalı ekonomisi nedeniyle özellikle kırsal gelişmeye yönelik uygulamalarda önem kazanmakta, programların başarısında belirleyici öğeler arasında sayılmaktadır. Bu gerçeklikten hareket edilerek "kadın" GAP'ın insani boyutuna yönelik kalkınma programlarının geliştirilmesi ve uygulanması süreçlerinde ayrı "hedef grup" ve "katılımcı taraf" olarak dikkate alınmıştır.

GAP'ta Kadın

İlk aşamada, Bölge'de kadını çevreleyen sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları, kadının sorunlarını, gelişmesinin önündeki engelleri belirlemek amacıyla GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nce "GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması" yaptırılmıştır.

Ayrıca Bölge'nin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını ve kalkınma sürecine entegre edilmesi gereken hedef grupları belirlemeye yönelik bir dizi sosyal araştırma da yürütülmüştür. Bu araştırmaların bulguları ışığında, GAP'ta sürdürülebilir, katılımcı ve eşitlikçi-adil bir gelişmeyi sağlamaya yönelik proje faaliyetlerine çerçeve oluşturacak "GAP Sosyal Eylem Planı" hazırlanmıştır. Bu plan çerçevesinde 1995 yılından itibaren Bölge illerinde; kırsal alanda ve kentlerin geçkondu mahallelerinde yöre kadının-çocukların durumunun iyileştirilmesi, dolayısıyla hanelerin refah düzeyinin artırılması amacıyla toplum kalkınmasını hedefleyen "ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ (ÇATOM)" oluşturulmuş ve oluşturulmaktadır.

ÇATOM

ÇATOM uygulamasının hedefleri;

- Halkı ve özellikle kadınları, sorunlarını belirlemeye ve tanımlamaya teşvik etmek,
- Sorunlarına çözüm aramalarında, onları yönlendirmek,
- Özgüven duygusunu geliştirmek,
- Toplumsal ve ekonomik yaşamın aktif bir üyesi haline getirmek,
- Toplumsal potansiyel liderliği geliştirici eğitim çalışmaları yaparak gönüllü liderler yetiştirmek,
- Hedef kitlenin, daha huzurlu ve güvenli bir geleceği amaçlayan kalkınma süreçlerine entegrasyonunu sağlamak,
- Bölge koşullarına uygun sürdürülebilir modellerin geliştirilmesine katkı yapmaktır.

GAP Bölgesi'nde Erken Evleniyoruz

B

iz erken evlenen bir toplumuz. Türkiye'de ilk evlenme yaşı ortalaması erkeklerde 23.8, kadınlarda 21.8'dir (DİE, 1991).

GAP Bölgesi'nde kadınlarda ortalama ilk evlenme yaşı ise, kentlerde 17.5, kırsal alanda 17'dir. Kırsal alanda kadınların %37'si, kentlerde %13'ü 15 yaşın altında evlenmiştir (GAP Kadın Araştırması, 1994).

Erkeklerin ilk evlenme yaşına bakıldığında %51'inin 19-24 yaşları arasında evlendiği, buna karşılık ilk evlenme yaşı 19'un altında olanların oranı %30'a yükseldiği, 25 yaşından sonra evlenenlerin oranının ise %19'a düştüğü görülmektedir.

Yörede evlilikler kurulurken mutlaka dini nikah yapılmakta, ancak her zaman resmi nikaha başvurulmamaktadır. Kırsal kadınlarda %31'i, kentte ise %14'ü sadece imam nikahı ile evlidir.

Kanbağına dayalı toplumsal ilişki örüntülerine göre düzenlenmekte olan evlilikler, bu örüntülerin sürdürülmesinin bir güvencesi olarak görülmektedir.

Bölgede yakın akraba evlilikleri ve özellikle de amca kızı -amca oğlu evlilikleri yaygındır. Yöredeki sosyal-ekonomik ve politik şartlar gözönüne alındığında bunun çeşitli gerekçelerinin bulunduğu görülmektedir.

rneğin bu tip evliliklerde toprak mülkiyeti önem taşımakta ve toprak bütünlüğü korunmak istenmekte, başlık parasının az olması veya tümüyle kaldırılması ve soyun devam ettirilmesi arzusu geçerli olmaktadır.

Kızın amca oğluyla evlenmesinin adeta bir kural olduğu yörede "öncelikle güven duyulan akrabadan olandır" inancı yaygındır. Bir genç erkek amcasının kızıyla evlenmek isterse, kızın babasının bu teklifi redetmesi olanaksız değilse bile zordur.

Bölgede kırsal alanda kadınların %52.4'ünün, kentte ise %36.3'ünün kocasıyla akrabalık bağı bulunmaktadır.

Başlık geleneği giderek azalmakla birlikte özellikle kız ailesi ve gelinlerce gereğine inanılan bir töre olarak süregelmektedir. Başlık, bilindiği gibi kız ailesinin erkeğin ailesinden evlenme sürecinde talep ettiği bir bedeldir. Kırsal alanda kendisi için başlık alınan kadınların oranı %70, kentte ise bu oran %47'dir. Başlık parası, her yerde amca oğlu için düşüktür ya da hiç yoktur.

Çok Kadınla Evleniyoruz

Yörede erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi durumu giderek yaygınlığını yitirmekte ise de kimi yörelerde -özellikle Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin illerinin kırsal alanında- hala varlığını sürdürmektedir. Örneğin 1993 yılında Suruç'a bağlı Kesmecik köyünde 50 haneden 12'sinde erkeklerin birden fazla kadınla evlenmiş olduğu bulunmuştur.

Kırsal alanda kocası birden fazla evli olan kadınların oranı %7.7, kentte ise %3.4'tür. Çok kadınla evlenme kimilerince "eski elbise ile yeni elbise bir olmaz" deyişle onaylanmaktadır.

Erkeğin çok eşli evliliğinde sıralanan gerekçeler arasında "keyfi karar" ağır basmaktadır.

Çok Çocuk İstiyoruz

iyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Alatosun beldesinde yaşayan ve yörede "şeyh" olarak tanınan Hamza Yıldız'ın dört karısı, 32 çocuğu ve 105 torunu var. 70 yaşındaki Hamza Yıldız çok çocuk istediğini ifade edip "çocuk ve torunlarım olmazsa tarlada kim çalışır, hayvanları kim güder" diyor. Hamza'nın son eşinden beş çocuğu var. En küçük kızı üç yaşında, torunu ile aynı yaştadır.

Bölge'de kırsal alanda olduğu gibi kentsel alanda da genellikle evliliğin ilk veya ikinci yılında çocuk yapılmaktadır. Çok çocuğun istenmesinin gerekçeleri arasında "ailelerin güçlü olmak istemesi", "büyüklerin erkek çocuk beklentisi" ve "tanrı herkesin rızkını verir" gibi yazgıci gerekçe dikkati çekmektedir.

Kırsal alanda hanelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı 5 iken, bu sayı kentte 3.5'dir. Çok çocuk sahibi olmak kırsal alan insanı için hala temel değerlerden biridir.

Özellikle kan davalarının hala güncelliğini koruduğu yörede, bazı hane reisleri "burada ne kadar çok olursan o kadar iyidir... Çünkü vurmakla bitmeyeceksin..." şeklindeki inançları da çok çocuk sahibi olma yöneliminde etkilidir.

Son olarak gözden uzak tutulması gerek bir başka noktada da insan yaşamının genellikle tekdüze, zor ve yıldırıcı olduğu çok yoksul toplumlarda çocukların, gururun ve umudun, değişimin ve gücün tek kaynağını oluşturabilecekleridir.

Okulların yararlanma oranı neden düşüktür? Azalmasını önlemek için ne yapılabilir?

Bölge'de örgün eğitim kurumlarından yararlanma konusunu birkaç değişkene bağlı olarak ele almak gerekmektedir. Bölge halkının ve özellikle de kız çocukların eğitimden yararlanmalarını köy yerleşmelerinin konumuna, alt yapının yeterli ya da yetersiz oluşuna, okulların nicelik ve niteliğine ve sosyo-kültürel yapılanmalara bağlıdır.

Bilindiği üzere mevcut okul binaları genellikle sadece köy merkezinde bulunmakta ve mezralarda bulunan kız ve erkek öğrenciler bu okullara yürüyerek gidip gelebilmekte, okulu bulunmayan köylerde ise komşu köylerdeki okullara gitmektedirler.

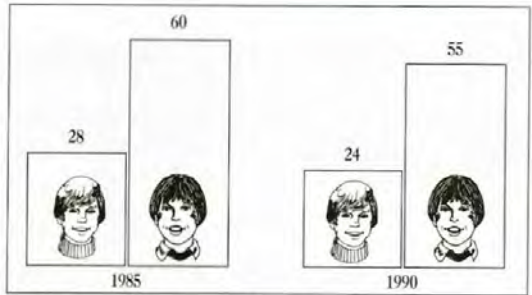
Kız çocukları köyün dışındaki okullara ya hiç gönderilmemekte ya da evdeki diğer erkek kardeşleriyle birlikte gidebilmektedir. Okulsuzluk sorunu olarak görülmemekle birlikte buna köy içinde çözüm arama yollarına gidilmektedir.

Ancak, yine de kız çocukları bölgedeki sosyo-kültürel yapının doğurduğu kimi nedenlerle (biyolojik yapısının erken gelişmesi, ev-içi ve dışında işgücüne duyulan ihtiyaç, çevre baskısı ve "kız okuyup da ne olacak inancı" gibi) erkek çocuklarına göre örgün eğitimden daha düşük bir oranda yararlanmaktadır.

Bölge'de eğitim çabaları nüfus artışının gerisinde kaldığı için, okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı istenilen düzeyde olamamaktadır. Bu düzey kadınlar için daha da belirgin olmaktadır.

OKUR-YAZAR OLMAYAN NÜFUS SAYISI

Cinsiyet açısından bakıldığında eğitim olanaklarından yararlanma dünya genelinde olduğu gibi bölge özelinde de eşit olmayan bir dağılım göstermektedir. Kız çocuğunun cinsiyeti bu alanda başlıbaşına bir engel olarak algılanmaktadır. Kız çocukları "evlenip gidecek, kayıp aile üyesi" olarak görüldükleri koşullarda okutulmalarının aile büyüklüğünden kendilerine bir getirisi olmadığına inanılmaktadır.

Ancak kız çocuklarını okula gönderme konusunda son yıllarda oluşan olumlu yöndeki tutum değişikliklerinin yanı sıra Bölge'de köy okullarının sayısının artmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Diyarbakır'ın Hantepe köyünde ilkokul mezunu 35 yaşındaki Zehra hanım köy ebesinden iğne yapmayı ve tansiyon ölçmeyi öğrenmiş ve ebenin köyde bulunmadığı zamanlarda köylüler kendisine başvurmaktadır.

Sağlık Bilinci Gelişiyor mu?

K

adınların %64'ünün kırsal alanda, %50'sinin kentte, sağlığı ile ilgili şikayeti bulunmaktadır. Kırsal kadınlar ve çocuklar, insan sağlığı ilgili elverişsiz koşullardan belki de en fazla etkilenen grubu oluşturmaktadır. Özellikle kadınların gündelik iş yükleri sağlıklarıyla ilgili çeşitli riskler yaratmaktadır. Kış koşullarında kadınlar evin dışında yaptıkları su getirme, hayvan bakımı gibi işleri yapmaya devam etmektedirler. Ayrıca gebelik gibi özel durum bile kadınların kimi ağır işleri yapmalarına engel oluşturmamakta, gebeliğin son gününe dek iş yüklerinde herhangi bir azalma olmamaktadır. Bunun yanı sıra tütün, pamuk gibi ürünlerin toplanması ve çabalanması sırasında tarlaya atılmış olan tarımsal zararlı etkilere en fazla maruz kalanlar da yine kadınlar olmaktadır.

Çocuk denecek yaşta erken evlenme, çok sayıda ve sık aralıklarla hamile kalma kadınların vücutlarına sürekli yük bindirerek onların kötü sağlık koşulları içinde kısır bir döngüye girmelerine neden olmaktadır.

Kentli kadınların %63'ü, sağlık ocağı/hastahaneye kendi sağlığı ile ilgili nedenlerle gitmektedir. Bu oran kırsal %75'tir. Birçok kadın sağlık kurumlarından ekonomik imkansızlıktan dolayı gidememekte, çareyi kocakarı ilaçlarında ve hocalarda aramaktadır.

Kadın Sorunlarına Çözüm Arıyor mu?

T edavi kuruluşlarında kendilerine bakan doktorun cinsiyetinin önemli olmadığını söyleyen kadınların oranı kırdada %41 iken, kentte %62'dir.

Kadın bedenine bakmak, sahip olmak istemekte, fakat başta içinde yaşadığı toplumun imkansızlıkları (aile büyüklerinin uygun görmemesi, bilgi sahibi olamamaları ve çocuk doğurmadıkları zaman kocalarının bir başka kadınla evleneceği korkusu)* onların doğum kontrol yöntemlerini uygulama konusundaki tutumlarını etkilemektedir. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen yine kırsal alanda kadınların dörtte biri (%25), kentli kadınların yarısından çoğu (%54) doğum kontrol yöntemi kullanmaktadır. Kadınların, %4 oranında kısırlaştırma yöntemini kullanması Bölge'nin ekonomik ve sosyal şartları açısından dikkat çekicidir.

Evet... kırdada, kentte, her yerde kadın bilinçleniyor, sorunlarına çözüm arıyor, kendini tanımaya başlıyor... artık kadının adı var...

* Yöredeki töreye göre, kadın hamileyken erkek onun üstüne kuma almıyor.

Kadının İş Yükü Artıyor mu?

K

ız çocukları çok küçük yaşlarda, hatta okul çağı öncesinden itibaren cinsiyet rollerini edinmeye evdeki işleri üstlenmeye ve kardeşlerinin bakımında annelerine yardımcı olmaya başlamaktadır. Ev işlerine yaptıkları katkılar azımsanmayacak boyutlardadır. Bu işler yapabilmek için her gün saatler harcayan kız çocukları çoğu kez en doğal hakları olan "çocukluğunu yaşamak" ve en yasal hakkı olan "eğitim"den mahrum kalmaktadır.

Gerek kırsal alanda gerekse kentte çocukluğunu yaşamayan kadın, gelişim süreci içinde kendini yoğun bir uğraş içinde bulmaktadır. Kırsal alanda kadınlar üç vardiya çalışmaktadır. Sabahın erken saatlerinde uyanırlar, ateş yakarlar, ekmek yaparlar, su taşırlar, inekleri ve keçileri sağlarlar, çamaşırları yıkarlar ve ailelerini beslerler. Sonra akşamın alaca karanlığına kadar tarlada aile emeğinin bir bireyi olarak çalışırlar. Akşam eve döndüklerinde ocak yapmak için çalı çırpı, hayvanları beslemek için ot toplarlar. Ve nihayet ertesi gün için uyumağa giderler.

Kadınlann yörede tarımsal faaliyetlere katılımı, hane ve arazi büyüklüğüne, emek kullanım biçimine göre belirlenmektedir. Bölge'de ortalama hane büyüklüğü 7,4'tür. Hanelerin %73'ü tarımda yalnızca aile emeği kullanmaktadır. Bu hanelerin %62'sinin ortalama toprak varlığı 1-50 da. arasındadır.

K

adınlar bitkisel üretimde hasat, tohum, temizleme ve çapalama, hayvancılıkta ise ahır temizleme, yemleme, sulama ve sağım faaliyetlerine yoğun olarak katılmaktadır.

GAP ile birlikte 1.7 hektar alan sulamaya açılacak, bununla birlikte kadının iş yükü artacak, fakat hala ekonomistler, istatistikçiler, kalkınma uzmanları ve hatta kadınların kocaları onların emeğini görmezlikten gelerek "kayıt dışı ekonomik faaliyet" diyebilecek mi...?

Her Yerde Şiddet Var mı?

vin içinde ve dışında kadınlara karşı şiddet hareketlerinin yadsınamayacak boyutlarda olduğu artık kabul edilmektedir.

Kırsal kadınların yarısından çoğu (%54), kentli kadınların yaklaşık yarısı (%44) sık sık veya nadiren şiddete maruz kalmaktadır. Şiddet gören kentli kadınlardan biri "çocuklarımı besleyecek kadar param olsaydı, kocamdan ayrılır, hemen ev tutardım" diyerek kendi durumunu ve kendisi gibi olan bir çok kadının sorununu dile getirmektedir.

Özellikle 15 yaşın altında evlenen kadınlar şiddete daha açık bir kitle oluşturmaktadır. Çocuk denecek yaşta evlenen kadınlar çeşitli nedenlerle (kısırcaılık, kocanın işsizliği, akrabalarla ve kaynana ile anlaşmazlık vb.) kocaları tarafından şiddete uğrama riskiyle karşı karşıyadır. Evlilik ve aile yaşamında karşılaştığı sorunlarla nasıl başa çıkabileceğini henüz bilemeyen, sorun çözme becerisi düşük olan "çocuk kadınlar" evlilik yaşamına uyum yapmaya çalıştıkları dönemde ciddi biçimde şiddete uğrayabilmektedirler.

K

adınların dayağa maruz kalmasında, karı koca arasında ortaya çıkan çatışmalar ya da erkeğin hoşnutsuzluğu rol oynayabildiği gibi, geniş aile içinde bulunan kadınlar açısından erkeğin aile büyüklerine karşı karısını "yola getirme", "adam etme" gibi rollerini oynadığının ve bu anlamda geleneksel rolünü başarıyla sürdürdüğünün bir göstergesi olarak da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte evliliğin ilerki yıllarında kadın yaşlanıp çocukları/oğulları büyüdükten sonra kocası tarafından daha az şiddete maruz kalmakta veya hiç kalmamaktadır. Bunda kadının aile içindeki statüsünün yaşıyla birlikte değişmesinin yanında etrafa karşı erkeğin karısını dövmesinin artık ayıp olacağı gibi bir neden rol oynamaktadır.

Şiddete maruz kalan kadınların, erkekten kaynaklanan şiddetin nasıl önlenebileceği konusundaki önerileri "erkeğin eğitilmesi" ve "kadınlara haklarının öğretilmesi"dir.

GAP Kadını Ne İstiyor?

KADIN KARARLARA KATILMAK İSTİYOR

"Bir kadın muhtar olsa bir mahalleyi yönetebilir mi?"

Bu soruya kentli kadınların büyük çoğunluğu (%78.6), kırdaki yaşayanların ise yaklaşık yarısı (%47.5) olumlu yanıt vermiştir.

Şanlıurfa'nın Yalıca beldesinde yaşayan Ayşe Uran, 50 yaşında, okuma-yazması olmayan, sözü dinlenen, saygın kişiliği olan bir yöre kadınıdır. Kocasını mahalle muhtarıdır. Ayşe Uran'ın kocası "ben aslında yalancı muhtarım, bizim asıl muhtar hanımıdır" diyerek karısının karar mekanizmasındaki yerini belirtmektedir.

Geleneksel yapılanmalar içinde kadının yeri ve statüsünün erkeğe göre düşüklüğü onun farklı açılardan baskı altında tutulmasına yol açmaktadır. Buna karşın erkeğin hanede otoriteyi tek başına elinde tuttuğunu söylemek yanlış olur. Zira kadın, gündelik yaşamı içerisinde ev işleri, çocuk bakımı, diğer bireylerle ilişkiler, yerine göre bu ilişkilerin düzenlenmesi gibi süreçler içinde pek çok sorunlarla karşı karşıya gelmekte ve bunlara çözüm bulmanın yollarını aramaktadır. Kadınlar bu sorunlarla başa çıkarken bir yandan da ister istemez, kendi yetki sınırlarını da genişletmekte ve zamanla daha fazla konuda karar verebilir, fikri sorulur hale gelmektedir.

GAP Kadını Ne İstiyor?

K

adınlar ailede karar alma sürecine önemli oranlarda katılmaktadır. Bir başka deyişle, aileyi ilgilendiren çeşitli konularda kocanın karısına çoğu kez danışması söz konusudur. Örneğin eve eşya almak (%87), oğulun evlenmesi (%59), kızın evlenmesi (%57) ve ayrı ev açmak-baba evinden ayrılmak (%64) gibi çeşitli konularda kocanın karısına danışması oransal açıdan yüksektir. Dolayısıyla aileyi ilgilendiren kararlarda kadının katılımının az olmadığı söylenebilir.

Kentte yaşayan kadınların %48'i kadının çalışması konusunda karı-kocanın birlikte karar vermesi gerektiğini düşünmektedir.

GAP Kadını Ne İstiyor?

ADIN ÇOCUKLARININ İYİ BİR GELECEĞE SAHİP OLMASINI İSTİYOR

Bölge'de kırsal alanda olduğu gibi, kentsel alanda da "çocuk" hem insan gücü hem de ailenin devamının sağlanması son derece önemli bir değere sahiptir. Özellikle erkek çocuk ailenin soyunu devam ettirecek kişi olarak görüldüğü için kız çocuğundan ayrı bir statüye sahiptir. Bu bakımdan kadının çocuk sahibi olması, özellikle erkek çocuk sahibi olması yöre kadını açısından son derece önemli bir statü göstergesidir.

Kadınların geleceğe yönelik beklentileri içinde en önemlilerinden biri çocuklarının eğitimlerine ve evlenecekleri eşlerin niteliğine ilişkin tutumlarıdır.

Kadınlara Göre Erkek Çocuklarında Arzulanan Öğrenim Düzeyi (%)

Öğrenim Düzeyi	Kent Kadını	Kır Kadını
Okuması gerekmez	0.1	0.4
Okuma-yazma öğrensün yeter	0.1	0.7
İlkokulu bitirsin	1.2	1.5
Orta okulu bitirsin	0.1	0.1
liseyi bitirsin	0.7	1.1
Üniversiteyi bitirsin	97.8	96.2

GAP Kadını Ne İstiyor?

ADIN ÇOCUKLARININ YÜKSEK ÖĞRENİM YAPMASINI İSTİYOR

Kadınlara Göre Kız Çocuklarında Arzulanan
Öğrenim Düzeyi (%)

Öğrenim Düzeyi	Kent Kadını	Kır Kadını
Okuması gerekmez	0.6	1.2
Okuma-yazma öğretilsin yeter	0.4	1.8
İlkokulu bitirsin	9.5	12.3
Orta okulu bitirsin	0.5	1.1
Liseyi bitirsin	3.2	3.6
Üniversiteyi bitirsin	85.8	80.0

Görüldüğü gibi, kadınların yanıtları "üniversiteyi bitirsin" kategorisinde yoğunlaşmaktadır. Kadınlar tarafından bu kategorideki cevaplar "okuyabildiği kadar okusun" ve "sonuna kadar okusun" şeklinde ifade edilmiştir.

Şanlıurfa'nın Eyyubiye mahallesinde yaşayan 39 yaşındaki Gülümser yedi kız çocuk annesidir. Gülümser kızlarını okutmak istese de kocası "kız çocuğu okuyup da ne olacak, evde otursun" demesi üzerine çocuklarını okula gönderemez. Fakat en küçük kızını kocasından habersiz, gizlice okula gönderir. Kocasını bu durumu bir ay sonra öğrenir. Önce biraz kızar, daha sonra karısının ne iyi ettiğini söyler. Bu sonuç karşısında Gülümser, diğer kızlarını okula göndermediği için çok pişman olmuştur.

GAP Kadını Ne İstiyor?

K

ADIN, ÇOCUKLARININ EĞİTİMLİ KİŞİLERLE EVLENMESİNİ İSTİYOR

Yöre kadını kız çocuklarının evlenirken yalnız kendilerinin karar vermesini uygun bulmakta, kentli kadınlarının %32'si, kırdaki kadınların %37.5'i kız çocuklarının okumuş meslek sahibi erkeklerle evlenmesini arzulamaktadırlar. Aynı şekilde kentsel kadınların %36'sı ve kırsal alanda yaşayan kadınların %42'si erkek çocuklarının evleneceği kızın iyi huylu, iyi ahlaklı olmasını istemektedir.

Gerek kırsal, gerekse kentsel alandaki kadınlar, çocuklarının "aynı aşiretten, aynı akrabadan biri ile evlenmeleri" seçeneğini fazla önemli bulmamaktadır. Bu durum Bölge'de akrabalık ve aşiret ilişkileri çerçevesinde örgütlenen sosyal ilişkilerin giderek farklılaşmakta olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

GAP Kadını Ne İstiyor?

ADININ TOPLUMDA BİR YERİ OLSUN İSTİYOR

Bölgede yaşayan kadınlara göre, kadının aile ve toplum içinde saygınlığının artması ağırlıklı olarak gelir düzeyiyle ilgilidir. Kırsal alanda beyaz eşya, mobilya, bağ-bahçe, sahip olunan altın miktarı, şehirde yaşama, çok çocuk sahibi olma -özellikle erkek çocuk- vb. göstergeler kadınların tamamına yakınına "statü sembolü" olarak değerlendirilmektedir. Kentlerde ise okumuş ve meslek sahibi olma, altın miktarı, beyaz eşya-mobilya ve az çocuklu olma vb. göstergeler önem kazanmaktadır.

İçinde yaşadıkları durumdan memnun olmayan kadınların oranı kırsal alanda %75, kentlerde ise %67'dir.

Kırsal alan kadınlarının yaşamlarında arzuladıkları değişikliklerden ilk üçü ekonomik (%49), statü/saygı (%19) ve oranında sağlık, aile güvencesi ve huzurdur (%11). Kentlerde ise %63 gelir artışı, %21 oranında bilgi/egitim artışıdır.

"Devletin kadınlar için ne yapmasını istersin?" sorusuna kadınlar, biraz da medyanın etkisiyle "kocasından ayrılmak isteyen kadınlara güvence sağlanması, sığınma evlerinin açılması, dul kadınları koruyucu yasaların çıkartılması" gibi çeşitli yanıtlar vermişlerdir.

Sonuç

üfusun yansımasını oluşturan *kadının artık adı var*: Yöre kadını artık kendi ayakları üzerinde durmak istiyor. Toplumda karar verici noktalarda yerini istiyor. Kendi sosyal sorunlarına kendi oluşturacağı örgütlerle çözüm istiyor.

Yarın için beklentileri oldukça fazla...

Dünün sıkıntılarını yaşayan kadın, gelecekte çocuklarının, kendi kaderini paylaşmasını istemiyor.

Çocuklarının kendi kaderini kendilerinin tayin etmesini istiyor.

GAP Bölgesi'nde kadın 21. yüzyılda; evde yemek pişiren, çocuk bakan, tarladan çalışan, erkeğinin iki adım arkasından yürüyen, çarşı bilmeyen kadından, bilinçli, okumuş, erkeğinin yanında, söz hakkı olan kadın kimliğine doğru bir dönüşüm sürecinde ilerlemek istiyor...

GAP

Bölgesi Toplumsal Yapı ve Kadına İlişkin Bazı Göstergeler

GAP Bölgesi Nüfusu

(1.7.1995 İdari Bölünüşüne Göre Tahmini)

İLLER	1995	1997	2000
ADİYAMAN	593.998	629.152	683.087
DİYARBAKIR	1.251.507	1.318.216	1.419.924
GAZİANTEP	1.159.683	1.224.189	1.322.799
MARDİN	621.093	647.409	686.878
SİİRT	253.962	257.442	281.777
ŞANLIURFA	1.211.431	1.304.766	1.449.845
BATMAN	402.946	428.699	468.377
ŞIRNAK	308.234	328.525	359.834
KİLİS	149.808	158.297	171.289
GAP BÖLGE TOPLAMI	5.952.662	6.296.695	6.843.810
TÜRKİYE TOPLAMI	61.644.000	63.745.000	66.834.000

Kaynak: DİE, 1997

* 1990 Nüfus sayımına göre GAP Bölge nüfusu 5158013, Türkiye nüfusu ise 56473035.

Nüfus Yapısı

NÜFUSUN YAŞ GRUPLARINA GÖRE ORANSAL DAĞILIMI, 1990 (%)

	GAP	TÜRKİYE
0-14	47.14	34.96
15-44	40.70	46.90
45-64	9.47	13.77
65 +	2.68	4.36
GAP / TÜRKİYE		%9.13
GAP Yıllık Artış		%3.48
Türkiye Yıllık Artış		%2.19

Kaynak: GAP II İstatistikleri 1950-1994, Ankara 1995.

HANE HALKI BÜYÜKLÜĞÜ (Kişi)

KIR	8
KENT	5

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994

Aile Yapısı

AİLE TİPİ	KIR (%)	KENT (%)	GAP BÖL. (%)
ÇEKİRDEK	60	69	65
ÇEKİRDEK + BAĞIMLI	13	12	12
PARÇALANMIŞ	3	7	5
GENİŞ	24	13	18

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994

AKRABA EVLİLİĞİ DERECEŚİ, %

KIR	52.4
KENT	36.3
TÜRKİYE ORTALAMASI	21.1

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994

Evlilik Örüntüsü

EVLİLİK KARARI (%)

	KIR	KENT
AİLE BÜYÜKLERİ +		
KENDİ	46	54
AİLE BÜYÜKLERİ	40	29
ANLAŞARAK (KENDİ)	14	17

* Kentte yaşayan kadınların % 47.6'sı kadının çalışması konusunda kari-kocanın eğer celenmemişse ailenin birlikte karar vermesi gerektiği görüşündedir.

ÇOK KADINLA EVLENME (%)

KIR	7.7
KENT	3.4

ÇOK KADINLA EVLENME NEDENLERİ (%)

ERKEK ÇOCUK OLMADIĞI İÇİN	43
KEYFİ İÇİN	52
BİRİNCİ EŞ HASTA OLDUĞU İÇİN	5

Evlilik Örüntüsü

BAŞLIK UYGULAMASI (%)

KIR	70
KENT	47
TÜRKİYE	26.6

HANELERİN SAHİP OLDUĞU ORTALAMA ÇOCUK SAYISI (%)

KIR	5
KENT	3.5

DOĞUM KONTROL YÖNTEMİ KULLANANLAR (%)

KIR	24.6
KENT	56.4

Kırsal alanda kadınların % 23.8'i kentsel alanda ise % 8.9'u doğum kontrol yöntemlerini bilmemektedir.

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, (Türkiye Kalkınma Vakfı) Ankara 1994.

İlk Evlenme Yaşı

CİNSİYETE GÖRE ORTALAMA İLK EVLENME YAŞI

	ERKEK		KADIN	
	1887	1991	1987	1991
ADİYAMAN	20.9	23.8	19.0	21.9
DİYARBAKIR	21.0	24.1	19.2	22.4
GAZİANTEP	21.0	24.0	18.9	21.3
MARDİN	20.9	24.1	18.8	21.5
SİİRT	20.7	23.9	18.7	20.5
ŞANLIURFA	20.9	23.8	19.1	22.1
BATMAN	-	23.6	-	20.9
GAP BÖLGESİ	20.9	24.0	19.0	21.7
TÜRKİYE	20.7	23.8	19.0	21.8

Kaynak: GAP II İstatistikleri 1950-1994, DİE, Ankara 1995

Boşanma Nedenleri

NEDENLERİNE GÖRE BOŞANMALAR (KİŞİ)

NEDENLERİ	1992		1994	
	TÜRKİYE	GAP	TÜRKİYE	GAP
ZİNA	221	5	215	7
CANA KAST VE FENA MUAMELE	79	2	90	3
CÜRÜM VE HAYSİYETSİZLİK	97	4	65	2
TERK	678	25	719	18
AKIL HASTALIĞI	-	3	105	-
GEÇİMSİZLİK	-	775	26.119	904
DİĞER	-	38	728	24

Kaynak: DİE, 1997

Sağlık ve Hizmetlerden Yararlanma

KADINA BAKAN DOKTORUN CİNSİYETİ

	KIR (%)	KENT (%)
KADIN DOKTOR OLSA İYİ OLUR	24.8	16.0
KADIN DOKTOR OLMALI	20.7	10.5
KADIN HASTALIĞI DEĞİLSE FARKETMEZ	12.5	11.5

HASTALANILDIĞINDA GİDİLEN YER

	KIR (%)	KENT (%)
SAĞLIK OCAĞI	37.8	-
HASTANE	37.5	62.9
ÖZEL HEKİM	22.4	31.1

*Kırsal alanlarda kadınların % 64'ü kentlerde de % 50'si sağlık sorunlarından şikayetçi.

KADINLARIN SAĞLIK ŞİKAYETLERİ

	KIR (%)	KENT (%)
TANIMLANAMAYAN ŞİKAYETLER	44.3	29.5
KADIN HASTALIKLARI	15.7	27.6
ROMATİZMAL ŞİKAYETLER	9.6	16.5
DİĞER	30.4	26.4

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994.

Doğurganlık Durumu

		12 ve daha yukarı yaştaki evlenmiş kadın sayısı	Canlı doğan çocuk sayısı	Yaşayan çocuk sayısı	12-49 yaştaki evlenmiş kadın sayısı	Son bir yıl içinde canlı doğan çocuk sayısı	On bir yıl içinde bir yaşını doldurmadan ölen çocuk sayısı
GAP	1985	858 114	4 455 842	3 537 460	656 701	102 931	7 115
	1990	1 022 192	4 925 705	4 306 201	779 365	144 864	23 82
TÜRKİYE	1985	12 336 915	50 543 649	39 458 068	8 812 240	985 917	64 819
	1990	14 159 615	52 326 012	44 408 595	10 056 922	1 178 795	20 721

		Evlenmiş kadın başına ortalama canlı doğan çocuk sayısı	Evlenmemiş kadın başına ortalama yaşayan çocuk sayısı	Bebek ölüm oranı (binde)	Çocuk ölüm oranı (binde)	Toplam doğurganlık sayısı	Çocuk sahibi olmadı ortalama yaş
GAP	1985	5.19	4.12	111	38	4.02	30.78
	1990	4.82	4.21	60	16	4.37	30.37
TÜRKİYE	1985	4.10	3.20	109	37	2.59	28.63
	1990	3.70	3.14	67	16	2.65	37.71

Kaynak: DIE, 1997

Eğitim Durumu

OKULLAŞMA ORANI (%)

ÖĞRENİM DÜZEYİ	1995-1996 ÖĞRETİM YILI		1996-1997 ÖĞRETİM YILI	
	GAP	TÜRKİYE	GAP	TÜRKİYE
OKUL ÖNCESİ	2	7	2	9
İLKOKUL	80	100	79	100
ORTAOKUL	22	65	33	70
LİSE	24	55	16	55
YÜKSEK OKUL	4	22	4	22

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.

CİNSİYETE GÖRE OKUR-YAZAR ORANLARI (%)

	GAP TÜRKİYE 1985		GAP TÜRKİYE 1990	
	KADIN	39	68	45
ERKEK	72	86	76	89
TOPLAM	56	77	60	81

Kaynak: GAP II İstatistikleri 1950-1994, DİE, Ankara 1995

Eğitim Durumu

CİNSİYETE GÖRE OKULLAŞMA ORANLARI 1994-1995, (%)

ÖĞRENİM DÜZEYİ	ERKEK		KADIN		TOPLAM	
	GAP	TÜRKİYE	GAP	TÜRKİYE	GAP	TÜRKİYE
İLKOKUL	76.48	91.31	66.17	87.29	71.54	89.35
ORTAOKUL	38.06	61.90	17.86	44.58	28.44	53.44
LİSE	25.42	42.29	10.25	30.84	17.82	36.69
YÜKSEKOKUL	1.98	9.67	0.90	7.29	1.45	8.51

Kaynak: DİE, 1997.

Kitle İletişim Araçları

KIR KADINLARININ İZLEDİKLERİ TV PROGRAMLARI (%)

PROGRAMIN ADI	
YERLİ + YABANCI DİZİ	69.9
MÜZİK	11.5
HABER	8.4
DİNİ PROGRAM	2.3
KADIN - ÇOCUK PROGRAMLARI	1.9
REKLAMLAR	1.2
DİĞER	4.7

* Kentli kadınlarda benzer şekilde televizyonda yerli film, yabancı dizilerde de özellikle "pembe dizileri" izlemektedirler.

KENTLİ KADINLARIN GAZETE OKUMA DURUMU (%)

OKUMUYOR	28.4
DÜZENSİZ OKUYOR	58.0
DÜZENLİ OKUYOR	13.6

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994.

Toplumsal ve Bireysel Onay

KADINLARA VERİLEN MİRASIN ONAYLANMASINA İLİŞKİN DURUM, %

	KIR	KENT
KADIN	53	40
HANE REİSİ	82	86

YENİLİKLERİ ONAYLAMA, %

HANE REİSLERİ	52
KADINLAR	51
YETİŞKİNLER	69

KIRSAL ALANDA KADINLARIN KENDİLERİNİ GÜVENLİ HİSSETMETLERİ İÇİN NELER GEREKLİ, %

OKUMUŞ OLMASI	10
KALABALIK AİLE	4
KOCASI, BABASI, OĞULLARI	35
KOCA / BABANIN ZENGİNLİĞİ	25
KENDİ PARASI / MÜLKÜ	26

Kadının Statü Göstergesi

KENTLİ KADINLARA GÖRE
KADINLARIN STATÜSÜNÜN
YÜKSELMESİ NELERE BAĞLIDIR (%)

DEĞERLER

GELİR ARTIŞI	62.5
EĞİTİM	21.2
MODERNLEŞME	6.2
KADERCİ CEVAPLAR	5.3
GELENEKLERİN BASKISININ AZALMASI	4.8

KIRDAKİ KADINLARA GÖRE
KADINLARIN STATÜSÜNÜN
YÜKSELMESİ NELERE BAĞLIDIR (%)

DEĞERLER

GELİR ARTIŞI	65.2
BİLGİSİNİN ARTMASI	12.3
KENTE GÖÇ	6.6
TEKNOLOJİK GELİŞME	4.8
GELENEKLERİN BASKISININ AZALMASI	1.9
AİLENİN KÜÇÜLMESİ	1.4
DİĞER	7.8

Kadının İhtiyaçları

KIRSAL ALANDA YAŞAYAN KADINLARIN İHTİYAÇ DUYDUĞU HİZMETLER (%)

İSTEKLER

ÇEŞME / ÇAMAŞIRHANE GİBİ ALT YAPI HİZMETLERİ	25.6
MESLEKİ KURSLAR AÇILMASI	23.3
SAĞLIK OCAĞI AÇILMASI	20.4
OKUMA-YAZMA KURSLARI AÇILMASI	14.3
KADINLARLA İLGİLİ GELİR GETİRİCİ İŞLER YAPMASI	11.0
DİĞER İSTEKLER	5.5

HANELERİN MAL SAHİPLİĞİ (%)

EŞYALAR	KIR	KENT
TV (siyah-beyaz)	22.0	18.0
TV (renkli)	39.0	74.0
BUZDOLABI	72.0	90.1
RADYO-TEYP	70.5	76.3
TELEFON	24.3	56.2
ÇAMAŞIR MAK.	6.6	62.7
OTOMOBİL	8.3	12.2

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, Türkiye Kalkınma Vakfı, Ankara 1994.

Çocuklara Yönelik Beklentiler

KADINLARIN KIZ ÇOCUĞUNUN EVLENECEĞİ ERKEKTE ARADIĞI NİTELİKLER (%)

NİTELİKLER	KENT KADINI	KIR KADINI
Okumuş Meslek Sahibi	32.0	37.5
Dinine Bağlı	2.7	2.7
Ailesi Zengin Varlıklı	6.9	15.9
Aynı Aşiretten / Akrabadan Birisi	0.5	1.5
Hiç Akraba Olmayan Yabancı Birisi	0.6	0.1
İyi Huylu, İyi Ahlaklı	29.0	28.1
Kendisinin Sevip Anlaştığı Birisi	28.3	14.2

KADINLARIN ERKEK ÇOCUĞUNUN EVLENECEĞİ KIZDA ARADIĞI NİTELİKLER (%)

NİTELİKLER	KENT KADINI	KIR KADINI
Ev İşlerini Bilen, Becerikli	6.3	13.6
En Azından İlkokul Mezunu Olan	0.4	1.7
Okumuş, Meslek Sahibi Olan	16.5	17.7
Ailesi Zengin, Varlıklı	2.8	5.8
Aynı Aşiretten/ Akrabalardan Biri	0.6	0.5
İyi Huylu, İyi Ahlaklı	36.3	41.7
Kendisinin Sevip Anlaştığı Biri	32.5	17.1
Güzel Olması	3.8	0.8

KAYNAKÇA

1. GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (Türkiye Kalkınma Vakfı), Ankara 1994.
2. GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası), Ankara 1993.
3. GAP Sosyal Eylem Planı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, Mayıs 1995.
4. GAP İl İstatistikleri 1950-1994, DİE, Ankara 1995.
5. İnternet Bilgileri, DİE, Ankara 1997.
6. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, MEB, 1997.

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Merkez: Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59 Gaziosmanpaşa 06700 Ankara

Tel: (312) 446 76 56 • 445 02 15 • Fax: (312) 437 67 77

E-mail: gap-x@tr-net.net.tr • gapu-x@tr-net.net.tr

İnternet: www.gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağzı, P.K. 155 • 63000 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

(Sanayileşme Stratejisi)

Güneydoğu Anadolu Projesi

GAPTA TEMEL HEDEFLER VE STRATEJİLER

Önceleri Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 proje demetinin toplamı olarak planlanan ve kapsamında 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralının inşaatı öngörülen GAP, bugün Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri'ni içine alan Bölge'nin topyekün sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir bölgesel kalkınma projesi olarak ele alınmaktadır.

Bugün "GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ" kavramı, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni değil tüm ülkemizi etkileyecek değişimleri de beraberinde getirecek çok yönlü bir bölgesel kalkınma projesi olarak anılmaktadır.

GAP Master Planı

G

AP, Türkiye'deki kırsal kalkınma, endüstriyel gelişme ve sulama projelerinin yanısıra tarihimizin en kapsamlı atılımı olarak gerçekleştirilmekte, ekonomik, toplumsal ve kültürel yönleriyle yörede yaşayan yurttaşlarımız başta olmak üzere tüm ülkemizin kalkınmasına ve halkımızın mutluluğuna hizmet eden bir proje olarak özel öncelik ve önemle yürütülmektedir. Projenin temel hedefleri; yöre halkının gelir düzeyini ve yaşam standardını yükselterek diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak, Bölge'nin büyük kentlerinin nüfus emme kapasitesini iyileştirmek, ekonomik büyüme, sosyal istikrar ve ihracatı teşvik gibi ulusal kalkınma hedeflerine katkıda bulunmaktadır.

Birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olan ve bir bütünlük teşkil eden bu hedeflere ulaşmak için GAP Master Planı 2005 yılına kadarki zaman perspektifi içinde dört temel strateji belirlemiştir:

1. Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek,
2. Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
3. Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek,
4. Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli Bölge'ye cezbetmek ve Bölge'de kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek.

GAP Master Planı'nın temel kalkınma senaryosu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ihracata dönük, tarıma dayalı bir sanayi yapısının kurulmasıdır.

G

APTA TEMEL BÜYÜKLÜKLER

Proje tamamlandığında, beraberce yılda toplam 50 milyar metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin %28'i kontrol altına alınacak, Çukurova'nın 4.5 katı olan 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7460 megavatın üzerinde bir kurulu güç kapasitesiyle yılda 27 milyar kilovatsaat'lik hidroelektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın %20'sine ve toplam yıllık elektrik üretimi, Türkiye'de ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin %22'sine eşdeğerdedir. GAP enerji programının tamamıyla uygulanması sonucunda üretilen enerji 1988 yılında Türkiye'de elde edilen toplam hidroelektrik enerjisine eşit olacaktır.

Karakaya ve Atatürk barajları, ülkemiz enterkonnekte sistemine giren enerjinin önemli bir bölümünü sağlamaktadır. 1997 yılı Temmuz sonu itibarıyla bu iki barajdan elde edilen elektrik enerjisi arzi, 116 milyar kilovat saate ulaşmıştır. Üretim değeri olarak yaklaşık 7.8 milyar dolara eşittir ve Türkiye'nin toplam hidrolik enerji üretiminin de yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Ülkemiz toplam enerji üretiminde (termik-hidrolik) GAP'ın payı ise yüzde 20'dir.

Söz konusu barajlardan sağlanan toplam enerjinin, 28 milyon ton fueloil veya 23 milyon metreküp doğalgaza eşdeğer olduğu göz önüne alınırsa; ülke ekonomisine katkısının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

GAP'ta Entegre Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

ENTEGRE BÖLGESEL KALKINMA VE GAP

Güneydoğu Anadolu Projesi entegre bir bölgesel kalkınma projesi olarak düşünülmüştür. Bu çerçevede sadece enerji ve sulama projeleri değil, aynı zamanda tarım, ulaştırma, eğitim, sağlık, kentsel ve kırsal altyapı gibi kalkınma ile ilgili tüm sektörler bir bütün halinde ele alınmakta ve birbirleriyle ilişkilendirilmektedir.

Bu şekilde sağlanacak uyum, bütünlük ve kaynak kullanım verimliliği ile GAP'tan kısa sürede en yüksek yararı elde edilmesi benimsenmiştir.

Bölge ekonomisini geliştirmek için münferit projeler ve sektörel yaklaşım yerine entegre, çok sektörlü bir bölgesel kalkınma yaklaşımı benimsenmiş, bölgesel ölçekte su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi ile başlayacak bir kalkınma düşünülmüştür. Sektörel tercihlerle mekansal analizler birlikte ele alınarak **GAP MASTER PLANI** hazırlanmıştır. Master Plan ülkenin ve Bölge'nin kaynaklarını, ihtiyaçlarını, beşeri, mali ve teknik sınırlarını irdeleyerek, alternatif senaryolarla Bölge gelişmesinin çerçevesini çizmiştir. Böylece, su ve toprak kaynakları yatırımlarının ekonomik ve sosyal sektörlerde uyacağı gelişme, yaratılacak istihdam, nüfus büyüklüğü ve kent-kır itibarıyla muhtemel dağılımı saptanmıştır.

B

uradan hareketle bölgesel ulaşım sistemi saptanmış, eğitim, sağlık, konut, kentsel altyapı ihtiyaçları makro seviyede hesaplanarak yıllara göre finans ihtiyacı ortaya çıkartılmıştır (GAP İdaresi, **BÖLGESEL ULAŞIM VE ALTYAPI GELİŞTİRME ÇALIŞMASI**, 1993). Ortaya konulan bu çerçeve, bölge ve alt bölge bazında yapılan ayrıntılı çalışmalar ile derinleştirilmiş ve **GAP HAREKET PLANI** hazırlanmıştır. Hareket Planı hazırlanırken mevcut ve mutasavver plan ve projeler, amaç ve hedefler dikkate alınarak gözden geçirilmiş, hedeflerin tayin ettiği kriterlere göre seçme yapılmış ve projeler zaman ve mekan itibarıyla, beş yıllık bir dönemde istihdam imkanlarını mümkün olduğunca arttırmak ve sosyal göstergelerde Türkiye ortalamasını yakalamak amacıyla uyumlaştırılmıştır. Ekonomik kalkınma ve fiziki büyüme gayretlerinin yanında Bölge'nin sosyal kalkınmasını gerçekleştirmeye yönelik temel politika, hedef, strateji ve uygulama tedbirlerini ortaya koyan **GAP SOSYAL EYLEM PLANI**, GAP İdaresi'nce Bölge'de yürütülen sosyal içerikli çalışmaların sonucu olarak üretilmiş ve uygulanmaya başlamıştır.

GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

GAPTA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İNSANİ GELİŞME

Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkan verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını programlama anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutları olan bir kavramdır.

GAP'ta sürdürülebilir kalkınma ile erişilmek istenen ekonomik büyümenin insani gelişme perspektifi kapsamında ele alınması, Bölge'nin tümünü içerecek bir sosyal değişimi ekosistem, kültür ve yöre özellikli katılımcı çözümlere çevirecek gelişmenin sağlanmasıdır.

GAP'ın ekolojik sürdürülebilirliği için taşıma kapasitelerinin tespit edilmesi, kaynakların yaşam sistemlerine zarar vermeyecek şekilde kullanılması; mekansal sürdürülebilirliği için kentsel ve kırsal yerleşmelerin, nüfusun, ekonomik faaliyetlerin ekolojik sürdürülebilirlik dikkate alınarak dengeli dağılımının ve faaliyetlerin devamının sağlanması gereklidir.

GAP'ın nihai hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülebilir bir insani gelişmeyi sağlamaktır. Bu nedenle kalkınmanın odağı olarak insan alınmaktadır. Gerçekleştirilmekte olan fiziki yapılar insani gelişmenin tabanını oluşturacaktır. GAP Bölgesi'ndeki sosyal farklılıkların giderilerek toplumsal kalkınmanın sağlanması, eşitlik ve refahın yaygınlaşması, Proje'ye toplumsal katılım sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile Bölge'de sürdürülebilir bir kalkınma sağlanabilecektir.

G

AP'ta "sürdürülebilirliğin" kapsamı ve bileşenleri, GAP İdaresi'nin Mart 1995'te Birleşmiş Milletler kalkınma Programı (UNDP) ile müştereken düzenlediği "Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP Sempozyumu"nda kabul edilen aşağıdaki ilkeler çerçevesinde tespit edilmiştir.

1. Proje oluşturma, planlama ve uygulama süreçlerinde toplum katılımı,
2. Herkes için gelişmiş bir altyapı ile desteklenen bannak temini ve yerleşim yönetiminin geliştirilmesi,
3. Kalkınma amaç ve girişimlerine yönelik Faaliyetlerin yönetimi; çevreye olan zararlı etkilerin kontrol edilmesi,
4. Toprak ve su kaynaklarının kullanımının entegre bir yaklaşımla planlanıp yönetilmesi,
5. Sürdürülebilir tarımsal kalkınmanın; koruma ve çevreye olan yararlı etkilerinin en aza indirgenmesinin yanısıra yasaların ve düzenlemelerin uygulanmasını da içermesi,
6. Küçük ölçekli girişimcilik ve sanayi, çeşitli teşvik ve kurumsal mekanizmalarla desteklenmesi,

GAP İdaresi bu çerçevede çalışmalarını ve bazı uygulamalarını yoğunlaştırmış bulunmaktadır. Bu uygulamalardan GAP Bölgesi sinai gelişmesine yönelik en önemlisi GAP Girişimci Destekleme Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) Projesi'dir. GAP-GİDEM Projesi uygulamasında başından beri yerel Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsaları'nın görüşleri alınmış ve etkin katılımları temin edilmiştir. Dolayısıyla girişimci desteklenirken projenin sahibi de yapılmaktadır. Böylece GAP Bölgesi özelinde özel sektör desteklenirken, projeye yerel katılım sağlanarak imalat sanayi ve ticaret yoluyla sürdürülebilir kalkınma hızlandırılmaktadır.

Bölgesel Ulaşım

ve

Altyapı Geliştirme Çalışması

(BUA)

G

AP Bölgesi'nde su ve toprak kaynakları yatırımlarının ekonomik ve sosyal sektörlerde uyaraacağı gelişme, yaratılacak istihdam, nüfus büyüklüğü ve kent-kır itibarıyla muhtemel dağılımı saptanmış, buradan hareketle bölgesel ulaşım sistemi belirlenmiş, eğitim, sağlık, konut, kentsel altyapı ihtiyaçları makro seviyede hesaplanarak yıllara göre finans ihtiyacı ortaya çıkartılmıştır (GAP İdaresi, **BÖLGESEL ULAŞIM VE ALTYAPI GELİŞTİRME ÇALIŞMASI**, 1993).

GAP İdaresi tarafından yaptırılan "GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması", GAP Master Planı'nda belirlenen makro çerçeve dahilinde GAP Bölgesi'ndeki gelişmeleri kontrol edebilmek ve/veya yönlendirebilmek için bölge ve kent ölçeklerinde uygulanabilir plan, program ve projeler üretmeyi hedeflemiştir.

Çalışma ile GAP Bölgesi'nin 2005 yılı itibarıyla endüstriyel gelişme potansiyeli, ümitvar sanayi türleri ve bunların mekansal dağılımı ile ana ulaşım sistemi belirlenmiştir. Ayrıca nüfusu 2005 yılında 10.000'in üzerinde olması beklenen 45 kent için nazım ve uygulama imar planları yapılmış veya mevcut planlar revize edilmiş ve bu kentler için kanalizasyon, içmesuyu, elektrik, tele-iletişim, katı atık toplama ve tasfiyesi ile antma projeleri yapılmıştır.

GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme çalışması, dört bileşen çerçevesinde ele alınmıştır.

EKANSAL PLANLAMA

Mekansal planlama kapsamında sulama programı, sulanacak alan, iç-dış pazarlar ve ürün, taşıma fiyatları dikkate alınarak arz ve talep büyüklükleri tahmin edilmiştir. Muhtemel tarımsal üretim büyüklükleri, çeşit ve miktarları, tarımsal gelişmenin uyaraacağı tarıma dayalı sanayiın kentlere dağılımı, bunun büyüklüğü, işgücü talebi ve üretim değerleri ilçe bazında belirlenmiştir. Ayrıca il ve ilçe merkezleri bazında 2005 yılı işgücü ve nüfus büyüklükleri hesaplanmıştır.

U

LAŞIM

Ulaşım planlaması çerçevesinde; sulama programı, iç ve dış pazarlar, ürün ve taşıma fiyatları dikkate alınarak yapılan değerlendirmelere dayalı olarak muhtemel tarımsal üretim, işgücü ve nüfus büyüklükleri belirlenmiştir. Sanayi ürünleri ve diğer malların üretim tüketim miktarları ve bölgesel ithalat ve ihracatın ne olacağına ilişkin tespitler yapılarak, 2005 yılı yük ve yolcu trafiği tahminlerine göre GAP Bölgesi Ulaşım Şebekesi Planı hazırlanmıştır.

ÖZEL ULAŞIM PROJELERİ

Bu bileşen kapsamında:

- 1) GAP Uluslararası Havaalanı Projesi,
- 2) Atatürk Baraj Gölü geçişine ait fizibilite çalışması yapılmış,
- 3) GAP dış limanları ve potansiyel liman yeri etüd edilmiştir.

BÜYÜYEN YERLEŞİM YERLERİNİN İMAR PLANLARI VE ALTYAPI PROJELERİ

Bu bileşen çerçevesinde;

- 1) 1/250000 ölçekli GAP Bölgesi Genel Gelişme Planı,
- 2) Hızlı gelişme gösteren 9 yörenin çevre düzeni planları,
- 3) 6 kentin 1/1000 ölçekli imar planları,
- 4) 19 kentin 1/5000 ölçekli nazım imar planları yapılmıştır.

evcut ve yapılan imar planları esas alınarak:

1) 29 kentin içmesuyu, kanalizasyon ve antma projeleri, 17 kentin orta gerilim elektrik projeleri, 45 kentin 1/5000 ölçekli tele-iletişim projeleri yapılmıştır. Çevre düzeni yapılan yöreler için kırsal altyapıya ilişkin 1/25000 ölçekli değerlendirme raporları düzenlenmiştir.

2) Kentsel yerleşimlerdeki katı atık toplama ve depolamasında yetersizlikler olduğu, pis su antma sistemlerinin ya hiç olmadığı yada yetersiz oldukları görülmüş ve çevre korumasının önemini gözönünde tutulmadığı saptanmıştır. Görünen yetersizlikleri bir ölçüde gidermeye yönelik olarak 4 büyük yerleşim yeri için 1/25000 ölçekli katı atık kavram projeleri yapılmıştır. Bunlardan Gaziantep Katı Atık Projesi, GAP İdaresi'nin teknik ve mali desteği ile belediye tarafından uygulamaya konulmuştur. 9 kentin atıksu antma işlerine ait 1/25000 ölçekli kavram projeleri yapılmıştır.

3) Şanlıurfa Kenti'nin 1/1000 ölçekli içmesuyu uygulama projesi yapılmıştır.

GAP'ta Sanayileşme Stratejisi

G

AP'in uygulanmasıyla 2005 yılına uzanan süreçte gelişmesi beklenen önemli sektörler tarım ve imalat sanayiidir. Sulu tarımın yaygınlaşmasıyla daha önce buğday, arpa ve mercimek ağırlıklı olan tarımsal yapının pamuk, mısır, yerfıstığı, ayçiçeği, soya, kuru fasulye, sebze gibi tarımsal sanayine girdi sağlayacak bir yapıya dönüşmesi beklenmektedir.

GAP İdaresi'nce yapılan çalışmalarda tarıma dayalı sanayilerden özellikle buğday, pamuk, yemeklik yağ ve hayvancılığa dayalı sanayilerin hızla gelişeceği tesbit edilmiştir. GAP Master Planı da GAP'in gerçekleşmesiyle Bölge'nin "Tarım ve Tarıma Dayalı İmalat Sanayi" ürünleri bakımından bir "İhracat Merkezi" olarak gelişeceğini öngörmüştür. Bu çerçevede, gerçekleştirilecek yatırımlar ile ortaya çıkacak potansiyelin özellikle sanayi ve hizmet sektöründe Bölge kalkınmasında etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve özel sektör yatırımlarının, kalkınmaya ilk başından itibaren katılması, canlandırılması son derece önemli bir konudur. Bu nedenle özel sektör yatırımlarını artırıcı tedbirlere ağırlık verilmeli ve bu yöndeki projeler desteklenmeli, bölgesel gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, tarım ürünlerini işleyecek ve katma değer yaratacak tesislerin kurulması için gerekli destekler verilmelidir. Bu desteklerin başında devlete düşen görev sanayi için gerekli altyapıyı hazırlamak ve Bölge'yi yatırımcılar için çekici hale getirmektir.

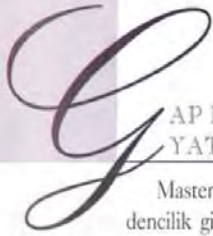
B

ölge'nin yatırımcılar için çekici hale getirilmesi gayesiy-
le ülkemizde uygulanagelen politikalar üç başlık altında
toplanabilir.

Birincisi; sanayi kalkınması için kullanılan en yaygın
araç, sektörlere ve yörelere göre farklılaştırılmış teşvik sis-
temidir.

İkincisi; kamu yatırımlarıdır. Ancak Türkiye'de sana-
yileşmenin belli bir döneminde etkin olarak kullanılan bu
araç, 1980'li yıllar sonrası uygulanan ekonomik politikalar
sonucu etkinliğini kaybetmiş, özel sektör yatırımlarına ön-
celik verilmiştir.

Üçüncüsü, ekonomik ve sosyal politikaların mekan içeriği-
ni oluşturan, (mekan düzenleme) yer seçim kararlarını etkile-
yen Organize Sanayi Bölgeleri (O.S.B.) ve Küçük Sanayi
Sitelerinin (K.S.S.) kurulmasıdır. O.S.B. ve K.S.S.'lerin tesisin-
deki gaye; bölgeler ve iller düzeyinde planlı ve programlı sana-
yi tesislerinin kurulması, düzenli şehirleşmenin temin edilme-
si, uygun altyapı tesislerinin hazırlanması suretiyle çevre kirlili-
ğinin önlenmesi, orta ve küçük işletmelerin teşvik edilerek ge-
liştirilmesidir. Bu yapılırken yatırımcı, işyeri, altyapı tesisleri ve
mali krediler ile desteklenmektedir.

AP BÖLGESİ'NE VERİLEN YATIRIM TEŞVİKLERİ

Master Plan, tarıma dayalı sanayi dışında ulaşım, inşaat, madencilik gibi diğer faaliyetlerle hizmetler sektöründeki gelişmeler için "Kırk Gelişme Aksı" olarak adlandırdığı Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır koridorunu öncelikli gelişme alanı olarak tesbit etmiş, kısa ve orta vadede altyapı yatırımlarının ve sanayilerin öncelikle bu koridorda gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Bu gelişmenin daha sonra, gelişme potansiyeli gösteren diğer alt-bölgelere yayılması hedeflenmiştir. Bu nedenle Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır kent merkezlerinin yatırımlar açısından yapısal özelliklerine göre, belli bir denge içinde teşvik görmeleri gerekmektedir.

Türkiye genelinde uygulanmakta olan teşvik sisteminde "kalkınmada öncelikli yöreler" statüsü önemli bir teşvik türü niteliğindedir. Gaziantep ve Kilisli GAP İllerinin hepsi "kalkınmada birinci derecede öncelikli yöre" statüsünde bulunmaktadır. Gaziantep ve Kilis'in "normal yöre" statüsüne sahip oluşu, GAP Master Planı'nda öngörülen "Kırk Gelişme Aksı"nın batı ucundaki bu illerin yeterli düzeyde teşvik edilmediği anlayışına yol açmıştır. Bu anlayışın giderilmesi ve Kırk Gelişme AKSİ boyunca gözetilmesi öngörülen mekansal dengenin sağlanması için GAP İdaresi tarafından önerilen "cazibe merkezi" teşvikleri yerine, sözkonusu 2 ilin de içinde bulunduğu "sanayi kuşağı" teşvik türü 1995 yılı başında uygulamaya konmuştur.

B

u uygulama ile Gaziantep ve Kilis büyüme kutbunun çok hızlı gelişmesi, buna karşılık Şanlıurfa ve Diyarbakır gelişme merkezlerinin bu gelişmenin gerisinde kalmaları söz konusu olabilecektir.

Öte yandan, 1994 yılından beri uygulanmakta olan **ACİL DESTEK PROGRAMI** kapsamına bu üç önemli gelişme merkezinden sadece Diyarbakır İli girmektedir. GAP Master Planı'nda öngörülen öncelikli koridor stratejisinin bir ucunda bulunan Diyarbakır, işsizlik başta olmak üzere çeşitli sosyal sorunları bulunan Dicle Havzası için önemli bir cazibe merkezi niteliğindedir. Bu nedenle, özellikle Diyarbakır'ın ve GAP sularından ilk etkilenecek olan Şanlıurfa'nın, Bölge içi denge açısından daha etkin bir yatırım programı uygulamasına ve daha selektif teşviklerle desteklenmesine gerek görülmektedir.

Türkiye'deki mevcut yatırım teşvik sistemi hakkında uluslararası karşılaştırmalı genel bir değerlendirme yapıldığında teşvik çeşitleri itibarıyla büyük bir benzerlik olmasına karşın, ülkemizdeki uygulamalarda teşviklerin etkinliklerini azaltan çeşitli nedenler göze çarpmaktadır.

Bunların başında teşviklerin finansmanına tahsis edilebilecek yeterli mali kaynakların sağlanamaması gelmektedir. Teşvikli yatırım hakedişlerinin çoğunlukla zamanında ve tam ödenmemesi ve bu yüzden yatırımların uzunca bir süre gecikmesi yatırım isteklerini köreltmektedir.

G

etirilen yatırım teşviklerinin çeşitli nedenlerle bir türlü selektif olamaması, sağladığı ekonomik faydanın çok düşük marjinal düzeyi, bütün diğer şartlar aynı olsa bile Bölge dışından GAP'a yatırım gelmesine yetmemektedir. Bu eğilim Bölge içinde nisbi gelişmişlik düzeyi daha ileri durumda olan Gaziantep'e yönelik sermaye akımlarında da göze çarpmaktadır.

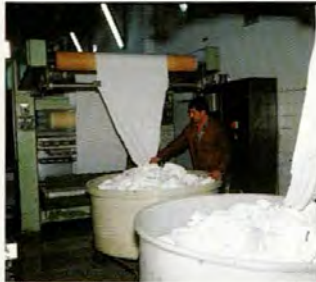
Ayrıca, teşvikli yatırımların etkin denetim ve izlenmesi için kurumsal altyapının olmaması ülkemizdeki teşvik sisteminin ciddi bir noksanlığı olarak görülmektedir.

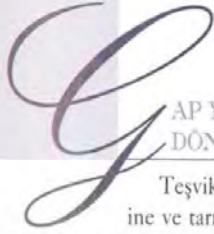
1985-1996 döneminde, GAP Bölgesi'ne verilen teşviklerin (belge sayısı itibarıyla) ülke ile karşılaştırması aşağıdaki tabloda % olarak gösterilmiştir.

G

AP Bölgesi ekonomik koşullarında 1985 yılından başlayarak 1995 yılına kadarki dönemde kayda değer olumlu bir gelişme olmadığı halde yatırım teşvik talebinde 1990 yılında görülen ani artışın teşviklerle ilgili açıklaması "hibe" şeklindeki yatırım teşvik primi uygulamasının çekiciliğidir. Yöre koşullarında kontrolü oldukça zor hayvancılık-besicilik sektöründe çok sayıdaki teşvik primi uygulamalarında ve diğer alanlarda saptanabilen amaç dışı kullanışlar nedeniyle bu teşvik türünün kısa süre içinde yürürlükten kaldırılması gerekmiştir. Özellikle Adıyaman, Diyarbakır ve Batman illerinde besicilik ve sanayi alanlardaki teşvik belgeleri iptal işlemlerinin 1989, 1990 ve 1991 yıllarında yoğunlaştığı da bilinen bir husustur.

GAP YATIRIM TEŞVİKLERİNİN (1985-1996) DÖNEMİ GELİŞME EĞİLİMİ

Teşvik belgeli yatırımların ağırlıklı olarak imalat sanayi-ine ve tarıma dayalı sanayi ve tarımsal faaliyetlerle hizmet sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Eldeki verilere göre, 1985-96 döneminde GAP'ta toplam 2560 adet yatırım teşvik belgesinin 1278'i (yüzde 50) imalat sanayiine, 771'i (yüzde 30) tarıma (besicilik ağırlıklı), ve 485'i (yüzde 19) turizm amaçlı konaklama ve diğer hizmetlere, 26'sı (yüzde 1) madencilik sektörüne verilmiştir.

GAP BÖLGESİ YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEK- TÖREL DAĞILIŞI (1985-1996)

SEKTÖRLER	BELGE SAYISI	YÜZDE
TARIM	771	30
MADENCİLİK	26	1
İMALAT	1278	50
HİZMETLER	485	19
TOPLAM	2560	100

GAP YATIRIM TEŞVİKLERİNİN GERÇEKLEŞME EĞİLİMİ

GAP Bölgesi'nde 1985-1996 dönemi sosyo-ekonomik koşulları altında verilen teşviklerin belge sayısı itibarıyla gerçekleşme durumu ve eğilimleri, iptal, yatırımın halen uygulama aşamasında olan (açık) ve yatırımı tamamlanıp teşvik belgesi resmen kapatılmış (kapalı) olarak üç kategoride ele alınmış ve sonuçlar teşvik belgeleri itibarıyla tabloda gösterilmiştir.

G

lobal olarak ve kaba bir değerlendirme ile toplam 2560 yatırım teşviğinin yüzde 23'ünün gerçekleştirildiği, yüzde 70'inin halen yatırım aşamasında olduğu ve geri kalan yaklaşık yüzde 7'sinin ise şu veya bu nedenle iptal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yatırım teşvik politikaları ve uygulamalarında bazı hususların dikkate alınmasında yarar görülmektedir:

1- Mali teşvikler ÖNCE'den, SELEKTİF bir şekilde, söz konusu yatırımı gerçekleştirebilecek düzeyde ÖNEMLİ miktarda ve KURUMSAL ALTYAPI'sı oluşturularak uygulanmalıdır.

2- Sabit yatırım maliyetinin, yüksek enflasyon koşullarında aşırı artmaması için ya yatırım süresini kısaltıcı tedbirler alınmalı ya da önceden hazırlanmış bina ve tesislerin sağlanması yoluna gidilmelidir.

3- Bölge'de çok ortaklı ve büyük ölçekli yatırımlardan çok daha etkin çalışabilecek küçük ve orta boy münferit girişimle teşvik edilmelidir.

ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ (OSB) VE KÜÇÜK SANAYİ SİTELERİ (KSS)

Ülkemizde ekonomik kalkınmanın tüm bölgelere dengeli dağılımının sağlanması ve ülke içinde bölgeler arasındaki sosyal, ekonomik ve tabii dengesizlikleri dikkate alarak sanayileşmenin sağlanmasında organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri kurulması ulusal politika olarak planlı dönem boyunca uygulanmıştır. Bu politika, GAP Bölgesel Kalkınma hedef ve stratejileri içinde ele alınmış ve benimsenmiştir. Master Plan'ın ortaya koyduğu Bölge Sanayileşme Stratejisi içinde etkili bir araç olarak kullanılmış, mekansal strateji ile birleştirilerek öncelikle O.S.B. alanları tesis edilecek yerleşmeler belirlenmiştir. Master Planda önerilen "Kırık Gelişme Aksı"nın öncelikle geliştirilmesi hedefi, O.S.B. ve K.S.S.'lerin kurulması ile desteklenmiş ve bu gelişmenin diğer potansiyel alt bölgelere sıçratılması programlara alınmıştır. Ayrıca O.S.B. ve K.S.S.'lerde yer alacak sınıai kuruluşlarının "orta ve küçük ölçekli işletmeler"den oluşması GAP Bölge Planlama yaklaşımı içinde yer alan "sürdürülebilir kalkınma" felsefesi ile de örtüşmektedir. Küreselleşen dünyada yakın gelecekte ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi önemli bir politika olacaktır. Gümrük Birliği ile, Avrupa'ya adımını atmış olan ülkemizin, GAP Bölge Kalkınma Stratejilerinde küçük ve orta ölçekli işletmelere önem vermesi, yeni gelişmelere hazırlıklı olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

G

AP Bölgesi'nde 1983 yılında (GAP öncesi) tamamlanmış 260 hektarlık Gaziantep I O.S.B. vardır. 208 sanayi parseli tamamen dolu olup, halen çalışmaktadır. 300 hektarlık Mardin O.S.B. 1992 yılında (GAP sonrasında) tamamlanmıştır.

1997 yılı yatırım programında Bölge'de halen inşaat faaliyetleri sürdürülen 2488 hektarlık 8 adet Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır.

Diyarbakır, Gaziantep II ve Şanlıurfa'nın inşaatları devam etmekte olup, Adıyaman, Gaziantep III, Kilis, Siirt, Nizip ve Batman'ın yerleşimleri kesinleşmiş, kamulaştırma, plan ve proje çalışmaları sürmektedir.

Şanlıurfa O.S.B. henüz inşaat safhasında olmasına karşın, sanayi parsellerinin tamamının dolu olması, Gaziantep'de tamamlanmış ve inşaat durumunda 3. O.S.B.'nin sanayi parsellerinin dolup, dördüncüsü için yoğun taleplerin bulunması, Bölge İlleri'nde O.S.B. taleplerinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Bölge'de 5408 işyeri kapasiteli 17 adet Küçük Sanayi Sitesi tamamlanmış ve faaliyettedir. Tamamlanan K.S.S.'lerden 6'sı Diyarbakır, 6'sı Gaziantep, 3'ü Şanlıurfa, 1'i Mardin ve 1'i Batman ilinde bulunmaktadır.

1997 yılı yatırım programında 4075 işyeri kapasiteli 15 adet K.S.S. projesi yer almaktadır. Bunların 4'ü Mardin, 3'ü Adıyaman, 3'ü Gaziantep, 1'er adedi Şırnak, Şanlıurfa, Siirt, Kilis ve Diyarbakır İli'nde yer almaktadır.

Tüm K.S.S. projeleri tamamlandığında, GAP illerindeki K.S.S. sayısının 32'ye yükselmesi hedef alınmıştır.

ZEL SEKTÖRÜN DURUMU

GAP Master Planı (1989) sanayileşmenin GAP Bölgesi'nde ağırlıklı bir şekilde tarıma ve diğer mahalli kaynaklara dayalı olarak gelişeceğini öngörmüştür. GAP Bölgesi ekonomik kalkınmasının sürükleyici sektörü olarak görülen sanayileşmenin sadece teknolojik gelişme ve üst düzey eğitim/öğretim için talep yaratıcı bir sektör olarak kalmayacağı, aynı zamanda bölgelerarası gelir ve istihdam farklılıklarının giderilmesine de önemli katkılarda bulunacağı beklenmektedir.

Sanayileşme süreci ister belli bir merkezden çevreye yayılma şeklinde ister doğrudan olsun, GAP'ta gelir ve istihdamın orta ve uzun vadede sürdürülebilirliği mutlaka mahalli özel girişimciliğin inisiyatifiyle belli bir süreç içinde yapısal değişim yaşanarak sağlanacaktır. Bu bağlamda ACİL DESTEK PROGRAMI kapsamında Türkiye Kalkınma Bankası tarafından Bölgedeki özel sektöre ait düşük kapasitede çalışan, atıl veya yarım kalmış sanayi tesislerini ekonomiye yeniden kazandırmak amacıyla yapılan ıslah ya da iyileştirme işlemi istihdama dönük uzun vadeli olmayan bir işlem gibi görülmektedir. Zira bu kuruluşların çoğunun çok daha önceden yer seçimi, uygun (process) teknoloji seçimi ve kapasite (ölçek) tesbitindeki hatalardan kaynaklanan bir çok kalıcı üretim ve pazarlama sorunlarının bulunduğu bilinmektedir. Bu kuruluşların rasyonellik içinde uzun süre ayakta kalabilmeleri için daha büyük mali fedakarlıklarla modernize edilmeleri gerekmektedir.

G

AP'ta sanayi ve iş hayatının içinde bulunduğu ortamın barındırdığı olumsuz etkilerin ülke geneli için de geçerli olan bazı yapısal koşullarına değinmek gerekir;

- Genel anlamda altyapı noksanlığı vardır.

- Yüksek enflasyon, risk ve belirsizliği, yüksek faizler ise kredi maliyetini artırmaktadır.

- Kurumsal altyapı yetersizliği teşvik uygulamalarının etkinliğini azaltmakta, fon sağlanmasını zorlaştırmakta, enflasyon muhasebesi noksanlığı, mali performansı olumsuz yönde etkilemektedir.

GAP Bölgesi özelinde ise yaşanan güvenlik sorunları ve sosyal istikrarsızlık koşullarına ek olarak özellikle sanayi alanındaki Bölge girişimcilerinin bazı nitelikleri ile firma düzeyinde saptanabilen başlıca yetersizliklere aşağıda değinilmiştir:

- Aşırı ihtiyatlılık,

- İş birliğine ürkek ve tereddütle yaklaşım,

- Konulara dar bakış ve geleceği kestirememeye,

- Deneyimsizlik

Firma-İçi bazı olumsuzluklar:

- Fon kaynaklarının (mali yapının) yetersizliği (yatırım ve işletme)

- İşgücü beceri düzeyinin düşüklüğü (ucuz işçi)

- Girişimciliğin yetersiz oluşu (bölgesel pazarın ve firmaların yavaş büyümesi)

Y

ukanda kısaca değinilen koşullar çerçevesinde; GAP sanayileşmesinin, Bölge ekonomisini "Kalkış"a götüreceğön koşulların tamamlanmasını takip eden gelişim süreci boyunca, yapısal değışim gereksinimlerine uyum sağlayabilen girişimciler eliyle uzun vadeli bir perspektif içinde ve aşamalar halinde gerçekleştirilebileceğı anlaşılmaktadır.

GAP'TA MEVCUT İMALAT SANAYİ İŞLETMELERİ

GAP Bölgesi'nde Mayıs 1996 itibariyle, üretimde olan işletmelerin sektörel dağılımında tabloda da görüldüğü üzere, ilk sıraya 201 işletme ile tekstil, ikinci sıraya 154 işletme ile gıda, üçüncü sıraya ise 77 işletme ile kimya, kauçuk ve plastik sektörünün yerleştiği anlaşılmaktadır.

GAP BÖLGESİ İMALAT SANAYİ SEKTÖREL DAĞILIMI

SEKTÖR ADI	İŞLETME ORANI SAYISI %		ORANI İSTİHDAM %	
KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	8	2	260	1
TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI İMALAT	32	6	2.622	8
METAL EŞYA, MAKİNA VE TEÇHİZAT İMALATI	44	8	1.154	4
KİMYA, PETROL KAUÇUK VE PLASTİK ÜRÜNLERİ İMALATI	77	15	2.955	9
GIDA İMALATI	154	30	4.850	15
TEKSTİL, GİYİM VE DERİ İMALATI	201	39	19.754	63
BÖLGE İMALATI SANAYİ TOPLAMI	516	100.0	31.595	100.0

Kaynak: GAP İdaresi, 1996

T

EKSTİL SEKTÖRÜ

Bölge imalat sanayiinde tekstil sektörü birinci sırada yer almaktadır. Ancak bu sektördeki işletmelerin daha çok çırçır-prese ve iplik imalatı yaptıkları görülmektedir. Dokuma ve konfeksiyon imalatının Bölge'de fazla gelişmediği, üretilen ipliğin ise daha çok Gaziantep İli'nde, çırçır-prese işletmelerinin Şanlıurfa'da yoğunlaştığı görülmektedir.

İllerin çırçır-prese işleme oranlarına bakıldığında Bölge'de işlenen pamuğun %48'i Şanlıurfa'da, %26'sı Diyarbakır'da, %13'ü Gaziantep'te, işlenen ipliğin %57'si Gaziantep'te, %22'si Adıyamanda ve %16.7'si Şanlıurfa'da, dokuma, konfeksiyon ve suni deri imalatında ise yalnız Gaziantep İli'nde az miktarda üretim yapıldığı görülür.

Üretilen pamuğun iki katını işleyecek çırçır-prese işletmesi mevcut olduğundan gelecekteki yatırımların daha çok iplik, boyama, karsarlama, dokuma ve konfeksiyona yönelik olmaları, gerek Bölge gerekse ülke ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Bölge'de üretilen pamuğun çırçırlanması sonucu elde edilen yüksek orandaki çığit, yağ sanayiinde de hızla gelişmesini sağlayacaktır.

G

IDA SEKTÖRÜ

Tekstil sektöründen sonra Bölge'de gelişen ikinci sektör gıda sektörüdür. Gıda sektöründe işletmelerin büyük bir kısmı un, mercimek ve yağ imalatı yapmaktadır. Sadece Gaziantep İlinde makarna ve irmik imalatının mevcut olduğu görülmektedir. Diğer illerde ise bu alanda bir gelişmenin olmadığı, özellikle Şanlıurfa ve Harran Ovası'nda tahıl üretiminin yüksek olmasına karşın Şanlıurfa'da gelişmesi gereken makarna, irmik, bisküvi gibi tahıldan elde edilen ürünlerde sanayinin gelişmediği tespit edilmiştir.

Bölge'de un üretiminde %29.3 ile Adıyaman İli ilk sırayı alırken, bunu %22.3 ile Mardin, %15.4 ile Diyarbakır, %14.3 ile Gaziantep ve %12 ile Şanlıurfa izlemekte olup, makarna ve irmik imalatının tamamı Gaziantep İli'nde gerçekleşmekte, yağ imalatında ilk sırayı %89.1 ile Gaziantep alırken, %8.5 ile bu ili Şanlıurfa izlemektedir. Yine bulgur, çikolata, şeker gibi diğer gıda maddelerinin imalatında Gaziantep %77.1 ile ilk sırada yer almaktadır.

G

aziantep dışındaki illerde yatırımcıların işletme bilgisi ve tecrübelerinin yetersiz olması, kalite ve pazarlama olanaklarını da kısıtlamaktadır. Ayrıca iller arasında işletme ve pazarlama tecrübesinin farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin gıda sektöründe, Şanlıurfa'da üretilen buğday Bölge'de önem taşırken Gaziantep, Diyarbakır ve Adıyaman daha ön planda yer almaktadır. Un imalatındaki yıllık üretim kapasitelerine gelince, Gaziantep %80, Diyarbakır %71, Adıyaman %63 ve Şanlıurfa %17 kapasite ile üretim yapmaktadır.

Bu çelişkinin nedeni araştırıldığında Şanlıurfa'da un imalatı yapan işletmelerin, kaliteye ve müşteri ilişkilerine önem vermedikleri ortaya çıkmıştır. Şanlıurfa'daki ekmeç işletmelerinin, daha kaliteli un kullanan ve müşteri ilişkilerine önem veren Adıyamanlı imalatçılardan un temin ettikleri görülmüştür. Şanlıurfa'lı imalatçıların ise bu olumsuzluklar nedeniyle pazar bulmakta zorlandıkları tespit edilmiştir.

İĞER SEKTÖRLER

Tuğla imalatının ve çimentonun büyük bir yer tuttuğu taş ve toprağa dayalı imalat sanayiinde Diyarbakır'ın; çivi, el arabası, klima gibi ürünlerin imalatının yapıldığı metal eşya, makina ve teçhizat imalatında ise Gaziantep'in başta geldiği görülmektedir.

Kimya, petrol, kauçuk ve plastik sektöründe kurulmuş olan işletmelerin, sabun, plastik ayakkabı ve LPG dolum tesislerinden meydana geldiği ve bu sektörde ilk sırayı Gaziantep'in aldığı saptanmıştır.

Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı yapan işletmeler daha çok defter ve ambalaj kağıdı üretmekte olup, bu sektörde de Gaziantep önceliğini korumaktadır.

Bölge illerinde mevcut imalat sanayii işletmelerinde istihdam edilen işgücünün ve işletme sayılarının oransal dağılımı incelendiğinde, Gaziantep'in diğer illerle arasındaki anlamlı fark ortaya çıkmaktadır.

GAP BÖLGESİ İMALAT SANAYİİ İŞLETME VE İSTİHDAM DURUMU İLLERE GÖRE DAĞILIMI

İLİ	İŞLETME SAYISI	ORANI %	İSTİHDAM	ORANI %
ADİYAMAN	37	7	2.562	8
BATMAN	22	4	527	2
DIYARBAKIR	49	10	2.992	9
GAZİANTEP	275	53	20.330	64
KİLİS	4	1	219	1
MARDİN	35	7	1.181	4
SİİRT	5	1	315	1
ŞANLIURFA	88	17.1	3.441	11
ŞIRNAK	1	0.2	28	-
TOPLAM	516	100.0	31.595	100.0

Kaynak: GAP İdaresi, 1996

Y

ARIM KALMIŞ İŞLETMELERİN DURUMU

GAP Bölgesi'nde üretimde olan işletmelerin yanında, değişik nedenlerle inşaatı yarım kalmış veya kapalı bulunan 113 işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin 35 tanesi gıda, 27 tanesi testil, 18 tanesi metal eşya, 15 tanesi plastik sanayiinde, diğerleri ise orman ve kağıt sektöründe bulunmaktadır.

Kapalı olan bu işletmelerin büyük bir kısmı Diyarbakır, Batman, Mardin ve Adıyaman İlleri'nde bulunmaktadır.

Bölge'deki işletmelerin kapalı olma sebepleri araştırıldığında;

- Aile işletmeleri olması nedeniyle sermaye yetersizliği,
  - Kredi kullanamama,
  - Ortak girişimciliğin gelişmemiş olması,
- gibi nedenler göze çarpar.

Bu işletmelerin atıl durumundan çıkartılması ve Bölge ekonomisine kazandırılması,

- Kredi imkanlarının sağlanması,
- Bölge içi veya Bölge dışından ortak yatırımcıların teşvik edilmesi gibi imkanlar kullanılarak mümkün olacaktır.

GAP Ekonomik Kalkınma Ajansı (EKA)

İ

Ülkemizde sınai kalkınmanın temini için izlenen politikaların (teşvik, kamu yatırım organize sanayi bölgeleri, özel sektör yatırımlarının teşviki) uygulanması ve araçların etkin olarak kullanılması için gerekli olan çeşitli türden kurumlaşma gerçekleşmemiştir. Gelişmiş ülkeler ve özellikle Avrupa, bölgesel politikaların uygulanmasında çeşitli kurumları devreye sokmuştur.

Ülkemizde bürokratik işlemleri yapan merkezi bir yapı ile, iki kalkınma bankası (TSKB ve TKB), iki yan kalkınma-yanı ticari banka (Ziraat ve Halk Bankaları) bölgesel kalkınmayı desteklemeye çalışmıştır. Geçmiş tecrübeler sadece bu kurumlar ile bölgesel kalkınmanın yaratılmasının yeterli olamayacağını göstermiştir. Özellikle bölgesel kalkınmayla ilgili hiçbir kurumun üstlenmediği işleri yürütecek, yerel katılımı sağlayacak kurumlara ihtiyaç vardır. Avrupa bölgesel kalkınma çabaları irdelendiğinde bu tür kurumlara özel önem verildiği görülecektir.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırımlar ile ortaya çıkacak potansiyelin Bölge kalkınmasında etkin bir şekilde değerlendirilmesi, özel sektör yatırımcılarının kalkınma sürecine, gelişmenin ilk aşamalarından itibaren katılımının sağlanması için bünyesinde Ekonomik Kalkınma Ajansı (EKA) türü bir organizasyonun teşkilinin uygun olacağını mütalaa etmektedir.

B

ölge'de müteşebbislerin GAP ile yaratılacak olan iş ve yatırım ortamına katılmalarında danışmanlık ve bilgi temini, yönlendirme, tanıtım yapma ve yatırım çekme, işgücü eğitimi, sanayi arazisi ve tesisi arzı sağlamaya yardımcı olacak yerel bir kuruluş halen mevcut değildir. Organize Sanayi Bölgeleri (O.S.B.) politikası dar kapsamda ele alınmaktadır. Sınai yatırımların mekansal dağılımını etkilemek, yatırım sürelerini kısaltmak, ortak hizmetlerin maliyetini düşürmek vs. gibi amaçlarla yatırımcılara O.S.B. benzeri yerlerde ve bunların dışında arazi temini ve hazır fabrika binalarının uygun koşullarla verilmesi gibi uygulamalar ile özel amaçlı bölge uygulamalarına ülkemizde rastlanmamaktadır. Oysa, bunlar yapılabildiği takdirde, girişimcilerin ilk yatırım maliyetleri düşecek ve bu, ilave ve güçlü bir teşvik unsuru oluşturacaktır. Mevcut kurumsal yapı, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesine belli ölçüde yönelmiş olmasına rağmen daha çok işletme açıldıktan sonra üretim sürecinde karşılaşılan problemlere eğilmekte, bölgesel ölçekte işletmelerin kuruluş aşamasındaki güçlüklerin pek çoğu üzerinde durmamaktadır. Bu da girişimcilerin teşviki açısından büyük bir boşluk yaratmaktadır. EKA'nın bu boşluğu doldurması hesaplanmaktadır. Piyasa ekonomisi çerçevesinde bölgesel kalkınma problemlerinin üstüne ciddi şekilde eğilen bütün ülkelerde bu tür teşkilatlar bulunmaktadır.

GAP

Girişimci

Destekleme ve

Yönlendirme

Merkezleri

(GAP- GİDEM)

on yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yatırım yapma konusundaki eğilimlerin arttığı gözlenmektedir. Bu hareketliliğin kaynağında GAP'ın getirdiği yeni motivasyon bulunmaktadır. İzmir Ticaret Odası, Ege Giyim Sanayi ve Dış Ticaret A.Ş., İstanbul Ticaret Odası, TÜSİAD, MÜSİAD gibi kuruluşların son zamanlarda Bölge'ye olan ilgileri bunun göstergesidir. Yapılan bu temaslara ve hazırlanan dokümanlar Bölge'de girişimcilerin yatırım yapma konusunda desteklenmeye acil ihtiyaçları olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla EKA türü yapıların kurulmasının zarureti GAP'taki gelişmelerle doğrulanmıştır.

İfade edilen nedenle, GAP İdaresi EKA benzeri bir yapılaşmanın ilgili kurumlardan destek alarak oluşturulması üzerinde durmuştur. Konu Mayıs 1996'da Diyarbakır'da toplanan GAP Yüksek Kurulu'na getirilmiştir. Başbakan, Kurul üyeleri ve ilgili Bakanların katılımıyla yapılan GAP Yüksek Kurulu, GAP İlleri'nde özel sektör yatırımlarının özendirilmesi ve geliştirilmesi için girişimcilere yönelik bir çalışmanın GAP İdaresi Başkanlığı koordinasyonunda; Türkiye Kalkınma Bankası, TOBB ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ile birlikte yürütülmesi kararı alınmıştır.

G

AP Yüksek Kurulu'na, ilgili kuruluşlarla bir dizi toplantı yapılarak Bölge'de Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu kurum temsilcileri ile yapılan toplantılar sonucunda oluşturulan iş birliği protokolü 11 Aralık 1996 tarihinde imzalanmıştır.

Protokol'de her kurumun sorumluluk alanları belirlenmiştir. Buna göre GAP İdaresi, projenin yönetimi, denetimi, koordinasyonu, sekretery hizmetlerinin ve mali desteğin sağlanmasından; TKB, girişimcilere yönelik danışmanlık hizmetlerinin ve teknik desteğin verilmesinden; TOBB, GAP illerinde GAP-GİDEM Bürolarının açılmasından, tefrişlerinden, ticaret ve sanayi odaları ile gerekli ilişki ve koordinasyonun sağlanmasından sorumlu tutulmuştur.

AP-GİDEM Bürolarında girişimcilere şu tür hizmetler verilecektir:

- 1) GAP Bölgesi'nde uygun yatırım alanlarının araştırılması,
- 2) Pazar, teknik, finansman konularında araştırmaların yapılması ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi,
- 3) İşgücü eğitimi konusunda danışmanlık hizmetlerinin verilmesi,
- 4) Girişimci tarafından talep edildiği takdirde fizibilite etütlerinin hazırlanmasında TKB mevzuatı çerçevesinde danışmanlık hizmetlerinin verilmesi,
- 5) Yatırım kaynaklarına ulaşmada girişimciye yol gösterilmesi,
- 6) Yatırım bankacılığı (şirketlerin kurulmasında, halka açılmasında, stratejik ve finansal ortak bulunmasında, şirket birleşmeleri ve devralınmasında, özel finansman kaynaklarının bulunmasında) danışmanlık hizmetlerinin TKB mevzuatı çerçevesinde verilmesi,
- 7) Yerli ve yabancı yatırımcıların ortak arayışlarına danışmanlık hizmetlerinin verilmesi,
- 8) GAP-GİDEM bürolarında yatırımlara yönelik seminer ve eğitim programlarının düzenlenmesi.

A large, stylized, dark blue letter 'G' is positioned on the left side of the page, partially overlapping a light blue rectangular background. The letter is written in a cursive, calligraphic style.

AP-GİDEM Yönetim Kurulu öncelikle Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa GAP-GİDEM Büroları'nın açılmasını kararlaştırmıştır. Bu karar doğrultusunda hazırlanan bürolar Ağustos 1997 sonu itibariyle açılmış ve faaliyetlerine başlamıştır.

GAP-GİDEM Projesi'ne, GAP İdaresi'nin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile birlikte yürüttüğü "GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma Projesi Paketi Uygulama Programı"ndan teknik destek alınması da sağlanmıştır. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) GAP-GİDEM Proje Yönetim sisteminde destek sağlamaktadır.

**T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

Merkez: Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59 Gaziosmanpaşa 06700 Ankara

Tel: (312) 446 76 56 • 445 02 15 • Fax: (312) 437 67 77

E-mail: gap-x@tr-net.net.tr • gapu-x@tr-net.net.tr

İnternet: www.gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155 • 63000 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GAP

undp

(Sürdürülebilir Kalkınma Programı)

Son yıllarda, Türkiye'nin en hızlı kalkınan on ülke arasında yer almasına karşın, UNDP'nin 1990'dan beri yayınladığı yıllık İnsani Kalkınma Raporları ve Türkiye'de yayınlanan ulusal raporlardan elde edilen veriler, Türkiye'deki kalkınmanın temelde dengesez olduğunu göstermektedir.

Türk Hükümeti ülkenin Doğu ve Güneydoğusundaki bazı illeri kalkınmada öncelikli iller olarak belirlemiştir. Bu illerde yaşayanlar, özellikle kadınlar ve çocuklar, sağlık, eğitim ve diğer temel hizmetlerden yararlanma olanağı sınırlı veya hiç yok olarak tanımlanmaktadır. Bu iller, kalkınma hızı açısından diğer bölgelerdeki illerin gerisindedir ve mevcut eşitsizlikleri azaltmak için önemli bir hamlenin yapılması gerekmektedir.

Türkiye'deki BM Örgütü, 1995 yılında Türkiye'de kurulmuş olan BM örgütler-arası Sosyal Kalkınma Komitesi (ISDPC) kanalı ile, bu amaca hizmet etmek için Türk Hükümeti ile işbirliği içinde çalışmalar yapmaktadır. ISDPC, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için BM Örgütü'nün desteği ile çalışmayı amaçlamaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki BM projelerinin amacı kalkınma, temel sağlık, eğitim ve sosyal hizmetleri güçlendirmektir. BM Örgütü'nün kalkınma çabalarındaki ana unsurlar; istihdamın artırılması ve "sürdürülebilir insani kalkınma"ya olanak sağlayacak ortam yaratılması, "sürdürülebilir insani kalkınma"ya olanak sağlayacak ortam oluşturmak, kadını geliştirmek ve güçlü bir konuma getirmek ve yoksul yöre insanının temel dayanağı olan doğal kaynakları korumaktır.

ISDPC'nin dayanak noktası UNDP'nin desteğinde "GAP Bölgesi'nde Entegre Bölgesel Kalkınmayı Güçlendirmek ve Sosyo-Ekonomik Eşitsizliği Azaltmak" başlıklı programdır.

5.2 milyon Dolarlık bu çok-yönlü entegre kalkınma programına GAP İdaresi'nin hatırı sayılır maliyet paylaşımı ve hibe fonları dahildir ve başlangıç olarak 28 alt-proje içermektedir.

İş olanakları yaratarak, kadını geliştirerek, toplumun katılımını sağlayarak, kentsel-kırsal kalkınma, çevre koruma ve karar verme sürecine daha büyük katılım sağlayarak yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlayan program, son yıllarda BM'in üstlendiği önemli atılımlara cevap vermektedir. 1997'de uygulanmaya başlanan program iki açıdan özgündür. Ulusal düzeyde uygulanmasına karşın FAO, UNIDO, WHO ve UNICEF dahil olmak üzere birçok BM örgütünden teknik yardım almaktadır. Ayrıca, program yapısı gereği Güneydoğu gibi çok hassas bir bölgede ortaya çıkacak gereksinimlere cevap verebilecek ek alt-projeleri içine alacak şekilde genişletilmeye yatkındır.

UNDP olarak bizler, Başbakanlığa bağlı GAP İdaresi kanalıyla Türk Hükümeti ile birlikte yürütmekte olduğumuz çalışmalara devam etmekten ve sürdürülebilir insani kalkınma için ortam hazırlamak, istihdam ve sürdürülebilir yaşam koşulları oluşturmak, kadını geliştirmek ve konumunu güçlendirmek ve yoksul halkın dayanağı olan doğal kaynakları korumak gibi güçlükleri çözmeye çalışmaktan çok memnunuz.

Paul Van Hanswijck de Jonge
UN Koordinatörü ve UNDP Temsilcisi

Kalkınma projeleri arasında ölçek, boyut ve hedefleri itibarıyla dünyadaki en büyük atımlardan biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi, odak noktasına yerleştiği "insani gelişme" yaklaşımı ile, benzeri kalkınma programları arasında "önder" bir konuma ulaşmıştır. Su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine yönelik GAP'ın hedef ve stratejilerini ortaya koyan GAP Master Planı 1989 yılında tamamlanmıştır. GAP Master Planı, entegre bölgesel kalkınmanın büyüklüklerini ve çerçevesini çizmiş ve Güneydoğu Anadolu Projesi, ekonominin temel kesimlerindeki gelişmelerle beraber, sosyo-ekonomik boyutları da içeren bir "bölgesel kalkınma programı"na dönüşmüştür. Zira, doğal kaynaklar potansiyelinin, ileri teknolojiye dayalı bir yaklaşımla, sanayileşme hedefi doğrultusunda harekete geçirilmesi, Bölge'nin bitki deseninde, işletme büyüklüklerinde, üretim teknolojileri ve örgütlerinde, yöredeki halkın beklentilerinde, üretim-tüketim ilişkileri ve yaşam tarzlarında kaçınılmaz olarak köklü değişimler meydana getirecektir.

GAP ile ulaşılacak istenen, kalkınmanın, adil ve eşit bir etki yaratması, sürdürülebilir olması, Proje'nin uygulandığı yörenin sosyal yapısını bilimsel olarak değerlendirmekle mümkün olabilecektir. Bu gerçekten hareketle, GAP İdaresinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürüttüğü sosyal araştırmaların bulguları, "GAP Sosyal Eylem Planı" ile uygulamalarımıza dayanak oluşturmuştur. Bu çerçevede öncelikle ve önemle yöneldiğimiz hedef grupları kalkınmadan olumsuz etkilenebilecek olan kadınlar (dolayısıyla çocuklar), baraj göl aynası altında kalacak olan yerleşimlerdeki ahali, kent yoksulları gibi gruplar olmaktadır.

GAP Projesinin insani gelişme felsefesi, uygulamalara yansıkça, yakın zamana kadar GAP'a sadece sınırlanmış sular bağlamında ilgi gösteren uluslararası kamuoyu, artık bu ilgisini somut katkıya dönüştürme eğilimi içine girmektedir.

Son yıllarda uluslararası düzeyde yeniden tanımlanan insani gelişme; sürdürülebilirlik, zenginlik ve fakirlik kriterleri ve bu kriterlere uygun hedeflerle yaşama geçirilen kalkınma projelerinin büyük ilgi topladığı gözlenmektedir. Bu bağlamda GAP çerçevesindeki sosyal uygulama programları, özellikle Birleşmiş Milletler'in ilgi alanında yer alan faaliyetlerle örtüşmekte ve bir işbirliği zemini oluşturmaktadır.

18 Mart 1997 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak işlerlik kazanmış bulunan ve bu kitapçıkta yer alan "GAP Bölgesi'nde Sürdürülebilir Kalkınma Programı"; daha çok danışmanlık hizmeti niteliğindeki konuları kapsamaktadır. Programın içeriğini oluşturan 28 alt proje; dezavantajlı toplumsal grupların üretici kılınmasına yönelik katılımcı ve bilinç geliştirici uygulamalarla çevre, tarım, yerleşme, sulama ve toplumsal sürdürülebilirliği sağlayıcı programlardan oluşmaktadır.

"Proje Paketi" sürdürülebilir kalkınmayı bu derece kapsamlı olarak ilk defa uygulamaya aktaran bir program olması açısından da ayrı bir değer taşımaktadır.

5 yıllık bir süre için öngörülen programın tamamlanması ile, GAP Bölgesinde entegre bölgesel kalkınmanın güçlendirilmesi ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesine ilişkin önemli gelişmeler sağlanabileceği açıktır. Ancak bu doğrultudaki programların çeşitlenerek yaygınlaştırılması ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sağlanan kalkınma kıvılcıklarının meşaleye dönüştürülmesi mümkün olabilecektir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile başlattığımız bu kaydadeğer işbirliğinin, GAP çerçevesinde doğuracağı sonuçlar kadar, benzeri işbirlikleri için de anlamlı bir başlangıç olduğuna inanıyorum.

Dr. İ. H. Olcay ÜNVER
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı

GİRİŞ

Dünyadaki geçmiş deneyimler yaş, cinsiyet, etnik konum ve bölge itibarıyla dengeli bir kalkınma sürecine başlanılmasının başlıbaşına zorlu bir görev olduğunu göstermiştir. Türkiye'de bugün mevcut olan bölgelerarası eşitsizlikler, 20. yüzyılın başlarından bu yana görülen çeşitli nedenlerin bileşik etkilerinin sonucudur. Ulusal İnsani Kalkınma Raporu'nda (UİKR) yer alan analizlerin de gösterdiği gibi, Türkiye'nin insani kalkınma açısından üst düzeydeki ülkeler konumuna gelebilmesi için pek az ek çaba gerektiği halde, ülkedeki bazı illerde (en başta Güneydoğu illeri) geri kalmışlığın giderilmesi eşitsizliklerin azaltılması için geniş ölçekli ve uyumlu çabalar gerekmektedir.

Bu program, Türkiye'deki bölgelerarası eşitsizlikleri, az gelişmiş bölgelerden biri olan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne daha özel önem vererek azaltmayı ve gerek iki cinsiyet grubu gerekse diğer nüfus grupları arasındaki eşitsizliklerin azaltılmasıyla, soruna kalıcı çözümler getirmeyi hedeflemektedir.

Bölgedeki eşitsizlikleri azaltma stratejisi, birbiriyle ilişkili iki boyut taşımaktadır: Bunlardan birincisi, su, toprak, enerji ve çevre olmak üzere kalkınma kaynaklarını, Hükümet tarafından finanse edilen mevcut mali ve insani kaynaklarla GAP Master Planı çerçevesinde bütünleştirmektedir. İkinci boyut ise, Güneydoğu Bölgesini etkileyen sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması için gerekli koşulların yaratılmasıdır. Burada, temel sosyal hizmetler (eğitim, sağlık, konut), cinsiyet grupları arası eşitlik, kentsel yönetim, çevresel sürdürülebilirlik, kurumsal anlamda ve topluluk düzeyinde kapasite oluşturulması ve halk katılımı ile ilgili pilot projeler aracılığıyla, kalkınmanın insani boyutu öne çıkarılmaktadır.

2.1 ULUSAL POLİTİKALAR VE ÖNCELİKLER BAĞLAMINDA KALKINMA SORUNU

Bölgesel sorunlar Türkiye için yeni değildir. Ancak, bu sorunlar son on yıl içerisinde gerek kapsam, gerekse nitelik açısından değişim geçirmiş, ülkeyi ivedi ve kalıcı çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Ülkede, bölgesel eşitsizliklere karşı ilk sistematik resmi yanıt 1970'lerde oluşturulmuştur. Bu dönemde, kalkınmada birinci ve ikinci derecede öncelikli iller belirlenmiştir (Kalkınmada Öncelikli İller ya da KÖİ). Bu illerin çoğunluğu Doğu Anadolu (Güneydoğu dahil) illeri idi. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-83), ülke kaynaklarının tahsisini bu önceliklere göre gerçekleştirmiştir. Başlıca amaç, bu illerin ekonomik ve toplumsal altyapılarını kısa sürede tamamlayabilmeleri için gerekli kaynakları kendilerine sağlamak, sanayi ve hizmetler alanındaki yatırımları hızlandırmak ve gelir düzeylerini yükseltmektir. Bu bölgelerde kırsal ekonomiyi geliştirmek amacıyla bazı ulusal ve uluslararası projeler de uygulamaya konulmuştur.

Bazı özel alanlarda sağlanan sosyo-ekonomik başarılarla rağmen, eşitsizlik sorunu bütünüyle çözülememiştir. Bu arada, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması konusu, ulusal kalkınma gündeminde üst sıralara yükselmiştir. Böylece, bölgesel kalkınma, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan başlayarak, beş yıllık planlarda ayrıca tanımlanan bir ulusal hedef konumuna gelmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1996-2000), gündemdeki kalkınma sorunu; "elde edilen başarılarla rağmen, Öncelikli İllerdeki kalkınma sürecinin yavaşlığı ve bölgelerarası eşitsizlik-

lerin sürmesi, sorunun hala ortada olduğunu göstermektedir." şeklinde ifade edilmektedir. (Bakınız, Ek II).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (bundan böyle "Ulusal Plan" olarak atıfta bulunulacaktır) belirlenen ulusal politikalarından "insan kaynaklarının geliştirilmesi" ve "bölgelerarası dengelere ulaşılması", Türkiye'nin önümüzdeki beş yıl içerisinde ulusal hedeflerini gerçekleştirebilmesi için gerekli görülen temel yapısal değişimin beş bileşeninden ikisini oluşturmaktadır. (Bakınız Ek II) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınmasında öncelik, eşitsizliklerin giderilmesine tanınmıştır.

Türkiye'nin bu bağlamdaki en iddialı girişimi, 1980'li yıllarda Güneydoğu Anadolu Projesi (kamuoyu tarafından kısaca GAP olarak tanınmaktadır) olarak gündeme gelmiştir. Bölgenin, ulusal kalkınma politikaları bağlamındaki kalkınma sorunu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) yayını olan Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması'nda (1989) şöyle ifade edilmektedir:

Bölgesel eşitsizlik sorununun saptanması "yalnızca eşitlikçi bir kalkınma için duyulan endişeleri yansıtmakla kalmamaktadır. Bu, aynı zamanda, daha az gelişmiş bölgelerde mevcut kalkınma potansiyelinin gerçekleştirilmesinin, istikrarlı büyüme, ihracatın gelişmesi ve toplumsal istikrarın sağlanması gibi ulusal hedeflere de katkıda bulunacağı gerçeğinin kabul edildiğini göstermektedir. Ekonomik gelişmeyle eşzamanlı olarak, sosyal hizmetler de geliştirilmelidir." (cilt.1, s.3).

Güneydoğu Anadolu'daki kalkınma sorunlarının analizi, aşağıdaki gibidir:

(a) Göreceli Olarak İvedilik Taşıyan Kalkınma Sorunları

- Ekonomik yapının az gelişmişliğine bağlı düşük gelir düzeyi, imalat sanayiinin sınırlı bir paya sahip olması, tarım ve hayvancılığın doğal yağışa bağımlı niteliği ve düşük verimlilik.
- Köylerden Bölge'nin büyük kentlerine ve bölge dışına yönelen göçler.

(b) Temel Kalkınma Sorunları

- Topografik ve iklimsel koşulların elverişsizliği, bu arada özellikle su kaynaklarının dengesiz dağılımı, toprak/su kaynaklarının gerektiği gibi yönetilememesinden kaynaklanan verim düşüklüğü,
- Toprak mülkiyetindeki ve dağılımındaki sorunlar,

Eğitimin ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği,

- Kaynak kullanımında uygun planlamanın ve yönetim şeklinin bulunmayışı.

Master Plan, bu ivedi sorunların, Bölge'nin kalkınması amacıyla belirlenecek hedefleri de yansıttığını belirtmektedir. Bölge'nin kalkınması ise, uzun dönemde, kalkınmanın sosyo-ekonomik ve insani boyutlarına yeterli dikkati gösteren bir yaklaşımla en etkin biçimde sağlanabilecek, bu yaklaşım da benimsenecek stratejiyi ortaya çıkaracaktır.

2.2 GAP BÖLGESİ'NİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Proje alanı dokuz ili kapsamakta (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) ve ülkenin coğrafi alanının dokuzda birini oluşturmaktadır. Bölge'nin Türkiye'nin gaynsafi yurtiçi hasılasına katkısı % 4 kadardır.

GAP Bölgesi, dünyanın en eski uygarlık merkezlerinden birisidir. Bölge, heterojen bir kültürel ve toplumsal kompozisyona sahiptir. Aşiret türü örgütlenme yapısı, bölgedeki toplumsal ilişkilerin biçimlenmesinde rol oynamıştır. Geniş aile yapısı, içerden evlilik ve çok çocukluluk, Bölge gelenekleri arasındadır. Genel olarak bakıldığında, toplumsal hiyerarşi, soy, yaş, cinsiyet, ekonomik statü ve diğer ölçüt gruplarına göre belirlenmektedir. Geleneksel olarak çocuklar, kadınlar ve uzak akrabalar, günümüz koşullarında ise topraksızlar, dezavantajlı konumdaki gruplardır.

Bugün, aşiret örgütlenmesinin hiyerarşik ve yaygın yapısı ile açık biçimde belirlenmiş normlar sistemi, belirli bir dönüşüm geçirerek, çağdaş toplumsal sisteme uyarlanmışlardır. Halen devam etmekte olan bu dönüşüm süreci, gayresmi güç sistemlerinden toprak dağılımına, merkezi hükümetle ilişkilerden piyasa mekanizmalarına kadar yaşamın hemen her alanında izlenebilmektedir.

1990 sayımına göre Bölge nüfusu 5.2 milyondur. Bu da ülkenin toplam nüfusunun % 9.2'sini oluşturmaktadır. Bölge nüfusunun % 56'sı kentlerde yaşamaktadır. Bölge'deki yıllık nüfus artış hızı % 3.5 ile ülke ortalamasının üzerindedir. 1989 yılında doğur-

ganlık oranı Türkiye genelinde % 3.4 iken Bölge'de % 5.7 idi. Bu oran, Bölge'nin kırsal kesiminde % 6.1, kentsel alanda ise % 4.9'dur.

Ekonomik açıdan faal nüfus (15-65 yaş grubu), Bölge'nin toplam nüfusunun % 47'sini oluşturmaktadır ve bu da yüksek bir bağımlılık oranına işaret etmektedir. Doğurganlık oranı kırsal kesimde daha yüksek olmasına rağmen, kentlerin nüfusu yoğun göçler nedeniyle daha hızlı artmaktadır. GAP Bölgesi'nde, yalnızca bölgelerarası değil bölge içi göçler de önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1990 yılında Bölge'deki genel okur-yazar oranı % 60.4 idi (erkek nüfusta % 76, kadın nüfusta % 44). Okur-yazar oranı, 1985 yılından 1990 yılına % 4'ü aşan bir artış göstermiştir. 1993 yılındaki okullaşma oranları, ilköğretimde % 75, ortaokulda %34, lisede ise % 14 idi. Bu oranlar kırsal alanlarda daha düşüktür. Aynı oranlar Türkiye geneli için ortaokul düzeyinde % 57, lise düzeyinde ise % 25'tir. Gene 1993 yılında, üniversite eğitiminden yararlananların ilgili yaş grubu içindeki payı Türkiye geneli için % 12 iken Bölge'de % 0.3'tür.

Hizmetler sektöründe istihdam olunan insan sayısı önemli olmakla birlikte, bu sektörün örgütlenmesi, yukarıda belirtildiği gibi, Güneydoğu Anadolu halkının eğitim ve sağlık gereksinimlerine yanıt vermede yetersiz kalmaktadır. Benzer biçimde, belediyelerin altyapı hizmetleri de yetersizdir. Belediyelerin yalnızca % 24'ü içme suyu şebekesine sahiptir; kanalizasyon sistemi bulunan belediyelerin oranı ise % 20'dir. Kırsal kesimlerde, elektrik, karayolu ulaşım ve haberleşme sorunları genel olarak çözümlenmiştir; ancak, içme suyu temini hala bir sorundur. Kırsal yerleşimlerden yalnızca

% 45'i içme suyundan yararlanabilmektedir. Kırsal yerleşimlerden % 20'sinin suyu yetersizken, % 35'inin ise hiç suyu yoktur.

Dicle ve Fırat Nehirleri Türkiye'nin toplam su potansiyelinin % 28'ini oluşturmaktadır. Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir alanın % 20'si GAP Bölgesindedir. Bölge topraklarının yaklaşık % 42'si tarımsal amaçlar için kullanılmaktadır ve bu alanın % 54'ü sulanabilir durumdadır. Su erozyonu ve yüzey taşları Bölge'nin bazı yörelerinde karşılaşılan önemli iki sorundur. Orman örtüsü ise oldukça sınırlıdır; ayrıca, mevcut ormanların %75'i düşük niteliklidir.

Bölge ekonomisinde kuru tarım hakim durumdadır. En başta suyun sınırlılığı nedeniyle, yetiştirilen ürünlerde fazla çeşitlenme görülmektedir ve verim düşüktür. Ekonomik açıdan faal nüfusun yüzde yetmişini tanımlayan uğraşmaktadır; buna karşılık, Bölge'nin yarattığı toplam katma değer ancak % 44'ü tarım kesiminden gelmektedir. Benzer biçimde, hayvan varlığı fazla olmasına rağmen verim gene düşüktür. Bir yanda geleneksel üretim yöntemleri varlığını hala sürdürürken, tarımda modernizasyona başlanmıştır.

1980-1985 döneminde, Türkiye'nin toplam imalat sanayii içerisinde GAP Bölgesi'nin payı yalnızca % 2 idi. GAP Bölgesi'nde, 1985 yılında, imalat sanayii kuruluşlarının % 95'i beşten az işçi çalıştırmaktaydı ve bu sanayide özel sektörün payı da % 1.82'den ibaretti. Bölge'de büyük ölçekli kuruluşların payı 1980'de % 1.8 iken bu pay 1985'te % 2'ye çıktı. Bölge'deki başlıca sanayi dalları tekstil (%32), metal ürünler (%21), ağaç ürünler (% 15) ve kimyasal ürünlerdir (%5). Bölge'deki toplam işgücünün % 5'i sanayi kesiminde istihdam olunmaktadır (Türkiye genelindeki ortalama oran

ise % 16'dır). İstihdamda yıllık ortalama artış oranı, 1985 yılında % 19 ile doruk noktasına ulaştı. Bu artış hızı, gene aynı dönemde Türkiye genelinde gerçekleşen istihdam artışından 4.7 kere daha fazlaydı.

Madencilik, Bölge ekonomisi açısından önemli bir kaynak durumundadır. GAP Bölgesi'nde 22 tür madenin ekonomik açıdan işletilmeye elverişli olduğu saptanmıştır. Bu arada, ülkenin petrol rezervlerinin tümü ile doğal gaz rezervlerinin % 11'i de Bölge'de bulunmaktadır. Ülkenin toplam maden üretiminde Bölge'nin payı % 20'dir.

2.5 DARBOĞAZLAR VE İMKANLAR

Kalkınmada Karşılaşılan Darboğazlar

GAP İdaresi tarafından hazırlanan GAP Master Planı, Durum Analizi Raporu (1993) ve Aksiyon Planı (1995) Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kalkınma süreçlerinin önünde ki şu darboğazlardan söz etmektedir:

İnsan Kaynakları:

1. Özellikle kırsal alanlarda ve kadınlar arasında olmak üzere düşük okur-yazarlık, okullaşma ve okula devam oranları,
2. Özellikle kırsal alanlarda yüksek doğurganlık oranı,
3. Başka olumsuzlukların yanı sıra, esasen kıt olan vasıflı işgücünün kaybına yol açan Bölge dışına göç hareketlerinin yoğunluğu,
4. Sağlık koruma, hijyen ve beslenme alanlarındaki bilgi ve uygulamaların yetersizliği,
5. Kadınların düşük statüsü.

Sosyal Hizmetler:

1. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği,
2. Bu alanların geliştirilmesi için yerel yönetimler yeterli insan, finansman ve teknik kapasitelere sahip olmamaları,
3. Sağlık açısından olumsuz etkiler yaratan yetersiz su, drenaj ve kanalizasyon sistemleri; zayıf kentsel ve sınai atık yönetimi ve hava kirliliği,
4. Kırsal kesimdeki yerleşimlerin, hizmet teminini olumsuz etkileyecek ölçüde dağınık oluşu,
5. Büyük kentlere yönelik bölgelerarası göçün, bu kentlerin hizmet sunum kapasitesini olumsuz yönde etkileyecek yoğunluğa ulaşması.

Toplum Katılımı:

1. Gerek kamu kesiminde görev yapan planlayıcı ve uygulayıcılar gerekse Bölge'deki katılımcı olmayan geleneksel toplumsal örgütlülük sistemine entegre olmuş bölge insanı açısından katılımı (aşağıdan yukarıya) yaklaşımının bulunmaması,
2. Nüfus grupları arasında, kadın-erkek, kır-kent anlamında görülen kapsamlı sosyo-ekonomik eşitsizlikler.

Tarım/Ormancılık/Çevre:

1. Agro-ekolojik koşullar: bölge içi dengesizlik gösteren yetersiz yağış, yaz aylarında aşırı sıcaklık ve yağışsız dönemlerin uzunluğu,
2. Sınırlı girdi kullanımına ve pazar ilişkilerine dayalı düşük verimli tarım teknolojilerinin yaygınlığı,
3. Özellikle kuru tarım ve görece az makina yoğun ürünler ve arazi mülkiyet sistemi nedeniyle tarımda yetersiz mekanizasyon ve modernizasyon,
4. Eğitim/öğretim hizmetlerinin yetersizliği ile, yenilikçi kararlar ve çiftçi örgütlenmelerini olumsuz yönde etkileyen geleneksel katmanlaşma sistemi sonucunda insan kaynaklarının yetersizliği,
5. Az sayıda büyük toprak sahibi ile çok sayıda topraksız ve az topraklı köylüden oluşan toprak mülkiyeti sistemi; toprakla ilgili uyumsuzlukların sürüp gitmesi ve tarım reformunun tamamlanamaması,
6. Temel yiyecek maddelerinin fiyatlarının istikrara kavuşmasına katkıda bulunan, ancak bu arada çiftçilerin üretimle ilgili kararlarını etkileyen destek fiyatı sistemi; böylece çiftçiler yoğun biçimde subvansiyona tabi ürünleri tercih ederlerken, yeniliklere yönelten dürtülerden yoksun kalmaktadırlar,
7. Destek hizmetlerini, bu arada tarımsal yayımı olumsuz etkileyen dağınık yerleşim yapısı,
8. Ormancılığın geliştirilmesinde tohum ve fiyandan temininin yetersiz kalması,
9. Başta ormanların tahribinden, aşırı otlatmadan, geri çiftçilik tekniklerinden ve başta kent- sel alanlar olmak üzere hızlı nüfus artışından kaynaklanan toprak bozulması.

Hayvancılık:

1. Yem yetersizliği; bunun yanı sıra, ortak kullanılan meraların veriminin giderek azalması,
2. İklim koşulları ve hayvan hareketleri sonucu ortaya çıkan hayvan hastalıkları,
3. İklim koşullarının sertliği nedeniyle hayvan varlığı içinde koyun ve keçinin ağırlıkta olması; ayrıca, göçer hayvancılığın yaygınlığı,
4. Yerleşimlerin kentlerin kenar bölgelerinde olması ve dağınıklığı sonucunda destek hizmetlerinin hayvancılıkla uğraşanlara gerektiği gibi ulaştırılamaması,
5. Halkın, hayvan besleme, bakım, kalite denetimi ve mevcut hizmetlere ilişkin bilgisinin yetersizliği,
6. Düşük nüfus yoğunluğu, taze et ve süt sunumu açısından bölgesel piyasanın darlığı.

Balıkçılık:

1. Bölge'de büyük göllerin bulunmaması,
2. Balık ve balık ürünlerinin düşük düzeyde tüketimi,
3. Tatlı su balıkçılığının gelişmesi için gerekli özendiricilerin ve kamu/özel kesim desteğinin bulunmaması.

İmalat Sanayii:

1. Bölgesel pazanın küçüklüğü,
2. Girişimcilik ögesinin yetersizliği,
3. Sermaye birikiminin yetersizliği; kısmen bölgesel derneklerin ve örgütlenmelerin olmayışı- na bağlı olarak Bölge dışına sermaye akışı,
4. Sevk/ıdare ve teknik becerilerin yetersizliği,
5. Yatırım teşviklerinin yetersizliği; temel altyapının, iletişim imkanlarının, elektrik ve su hizmetlerinin yeterli düzeylerde olmayışı.

Madencilik:

1. Maden arama etkinliklerinin sınırlılığı,
2. Rezervlere ilişkin mevcut verilerin ve bilgilerin yaygınlaştırılmasında yetersizlik,
3. Yeterli yatırım sermayesinin bulunmaması.

Turizm:

1. Konaklama yer ve diğer destek hizmetlerinin gerek nitelik gerekse nicelik olarak yetersizliği,
2. Potansiyel kaynaklardan sınırlı biçimde yararlanılabilmesi,
3. Promosyon etkinliklerinin ve promosyon yapacak kuruluşların bulunmaması.

GAP BÖLGESİNDE OLUMSUZ ETKİLENEREN NÜFUS GRUPLARI

Bölge'deki az gelişmişlik, bütün nüfus gruplarını etkilemektedir. Çünkü, bütün nüfus grupları sosyal ve ekonomik altyapının yetersizliğinden, sınai ve ticari ilişkilerin kısıtlılığında ve üretim düzeyinin düşüklüğünden zarar görmektedir. Bölge'deki olumsuz toplumsal ve ekonomik durum bütün nüfus gruplarını eşit biçimde etkilerken, topraksız ve az topraklı küçük köylüler, kadınlar ve çocuklar, yeniden iskan edilenler ve göçerlerle birlikte kent yoksulları, bu etkileri en fazla yaşayan dezavantajlı kesimleri oluşturmaktadırlar.

Kalkınma İmkanları

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için önemli bir imkan oluşturmaktadır. Bu proje, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin, toplumsal ve ekonomik göstergelerin iyileştirilmesi üzerinde odaklaşan dengeli bir bölgesel kalkınma gerçekleştirme kararlılığını yansıtmaktadır.

GAP, 1980'li yılların ikinci yarısında, çok amaçlı, geniş ölçekli ve entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Böylece Proje, çok büyük oranda Hükümet tarafından finanse edilen baştaki sulama ve hidrolik enerji üretimi hedefleriyle sınırlı kalmayıp diğer ekonomik ve sosyal bileşenleri de kapsamına almıştır.

Bugünkü durumuyla Proje, bölgesel ölçekte sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme yönünde tutarlı ve uzun dönemli bir perspektife sahiptir. Ayrıca, Proje'nin esnek yapısı, planlayıcılara ve uygulayıcılara, katılımcı ve çevresel yönetimin geliştirilmesi için, mümkün olan her durumda, yeni yaklaşımları benimsemeye olanağı tanımaktadır.

Proje, Bölge ekonomisinin ulusal ekonomiyle bütünleşmesi ve özellikle sağlık hizmetleri alanında büyük ölçekli altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi açısından önemli mesafeler katetmiştir. Kırsal kesimdeki kadınlara yönelik özel projeler de desteklenmiştir. Katılımcı kalkınma ve toplum projeleri, sürdürülebilir insani gelişme boyutuna özel önem verilerek yürütülmektedir.

Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biri olmasına rağmen GAP Bölgesi, buğday, et ve süt dahil olmak üzere temel gıda maddeleri açısından kendi kendine yeterlilik düzeyine ulaşmıştır. Bölge tarımsal üretimde önemli bir yere ve ulusal üretimde önemli bir paya sahiptir. Bunların yanısıra, yöre halkının kalkınma çabalarına yanıtı o düzeyde gerçekleşmiştir ki, 1980'den bu yana kadın ve erkek okur/yazar oranları artmış, bebek ölüm oranları ile doğurganlık oranları da azalmıştır.

2.4 GAP BÖLGESİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA PROGRAMI

2.4.1 GAP Master Planı'nın Kalkınma Hedefleri ve Stratejileri

Kalkınma Hedefleri:

GAP Master Planı'nın başlıca hedefi; Bölge'deki gelir düzeylerinin ekonomik yapının iyileştirilmesi yoluyla yükseltilmesi, böylelikle Bölge ile ülkenin görece gelişmiş diğer bölgeleri arasındaki eşitsizliklerin azaltılması; üretkenliğin ve istihdam olanaklarının artırılması, Bölge'deki büyük kentlerin insan barındırma kapasitelerinin geliştirilmesi ve Bölge kaynaklarının etkin kullanımı yoluyla, istikrarlı ekonomik büyüme, ihracatın artması ve toplumsal istikrarın sağlanması gibi ulusal hedeflere katkıda bulunulmasıdır.

Kalkınma Stratejileri:

Master Plan'da yer alan başlıca stratejiler şunlardır:

- Bölge'nin toprak ve su kaynaklarının, sulama ile sinai ve kentsel kullanım amacıyla optimal düzeyde geliştirilip yönetilmesi.
- Optimal ürün deseni ve tarım yönetim sistemleri dahil uygun tarımsal uygulamalarla arazi kullanımının iyileştirilmesi.
- Tarımsal sanayilerin ve yöreye özgü kaynaklara dayalı girişimlerin teşvik edilmesi.
- Gerek yöre halkını yaşadıkları bu yörede tutmak gerekse kaliteli proje elemanlarını bölgeye

çekmek amacıyla, verilen hizmetlerin, eğitim ve istihdam olanaklarının geliştirilmesi.

Stratejilerin Başlıca Bileşenleri:

Sürdürülebilir kalkınmanın belli başlı boyutları itibarıyla özel kalkınma hedefleri, Ulusal Master Plan Durum Analizi Raporu ile GAP Bölgesi için benimsenen Aksiyon Planı'na uygun biçimde GAP İdaresi ile BMKP'nın 1995 yılı Mart ayında birlikte düzenledikleri Sürdürülebilir İnsani Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi Semineri'nde benimsenen tavsiyeler de dikkate alınarak, formüle edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri şöyle tanımlanmaktadır:

- Sosyal Sürdürülebilirlik
- Tarımsal Sürdürülebilirlik
- Ekonomik Geçerlilik
- Fiziksel ve Mekansal Sürdürülebilirlik
- Çevresel Sürdürülebilirlik

2.4.2. Sürdürülebilir Kalkınma Programı'nın Başlıca Stratejileri

TUR/95/004 programının temel amacı, Güneydoğu Bölge'sini etkileyen sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak için gerekli koşulların iyileştirilmesidir. Program, temel sosyal hizmetler (eğitim, sağlık, konut), cinsiyet grupları arası eşitlik, kentsel yönetim, çevresel sürdürülebilirlik, kurumsal ve topluluk düzeylerinde kapasite oluşturulması ve halk katılımı alanlarındaki pilot projeler aracılığıyla kalkınmanın insani boyutunu vurgulayacaktır. Yaklaşım, özünde entegre niteliktedir; alt-program projeleri, aralarında yaratacakları sinerji gözetilerek gündeme getirilmişlerdir ve hepsi birlikte insan kaynaklarının önemli ölçülerde geliştirilmesi hedefine yönlendirilmişlerdir.

Program, aşağıdaki alt-başlıklarda sınıflandırılan 28 alt-projenin uygulanması için gerekli desteği sağlayacaktır:

1. Sosyal Sürdürülebilirliğin Teşvik Edilmesi ve Sosyal Hizmetlerin Güçlendirilmesi; Toplum katılımının güçlendirilmesi, yönetim eğitimi, aile desteği ve aile planlaması, dezavantajlı gruplar için gelir yaratılması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, kadınların durumunun iyileştirilmesi yoluyla ve sosyal merkezler, taşınabilir eğitim, ulaşım olanakları ve personel eğitimi aracılığıyla,

2. Tarımsal Sürdürülebilirliğin Teşvik Edilmesi ve Kırsal Üretkenliğin Artırılması; Tarım reformu, danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaşması, tarımsal üretim sistemlerinin yeniden örgütlenmesi, daha iyi kredi sistemlerinin geliştirilmesi, girdilerin daha iyi dağıtımı ve katılımcı örgütlenmeler (örneğin kooperatifler gibi) yoluyla,

3. Ekonomik Geçerlilik İçin Yerel Girişimciliğin ve Sanayi Gelişmesinin Teşvik Edilmesi; Sanayi ve ticaret konularındaki fikirlerin tanıtılması, yerel kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yatırım teşvikleri, sermaye oluşumu, kredi imkanlarının geliştirilmesi, girişimciliğin geliştirilmesi, endüstriyel sanatlar/el sanatları/teknoloji eğitimi, ticaret/teknoloji ağının oluşturulması, yönetimin modernizasyonu ve yayın hizmetleri aracılığı ile,

4. Sürdürülebilir İnsan Yerleşimlerinin Teşvik Edilmesi; Entegre kentsel gelişme planlaması, fiziksel planlama ve arazi kullanımının geliştirilmesi, yerel yönetimlerle belediyelerin güçlendirilmesi aracılığıyla ,

5. Doğal Kaynakların Optimal Düzeyde Sürdürülebilir Kullanımının Sağlanması; Mekansal ve çevresel yönetim, çevresel etki değerlendirme, entegre proje geliştirme ve izleme, ekolojik koruma ve doğal felaket önleme ya da etkileri hafifletme gibi yöntemlerle.

Yukarıdaki alt-başlıkların herbirine karşılık düşen alt-programlar aşağıda sıralanmaktadır (daha fazla ayrıntı için Ek I'e bakınız):

Sosyal Sürdürülebilirliğin Teşvik Edilmesi ve Sosyal Hizmetlerin Güçlendirilmesi

- bölgesel sosyo-ekonomik durum araştırması-nın gerçekleştirilmesi;
- bölgesel araştırma ve geliştirme kapasitesinin oluşturulması;
- bölgesel Sosyal Eylem Planı'nın hayata geçirilmesi;
- katılımcı kalkınma eğitimi sağlanması;
- çok amaçlı toplum merkezleri oluşturulması;
- halk sağlığı sistemlerinin çevresel değişimlere uyarlanması
- yoksul/gecekondu yerleşimlerinde eğitimin iyileştirilmesi/yaygınlaştırılması;
- okul servis otobüsleri aracılığıyla okula gidiş gelişlerin kolaylaştırılması;
- geçişlerin entegrasyonu;

Tarımsal Sürdürülebilirliğin Teşvik Edilmesi ve Kırsal Üretkenliğin Artırılması

- tarımsal sistemlerin tanıtımı/benimserilmesi ve çiftçi eğitimi;
- bölgede tarımsal sürdürülebilirliğe ilişkin araştırmalar;
- kırsal/tarımsal yayım hizmetlerinin iyileştirilmesi;
- entegre ürün demonstrasyonu, yönetimi ve eğitimi;
- tarımsal araştırma ve geliştirme çalışmalarının teşvik edilmesi.

Ekonomik Geçerlilik İçin Yerel Girişimciliğin ve Sanayi Kalkınmasının Teşvik Edilmesi;

- doğal kaynakların geliştirilmesinde Yap-İşlet-Devret modelinin uygulanabilirliği;
- bölgesel bir Ekonomik Kalkınma Ajansı'nın kurulması;
- kadınların kooperatiflerde örgütlenecek beşin maddesi üretmeleri ve pazarlamaları;
- GAP Master Planı'nın gözden geçirilip gerekli değişikliklerin yapılması;
- kentsel enformel sektörde iş alanları yaratılması;
- kadınların gelir getirici etkinlikler için eğitimleri.

Sürdürülebilir İnsan Yerleşimlerinin Teşvik Edilmesi;

- çevresel açıdan sürdürülebilir bir kent planlaması;
- katılımcı yerleşim ile kentsel gelişmenin entegrasyonu;
- kentsel planlama ile kültür mirasını koruma çalışmalarının entegrasyonu;
- entegre arazi kullanım planlama işlevlerinin güçlendirilmesi.

Doğal Kaynakların Optimal Düzeyde Sürdürülebilir Kullanımının Sağlanması;

- bölgesel bir çevre yönetim sisteminin oluşturulması;
- bölgesel bitki çeşitliliğinin korunması;
- ormancılık alanında araştırma hizmetlerinin geliştirilmesi ve erozyon kontrolü;
- kentsel atıkların yeniden kullanımıyla ilgili küçük ölçekli pilot projeler.

Programdan Yararlanacaklar

Programdan yararlanacaklar, GAP Bölgesinde yaşayan her sınıftan insanlar ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuruluşlarıdır. Bu açıdan bakıldığında, Bölge halkı, doğrudan yararlanıcı olmanın yanısıra, sağlık, eğitim, özel girişimciliğin geliştirilmesi, kentsel yönetim gibi alanlarla diğer etkinlik programlarının katılımcısı konumundadır. Programdan yarar sağlayacak gruplardan daha özel anlamda söz etmek gerekirse, bunların arasında, sulama kapsamı dışındaki alanlarda yaşayan ve ekonomik kaynaklara yeterince ulaşma olanaklarından yoksun çiftçiler, bölgenin kırsal ve kentsel alanlarında yaşayan ve düşük gelirli hanelere mensup kadınlar ve çocuklar, yeniden iskana tabi tutulan topluluklar, göçerler ile yoksul ve işsiz insanlardır.

Program, kurumsal açıdan, GAP Bölge Kalkınma İdaresi'ne yarar sağlayacaktır. GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin yanısıra, birçok yerel yönetim, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler(KOİ), ticaret ve iş çevrelerinin oluşturdukları mesleki kuruluşlar ve Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) de

Program'dan yararlanan kuruluşlar olacaklardır. Bir grup katılımcı ve kurumun yararlanmış olduğu kapsamlı eğitim faaliyetlerinin yararlarını; planlama ve yatırım eylemleri olarak görmek mümkündür, ancak; sağlık, eğitim ve iş olanakları ile ilgili faydaları ise, bu konularda eğitim dışında bazı dış etkenlerin de bulunması nedeniyle daha az olacaktır.

Genel olarak bakıldığında (TUR/95/004) programı sonunda Güneydoğu'nun tümü için yarar sağlayacaktır. Bölge'nin nüfusu halen 6 milyonu aşmış durumdadır. Bölge'deki nüfusun kent/kır dağılımı 1990 yılında sırasıyla % 56 ve % 44 idi. Aynı oranlar, ülke geneli için % 59 ve % 41'dir. Bu oran, kentsel nüfus lehine hızlı bir değişim geçirmektedir. Proje alanında nüfus artış hızı yılda % 3.4'tür ki, bu hız ulusal ortalama olan % 2.1'den oldukça yüksektir. Bölge'deki kentsel nüfus yaklaşık 170 belediye çevresinde yaşarken, kırsal nüfus gene yaklaşık 4.000'i köy ve 9.000'i mezra olmak üzere dağınık bir yerleşim sergilemektedir.

Hükümet Desteği

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, GAP'ın çok sektörlü Bölgesel Kalkınma Projesi'nde yer alan bütün aşamaların başarıyla tamamlanması üzerinde büyük bir titizlikle durmakta ve mali, kurumsal, idari ve teknik kaynakların program uygulaması için seferber edildiği bir çalışma-planı izlemektedir.

Hükümet, bölgesel kalkınma çabalarını hızlandırmak, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak ve bütün bunların Yedinci Beş Yıllık Kalkın-

ma Planı'nda belirlenen öncelikler doğrultusunda gerçekleşmesini sağlamak için şu yasalarda değişiklik yapmayı planlamaktadır: İl İdaresi Kanunu, Mahalli İdareler Kanunu, İmar Kanunu ve Belediyeler Kanunu. Öngörülen değişiklikler, GAP uygulaması ile bu Programa (TUR/95/004) sürat kazandırma ve uygulamaların toplumsal ve idari sürdürülebilirliklerinin güvenceye alınması açısından önemli ölçüde etkili olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün hükümetleri, GAP'ın ve Güneydoğu'nun sosyo-ekonomik kalkınmasının gündemlerinde en üst sırada yer aldığını belirtmiş, gene bütün hükümetler GAP Bölgesi'ne daha fazla özel yatırım (yerel, ulusal, yabancı) akışını sağlamak için gerekli girişimlerde bulunarak bu önceliğin gereğini yerine getirmiştir.

2.4.3 GAP'ın Kurumsal Yapısı ve Yönetimi

GAP Bölge Kalkınma İdaresi, yatırım altyapısının planlanması ve tasarımı, bölgesel kalkınma için bir Master Plan hazırlanması, konut, sanayi, madencilik, tarım, enerji, ulaşım ve hizmetler gibi değişik sektörlerde bölge bazındaki araştırmaların gerçekleştirilmesi amacıyla 1989 yılında Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Bunların yanı sıra, insan kaynaklarının, çokyönlü bir bölgesel kalkınma çalışmasının programlanması, planlanması ve uygulanmasına olanak tanıyacak biçimde geliştirilmesi de GAP İdaresi'nin başlıca görevlerinden birini oluşturmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi, işlevlerini, iki ana kurumsal organ aracılığıyla yerine getirmektedir:

(i) GAP Yüksek Kurulu, Başbakan'ın başkanlık ettiği en üst karar organıdır. Kurul, Başbakan'ın yanı sıra GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı, Devlet Planlama Teşkilatı'ndan sorumlu Devlet Bakanı ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'ndan oluşmaktadır.

(ii) Müsteşarlık düzeyinde işlev gören GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin merkezi Ankara'dadır ve bu organ Şanlıurfa İlindeki Bölge Müdür-lüğü aracılığıyla çalışmalarını yürütmektedir.

İdare'nin personelini, değişik dallara (mühendis, sosyolog, bölge plancısı, ekonomist ve yönetici) mensup uzmanlardan meydana gelen bir ekip oluşturmaktadır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi, çok sektörlü ve entegre planlama yaklaşımlarını kullanarak geniş bir alana yayılan projeleri yürütmektedir. GAP Master Plan Çalışması, Bölge'ye yönelik kalkınma uygulamaları stratejisinin belirlenmesi amacıyla üretilen ilk eylem planıydı. Bu Plan, makro ekonomik ve toplumsal bir kalkınma programı çerçevesinde, küçük ve orta ölçekli yatırım ve sosyo-ekonomik kalkınma projelerini belirlemiştir. Bu projeler, eğitim ve sağlık alanlarında altyapı gelişimi, çevre koruma, sulama sistemleri, yönetim, taşımacılık, yeniden yapılanma ve yeniden iskan gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Turizme ve kültürel mirasın korunmasına ilişkin programlar da gene GAP İdaresi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar arasındadır.

GAP İdaresi, merkez ve bölgesel örgütlerden oluşmaktadır. İdare, değişik dallara mensup bir personel bileşimine sahiptir. İdare, proje alanının kalkınmasından sorumlu kuruluş konu-

mundadır. Çok sektörlü makro ve mikro ölçekli planların hazırlanması, araştırma ve uygulamaya yönelik projelerin gerçekleştirilmesi, yatırımların ve seçilmiş alanlardaki uygulamaların değerlendirilmesi ve izlenmesi, kurumlar ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanması, GAP İdaresi'nin görevleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, İdare'nin planlamaya, örgütlenmeye ve uygulamaya ilişkin temel yaklaşımı dört ilke tarafından belirlenmektedir: çok sektörlü bölgesel planlama; yerinden yönetim; entegrasyon ve eşgüdüm; izleme ve değerlendirme.

Uygulamaya İlişkin Düzenlemeler

28 alt-projeden oluşan program, aşağıdaki devlet kuruluşları, araştırma kurumları ve Sivil Toplum Örgütleri tarafından uygulanacaktır (daha fazla ayrıntı ve uygulayıcı kuruluşların tam listesi için Ek 1'e bakınız):

Hükümet Kuruluşları

- Çevre Bakanlığı
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı
- Milli Eğitim Bakanlığı
- Sağlık Bakanlığı
- Orman Bakanlığı
- Belediyeler
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
- Milli Produktivite Merkezi
- Devlet İstatistik Enstitüsü
- Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
- Devlet Su İşleri
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Araştırma kurumları

- Çukurova Üniversitesi
- Harran Üniversitesi
- Dicle Üniversitesi
- GAP Uluslararası Araştırma Konsorsiyumu

Sivil Toplum Örgütleri

- Türkiye Ziraat Odaları Birliği
- Yerel Kooperatifler
- Yerel Sanayi ve Ticaret Odaları

Çok sektörlü bölgesel planlama ve sektörel planlamada birden çok uygulayıcı kuruluşun katılımını gerektiren koordinasyon sorumluluğu GAP İdaresi'ne aittir.

GAP Bölgesi'ndeki program uygulama düzenlemeleri şu şekildedir:

(a) Uygulayıcı kurumların kendileri tarafından planlanan ve programlanan etkinlikler: planlama ya da proje geliştirme aşamasında olan etkinlikler GAP İdaresi tarafından gözden geçirilmekte ve eğer gerekliyse değiştirilmektedir. Halen yürütülmekte olan çalışmalar için etkin bir koordinasyon, izleme ve değerlendirme sistemi oluşturulmuştur.

(b) GAP İdaresi tarafından programlanan ve başka kuruluşlar tarafından uygulanan etkinlikler: uygulama, GAP İdaresi'nin koordinasyonu çerçevesinde, ilgili kuruluşların sorumluluğu altındadır.

(c) Bizzat GAP İdaresi tarafından gerçekleştirilen etkinlikler: bu etkinlikler, sektörel düzeyde bölgesel kalkınma planlamasından, çok sektörlü projelerden, birden çok kuruluşun katılımını gerektiren projelerden, üniversitelerin ve araştırma kurumlarının projelerinden ve GAP Master Planı'nda belirlenen öncelikli projelerden oluşmaktadır.

Gözden Geçirme Süreci: Rapor, İzleme ve Değerlendirme

Uygulayıcı kuruluşlar, gerçekleştirdikleri etkinlikler konusunda GAP İdaresi'ni raporla bildirmek durumundadırlar. GAP İdaresi Bölge Müdürlüğü ise, uygulamaları yerinde izlemek ve değerlendirmekten sorumludur.

GAP'ın Desteklenmesine Yönelik Olarak Sürdürülebilir Kalkınma Programına Fon Sağlanması

Önerilen program, Bölge'de gerçekleştirilmesi amaçlanan geniş kapsamlı sosyo-ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak biçimde hazırlanmış birinci derecede öncelikli projelerden ve alt programlardan (Ek 1) oluşmaktadır. Tahmini maliyet 4.2 milyon dolardır. Bunun 1.5 milyon dolarlık bölümü Hükümet kaynaklarından sağlanacak, BMKP da 700.000 dolarlık bir katkıda bulunacaktır. 1.980.952 milyon dolarlık ilave kaynak, kredi temini ve/veya Ek 1'de belirtilen alt-programlar için tanımlanan benzer finansman düzenlemeleri kapsamında 3. taraflar ve donörlerden temin edilecektir. Kanada Hükümeti'nin, Türkiye'deki elçiliği bünyesinde sürdürülen teknik işbirliği etkinlikleri aracılığıyla bir alt-program için 19.048 dolarlık bir katkıda bulunması beklenmektedir.

2.4.4 Önerilen Programın Sürdürülebilirlik Analizi

Kurumsal Açıdan:

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, GAP programını devreye sokarak ve bu programın başarılı biçimde uygulanması için kapsamlı bir kurumsal çerçeve oluşturarak bölgesel eşitsizlikleri azaltma kararlılığını sergilemiş bulunmaktadır. Ayrıca bu program, gene Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge'lerine yönelik olarak Başbakanlık tarafından uygulamaya konulan bir başka yatırım programıyla da desteklenmektedir. Sözünü ettiğimiz bu sosyal ve ekonomik iyileştirme programı için başlangıçta 650 milyon dolarlık bir fon ayrılmış olup bunun 50 milyon dolarlık bölümü halihazırda tahsis edilmiş bulunmaktadır. İlgili merkezi ve yerel yönetim kuruluşları, programın uygulanmasına etkin olarak katılmakta ve önemli bir bölümünü de üstlenmiş bulunmaktadır. GAP İdaresi, gerek Ankara'daki merkezinde gerekse Şanlıurfa'daki Bölge Müdürlüğü bünyesinde profesyonel ve teknik personelle çok iyi donatılmıştır. GAP tarafından benimsenmiş olan, yerinden yönetim ilkeleri, bu proje tarafından öngörülen etkinliklerin aksamadan gerçekleştirilmesini ve örgütlenmesini kolaylaştıracaktır.

Bu programın başlıca amaçlarından biri de, bilgi, beceri ve donanım düzeyinin geliştirilmesi amacıyla, yerel örgütsel kapasitenin güçlendirilmesine yönelik teknik yardım sağlanmasıdır. Program, hem hükümet kuruluşlarının hem de Sivil Toplum Örgütlerinin proje uygulamalarına etkin biçimde ve ortaklaşa katılımlarına olanak tanıyacak biçimde tasarlanmıştır. Bu niteliğiyle

Program, toplumsal ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından gereksinim duyulan yeni kuruluşların Bölge'de gelişip güçlenmelerine katkıda bulunacaktır.

Teknik Açıdan:

Merkezi ve yerel düzeylerdeki hükümet kuruluşlarından bazılarının teknik kapasiteleri hayli gelişkindir (örneğin GAP İdaresi). Buna karşılık, başka bazı kuruluşların bu alandaki kapasiteleri sınırlıdır (örneğin belediyeler). Gündemde olan bu programın, teknik kapasitenin gelişmesine yardımcı olması beklenmektedir. Bu katkı, etkin proje uygulama becerilerinin tanıtımıyla ve yerel kuruluşlar dahil her düzeydeki proje yöneticilerinin ve katılımcıların eğitimiyle gerçekleşecektir.

Mali Açıdan:

GAP İdaresi, kendi görev alanına ilişkin bütün programları ve etkinlikleri kapsayacak biçimde genişletilebilen yıllık bir bütçeye sahiptir. İdare'nin, daha kapsamlı teknik yardımla ve işlevlerinin güçlendirilmesiyle, gelecek yıllarda, hem sürekli masrafları hem de diğer ek program masraflarını karşılamak üzere yıllık bütçeden gerekli payı alabileceği düşünülmektedir. GAP İdaresi, toplam proje maliyetlerine katkı payı olarak net 1.5 milyon dolar sağlayacaktır (Saha Yönetim Masrafları dahil 1.575.000 dolar). 1997 yılında ise, Hükümet, projeye mali katkısını yeniden gözden geçirecektir. Burada, katkı payı olarak net 500.000 dolarlık bir ek fon öngörülmektedir. Böylece, Hükümet'in net katkısı 2 milyon dolara ulaşmış olacaktır.

Gündemdeki program, donör katkısını da ezbedecek ve kapsayacak biçimde hazırlanmıştır.

Dolayısıyla, Hükümet fonları ile BMKP finansmanına ek olarak, ulusal, uluslararası ve diğer finansman kuruluşlarından ek mali kaynak sağlanması yoluna gidilecektir.

Kültürel/Sosyolojik Açıdan:

Türkiye genelindeki ve GAP Bölgesi'ndeki sosyo-kültürel yapı ve dinamikler, önerilen programın uygulanması açısından elverişlidir. Ayrıca, Bölge halkının sürmekte olan GAP'ı benimsemesi, kalkınma yardımlarına yönelik talebin yüksek olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla, Bölge'deki programların süreklileştirilmesi belirlenen sosyal ve ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Önerilen programda, birçok proje bu nedenle yöre halkının ve yerel idarelerin önyak olacakları katılımcı kalkınmayı geliştirecek biçimde ve yoksullara, dezavantajlı konumda olanlara, yerel topluluk kesimlerine ve kadınlara özel önem verilerek hazırlanmıştır.

Çevresel Açıdan:

Program, GAP Bölgesi'ndeki çevresel sürdürülebilirliği güvenceye almak üzere yerel düzeydeki kurumsal ve teknik kapasiteleri güçlendirecek biçimde hazırlanmıştır. GAP İdaresi, toprak kalitesinin bozulmasını ve su kirliliğini başlıca çevre sorunları olarak belirlemiştir. Nitekim, önerilen programa, bu sorunların çözümüne yönelik kapsamlı projeler dahil edilmiştir. Ağaçlandırma ve erozyon kontrolü, su kaynaklarının yönetimi, erken uyarı sistemleri ve çevresel koruma, bu projeler arasındadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Programının Kapasite Gereksinimleri ve BMKP Desteğinin Stratejisi

3.1 BMKP DESTEK POLİTİKALARININ GENEL ÇERÇEVESİ VE KAPSAMI

Birleşmiş Milletler (BM) Politikalarının Genel Çerçevesi

Önerilen program, BMKP'nın, öncelikli konusu olan sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması amacıyla karşılık gelmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından hazırlanan Ülke Strateji Notu (ÜSN), ekonomik ve toplumsal kalkınmada öncelikli alanları belirlemektedir. Bu öncelikler, Türkiye'nin, ekonomik kalkınma çabalarına insan boyutunun da katılması görevini benimsediğini göstermektedir. Söz konusu öncelikli alanlar ise şunlardır: sağlık, eğitim, nüfus, işgücü ve istihdam, yoksulluğun azaltılması, gelir ve refah dağılımı, çevre, cinsiyet grupları arası eşitlik, konut ve kentsel yönetim. Önerilen program, sayılan bütün bu alanlarda iyileştirmeleri hedefleyen, birbiriy-le ilişkilendirilmiş projelerden oluşmakta ve ilgili bütün BM kuruluşlarının (FAO, UNICEF, ILO, UNDCP, Dünya Bankası, WHO, UNFPA ve UNIDO) katılımı için çağrıda bulunmaktadır. Aynı program, uluslararası, ulusal ve yerel düzeylerdeki diğer teknik ve donör kuruluşların katılımlarını kolaylaştıracak biçimde hazırlanmıştır. Benimsenen entegre program yaklaşımı, ayrıca, yerel kuruluşlarla yurtaş topluluklarının, projelerin uygulama aşamalarına hem yardımcı hem de yararlanıcı olarak etkin biçimde katılımlarını teşvik edici özelliktedir.

Türkiye'nin Beşinci Ülke Programı'nda (1995-1999) "toplumsal kalkınma ve eşitsizliklerin azaltılması", üzerinde yoğunlaşılacak dört ana alandan biri olarak belirlenmiştir. BMKP'nın Güneydoğu Anadolu entegre bölge kalkınmasındaki işbirliği, GAP İdaresi ile birlikte sergilenecek ortak çabalar yoluyla, özellikle de toplumu ve küçük ölçekli kalkınma programlarını odak alan "mansap (akışaşağı) projeler" çerçevesinde gerçekleşecektir. Eğitim/öğretim, sağlık, kırsal kadının statüsü, konut ve iş kan programları, küçük ve orta ölçekli yatırımların geliştirilmesi, çevre ve halk katılımı, bu tür proje alanlarını oluşturmaktadır.

Programın başlıca amacı, insani gelişme için gerekli toplumsal, kurumsal ve teknik kapasitelerin güçlendirilmesidir. Entegre program, Bölge’de toplumsal ve ekonomik alanlarda uzun dönemli diğer yatırım projeleri için ek girdiler sağlamak amacıyla hazırlanan çok sektörlü ve sektörlerarası alt programları da bünyesine alabilecek biçimde hazırlanmıştır. Bu nedenle, örneğin “sosyal sürdürülebilirlik” ve “ekonomik sürdürülebilirlik” başlıkları altında yer alan projeler, aynı zamanda, yoksulluğun giderilmesi, tabandan katılım, kaynak yönetimi cinsiyet grupları arası eşitsizliklerin azaltılması gibi konuları da bir bütünlük içinde ele almakta; eğitim/öğretim, katılımcı proje geliştirimi/uygulaması ve kendi ayakları üzerinde durabilen kırsal ekonomik girişimler üzerinde odaklaşmaktadır. Benzer biçimde, “fiziksel ve mekansal sürdürülebilirlik” ve “çevresel sürdürülebilirlik” başlıkları altında yer alan projeler de, mekansal planlama, bütünlüklü çevre koruması/planlaması ve doğal kaynakların geliştirilmesi projeleri üzerinde odaklaşarak, tabandan katılım, kaynak yönetimi, yönetimin geliştirilmesi ve teknoloji transferi/uyarlaması konularını kapsamaktadır. Bunların yanısıra, yerel düzeydeki kurum ve kuruluşların proje uygulamalarına, insan kaynaklarının geliştirilmesine, eğitim/öğretim etkinliklerine ve teknolojik know-how transferine katılımlarının kolaylaştırılması gereği de kabul edilmiştir. Bu nedenle, önerilen programın başarısı, GAP Bölgesi’nde yaşayan insanların durumundaki ve yaşam standartlarındaki iyileşmelere katkıda bulunacaktır.

Bir bütün olarak program, BMKP işbirliğine yönelik olarak benimsenen strateji ile tutarlıdır. Bu durumda, Türkiye gibi orta gelir düzeyindeki ülkelerin hibe olarak yararlanabilecekleri kaynaklar giderek sınırlı duruma geldiğinden, Hükümet mevcut fonları en iyi biçimde kullanabilmek ve BMKP yardımından yararlanabilmek amacıyla, önceliklerini dikkatle belirlemiştir. GAP İdaresi’nin yaklaşımı, BMKP’nin program yaklaşımıyla bire bir örtüşmektedir. Ayrıca BMKP, iki taraflı ve çok taraflı kaynaklardan sağlanacak fonların yanısıra, hükümet maliyet paylaşımının da giderek artması için çalışmaktadır.

BMKP Desteği için Kapasite Oluşturma Hedefleri ve Yönetim Düzenlemeleri

4.1. KAPASİTE KURMA HEDEFLERİ

Programın kalkınma hedefleri, nüfusun dezavantajlı konumdaki kesimlerinin yaşam standartlarının, bu kesimlerde bilinç düzeyini geliştirerek ve Güneydoğu Anadolu yöre halkının katılımını sağlayarak iyileştirilmesini kapsamaktadır.

Program, aşağıda belirtilen kapasite oluşturma hedeflerinin gerçekteşmesine çalışacaktır:

1. GAP Bölgesi'ndeki gelir düzeylerinin, ekonomik yapının iyileştirilerek ve bu Bölge ile görece gelişmiş diğer bölgeler arasındaki gelir eşişsizliklerini azaltacak şekilde yükseltilmesi.

2. Sorunların tanımlanmasından, proje geliştirimine, uygulama ve değerlendirme süreçlerine kadar uzanan alanlarda karar almaya katılım için gerekli becerilerin geliştirilmesi.

3. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, ihracatın geliştirilmesi ve sosyal istikrar gibi ulusal ölçekteki hedeflere, Bölge'nin kaynaklarının etkin kullanımıyla katkıda bulunulması.

4. Arazi kullanımının, çiftçilik yönetim sistemleri de dahil optimal ürün desenleri ve tarımsal uygulamalar yoluyla iyileştirilmesi.

5. Daha iyi hizmet sunumu, eğitim ve istihdam olanaklarıyla Bölge'den dışarıya beyin göçünün önlenmesi ve bunun yanı sıra proje alanına vasıflı personel cezbedilmesi.

6. Aile destek hizmetleri dahil sosyal hizmetlerle birlikte, yoksul ve dezavantajlı kesimlere yönelik gelir getirici etkinliklerin geliştirilmesi.

7. Yerel yönetimlerin kalkınma sürecine etkin katılımlarının sağlanabilmesi için bu yönetimlerin gerekli bilgi, beceri ve araçlarla güçlendirilmeleri.

8. Verimliliğin ve istihdam olanaklarının artırılması.

4.2. BMKP DESTEĞİ İÇİN GEREKLİ YÖNETİM DÜZENLEMELERİ

Programın yürütülmesinden/uygulanmasından sorumlu ulusal kuruluş GAP İdaresi olacaktır. GAP İdaresi, atanacak bir Ulusal Program Koordinatörü (UPK) aracılığıyla, program uygulamasında görev alacak ilgili teknik bakanlıkların, yerel idarelerin ve diğer tarafların etkinliklerinin koordinasyonunu sağlayacaktır. İdare, maddi ve lojistik düzenlemelerin bütün boyutlarını dikkate alarak programın zamanında uygulanmasını da güvence altına alacaktır. Ulusal Program Koordinatörü, Ek III'de yer alan İş Tanımına uygun olarak GAP İdaresi tarafından atanacaktır. UPK, genel ve/veya alt programlarla ilgili işler için gerekli olan nitelikli personelin istihdamından ve bunların sözleşme çerçevesinde çalışmalarına ilişkin düzenlemelerden sorumlu olacaktır.

BMKP ise, Ulusal Program Koordinatörü ile ilişki içinde çalışacak ve genel program uygulamasıyla ilgili gündelik işleri düzene sokacak bir Proje Asistanı atayacaktır (Ek IV). Söz konusu Proje Asistanının alacağı ücret için program bütçesinde tahsisat bulunmaktadır.

Program Yönlendirme Kurulu

Program stratejilerinin ve uygulamaların gerçekleştirilmesi amacıyla bir Program Yönlendirme Kurulu (PYK) oluşturulacaktır. Ulusal Program Koordinatörü'nün başkanlık edeceği bu kurulda, uygulamaya katılan kuruluşların, yerel idarelerin ve yararlanıcı halkın temsilcilerinin yanısıra bağımsız danışmanlar yer alacaklardır. Bu kurulun çalışma biçimi ve başlıca sorumlulukları EK V'de belirtilmektedir.

İzleme, Değerlendirme ve Mali Denetim

Program, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve BMKP'nin yanısıra, yürütme, uygulama ve finansmanla ilgili bütün kuruluşlarca Yıllık Program Değerlendirmeleri (YPD)'ne tabi olacaktır. Bu değerlendirme toplantılarından ilki, programın fiili başlama tarihini izleyen onikinci ayda yapılacaktır. Ulusal Program Koordinatörü, BMKP program izleme yönetmeliğinde belirtildiği gibi, yıllık değerlendirme toplantılarından iki ay önce bir Program İzleme Değerlendirme Raporu (PIDR) hazırlayarak BMKP'ye sunacaktır.

YPD'nin amacı, program uygulamasında gelişen yerin birlikte değerlendirilmesi, uygulamada ortaya çıkan aksaklıkların belirlenmesi, karşılaşılan sorunların ise, programın benimsenen hedefler ve üzerinde anlaşılan plan doğrultusunda gerçekleşmesine olanak tanıyacak biçimde çözümlenmesidir.

GAP İdaresi, yıllık PIDR ve YPD raporları dışında, ulusal ölçekteki yürütücü/uygulayıcı kuruluş olarak, gerekli gördüğü teknik danışmanların da yardımıyla ayrıca bir Program Nihai Raporu hazırlayacaktır. Bu rapor, tartışılmak ve onaylanmak üzere en son YPD toplantısına sunulacaktır.

Proje değerlendirmesi için gerekli tüm resmi kriterlerin tamamlanmasını takiben proje, uygulama sürecinin son yılında değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu faaliyetler için ayrılan miktar bütçenin 2000 yılı tarihlerinde 16-001 kaleminde belirtilmiştir.

Program, BMKP'nin ve Hükümet'in mevcut mali denetim kuralları ve yönetmelikleri çerçevesinde gerek maddi gerekse mali boyutları itibarıyla denetime tabi olacaktır. Mali izleme ve değerlendirme işlemleri, BMKP/Hükümet tarafından belirlenen mali izleme kuralları ışığında düzenli aralıklarla gerçekleştirilecektir.

Ulusal Yürütmeye Ülke Düzeyinde Doğrudan Destek

Hükümet tarafından talep edilmesi durumunda, BMKP'nin ülke temsilciliği, programın yürütülmesi ve uygulanmasını kolaylaştırmak; proje personeli alımında, donanım temini için açılacak ihalelerde ve taşeron tayininde saydamlığı sağlamak; ve programın BMKP'nin yerleşik program uygulama kuralları ve yönetmelikleri çerçevesinde uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla özel hizmetler sunacaktır.

GAP Bölgesi'nde Entegre Bölge Kalkınmasının Güçlendirilmesi ve Sosyo-ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması Projesi

Ülke : TÜRKİYE

Proje No. : TUR/95/004/A/01/99

BMKP Katkısı Dahil Proje Bütçesi (ABD \$)

	TOPLAM AMT- a/a	1996 AMT a/a	1997 AMT a/a	1998 AMT a/a	1999 AMT a/a	2000 AMT a/a
PROJE BİLEŞENLERİ						
010 PROJE PERSONELİ						
11 Uzmanlar						
011-097 Kısa dönemli danışmanlar	60.000	60.000				
11-99 Ara Toplam (*)	60.000	60.000				
*13 İdari Destek Personeli						
013-001 İdari destek personeli	41.800	7.000	13.000	10.000	7.000	4.800
013-002 BMKP/CO İdari destek personeli	50.000	8.000	12.000	12.000	12.000	6.000
13-99 Ara Toplam (*)	91.800	15.000	25.000	22.000	19.000	10.800
* 15 Resmi Geziler						
015-001 Görev gezileri	22.000	2.000	5.000	5.000	5.000	5.000
15-99 Ara Toplam (*)	22.000	2.000	5.000	5.000	5.000	5.000
*16 Misyon Masrafları						
016-001 Misyon masrafları	14.200			4.200		10.000
16-99 Ara Toplam (*)	14.200			4.200		10.000
*17 Yerli Uzmanlar						
017-001 Yerli Uzmanlar	57.000	18.000	18.000	12.000	6.000	3.000
17-99 Ara Toplam (*)	57.000	18.000	18.000	12.000	6.000	3.000
019 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	245.000	95.000	48.000	43.200	30.000	28.800
020 TAŞERONLUK						
021-001 Ulusal anlaşma alt-program yönetimi	1.570.000	300.000	400.000	400.000	300.000	170.000

GAP Bölgesi'nde Entegre Bölge Kalkınmasının Güçlendirilmesi ve Sosyo-ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması Projesi

Ülke : TÜRKİYE

Proje No. : TUR/95/004/A/01/99

BMKP Katkısı Dahil Proje Bütçesi (ABD \$)

	TOPL. (AMT)	1996 AMT	1997 AMT	1998 AMT	1999 ATM	2000 AMT
Proje Bileşenleri						
021-002 GAP İd. Tarafından Alt Program Yönetimi	748.000	250.000	200.000	160.000	118.000	20.000
029 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	2.318.000	550.000	600.000	560.000	418.000	190.000
* 030 EĞİTİM						
031-001 Burslar	52.000	10.000	15.000	15.000	12.000	
032-001 İnceleme gezileri	50.000	20.000	15.000	15.000		
033-001 Hizmet içi eğitim	125.000	35.000	30.000	30.000	30.000	
034-001 Konferans ve toplantılar	80.000	30.000	20.000	15.000	15.000	
039 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	307.000	95.000	80.000	75.000	57.000	
*040 DONANIM						
043-001 Tesisler	50.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
045-001 Yerel tedarik	1.200.000	500.000	400.000	235.000	65.000	
049 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	1.250.000	510.000	410.000	245.000	75.000	10.000
* 050 ÇEŞİTLİ						
051-001 Çeşitli	25.000	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000
052-001 Rapor masrafları	30.000	5.000	10.000	5.000	4.000	6.000
053-001 Diğer	25.000	5.000	7.000	7.000	4.000	2.000
059 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	80.000	15.000	22.000	17.000	13.000	13.000
099 BÜTÇE TÜRÜ TOPLAM (***)	4.200.000	1.265.000	1.160.000	940.200	593.000	241.800
101-001 Hükümet Maliyet Paylaşımı	-1.500.000	-500.000	-500.000	-300.000	-200.000	
103 Üçüncü Taraflarca Maliyet Paylaşımı	-2.000.000	-450.000	-600.000	-600.000	-350.000	
109 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	-3.500.000	-950.000	-1.100.000	-900.000	-550.000	
999 BMKP TOPLAMI (***)	700.000	315.000	60.000	40.200	43.000	241.800

GAP Bölgesi'nde Entegre Bölge Kalkınmasının Güçlendirilmesi ve Sosyo-ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması Projesi

Ülke : TÜRKİYE

Proje No. : TUR/95/004/A/01/99

BMKP Katkısı Dahil Proje Bütçesi (ABD \$)

	TOPL. (AMT)	1996 AMT	1997 AMT	1998 AMT	1999 AMT	2000 AMT
Proje Bileşenleri						
* 100 MALİYET PAYLAŞIMI						
101 001 Hükümetin Mal. Paylaşımı	1.500.000	500.000	500.000	300.000	200.000	
103 001 Üçüncü Tarafın Mal. Paylaşımı	2.000.000	450.000	600.000	600.000	350.000	
109 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	3.500.000	950.000	1.100.000	900.000	550.000	
* 150 GENEL MALİYET PAYLAŞIMI						
158 001 BMKP Saha İdare Mas. HMP	75.000	25.000	25.000	15.000	10.000	
158 003 BMKP Saha İdare Mas.(ÜT-MP)	100.000	22.500	30.000	30.000	17.500	
159 BİLEŞEN TOPLAMI (**)	175.000	47.500	55.000	45.000	27.500	
199 BÜTÇE TİPİ TOPLAM (***)	3.675.000	997.500	1.155.000	945.000	577.500	

ÖDEME TAKVİMİ

TARİH	MİKTAR (ABD \$)	KATKIDA BULUNAN
1) Hükümet Maliyet Katkısı		
Ağustos 1996	225.000	GAP İdaresi kanalıyla TC Hükümeti
Aralık 1996	300.000	"
Mart 1997	325.000	"
Ağustos 1997	200.000	"
Şubat 1998	215.000	"
Ağustos 1998	100.000	"
Mart 1999	110.000	"
Temmuz 1999	100.000	"
2) Üçüncü Taraf Maliyet Katkısı		
Ocak 1996	20.000	Kanada Hükümeti

Bilançonun geri kalan bölümü için üçüncü taraf maliyet paylaşım taksimi, elde edildiğinde ve bu fonların proje süresi boyunca teyidi alındığında yayınlanacaktır.

Not 1 *Ödemeler, proje etkinliklerinden önce ve Ödeme Taksiminde belirtilen tarihleri geçmeyecek biçimde yapılacaktır.*

Not 2 *ABD doları cinsinden ödemeler, BMKP'nın New York Chemical Bank'taki 015-002284 numaralı hesabına yatırılacaktır.*

Not 3 *ABD doları değil de ulusal para cinsinden ödeme yapılması, BMKP'nın TL kullanılabilirliğine bağlıdır. Kabulden önce, BMKP Hazine bölümünden onay alınmalıdır. Eğer böyle bir yetki verilirse, TL cinsinden ödemelerin değeri, ödeme tarihinde geçerli olan Birleşmiş Milletler'in kullanılmakta olan döviz kuru üzerinden ABD doları olarak belirlenecektir. Türk lirası cinsinden kabul edilen ödemenin tam kullanımından önce, Türk lirasının ABD doları karşısında değer kaybetmesi sonucunda BMKP'nın uğrayacağı uğranılan herhangi bir zararın tazmini Türk Hükümeti'ne ait olacaktır. Eğer bu tür kayıplar için gerekli tazminat ödenmemişse, yapılacak katkının değeri düşürülecek, proje bütçesi de buna göre azaltılacaktır. TL cinsinden yapılacak ödemeler, BMKP'nın Garanti Bankası Yenişehir Şubesi 1201038-5 numaralı hesabına yatırılacaktır (proje no ve başlığı belirtilerek).*

Not 4 *BMKP'nın yukarıdaki maliyet paylaşım ödemesinin bir bölümünü ya da tamamını kabul edememesi durumunda, bütçede de buna göre kısım yapılacaktır.*

SBAA DIŞI ÜLKELER İÇİN STANDART HUKUKİ METİN

Bu Proje Belgesi, üçüncü taraflar nezdinde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı arasında 21 Ekim 1965 tarihinde imzalanan Teknik Yardım anlaşması ile ilgili Gözden Geçirilmiş Standart Anlaşma'nın hukuki çerçevesi dahilinde uygulanacaktır. Özellikle, V. Maddenin 1. Paragrafında yer alan ve Hükümete İmtiyazlar ve Muafiyetler Anlaşması hükümlerini uygulama yükümlülüğü getiren hükümler, gerekli değişiklikler yapılmış olarak, bu proje çerçevesindeki teknik yardım için de geçerli sayılacaktır.

GAP Şemsiye Programı Kapsamındaki Alt-Programlar

(A) SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN TEŞVİK EDİLMESİ VE SOSYAL HİZMETLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Proje No.	Proje Adı	Proje Yeri	Uygulayıcı Kuruluş	Süre	Toplam Proje Maliyeti (ABD\$)	Programın Finanse Edeceği Miktar
1	Katılımcı Proje Hazırlama ve Uygulama Konusunda Kamu Kuruluşlarındaki İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Kurumsal Kapasitenin Artırılması	GAP Bölgesindeki 9 İl	GAP İdaresi ve Diğer İlgili Kuruluşlar	1,5 Yıl	92.000	92.000
2	Kadının Statüsünü Yükseltme ve Yerel Kalkınma Sürecine Daha Fazla Katılımını Sağlamaya Yönelik Pilot Proje	Adıyaman Diyarbakır	GAP İdaresi ve İlgili Kamu Kuruluşları	5 Yıl	145.000	145.000
3	GAP Bölgesinde Çevresel / Ekolojik Değişimler, Halk Sağlığı Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'deki Sıtma Savaş Hizmetleri Araştırması (WHO Kapsamında)	Şanlıurfa ve Çevresindeki GAP İlleri	GAP İdaresi, Sağlık Bakanlığı, GAP Uluslararası Araştırma Konsorsiyumu ve WHO	2 Yıl	385.000	385.000
4	GAP Bölgesel Araştırma ve Geliştirme Merkezinin Kurulması	Şanlıurfa	GAP İdaresi	5 Yıl	350.000	350.000
5	Göçer Grupların Kalkınma Sürecine Entegrasyonu (1. Aşama)	Diyarbakır	GAP İdaresi ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü	2 Yıl	80.000	80.000
6	GAP Sosyal Eylem Planında ve Sosyal Araştırma Çalışmalarında Yer Alan Önerilerin Hayata Geçirilmesi	GAP Bölgesi	GAP İdaresi ve Diğer İlgili Kuruluşlar	3 Yıl	210.000	210.000
7	Seçilmiş Köylerdeki ve Gecekondu Alanlarındaki Eğitim Kurumlarının Güçlendirilmesi	Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Şırnak, Batman	GAP İdaresi, Milli Eğitim Bakanlığı, Bölgedeki Valilikler, Sivil Toplum Örgütleri	2 Yıl	225.000	225.000
8	Kırsal Alanlarda Okul Servis Otobüsü Hizmetleri İle İlgili Pilot Uygulama	Adıyaman, Diyarbakır, Şanlıurfa	GAP İdaresi, Milli Eğitim Bakanlığı	2 Yıl	150.000	150.000
9	GAP Bölgesi Sosyo-Ekonomik Durum Araştırması	GAP Bölgesi	GAP İdaresi, DİE ve Diğer İlgili Kuruluşlar	30 Ay	500.000	500.000

(B) TARIMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN TEŞVİK EDİLMESİ VE KIRSAL ÜRETKENLİĞİN GELİŞTİRİLMESİ

Proje No.	Proje Adı	Proje Yeri	Uygulayıcı Kuruluş	Süre	Toplam Proje Maliyeti (ABD\$)	Programın Finanse Edeceği Miktar
10	GAP Bölgesi'nde Çiftçi Eğitimi ve Kurumsal Gelişme ile ilgili Pilot Uygulama	GAP Bölgesi	GAP İdaresi, DSI, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Sivil Toplum Örgütleri	-	250.000	250.000
11	Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Projesi (2. Aşama)	Harran Üniversitesi Koruklu Araştırma Enstitüsü	GAP İdaresi, Çukurova Üniversitesi, Harran Üniversitesi	2 Yıl	595.000	75.000
12	Çiftçi Yayın ve Eğitimi Hizmetlerinin Etkinliğinin Geliştirilmesi İçin Eğitimcilerin Eğitimi	Şanlıurfa-Harran Ovası	GAP İdaresi, Tarım Bakanlığı İl Müdürlüğü, Köy Hizmetleri Bölge Müdürlüğü, Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü, Harran Üniversitesi - Ziraat Fakültesi, TZOB	18 Ay	230.000	87.000
13	GAP Bölgesinde Tarımsal Sürdürülebilirliğin Belirlenmesine Yönelik Danışmanlık Hizmeti	GAP Bölgesi	GAP İdaresi	8 Ay	160.000	80.000
14	Harran Ovasında Entegre Ürün Yetiştirme Hizmetlerine ve Eğitime Yönelik Bir Demonstrasyon Çiftliği Kurulması	Şanlıurfa-Harran Ovası	GAP İdaresi, Tarım Bakanlığı, DSI, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, TZOB	3 Yıl	1.200.000	90.000

(C) EKONOMİK GEÇERLİLİK İÇİN YEREL GİRİŞİMCİLİK VE SANAYİ KALKINMASININ TEŞVİK EDİLMESİ

Proje No.	Proje Adı	Proje Yeri	Uygulayıcı Kuruluş	Süre	Toplam Proje Maliyeti (ABD\$)	Programın Finanse Edeceği Miktar
15	GAP Bölgesinde Sulama Dışı Kırsal Alanlarda Üretim ve Gelir Yaratıcı Fırsatların Geliştirilmesi (I. Aşama)	GAP Bölgesindeki 9 İl	GAP İdaresi ve Sivil Toplum Örgütleri	6 Ay	30.000	30.000
16	Kentsel Enformel Sektörde İstihdamın Artırılması ve İş İmkanları Yaratılması	GAP Bölgesindeki 9 İl	GAP İdaresi, Bölge Sanayi ve Ticaret Kuruluşları, Üniversiteler Sivil Toplum Örgütleri	2 Yıl	86.000	86.000
17	GAP Master Planının Güncelleştirilmesi ve Gözden Geçirilmesi Çalışma	GAP Bölgesi	GAP İdaresi ve Diğer İlgili Kuruluşlar	8 Ay	250.000	250.000
18	GAP Bölgesinde bir Ekonomik Kalkınma Ajansı (EKA) Kurulması	GAP Bölgesi	GAP İdaresi ve Diğer İlgili Kuruluşlar	2 Yıl	250.000	250.000
19	GAP Bölgesi'nde Doğal Kaynakların Geliştirilmesi, İşletilmesi ve Yönetiminde Yap-İşlet-Devret Yaklaşımının Geçerliliğinin Araştırılması	Şanlıurfa	GAP İdaresi	1 Yıl	95.000	95.000
20	Diyarbakır İlinde Köy Kadınları İçin Gelir Getirici Bir Etkinlik Olarak Cevizli Sucuk Üretim ve Pazarlama Ağının Oluşturulması	Diyarbakır	GAP İdaresi ve Kooperatifleri	1 Yıl	95.000	95.000

(D) SÜRDÜRÜLEBİLİR İNSAN YERLEŞİMLERİNİN TEŞVİK EDİLMESİ

Proje No.	Proje Adı	Proje Yeri	Uygulayıcı Kuruluş	Süre	Toplam Proje Maliyeti (ABD\$)	Programın Finanse Edeceği Miktar
21	Adıyaman ve Yerel Gündem 21 İçin Eko-Kent Planlama Yaklaşımı	Adıyaman	GAP İdaresi, Çevre Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Adıyaman Belediyesi	1,5 Yıl	60.000	60.000
22	Arazi Kullanım Planlaması ve Yönetimi Aracıyla Sürdürülebilir Mekansal Örgütlenmenin Yapılandırılması	GAP Bölgesi	GAP İdaresi	1 Yıl	75.000	75.000
23	Şanlıurfa, Halfeti'de Kırsal / Kentsel Bütünleşme Programları	Şanlıurfa-Halfeti	GAP İdaresi, İlgili Yerel Kuruluşlar ve Sivil Toplum Örgütleri	3 Yıl	250.000	250.000
24	Batman'da Sürdürülebilir Kentsel Yaşam ve Toplumsal Kalkınma Programları	Batman-Hasankeyf	GAP İdaresi, İlgili Yerel Kuruluşlar ve Sivil Toplum Örgütleri	3 Yıl	250.000	250.000

(E) DOĞAL KAYNAKLARIN OPTİMAL DÜZEYDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KULLANIMININ SAĞLANMASI

Proje No.	Proje Adı	Proje Yeri	Uygulayıcı Kuruluş	Süre	Toplam Proje Maliyeti (ABDS)	Programın Finanse Edeceği Miktar
25	GAP Bölgesi Çevre Yönetimi Çalışması	GAP Bölgesindeki 9 İl	GAP İdaresi, Çevre Bakanlığı ve İlgili Kuruluşlar	1 Yıl	200.000	200.000
26	Küçük Yerleşimlerde Kentsel Atık Suların Yeniden Kullanımı	GAP Bölgesi	GAP İdaresi ve İlgili Kuruluşlar	20 Ay	1.500.000	60.000
27	GAP Bölgesindeki Orman Kaynaklarının Geliştirilmesi	GAP Bölgesi	GAP İdaresi, Orman Bakanlığı ve Milli Produktivite Merkezi	6 Ay / 10 Yıl	350.000 / 114.350.000	350.000
28	GAP Bölgesinde Çok Amaçlı Bitki Yetiştirme Alanı (Arboretum) Oluşturulması (1. Aşama)	GAP Bölgesi	GAP İdaresi, Orman Bakanlığı, Yerel Yönetimler	2 Yıl	120.000	Aynı
TOPLAM					122.533.000	4.200.000

Katılımcı Proje Hazırlama ve Uygulama Konusunda Kamu Kuruluşlarındaki İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Kurumsal Kapasitenin Artırılması

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş: GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi ve ilgili diğer kuruluşlar

Yer : GAP Bölgesi'ndeki dokuz il

Süre : 1.5 yıl

Proje Tanımı :

(1) Toplum katılımının önünde duran kurumsal engellerin belirlenmesi; kamu kuruluşlarındaki ve yerel idarelerdeki planlamacılarla saha çalışanlarının katılımcı yaklaşımı uygulama açısından eğitim gereksinimlerinin saptanması,

(2) Bu kuruluşlardaki planlamacıların ve saha çalışanlarının, katılımcı proje planlaması ve uygulaması yöntemleriyle donatılacak biçimde eğitilmeleri.

Amaçlar : Personelin katılımcı kalkınma tekniklerini etkin biçimde kullanabilecek biçimde eğitimi yoluyla kurumsal kapasitenin geliştirilmesi.

Çıktılar :

* Katılımın önünde duran kurumsal engellerin belirlenmesi ve bunlara ilişkin önerilerin geliştirilmesi,

* Kamu kurumlarında ve yerel idarelerde çalışan personelin teknik bilgilerinin, katılımcı proje planlaması ve uygulaması tekniklerine ilişkin eğitimi yoluyla artırılması.

Etkinlikler :

* GAP'ın belli başlı alt projelerinde görev yapan personelin eğitim gereksinimlerinin, katılımcılığın önünde duran kurumsal engeller gözetilerek belirlenmesine yönelik bir değerlendirme çalışması,

* GAP İdaresinden ve sosyo-ekonomik kalkınma planlaması ve proje uygulaması yapan seçilmiş diğer kuruluşlardan uzmanların ülke dışında kısa süreli eğitimleri,

* Katılımcı kalkınma eğitimi programıyla birlikte eğitim materyallerinin ve öğretim tekniklerinin geliştirilmesi,

* Bölge illerindeki kamu kuruluşlarında çalışanların eğitimi

Proje Maliyeti: 92.000 ABD \$

Mali Veriler	Miktar (ABD\$)
Danışmanlar	12.000
Değerlendirme Çalışması	5.000
Yurt Dışında Eğitim	40.000
Eğitim	35.000
TOPLAM	92.000

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi
Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, ilgili kamu kurumları ve Sivil Toplum Örgütleri

Süre : 5 yıl

Yer : Adıyaman ve Diyarbakır illeri

Proje Tanımı : Yoksul kadınların eğitimi yoluyla bu kadınlara gelir getirici etkinliklerde yer alabilmelerini sağlayacak beceriler kazandırılması; aynı kesimin yerel örgütlenmelere katılma yönünde özendirilmesi.

Amaçlar : Kadının statüsünün iyileştirilmesi ve kadınların kalkınma sürecine entegrasyonu.

Çıktılar :

* Kadınlar için gelir getirici etkinliklerin belirlenmesi ve programın gelişmesine kadının aktif katılımı,

* Kadınların ev bütçesi üzerinde daha geniş denetime sahip olmaları,

* Yoksul hanelerin gelir düzeylerinin yükselmesi,

* Yukarıda sözü edilen konulara ilişkin bilinç düzeyinin, eğitim ve katılım aracılığıyla yükselmesi,

* Bu tür kuruluşların katılımçılık açısından işlevsel bulunması durumunda, grup içi yardımlaşma ve dayanışma esasına dayalı örgütlenmelere gidilmesi ve kadınların kendilerine olan güvenlerinin güçlendirilmesi.

Etkinlikler :

* Eğitim ve danışmanlık etkinlikleri, kadınların birbirlerinin sorunlarını paylaşıp anlayabilecekleri bir ortam yaratılması ve katılım becerileriyle tekniklerinin geliştirilmesi amacıyla Çok Amaçlı

Toplum Merkezlerinin (ÇATOM) oluşturulması,

* Önderlik potansiyeline sahip kadınların ve kızların belirlenerek bu kadınlarla kızların yerel kalkınma gönüllüleri olarak eğitilmeleri,

* Kadınların, ana-çocuk sağlığı, beslenme, çevre sağlığı ve ÇATOM'a ilgi duymalarını sağlayacak diğer konularda eğitilmeleri,

* Kadınlara, gelir getirici etkinliklerde yer alabilmelerini sağlayacak eğitim verilmesi,

* Kadınlara, kendi yardımlaşmaları için gerekli örgütlenmeleri oluşturmalarını sağlayacak eğitimin verilmesi,

* Kadınların ürettikleri ürünler için pazarlama kanallarının belirlenmesi, katılımçılık açısından işlevsel görülüyorsa, kadınların pazarlamaya yönelik örgütlenmeler oluşturmalarında kendilerine yardımcı olunması.

Proje Maliyeti : 145.000 ABD \$

Mali Veriler	Miktar (ABD\$)
ÇATOM kuruluşu	30.000
Danışmanlar	25.000
Yerel Kalkınma Gönüllüleriyle ilgili Girişimler	35.000
Eğitim ve Eğitim Malzemelerinin Temini	50.000
Diğer	5.000
TOPLAM	145.000

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Sağlık Bakanlığı, GAP Uluslararası Araştırma Konsorsiyumu (Yale Üniversitesi-ABD, Hebrew Üniversitesi-İsrail; Ege, Çukurova,Dicle, Gaziantep ve Haran Üniversiteleri-Türkiye)

Yer : Şanlıurfa ve çevresindeki GAP illeri

Süre :

I. Aşama (6 ay)

II. Aşama (12 ay)

III. Aşama (5 yıl)

Amaçlar :

* GAP illerinde halen mevcut ve ortaya çıkabilecek önemli sağlık konularının değerlendirilmesi ve izlenmesi;

* Doğal kaynakların sürdürülebilir tarzda yönetimi olgusunun kavranması ve gerçekleştirilmesi; ekolojik/çevresel değişimlerin etkilerinin ve bunların sağlık alanındaki yansımalarının değerlendirilmesi ve izlenmesi;

* GAP Bölge'sinde yaşayanların esenliklerini sağlamak amacıyla, mevcut veya ortaya çıkmakta olan hastalıkların kontrol altına alınabilmesi için çevresel açıdan sağlıklı, düşük maliyetli ve yenilikçi uygulamaların tanıtımı ve teşviki;

* Ekolojik/çevresel değişimler ve bunların sağlıkla ilgili etkilerine, kemirgen ve haşere kontrol stratejilerinin geliştirilmesine ve GAP sulama projesinin yol açtığı veya açacağı hastalıkların belirlenmesine yönelik özel öneme sahip alanlarda çeşitli bilim dalları ortaklığında araştırma ve eğitim etkinliklerinin yürütülmesi veya geliştirilmesi.

Gerekeçe : Ekolojik/çevresel değişimler genellikle bilinçli tercihlerle ve insanlara yarar sağlayacak biçimde gerçekleştirilir. Sonuçta, ekonomik kalkınma düzeyinde kalıcı bir artış sağlanabilir. Ancak, bu tür yararlar, bazen gizli maliyetler tarafından gölgelenebilir. Örneğin, daha önceden uygun önlemler alınmazsa, çevrede ya da insanların, hayvanların veya bitkilerin sağlığında bozulmalar görülebilir. Bu tür değişimlerin yol açacağı etki bölgede uygulanacak politikalara yansıtılmadan önce, iklimsel, çevresel, ekolojik ve demografik değişimlerin etkisinin zaman ve mekan olarak izlenmesi önem taşımaktadır. Önemli herhangi bir sağlık sorunu başgöstermeden önce önlemlerin alınması, ancak bu sayede mümkün olabilir. Hastalıklar başgöstermeden önce, uygun tarama ve önleme stratejilerinin geliştirilmesi gerekir. Gerekli olan bir başka çalışma ise, ortaya çıkan durumları sahada değerlendirebilecek, potansiyel hastalıkların kontrolüyle ilgili araştırmaları gerçekleştirebilecek değişik disiplinlerden oluşan uzmanlar ile bilimsel araştırmaların yürütülmesidir.

Yaklaşım : Program, üç aşamada yürütülecektir:

I.Aşama:

* GAP illerindeki belli başlı sağlık sorunlarını belirlemek ve değerlendirmek amacıyla geriye dönük sağlık kayıtlarının taranmasıyla birlikte, sahada aktif tarama çalışmalarının yürütülmesi;

* Sulama projeleri nedeniyle ortaya çıkma potansiyeli taşıyan enfeksiyonların tehdit ettiği nüfus gruplarının belirlenmesi.

II.Aşama:

* Bir önceki aşamada tanımlanan başlıca mevcut veya ortaya çıkabilecek hastalıkları zaman içinde izleyecek bir tarama mekanizmasının geliştirilmesi;

* Bu hastalıkların yaygınlaşmasını sınırlayacak veya hastalıkları yok edecek uygun stratejilerin belirlenmesi ve geliştirilmesi;

* GAP kapsamında, sağlık ve çevre konularının yönetiminde uzmanlaşmış bilimsel çalışmalarını güçlendirmek amacıyla bir uluslararası araştırma/eğitim programının hazırlanması;

* Saha çalışanlarının ve çiftçilerin sağlıkla ilgili konularda eğitimine yönelik bir program hazırlanması.

III. Aşama:

* II. Aşama araştırmalarının uygulamaya konulması.

Proje Maliyeti :

I. Aşama :	35.000 ABD \$
II. Aşama :	150.000 ABD \$
III. Aşama :	200.000 ABD \$
TOPLAM	385.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi ve ilgili diğer kurumlar

Süre : 5 yıl

Uygulama Alanı : Şanlıurfa, "GAP Bölge Araştırma ve Geliştirme Merkezi" için aday il durumundadır. Proje Bölgesi'nin diğer illeri ise, Merkez'in şubeleri ya da sahadaki kolları olarak düşünülebilir.

Proje Tanımı : Bölgedeki araştırma ve geliştirme çabaları, en çağdaş teknoloji ve yönetim tekniklerinin iyi eğitilmiş ve üst düzeyde üretken personelle birlikte rekabetçi bir ortamda kullanılarak Bölge'nin ihracat gelirlerinin artırılması amacı doğrultusunda sürdürülmelidir. Beklenen çok sektörlü kalkınma, bu biçimde gerçekleşebilecektir. GAP Bölgesi Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Bölge'de rekabetçi teknolojinin adaptasyonu için gerekli yöntemlerin ve araçların geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Amaçlar : İnsan kaynaklarının niteliğini, Bölge'nin ekonomik büyümesini ve doğal kaynakları koruma yeteneğini geliştirecek teknolojilerin ve örgütsel yapıların oluşturulması için bilimsel, yenilikçi ve pratik araştırmalarda bulunmak, böylelikle de toplumun sürdürülebilir bir temel üzerinde sağlıklı ve sorunsuz bir değişim geçirmesine yardımcı olmak.

Çıktılar :

- * Kalkınma için yeni stratejik fırsatların belirlenmesi;
- * GAP'taki temel kalkınma sektörlerinin, sürdürülebilir, üretken ve rekabetçi ilkeler doğrultusunda güçlendirilmesi;
- * Bölge'nin sosyo-ekonomik alanda güçlendirilmesi amacıyla, araştırma çalışmalarında başka kuruluşlarla işbirliğine gidilmesi, danışmanlık hizmetlerinden yararlanılması;
- * Bölge'nin insani ve doğal kaynaklarının iyileştirilmesi, korunması ve geliştirilmesi.

Proje Kapsamı :

- * Tarımsal araştırma ve geliştirme,
- * Hayvancılığın geliştirilmesi ve hayvan sağlığı,
- * Su kaynakları ve sulama sistemleri,
- * Su aracılığıyla yayılan hastalıklar ve insan sağlığı,
- * Bölge kaynaklarının geliştirilmesi,
- * Çevresel izleme ve çevresel etki değerlendirmesi,
- * Endüstriyel teknoloji, üretkenlik ve yönetim,
- * Sosyal politikalar geliştirilmesi.

Proje Maliyeti : 350.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Süre : 2 yıl

Mekan : Diyarbakır

Proje Tanımı : Göçer gruplar için katılımcı bir yerleşim politikasının ve bu gruplara etkin kamu hizmetleri ulaştırmanın yollarının belirlenmesi.

Amaçlar : Göçer gruplara yerleşecek yer bulmalarında yardımcı olmak ve yaşam koşullarını iyileştirmek (bu kesimlerin daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri almaları, istikrarlı gelir kaynaklarına sahip olmaları).

Çıktılar : Göçer grupların yerleşim süreçlerinin belirlenmesine ve bu kesimlere etkin sosyal hizmetler sağlanmasına yönelik bir rapor ve eylem planı.

Etkinlikler :

- * Göçerlerin gereksinimleri, tercihleri ve grup dinamiklerine ve yerleşim için alternatif mekan seçeneklerine ilişkin bir değerlendirme çalışması;
- * 2. aşamadaki uygulamaya ilişkin bir eylem planı.

Proje Maliyeti : 80.000 ABD \$

Mali Veriler	Miktar (ABD\$)
Danışmanlar	18.000
Veri Toplama/Alan Çalışması	20.000
Diğer	2.000
Eylem Planının	
Pilot Uygulaması	40.000
TOPLAM	80.000

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi ve ilgili diğer kurumlar

Süre : 3 yıl

Proje Tanımı : GAP İdaresi tarafından kurulan özel bir komite olan "GAP Sosyal Araştırma ve Eylem Kurulu" tarafından hazırlanan GAP Sosyal Eylem Planı'nda yer alan uygulama projelerinin ve programlarının geliştirilmesi.

Amaçlar : GAP'ın sürdürülebilir insani kalkınma yönünün geliştirilmesi.

Çıktılar :

* Projelerin katılımcı bir yaklaşımla tasarlanması ve uygulanması yoluyla GAP Sosyal Eylem Planı'na hayatiyet kazandırılması;

* Değişik grupların kalkınma süreçlerine entegrasyonu.

Etkinlikler :

* GAP Sosyal Eylem Planı'na dayanarak uygulama projeleri ve programları geliştirmek;

* Bu projeleri ve programları uygulamak;

Sosyal eylem planının potansiyel bazı uygulamaları şu şekildedir:

- Kadının statüsünün yükseltilmesine yönelik pilot uygulamalar;

- Göçer grupların yerleştirilmesi ve bu kesimlere etkin hizmetlerin ulaştırılması;

- Baraj inşaatlarından etkilenecek insanların yeniden yerleştirilmeleri;

- Yoksul kesimler için gelir ve istihdam olanakları yaratılması;

- GAP'la ilgili insani kaynakların geliştirilmesi;

- Kendi örgütlenmelerini gerçekleştirmeye özendirilerek yerel toplulukların güçlendirilmesi;

- Yerel idarelerin güçlendirilmesi;

- Aile planlaması projeleri

- Katılımcı yaklaşıma dayalı entegre kırsal kalkınma projeleri.

- Sokak çocuklarının korunması.

- Ayncağısız sosyal gruplar için eğitim, öğretim ve sağlık hizmetleri.

- Toplumsal kalkınma için bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması.

Proje Maliyeti : 210.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Milli Eğitim Bakanlığı, İlgili Valilikler, Sivil Toplum Örgütleri

Uygulama Alanı : Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Şırnak ve Batman

Süre : 2 yıl

Proje Tanımı ve Amaçları : Proje'nin amaçları şunlardır:

(1) Yerel düzeydeki resmi kuruluşların, illerin seçilmiş ilçelerine bağlı köylerdeki köy okullarını, buralardaki fiziksel koşulları düzelterek gerek öğretmenlerin gerekse öğrencilerin daha kaliteli bir eğitim için ihtiyaç duydukları eğitim materyallerini sağlayarak rehabilite etmelerini kolaylaştırmak;

(2) Yöredeki kız çocukların orta öğretime devamlarını artırma amacıyla, kız çocuklarına eğitim veren orta öğretim kurumlarının (öğretmen okulları ve diğer orta dereceli okullar) güçlendirilmesine destek sağlamak. Orta öğretim kurumlarında mevcut tesis ve olanaklar (yatakhaneler, spor tesisleri, müzik dinleme odaları, dil kursları, sağlık ve psikoloji rehberliği, iş danışmanlığı, vb.), ortaokul ve lise düzeyindeki kurumlara devam eden kız çocuk sayısını artırmak amacıyla geliştirilecektir.

Çıktılar :

- * Eğitim koşullarının iyileştirilmesi
- * Eğitimde başarı düzeyinin yükseltilmesi

Etkinlikler :

- * Yerleşimlerin ve okul bölgelerinin seçilmesi;
- * Fiziksel rehabilitasyon çalışmalarını özetleyen bir gereksinim değerlendirme raporunun hazırlanması;
- * Donanım ve kitap gibi eğitim materyallerine yönelik gereksinimlerin değerlendirilmesi;
- * Mevcut derslik koşullarının iyileştirilmesi;
- * Fiziksel rehabilitasyon için gerekli materyallerin ve donanımın tedariki/yapım maliyetleri;
- * Öğretmenlerin ve il eğitim müdürlüğü görevlilerinin çağdaş eğitim-ders verme teknikleri ve yöntemleri konusunda eğitilmeleri;
- * Eğitim materyallerinin temini/tedariki.

Proje Maliyeti : 225.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Milli Eğitim Bakanlığı

Yer : Adıyaman, Diyarbakır ve Şanlıurfa

Süre : 2 yıl

Proje Tanımı ve Amaçları : Okullara servis otobüsü hizmetleriyle ilgili pilot uygulama. Bu uygulama çerçevesinde okul çocukları, küçük kırsal yerleşimlerden merkezi konumdaki köylere götürülüp getirilecekler, böylece, sistemin Bölge açısından yapılabilirliği de sınanmış olacaktır.

Çıktılar :

- * Küçük kırsal yerleşimlerdeki çocukların, özellikle de kız çocukların ilköğretime ulaşma olanaklarının artırılması;
- * Çocukların, özellikle de kız çocukların okul için uzun süre yol gitmelerini önleyerek okula devamlarının artırılması.

Etkinlikler :

- * Pilot alanların seçimine yönelik bir alan araştırması;
- * Toplulukların bu sistem için hazırlanması;
- * Seçilmiş merkezi köylerdeki okulların rehabilitasyonu;
- * Çocukları okula götürüp getirecek araçların temini.

Proje Maliyeti : 150.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü, ilgili diğer kurumlar

Süre : 30 ay

Proje Tanımı : GAP çok sektörlü ve çok disiplinli bir proje olduğundan, kalkınma sürecindeki fiziksel ve sosyolojik değişimlerin izlenmesi ve değerlendirmesi yaşamsal önem taşımaktadır. Bu nedenle, GAP Master Plan çalışmasının devamı olarak, bir sosyo-ekonomik durum araştırması gereklidir.

Amaçlar :

- * GAP'a ilişkin kapsamlı bir kalkınma planlamasına ve başlıca GAP uygulamalarına temel oluşturacak ana veri ve envanterlerin derlenmesi,
- * Bölge'deki etkinliklerin izlenmesi ve değerlendirilmesi için bilgisayar ortamında bir GAP veri tabanı sistemi oluşturulması,
- * Değişik kurumların veri toplama ve değerlendirme çalışmalarında işbirliği ve eşgüdüm sağlanması,

Proje Kapsamı : Proje, GAP Bölge'sindeki illerle ilgili olarak bütün sektörleri ve bilgileri kapsamaktadır. Araştırma üç aşamada gerçekleştirilecektir:

- Araştırmanın tasarımı ve sınanması,
- Veri toplama,
- Toplanmış veriler için bir değerlendirme sisteminin oluşturulması.

Proje Maliyeti : 500.000 ABD \$

Not: BMKP fonları, yabancı uzmanların tasarım ve değerlendirme evrelerindeki masraflarını karşılayacaktır (8 adam/ay)

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Devlet Su İşleri (DSİ) ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) ve Sivil Toplum Örgütleri.

Uygulama Alanı : GAP Bölgesi'nde seçilmiş pilot alanlar

Proje Tanımı : GAP gibi çok geniş kapsamlı sulama projeleri açısından, suyun verimli kullanımı için geliştirilecek su tasarruf yöntemlerinin ve teknolojilerinin ayrıntılı biçimde araştırılmasının yanısıra, depolama, iletme ve dağıtım çalışmalarının planlanması, tasarımı ve yapımı da büyük önem taşımaktadır. Beklenen sonuçların en kısa sürede ve en üst düzeyde alınması, yalnızca mühendislik yapılarının sağlamlığını ve iyi bir uygulamayı değil, böyle bir sistemin Yönetim-İşletme-Bakım'ı (YİB) için de uygun politikaların geliştirilmesini (stratejiler, yöntemler ve örgütsel yapılar) gerektirir. Bir sulama sisteminin yönetilmesiyle, bu gibi yapısal bileşenlerin tasarımı arasında yakın ilişki vardır. Bir başka deyişle, belirli bir performans düzeyi veri alındığında, bir sulama sisteminin yapısal ve yönetsel yönleri arasında önemli dengelenmeler söz konusudur. Dolayısıyla, uygun bir yönetim-yapı bileşiminin seçilmesi, idari yapılabilirliğe, ekonomik verimliliğe, ulusal çıkarılara, çiftçilerin benimseme düzeylerine, uygulanabilirliğe vb. bağlıdır.

Amaçlar :

- * Suyun üretken değerini azamiye çıkartacak iletim, dağıtım ve uygulama yöntemlerinin belirlenmesi;
- * Sulama ve drenaj faaliyetlerinin çevresel etkilerini en aza indirmek;
- * Sulama sistemini oluşturan fiziksel altyapının kullanımı açısından en uygun yöntemin seçilmesi. Bu seçim, zaman içinde değişiklik gösteren üç faktöre göre yapılacaktır: suyun bulunabilirliği, iklimsel koşullar ve bitki örtüsü;
- * Fiziksel altyapının kullanımında, düzenli performansa olanak tanıyacak sürekli ve eksiksiz bir etkinliği sağlanmasıdır.

Etkinlikler :

1. Uygulama kapsamı açısından uygun alternatif modellerin belirlenmesi.

2. Uygulama

a) Önerilen modeller, örgütlenmenin genel yapısını ve sulama bölgeleri ile Hükümet arasındaki ilişkileri kapsayacaktır. Modelde önerilen örgütlenme, bir "bilgi değişim merkezi" olarak işlev görecektir, kamu sektörüyle özel sektörün araştırmaları konusunda çiftçilere bilgi verecektir. Bunun yanı sıra, bu örgütlenme, değişik kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen çalışmaların eşgüdümüne, entegrasyonuna ve yeniden örgütlenmesine ilişkin tavsiyeler geliştirecektir.

b) Mevcut yasalar ve yönetmelikler, BIY modelinin tasarımı sırasında değerlendirilecek, bu arada yeni yönetmelikler ve mevcut sistemde değişiklikler önerilecektir.

c) Seçilen model/modeller, hem Dicle hem de Fırat havzalarında örnek olarak seçilmiş sulama alanlarında uygulanacak, bu işte çalışan personele gerekli eğitim verilecektir.

3. İzleme

a) Model uygulaması, sulama birliğine ilişkin araştırmaları, daha üst düzeydeki örgütlenmeleri ve bunlar arasındaki ilişkileri kapsayacaktır.

b) Sulama bölgesi, suyun alan düzeyinde yönetiminin sorumluluğunda olacaktır.

c) Bir izleme ve değerlendirme sistemi oluşturulacak, bu sistem proje süresi içerisinde bir ara dönem değerlendirmesi ve dönem sonu (ex-post) değerlendirme üretecektir. Sistem, gerekli değişiklikleri gerçekleştirebilecek kapasitede olacaktır.

Proje Maliyeti : 250.000 ABD \$

Not: BMKP fonları, seçilmiş pilot alanlardaki uygulamaların yalnızca biri ve İzleme ve Değerlendirme sisteminin oluşturulması için kullanılacaktır.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Çukurova Üniversitesi, Harran Üniversitesi

Süre : 2 yıl

Başlama Tarihi : Haziran, 1996

Proje Alanları : Harran Üniversitesi, Koruklu Tarımsal Araştırma Merkezi ve Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Şanlıurfa.

Proje Tanımı : Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesindeki sulanabilir topraklar tüm ülkedeki sulanabilir toprakların % 19'unu oluşturduğundan ve sulama altına alınacak alanın genişliği 1.7 milyon hektara ulaşacağından, sulu tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve sulanan alanlardaki ürün yoğunluğunun artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu konunun önemini bilincinde olan GAP İdaresi, seçilmiş tarla ürünlerinin, meyvelerin ve sebzelerin Bölge'de özel olarak bu amaçla oluşturulmuş bir araştırma merkezinde adaptasyon açısından denenmesi için 5 yıl süreli bir projenin finansmanını sağlamıştır. Projenin sonunda, belirlenen ürünlerin türleri ve çeşitleri, rotasyon alternatifleriyle birlikte belirlenmiştir. Projenin ikinci aşaması ise, birinci aşamadaki bulguları tamamlamak amacıyla, üretim teknikleri (toprağın hazırlanması, tohum seçimi, ekim, dikim, sulama, ürün kaldırma, kimyasal gübrelerin uygulanma yöntem ve zamanları) üzerine denemelerden oluşmaktadır. Tohum, fidan, kimyasal gübre, ilaç vb. teminine ilişkin bütün planlar, halen sürmekte olan projelerden alınacak sonuçlara göre hazırlanacaktır.

Amaçlar : Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi tarafından yürütülen ve GAP İdaresi Başkanlığı tarafından finanse edilen araştırmanın 1. aşamasında Bölge'nin koşullarına çok iyi adapte olabileceği belirlenen tarla ürünleri, sebzeler ve meyvelerin yetiştirilme tekniklerine yönelik denemelerin gerçekleştirilmesidir. Bu araştırma çerçevesinde, 20 alt proje Çukurova, 25 alt proje de Harran Üniversitesi tarafından yürütülecektir.

Proje Maliyeti : 595.000 ABD \$

Harcama Kalemleri	Miktar (ABD \$)
Yabancı Uzmanlar	40.000
Yerli Uzmanlar	200.000
Tohum, Gübre, vb.	70.000
Donanım ve Materyal	180.000
Eğitim/Çalışma Grubu	75.000
Diğer	30.000
TOPLAM	595.000

Not: BMKP-GAP İdaresi işbirliğinden, araştırma bulgularının çiftçilere aktarılması (eğitim/çalışma grubu bileşeni) amacıyla yararlanılabilir.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı İl Müdürlüğü, Köy Hizmetleri Bölge Müdürlüğü, Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü, Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB)

Süre : 18 ay

Başlama Tarihi : Mart, 1996

Proje Alanı : Şanlıurfa, Harran Ovası

Proje Tanımı : Sulamalarda yeni bir yönetim sistemine geçilmesi ve sulama şebekelerinin işletme/bakım gereksinimleri nedeniyle, eğitim programının kapsamının çok geniş tutulması gerekir. Bu eğitim, sulama sistemlerinin genel yönetimiyle ilgili gereksinimleri karşılamanın yanı sıra, su kaynaklarından tarım ürünlerine kadar uzanan zincirin bütün halkalarındaki kesimler açısından gerekli teknik bilgileri ve becerileri de sağlamalıdır. 141.500 hektarlık bir alanı kapsayacak olan Şanlıurfa-Harran sulama projesi, GAP Bölgesi'nde devreye girecek çeşitli sulama projelerinden ilki olacaktır ve bu projenin başarısı, GAP'ın bütünü açısından bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Bu proje çerçevesindeki su, Şanlıurfa tünelleri yoluyla Atatürk Barajı'ndan sağlanmaktadır. Bu yıl 30.000 hektarlık alanda sulama yapılacaktır.

Amaçlar : Yeni sulama alanlarındaki tarımsal gelişmeyi en üst düzeye çıkarmak için çiftçilerin yeterli becerilerle donatılmaları gereklidir. Bu amaca yönelik olarak, Bölge'nin tarımını uzun dönemde sürdürülebilir bir temele oturtmada yol gösterici işlevler yerine getirecek, iyi eğitilmiş bir teknik personel kadrosuna gerek vardır.

Çıktılar :

* Harran Ovasında halen sürdürülen eğitim programlarının olumlu ve olumsuz etkileriyle birlikte kısaca değerlendirilmesi ardından, eğitim gereksi-

nimlerinin saptanmasına yönelik sistematik bir çerçevenin oluşturulması, eğitim programlarının ayrıntılı biçimde planlanması, programın uygulanması ve verilen eğitimin sonuçlarının değerlendirilmesidir. Bu çerçeve, dünyanın çeşitli yerlerindeki örgütlerce de benimsenmiş bulunan çağdaş eğitim teorisi ve pratiği temel alarak oluşturulacaktır.

* Programın uygulanmasından sorumlu olacak yaygın uzmanları ve tarım teknisyenleri gibi "eğitici-ler" için bir personel eğitim planının hazırlanmasıdır.

Eğitim programları, hedef gruplardan herbiri için uygun düşecek değişik eğitim uygulamalarını kapsayacaktır (örneğin üst düzey yöneticiler için kısa seminerler, çiftçiler için pratik çalışma grupları, vb. gibi). Geniş gruplar söz konusu olduğunda ise bazı eğitim etkinliklerinin birkaç kez tekrarlanabilir.

Etkinlikler :

* Bir eğitim programını ve takvimini de içerecek bir uygulama projesinin hazırlanmasıdır.

* Personel eğitimi

Proje Maliyeti : 230.000 ABD \$

Harcama Kalemleri	Miktar (ABD\$)
Yabancı Uzmanlar	72.000
Yerli Uzmanlar	63.000
Eğitim/Çalışma Grupları	
- Özel Eğitim Donanımı	15.000
- Eğitim Video ve Materyal.	35.000
- Diğer Masraflar	40.000
Diğer	5.000
TOPLAM	230.000

Not: BMKP fonları, yalnızca yabancı danışmanlar ve özel eğitim materyalleri için kullanılacaktır.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Süre : 8 ay

Başlama Tarihi : Mart, 1996

Proje Tanımı : GAP Bölgesi'nde sürdürülebilir tarımsal gelişme, ne kadar önemli olursa olsun yalnızca yeni ürünlerin tanıtımı, mevcut ürünlerin ıslahı, yeni hayvan ırkları, kredi olanaklarının genişlemesi ve kırsal kooperatiflerin örgütlenmesi ile sağlanamaz. Bunların yanısıra, son derece kendine özgü koşullarda çalışan çiftçilerin durumlarının da dikkate alınması gerekir. Başka bir deyişle, çiftçilerin fiilen yerine getirdikleri işler, çiftçilerin gereksinimleri ve özlemleri de dikkate alınmalı, yalnızca toprağı işlemekle ilgili olanların ötesinde, tarımsal faaliyet dışı gündelik yaşamlarında içinde buldukları dinamikler ve karşılaştıkları sorunlar da değerlendirilmelidir. Bu kapsamda düşünüldüğünde, çiftçinin kendi denetimi dışında kalan fiili etmenler, Bölge'nin ekolojisi ve doğal kaynakları, toplumsal-kültürel ortam ile kırsal kesimdeki yaşamı etkileyen politikalar, fiyatlar, hizmetler ve altyapı, hepbirlikte ele alınmalıdır.

Amaçlar :

* GAP Bölgesi'nde sürdürülebilir tarım için gerekli politikaların, yaklaşımların ve çerçevenin belirlenmesi;

* Sürdürülebilir bölge kalkınması için gerekli projelerin ve önlemlerin belirlenmesi;

* Uygulamaya dönük programlar için kılavuz ilkelere dahil, uzmanların iş tanımlarının ve projelerin işlev alanlarının belirlenmesidir.

Çıktılar :

* Tarımsal gelişmeyle ilgili projelerin; GAP'ın tarımsal projelerinin yönetimi, eşgüdümü, uygulaması ve finansmanı dahil olmak üzere, GAP İdaresi'nin ve tarımla ilgili diğer kuruluşların projelerinde ve araştırmalarında, sürdürülebilirliğin global bir ölçüt alınarak değerlendirilmesi;

* Tarımsal sürdürülebilirliğin, örneğin sulama ve tarla içi geliştirme faaliyetleriyle ilişkisi; tarımsal üretim; hasat sonrası yönetimi, ürün işleme ve tarımsal sanayiler; pazarlama ve girdi temini; tarımsal etkinliklere çiftçi katılımı; kurumsal yönetim mekanizmalarının iyileştirilmesi gibi ilgili konularla birlikte değerlendirilmesidir.

Proje Maliyeti : 160.000 ABD \$

Harcama Kalemleri	Miktar (ABD\$)
Yabancı Uzmanlar	50.000
Yerli Uzmanlar	30.000
Alan Araştırmaları	25.000
Eğitim/Çalışma Grubu	50.000
Diğer	5.000
TOPLAM	160.000

Not: BMKP-GAP İdaresi işbirliği, yalnızca danışmanlık hizmetleri (yerli ve yabancı) bileşenini kapsayacaktır.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, DSİ, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, TZOB

Yer : Şanlıurfa, Harran ovası

Süre : 3 yıl

Proje Tanımı : Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sulama, belli başlı barajların tamamlanması, girdi temin stratejilerine ilişkin çalışmalar ve yöreye uygun ürün/hayvan alternatiflerine ilişkin araştırmalarla birlikte yaygınlaşmaktadır. Bu sektörde gelişmeyi en üst düzeye çıkarabilmek için, sulama uygulamasına yeni başlayan çiftçilerin yeterli beceriye kavuşturulmaları ve Bölge'de uzun dönemli sürdürülebilir gelişmeyi yönlendirecek eğitilmiş kişilerden oluşan bir çekirdek personelin varlığı gerekmektedir. Önerilen Sulama Demonstrasyon ve Eğitim Merkezi Projesi, bu amaçlara yöneliktir. Projenin odak noktasını, bazı ülkelerdeki başarılı örnekler temel alınarak, sulu koşullarda ürün yetiştirme hizmetlerinin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Bu hizmet, iklim koşullarının, toprağın özelliklerinin, su kalitesinin, sulama sistemlerinin ve ürün çeşitlerinin ortaya koyduğu gereklilikler doğrultusunda sağlanacaktır.

Proje Amaçları : Proje, kapsamlı bir sulama yönetim sistemi geliştirerek ve gerek bölgesel gerekse bireysel mülkiyet düzeylerinde nesnel planlama zemini hazırlayarak, uygulayıcı kuruluşlara önemli yararlar sağlayacaktır.

Çıktılar :

* Merkez'den sorumlu ve bu alanda öncü rol oynayacak yerli uzmanlardan oluşacak bir kadronun yurt dışında eğitimi ve sunulacak hizmetler paketinin geliştirilmesi.

* Merkez'de iki düzeyde eğitim gerçekleştirilecektir.

Saha çalışmalarından sorumlu olacak yerli uzmanlar, özel konularda 12 aylık bir eğitim alacaklardır. Bu kadroyu takviye etmek üzere, uygulayıcı kuruluşlardan personele ve önder çiftçilere, 4-6 haftalık bir süre içinde sulama sistemlerinin yönetimi ve sağlanacak hizmetler konusunda eğitim verilecektir.

* Piyasa değeri yüksek meyve ve sebzelerle yem birkilerinin entansif üretiminin sağlanacağı merkezi örnek alanların oluşturulması;

* Başlıca ürünler (pamuk, mısır, vb.) ve sulama teknikleriyle ilgili olarak köy düzeyinde demonstrasyon (tanıtım) çalışmaları;

Proje uygulaması sırasında, eğitimin bir bölümü olarak bu tanıtımlardan yararlanılacaktır; bununla birlikte, aynı örnek denemeler, projenin tamamlanmasının ardından, gelecekteki uygulamalar için de temel oluşturacaktır.

Girdiler : Yerli ve yabancı sulama uzmanları ile ekonomistlerden oluşan bir Tasarım Grubu, tanım alanlarının ve eğitim kurslarının belirlenmesi dahil olmak üzere Merkez'e ilişkin ayrıntılı planları geliştirmekle görevlendirilecektir.

Yabancı ortak, gerekli eğitim kurslarını vermek ve demonstrasyon alanlarını belirlemek üzere, sulama teknolojisi ve tarımsal yayım konusunda gerekli bilgi ve deneyime sahip olmalıdır.

Proje için gerekli kaynaklar arasında şunlar yer almaktadır:

* GAP İdaresi'nin Koruklu Tarımsal Araştırma İstasyonu yakınlarında, yoğun ve piyasa değeri yüksek tarım ürünlerinin yetiştirilebileceği 2-4 hektarlık sulanabilir alan;

* Akçakale Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nde, sulu koşullarda tarımsal ürünlerin üretimi için 20 hektarlık sulanabilir alan;

* Ürün ve yem bitkileri ekimi, hasadı ve toprağın hazırlanması için traktör ve diğer tarımsal araçların temini. Bunların yanı sıra, özel nitelikte diğer ek sulama donanımı Türkiye'den ya da diğer ülkelerden sağlanacaktır.

* Mal ve para temini, derslik, donanım, depo ve idari tesis ve diğer hizmetler, uygulayıcı kuruluşlar tarafından sağlanacaktır.

Proje Maliyeti : 1.200.000 ABD \$

Personel Masrafları:

- Üç yıl süre ile tam zamanlı çalıştırılacak uzmanlar	540.000 \$
- Kısa dönemli danışman	120.000 \$
- Türk uzmanların ülke dışında eğitimi	90.000 \$
- Yurtdışından Tarımsal Donanım İthalı	120.000 \$
- Araç (sermaye ve taşıma amaçlı)	70.000 \$
- Proje Uygulama Maliyeti	200.000 \$
- Beklenmeyen Giderler	60.000 \$

TOPLAM 1.200.000 \$

Not: Proje'nin GAP İdaresi tarafından başka kaynaklardan sağlanan finansman ile başlatılması durumunda, BMKP-GAP İdaresi işbirliği "Yerli uzmanların ülke dışında eğitimi" bileşeni için mümkün olabilir/beklenebilir.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi
Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Sivil Toplum Örgütleri

Süre : 6 ay

Yer : GAP Bölgesi'ndeki dokuz il

Proje Tanımı : Sulama dışı alanlarda, gelir getirci potansiyel etkinliklerin ve bu etkinlikleri geliştirme yollarının belirlenmesine yönelik bir sosyo-ekonomik değerlendirme araştırması yapılması.

Amaçlar : Sulama dışı alanlarda yerleşik bulunan hanelerin daha fazla gelir elde etmelerini, böylelikle de bu konumdaki hanelerle sulama yapılan alanlarda tarım yapanlar arasındaki gelir farklılıklarının orta dönemde kapatılmasını sağlayacak yolların belirlenmesi.

Çıktılar ve Etkinlikler :

- * Ekonomik ve örgütsel potansiyellerin saptanmasına yönelik bir sosyo-ekonomik değerlendirme çalışması;
- * Gelir getirici yeni etkinliklere halkın katılımını özendircek yolların belirlenmesi;
- * Pilot alanların belirlenmesi;
- * Proje'nin ikinci aşamasında kapsamlı bir modelin geliştirilmesine yol açacak pilot uygulama için bir eylem planının hazırlanması.

Proje Maliyeti: 30.000 ABD \$

Mali Veriler	Miktar (ABD \$)
Danışmanlar	12.000
Veri Toplama/Saha Çalışması	15.000
Rapor Yazımı	3.000
TOPLAM	30.000

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş: GAP İdaresi
Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : Yerel Sanayi ve Ticaret
Kuruluşları , Üniversiteler, Sivil Toplum Örgütleri
ve GAP İdaresi

Yer : GAP Bölgesi'ndeki dokuz il

Süre : 2 yıl

Proje Tanımı :

(1) Nüfusu 50.000'in üzerindeki GAP kentlerinde
10'dan az sayıda kişinin çalıştığı işyerlerine ilişkin
bir değerlendirme çalışması,

(2) Kentsel ekonomiyi geliştirecek bir uygulama
modelinin hazırlanması.

Amaçlar : Marjinal konumda bulunan üretken
kentsel sektörlerdeki istihdam olanaklarının ve
çalışma koşullarının, bu sektörlerin formal ekonomi
mekanizmalara entegrasyonunu sağlayacak
biçimde artırılması ve iyileştirilmesi.

Çıktılar :

* Kentsel enformel sektörde çalışanların sosyo-
ekonomik ve kültürel yapısıyla, bu kesimin istih-
dam artışı ve yeni iş alanları yaratılması açısından
barındırdığı potansiyelin belirlenmesi;

* Enformel sektör etkinliklerinin geliştirilmesi için
uygun politikaların ve stratejilerin belirlenmesi;

* İstihdam yaratıcı bir modelin uygulanması için
pilot alanların belirlenmesi;

* Pilot projeye yönelik olarak, seçilmiş kentsel
alanlardaki küçük üretim birimlerinde mevcut istih-
dam olanaklarının ve çalışma koşullarının geli-
ştirilmesine/iyileştirilmesine ilişkin bir eylem
planı hazırlanması.

Etkinlikler :

* Kentsel alanlarda enformel sektörün yapısına
ve dinamiklerine ilişkin bir değerlendirme çalış-
masının gerçekleştirilmesi;

* Enformel sektörün geliştirilmesi için bir eylem
planı hazırlanması;

* Bu eylem planının seçilmiş pilot alanlarda uygula-
lanması.

Proje Maliyeti : 86.000 ABD \$

Mali Veriler	Miktar(ABD \$)
Danışmanlar	30.000
Veri Toplama/Saha Çalışması	15.000
Pilot Çalışmaya Katılanların Sahada Eğitimi	35.000
Diğer	6.000
TOPLAM	86.000

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı ve ilgili diğer kurumlar

Süre : 8 ay

Proje Tanımı : GAP Master Planı, aşağıdaki hususları belirleyecek biçimde 1989 yılında tamamlanmıştır:

- * Kalkınma potansiyelleri ve kalkınmanın karşılaştığı darboğazlar,
- * Ulusal bağlam içerisinde, GAP sosyo-ekonomik makro çerçevesinin tanımlanması,
- * Kalkınmanın, makro ve sektörel düzeylerde hedef ve amaçları,
- * Bu hedef ve amaçların gerçekleştirilmesine yönelik stratejiler,
- * Proje finansmanı ve kalkınma aşamaları,
- * Ek araştırmalar ve örgütlemeye ilişkin meselelerin tanımlanması.

Bugün, aradan 7 yıl geçtikten sonra, sürdürülebilir bir kalkınma düzeyine ulaşabilme genel amacı doğrultusunda, planı, kritik bir değerlendirme ile güncelleştirmek; politikalarını, hedeflerini ve bugünkü durumunu gözden geçirmek; yukarıda sayılanların, ulusal ekonominin performansı, ulusal ve bölgesel ölçeklerdeki mevcut öncelik ve kısıtları ve Master Plan'da öngörülen çalışmalarından elde edilen sonuçların ışığında gerekli değişiklikleri yapmak gerekmektedir.

Amaçlar : Bu üç aşamalı çalışmanın genel amacı, 1989 Master Planı'nı güncelleştirecek; bu Plan'ın amaçlarını, hedeflerini, büyüklüklerini ve kalkınma aşamalarını gözden geçirecek yeni bir Master Plan'ın ortaya çıkarılmasıdır.

Proje Kapsamı : Aşağıda belirtilen hususları da dikkate alarak, yukarıda sıralanan altı başlığın yeniden oluşturulması (güncelleştirme ve/veya değiştirme anlamında):

- * Ulusal ekonominin sergilediği performans,
- * Yeni ulusal öncelikler ve koşullar,
- * GAP'ın, ulusal ekonomi içindeki yeri (yeni ve/veya değiştirilmiş bölgesel öncelikler ve kısıtlara göre),
- * Uluslararası kredi piyasaları ve Türkiye'nin bu piyasalardaki itibarı, niyeti ve kapasitesi,
- * Türkiye'de kamu finansmanı olanakları içinde, bölgesel kalkınma hedefleri doğrultusunda GAP'a tahsis edilen ve GAP'ın ihtiyaç duyduğu pay. Araştırmanın, kalkınma senaryolarının ekonomik, toplumsal ve fiziksel boyutlarını, bu boyutların sektörel bazdaki finansman ihtiyaçlarıyla birlikte belirlenmesine ve yıllık uygulama programlarının hazırlanmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

Çalışmanın yürütülmesinde genel perspektif, entegre bölgesel kalkınma planlaması ve sürdürülebilir kalkınma kavramları tarafından çizilmiştir. Entegre planlama, ilgili bütün sektörlerin, aralarındaki etkileşimle birlikte göz önüne alındığı anlamına gelir.

Bu suretle, su, toprak ve mekansal gelişme gibi kalkınma bileşenlerinin; sınai ve ticari faaliyetlerin; taşımacılık ve altyapı gelişmelerinin; sektörlerarası etkileşimleriyle birlikte gerektiği gibi analizi ve planlanması mümkün olabilecektir; mali, demografik ve toplumsal analizler entegre ve eşgüdümlü biçimde gerçekleştirilebilecektir.

Bütün toplumsal ve ekonomik sektörleri tek bir genel “şemsiye” altında toplayan “sürdürülebilir insani kalkınma” kavramı, GAP’ın, sınırlı anlamda ekonomik büyümeyle yetinmeyip insanların refahına ve kalkınmaya hizmet etmesini güvence altına almaktadır. Proje, kalkınmanın her boyutunda sürdürülebilirliği geliştirerek halkın yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik, sulama, tarımsal üretim sistemi, çevre ve toplumsal sürdürülebilirlik gibi alanları kapsamaktadır.

Araştırma Aşamaları:

1. Aşama : GAP Master Planı’nı izleyen nitel çalışmaların, kaydedilen mesafenin ve yatırımların incelenmesi; GAP görevlileri ile bugünkü durumun, beklentilerin, politikaların tartışılması ve bunun sonucunda kısa bir durum değerlendirme raporu yazılması; Master Plan’ın güncelleştirilmesi ve değiştirilmesiyle ilgili İş Tanımı’nın yapılması.

2. Aşama: İş Tanımı’nın geliştirilmesi: 1. Aşama’da alınan sonuçlara (durum değerlendirmesi ve ihtiyaçlar) dayanılarak, GAP Master Planı’nın güncelleştirilmesine ve değiştirilmesine yönelik çalışmalar bu evrede gerçekleştirilecektir. Ayrıca, gene bu evrede, 3. Aşama’nın yöntemi, ilkeleri, yaklaşımı ve içeriği ile birlikte personel gereklilikleri ve süresi de belirlenecektir.

3. Aşama : GAP Master Planı’nın Güncelleştirilmesi ve Gözden Geçirilmesi Çalışması

Proje Maliyeti : 250.000 ABD \$

Not: BMKP fonları, yabancı uzmanların masraflarının karşılanmasında kullanılacaktır (10 adam/ay).

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi ve ilgili yerel kurumlar

Süre : 2 yıl

Proje Tanımı : Güneydoğu Anadolu Projesi'nin gerçekleşmesiyle, tarımsal üretimde, tarımsal sanayilerin ve diğer sanayilerin gelişimi için yeni yatırım fırsatları yaratacak ölçüde büyük artışlar beklenmektedir. Hükümetin politikaları, özel yatırımları teşvik ve Bölge'deki yerel halkın girişimci rolünü güçlendirme yönündedir. Sanayileşme sürecinde, yerli ve yabancı yatırımcıların önünde çeşitli fırsatlar bulunmaktadır. Bölge'nin, işlenmiş ve ham tarımsal ürünlerde belli başlı ihracat merkezlerinden biri olması beklenmektedir. Bunun anlamı, depolama, tasnif ve paketlenme, sebze, bakliyat, tohum, pamuk, pamuklu dokuma, yün-lü dokuma, deri, tekstil, tarımsal makineler vb. alanlarında yatırım fırsatlarının doğmasıdır.

Özel sanayi yatırımlarını engelleyen başlıca etmenler ise şunlardır:

* Yerel girişimcilerin yatırım fırsatlarını saptamadaki teknik bilgileri ve becerileri yetersizdir. Fizibilite etüdleri, piyasa araştırması, finansman analizi, profesyonel sevk ve idare gibi kavramlar iyi bilinmemektedir,

* Bölge'deki sermaye birikimi, sanayi yatırımlarına girilmesi açısından yetersizdir,

* Sanayi için vasıflı işgücü hemen hemen yok gibidir,

* Bölge'ye sağlanan teşvikler, yatırımları diğer gelişmiş bölgelerden buraya cezbedecek ölçüde güçlü değildir.

Bu nedenlerden dolayı, bölge ve bölge dışı işadamlarının gereksinimleri karşılanmalı, Bölge'de yapılacak yatırımlara yönelik özendiriciler ve işadamlarına yönelik profesyonel hizmetler güçlendirilmelidir. Bunlar, bir kalkınma ajansı kurularak gerçekleştirilebilir.

Amaçlar :

* Özel sanayi yatırımlarının teşviki,

* Bölge'de faal durumda olan işletmelere özendirici önlemler, yatırım mevzuatı, yönetsel ve teknolojik konularda bilgi ve danışmanlık sağlanması,

* Gelecek vaadedilen sektörlerin araştırılması; sektörel ve piyasa araştırmaları, ön-fizibilite etüdleri, teknoloji ve ürün çalışmaları yapılması,

* Sorunlarla karşılaşan işletmelere danışmanlık hizmetleri sağlanması,

* GAP Bölgesi'nin, yerli ve yabancı yatırımcılar açısından çekici bir Bölge haline getirilmesi,

* Sanayi tesisleri ile birlikte bilim, iş ve teknoloji parklarının oluşturulması ve geliştirilmesi, kentlerde ya da parklarda iş yaşamıyla ilgili konutlar ve eğlence merkezleri kurulması,

* Bölge sanayisinin yönetimiyle teknolojik verimliliğinin, yerli ve yabancı piyasalarda rekabet gücünün geliştirilmesi,

* Bölge'deki iş ve yatırım ortamının daha elverişli duruma getirilmesi,

* Sanayileşme için gerekli işgücü becerilerinin geliştirilmesi.

Proje Maliyeti : 250.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulama Alanı : Mardin Ceylanpınar ve/veya Yaylak Sulama Projesi Alanları

Süre : 1 yıl

Proje Tanımı : Türkiye ekonomisinin içinde olduğu geçiş sürecinin son derece sınırlı olanakları çerçevesinde devlet bütçesi tarafından sağlanan fonlara ek olarak, yeni mali kaynakların harekete geçirilmesi, bugün geldiği gelişme noktasında GAP için ivedi bir zorunluluktur. Bu husus, geniş çaplı doğal kaynaklar kullanım sistemlerinin, YİD mantığı ile uyumlu olarak ve kullanıcıların (çiftçilerin) katılımı ile gerçekleştirilmek durumundadır.

Amaçlar :

- * YİD modeli girişimlerinin proje alanındaki genel işlerliğine ilişkin gösterge niteliğinde sonuçların elde edilmesi,
- * Kalkınma girişiminde karşılaşılabilecek olası risklerin ve başlıca sorunların değerlendirilmesi ve tanımlanması,
- * Eğer geçerli görülüyorsa, bu tür girişimler için mümkün olabilecek örgütsel yapının, çok taraflı sözleşmelerin ve bağlantıların tanımlanması,
- * Tanımsal ve pazarlamayla ilgili sınırlılıkları temel alarak, potansiyel yapılabirliği olan üretim senaryolarının belirlenmesi,
- * YİD modellenmiş kalkınma projelerine özel sektör katılımını cezbetme açısından potansiyel yaklaşımların belirlenmesi,
- * Eğer uygun görülürse, bir sonraki aşama için bir Eylem Planı önerisinde bulunulması.

Proje Maliyeti : 95.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Diyarbakır Ticaret Odası

Yer : Diyarbakır

Süre : 1 yıl

Proje Tanımı : Diyarbakır'ın köylerinde yerel olarak üretilip tüketilen cevizli sucuk, yüksek pazarlama şansı olan özgün bir üründür. Bugüne kadar bu ürünün tüketimi yerel hanelerle sınırlı kalmıştır. Geniş ölçekte üretime geçildiği takdirde piyasada yüksek bir talep yaratabilecek olan bu lezzetli ürün, en başta kadınlar tarafından üretilmektedir.

Amaçlar ve Çıktılar : Bu proje aracılığıyla, Diyarbakır Ticaret Odası'nın, yerel üretimi ve üreticileri toplu üretim merkezi oluşturmak üzere harekete geçirmesi ve ürünün İstanbul, Ankara ve İzmir gibi geniş pazara sahip illerde satışı için bir pazarlama ağı oluşturması amaçlanmaktadır. Kadın üreticiler üretimin ilk aşamaları için seferber edilirlerken, ilgili teknoloji ve kooperatif sistemi kitlesel üretim düzeyinde uygulanacaktır. Pazar olanakları, Diyarbakır Ticaret Odası'nın, pazarlama açısından hedeflenen illerdeki diğer ticaret odaları ile ilişki ağı oluşturması yoluyla sağlanacaktır. Kadınların bu üretken etkinliğe katılarak geçimlerini bu yoldan sağlamaları, bu arada da daha geniş çaplı üretim için gerekli becerileri kazanmaları beklenmektedir. Cevizli sucuk üretim merkezinde, kadınlara ayrıca ana -çocuk sağlığı ve ev ekonomisi alanlarında da eğitim verilecektir.

Etkinlikler :

- * Kadınların çalışacakları, gerekli fiziksel ve teknolojik donanımı sağlanmış bir ortak üretim merkezinin oluşturulması,
- * Pilot evrede üretim (gerekli besin girdilerinin sağlanması)
- * İlk yıl için ücretler ve işçilikle ilgili diğer masraflar,
- * Üretim etkinliğinin sürekliliği için gerekli donanım ve malzemelerin sağlanması,
- * Tesislerin bakımı ve pazarlamayla ilgili masraflar.

Proje Maliyeti : 95.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi, Çevre Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Adıyaman Belediyesi

Süre : 1.5 yıl

Proje Tanımı : Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla fiziksel planlama çalışmalarını kapsamalı gereken "taşıma kapasitesi" ölçütleri çerçevesinde geliştirilen çevreyle ilgili yeni düşünceler ve önlemler. Bu nedenle, çevrenin taşıma kapasitesi, GAP'ın çeşitli etkilerinin çok büyük değişikliklere yol açtığı Adıyaman İlinin planlama süreçlerinde değerlendirilecektir. Proje, mevcut planları (Adıyaman İmar Planı ile Atatürk Barajı Rezervuar Geliştirme Planı)1/25000 ölçeğinde dikkate alarak Adıyaman alt bölgesinde yürütülecektir.

Amaç : Doğal kaynakların israfını ve aşırı tüketimini azaltmak amacıyla etkin kaynak kullanımı; kalkınmanın olumsuz etkilerinin önlenmesi.

Çıktılar ve Etkinlikler :

- * Proje alanına özgü eko-sistemin belirlenmesi;
- * Sürdürülebilirlik ilkesinin, çevrenin taşıma kapasitesine özel önem tanınarak kalkınma planları kapsamına alınması;
- * Sürdürülebilir kentsel gelişme için politikaların, yaklaşımların ve çerçevelerin belirlenmesi;
- * 1/25000 ölçeğinde bir ya da iki gelişme planının (çevre düzeni planı) yeni yaklaşımla hazırlanması.

Proje Maliyeti : 60.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Süre : 1 yıl

Proje Tanımı : Geleneksel planlama süreci, bölgesel etkinliklerin sürdürülebilir mekansal örgütlenmesini sağlamada başarılı olamamıştır.

Dolayısıyla, sosyal eşitliğin ve çevrenin taşıma kapasitesinin güvenceye alınması için, planlamada ve izlemede yeni yollara (yeni tasarım ölçütleri kullanımı dahil) gereksinim vardır. Bu yeni planlama ve izleme yolları, ayrıca, sürdürülebilirliği tanımlamamıza ve ölçmemize olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda, bir arazi kullanım planlama projesi, bölgesel ve alt-bölgesel düzeylerde uygulanacaktır. Yapılacak çalışmada, mekansal politikalara ilişkin karar mekanizmasının çerçevesi belirlenecektir. Bu politikalar, faaliyetlerin dağıtılmasında, mekansal politikaların yönetiminde GAP İdaresi'nin başvuracağı temel planlama yaklaşımını (ölçütlerini) oluşturacaktır.

Amaçlar : Sürdürülebilirlik, eşitlik ve taşıma kapasitesi ilkelerinin GAP'ın fiziksel planlama süreci ile bütünleştirilmesi ve arazi kullanım planlamasına yönelik bir yönetsel etkinlik sürecinin belirlenmesi.

Çıktılar :

- * Planlama işlevlerinin güçlendirilmesi;
- * Arazi kullanımında uygun özendiricilerin geliştirilmesi;
- * Düzenleyici sistemlerin güçlendirilmesi.

Etkinlikler :

- * Arazi kullanım göstergelerinin geliştirilmesi/ uygulanması;
- * Bir arazi kaynakları envanteri çıkarılması;
- * Bir arazi kullanım envanteri çıkarılması;
- * Toprak abzorbsiyon (soğurma) oranlarının analizi;
- * Taşıma kapasitelerinin analizi;
- * GAP mekansal planlama sürecine yeni arazi kullanım sistemlerinin entegrasyonu;
- * Hedeflere ulaşmak için sürdürülen etkinliklerin izlenmesi;
- * Etkinliklerin belirlenmesi/değerlendirilmesi.

Proje Maliyeti : 75.000 ABD \$

Not: BMKP fonları, GAP'ta fiziksel ve mekansal sürdürülebilirlikle ilgili politikaların belirlenmesine yönelik danışmanlık hizmetleri için kullanılacaktır.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, ilgili yerel kuruluşlar, Hükümet kuruluşları ve Sivil Toplum Örgütleri

Süre : 3 yıl

Proje Tanımı : Şanlıurfa İli'nde, Fırat Irmağı kıyısında bulunan Halfeti Kasabası'nın bugün 4.000 olan nüfusu, GAP araştırmalarına göre 2005 yılında 17.300'e ulaşacaktır. Halfeti Kasabası, sulama ve hidroelektrik enerji üretimi olmak üzere iki amaçlı Birecik Hidroelektrik Santrali Projesi'nden etkilenecektir. Yapımı önerilen Birecik Barajı'nın yeri, Fırat Nehri'nin ana akış yolunda, Atatürk Barajı'nın yaklaşık 92 kilometre aşağısındadır. Baraj, 56.25 km²'lik bir rezervuar oluşturacaktır. İnşaat tamamlandığında, Halfeti Kasabası'nın büyük bölümü su altında kalacaktır.

Amaçlar : Kasabanın bugünkü yerinin yakınında, mümkün olan en uygun yeni kentsel yerleşim yerinin belirlenmesi.

Çıktılar :

* Mevcut kentsel yapının analizi; baraj göl aynasının altında kalacak kamuya ve özel kesime ait yapıların saptanması; inşaat ve gelecekteki olası kentsel gelişme (konut) alanlarına yönelik öncelikler üzerine alınan kararlar dahil olmak üzere, GAP Master Planı ile GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Araştırması'nın sonuçlarından hareketle kentsel gelişmenin hedeflerinin ve yönünün belirlenmesi;

* Kasabanın yeni imar planlarının hazırlanması; halkın gereksinimlerini ve tercihlerini ve bu yerlerin kentsel gelişme açısından barındırdıkları potansiyeli dikkate alarak alternatif mekanlar üzerinde karar alınması;

* Projelere ilişkin önceliklerin belirlenmesi; öncelikli projeler için bir yatırım takvimi ile, yerel ve merkezi hükümet kaynaklarından hareket eden finansman planlarının hazırlanması.

Proje Çıktıları :

* Kentsel gelişmeye yönelik sosyo-ekonomik yapının belirlenmesi;

* Kentin mekansal gelişimini arazi kullanım ve topografya yapısına göre belirleyen haritaların ve imar planlarının hazırlanması;

* Su altında kalacak özel konutlar, kamu konutları, ticaret ve topluluk merkezleri için yeni mekanlar/alanlar belirlenmesi ve bunlara ilişkin projelerin hazırlanması;

* Uygulamaya dönük altyapı (su, kanalizasyon ve antım, elektrik, haberleşme, katı atık boşaltımı ve arıtımı) projeleri ile bir altyapı inşa (yol, elektrik, haberleşme, su, kanalizasyon ve antım, katı atık boşaltımı ve arıtımı) projesi hazırlanması;

* Halkın alternatif alanlar ve gelecekteki yaşam koşulları konusunda bilgilendirilmesine yönelik önlemler dahil olmak üzere, kentsel gelişme planlarının mali ve idari yeterlilikleri gözönüne alınarak gerekli politika önlemlerinin belirlenmesi; halkın yeni yaşam koşullarına uyum sağlayabilmesi ve tazminat bedellerini mümkün olduğunca verimli biçimde kullanması için gerekli yardımların sağlanması;

* Herhangi bir karar alınmadan önce ilgili bütün kuruluşların görüşlerinin dikkate alınmasını sağlayacak bir eşgüdüm ve uygulama sisteminin oluşturulması.

Proje Maliyeti : 250.000 ABD \$

Not: Uygulama, diğer finansman kaynaklarından gerçekleştirilecektir; BMKP fonları ise, Birecik Baraj Gölü nedeniyle yeniden iskana tabi tutulacak olan halkın da katılacağı sosyo-ekonomik politika uygulamaları ve eylem planı hazırlıklarıyla ilgili olarak talep edilmektedir.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, ilgili yerel kuruluşlar, Hükümet kuruluşları ve Sivil Toplum Örgütleri

Süre : 3 yıl

Proje Tanımı : Batman İli'nde, Dicle Nehri kıyısında bulunan Hasankeyf Kasabası'nın nüfusu 1990 yılında 4.399 idi. İlçe merkezinde yaşayan nüfusun, GAP Bölgesi Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması'na göre 2005 yılında 7.484'e ulaşması beklenmektedir. Kasaba ile kasabanın arkeolojik değer taşıyan çevresi, İhsu Hidroelektrik Projesi'nin etkisi altında kalacaktır. Söz konusu proje, Dicle Nehri'nin aşağı kesiminde, Siirt İli'nin yaklaşık 50 km güneyinde gerçekleştirilecektir. Proje sonucunda, 299.5 kilometrekarelik bir baraj gölü yaratılacaktır. Proje tamamlandığında, tarihi eserler dahil, kasaba yerleşim birimlerinin çoğunluğu su altında kalacaktır. Dolayısıyla, yeniden yerleşimin planlanması ve tarih mirasının kurtarılması büyük önem taşımaktadır.

Amaçlar : Mümkün olan en uygun kentsel yerleşim alanlarının belirlenmesi; kentsel hizmet ve tesislerin halkın katılımıyla geliştirilmesi; kültür mirasının kurtarılması.

Çıktılar :

* GAP Master Planı ile GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması sonuçlarından yararlanarak, yeniden yerleşim hedeflerinin, kentsel gelişme yönünün ve yeni yerleşim alanının belirlenmesi;

* Katılımcı gereksinim belirleme/değerlendirme tekniklerinden yararlanarak, mümkün olan en iyi yeni kentsel alan ve tesislerin belirlenmesi;

* Projeler için öncelikler saptanması, bir yatırım takviminin çıkarılması ve yerel kaynaklarla merkezi Hükümet kaynaklarına dayalı mali planların hazırlanması;

* Kültürel mirasın/arkeolojik değerlerin kurtarılması;

* Toplanan verilerden hareketle kasabanın yeni yerleşim alanının değerlendirilmesi;

* Yeni yerleşim alanı için yeni imar planları hazırlanması; içme suyu, kanalizasyon ve arıtım, elektrik, telekomünikasyon, katı atık boşaltımı ve arıtma projelerinin hazırlanması;

* Yeni haritaların çıkarılması;

* Uygulamada, ilgili diğer kuruluşlarla daha etkili bir eşgüdüm sağlanması; daha iyi bir uygulama için etkin bir izleme sisteminin oluşturulması;

* Tarihi eserlerin sergilenme imkanlarının desteklenmesi; Hasankeyf Müzesi oluşturulması; kurtarılan tarihsel değerleri içeren bir belge hazırlanması.

Proje Maliyeti : 250.000 ABD \$

Not: BMKP fonları, İhsu Barajı'ndan etkilenecek yerel halkla birlikte gerçekleştirilecek proje planlama etkinliklerinde kullanılacaktır. Arkeolojik araştırmalar ise, GAP İdaresi finansmanı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Çevre Bakanlığı ve ilgili diğer kurum ve kuruluşlar.

Süre : 1 yıl

Yer : GAP Bölgesi'ndeki dokuz il

Proje Tanımı : Çalışma, iki aşamada uygulanmak üzere planlanmıştır. Birinci aşamada, mevcut veriler ve bulgular değerlendirilerek bir çalışma planı hazırlanacak; Bölge'deki çevresel etkinliklerin koordinasyonu, yönetimi ve planlanmasını kolaylaştırmak üzere bir bölgesel çevre yönetim sistemi önerilecektir. İkinci aşamada ise uygulamaya geçilecektir.

Amaçlar : BMKP'nin ve ilgili diğer uluslararası kuruluşların çevre yönetimine ilişkin deneyimlerinden yararlanarak ve Hükümet'in sürdürülebilir kalkınma yönündeki çabalarında etkin rol alacak ulusal uzmanlar kadrosu yaratma hedefi gözeticiler, GAP Bölgesi'nde bir çevre yönetim sistemi oluşturmak için gerekli adımların atılması.

Çıktılar ve Etkinlikler :

- * Bölge'de yapılan Çevresel Etki Değerlendirmesi'nin (ÇED) gözden geçirilmesi ve uygulamaya konulacak proje çalışmalarının belirlenmesi;
- * Dicle Üniversitesi tarafından hazırlanan çevre araştırmalarının gözden geçirilmesi;
- * Bir çevresel izleme-değerlendirme sisteminin oluşturulmasına yönelik fizibilite araştırması yapılması;
- * Oluşturulan çevre yönetim sisteminin, kuruluşlar arası koordinasyona, politikalar arası uyumazlıkların asgari düzeyde tutulmasına ve teknik, ekonomik, kurumsal ve yasal yapılar içinde tekrarı olanak tanıyacak biçimde uygulanması;
- * GAP İdaresi'nin ve diğer kuruluşların personeli için eğitim çalışmalarını örgütlenmesi;
- * Seçilmiş alanlarda pilot nitelikte belirleme ve uygulama çalışmaları.

Proje Maliyeti : 200.000 ABD \$

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı ve ilgili diğer kurumlar

Süre : 20 ay

I. Aşama : Yer Seçimi 2 ay

II. Aşama : Sistem Tasarımı 6 ay

III. Aşama : Uygulama 12 ay

Proje Tanımı : Genel olarak atıksuların arazide arıtımı, bitki-toprak-su matrisi içindeki doğal fiziksel, kimyasal ve biyolojik süreçler aracılığıyla, belirli ölçülerde arıtım sağlamak amacıyla, amaca uygun olarak seçilmiş bir arazide denetimli atıksu uygulaması biçiminde tanımlanır.

Proje Amaçları : Atıksu arıtım sistemlerinin planlanmasında ve tasarımında, en düşük maliyet ile uygulanabilir özellikteki süreci benimsemek zorunludur. Bu açıdan bakıldığında, önerilen projenin genel amacı, atıksuyun, sulama amacıyla yeniden kullanımının yapılabilirliğini değerlendirmek ve bu uygulamayı, GAP Bölgesi'ndeki uygun kırsal ve kentsel alanlarda sürdürülebilir kalkınma amacına uygun olarak yaygınlaştırmaktır.

Çıktılar ve Etkinlikler :

* Sulamada, içme suyu yerine ön arıtımlı su kullanılmak suretiyle su kaynakları korunmuş olacaktır;

* Atıksu ve içindeki nütriyenlerin, tarımsal sanayi ürünlerinin sulanmasında yeniden kullanımı sonucunda elde edilecek ekonomik getiriler;

* Uygulanan atıksuyun arıtımı;

* Erozyon ile toprak kaybının önlenmesi;

* Resmi görevlilerin ve su kullanıcılarının yaygın eğitimi;

* Projenin çalışma gruplarında ele alınıp tartışılması.

Proje Maliyeti : 1.500.000 ABD \$

Mali Veriler	Miktar (ABD\$)
I. Aşama	60.000
II. Aşama	340.000
III. Aşama	1.100.000
TOPLAM	1.500.000

Not: BMKP fonları saha araştırması ve seçimi (I.Aşama) için istenmektedir.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Orman Bakanlığı , Milli Prodüktivite Merkezi

Süre :

I.Aşama : 6 ay

II.Aşama : 10 yıl

Proje Alanı : GAP Bölgesi

Proje Tanımı :

I. Aşama : GAP Bölgesi'nde Orman Kaynaklarının ve Ormanlık Hizmetlerinin Geliştirilmesi Üzerine Araştırma.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 3 milyon hektarı aşkın işlenebilir arazisi ile Türkiye'nin en verimli bölgelerinden birisidir. Ancak Bölge, gerek Fırat gerekse Dicle Irmakları'nın üst havzalarındaki iklim koşulları ve topoğrafya nedeniyle ciddi düzeyde su ve rüzgar erozyonu ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle, toprak kaybı ve baraj rezervuarlarının erozyon malzemesi ile dolması gibi tehlikeler mevcuttur.

Bölge'nin toprak ve su potansiyeli Bölgede yaşayan nüfus için birinci derecede önem taşıdığından, bu potansiyelin korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle, ağaçlandırma, erozyonla mücadele, yakacak odun gereksinimlerinin karşılanması, yeni rekreasyon alanları oluşturulması, mera ve otlakların geliştirilmesi, vb. hep planlanması gereken konulardır. Bu, aynı zamanda Hükümetçe de ele alınan başlıca konulardan birini oluşturmaktadır.

Milli ormanlar, kamu mülkiyeti altındaki alanlar, sulanabilir alanlar, nehir havzaları, baraj rezervuarları ve çevreleri, ormanların yakınındaki otlak ve meralar, sözü edilen bu konuların araştırılıp geliştirileceği hedef alanları oluşturmaktadır.

II. Aşama: Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Fırat ve Dicle Nehirleri'nin akaçlama havzaları, genellikle orman örtüsünden yoksundur ve büyük bir genişliğe sahip çayır ve mera alanları da iyi yönetilememektedir. Her iki neden de nehir havzalarındaki şiddetli erozyona katkıda bulunmakta, erozyon malzemesi birikme hızı yüksek olduğundan baraj rezervuarları için de bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durumda, gerekli önlemlerin zamanında alınmaması halinde, tehlike sürecek ve rezervuarların ekonomik ömürleri büyük ölçüde kısılacaktır. Bunun yanı sıra, GAP Bölgesi'ndeki ovalar, üst toprağı alıp götüren şiddetli rüzgarlara açıktır. Dolayısıyla, yaygın ölçekte ağaçlandırma ve erozyon kontrol çalışmaları gereklidir. Önerilen proje, bu doğrultuda, Fırat ve Dicle Havzaları'yla GAP Bölgesi Ovaları'nın çevresel yönetimi açısından bir ilk adım oluşturmaktadır.

Amaçlar :

I. Aşama : Orman kaynaklarının korunmasında, geliştirilmesinde ve verimli biçimde kullanılmasında karşılaşılan tıkanıklıkları aşmaya yönelik bir eylem planının hazırlanmasını içerir. Sistematik bir veri akış düzeni sağlanacak; önerilen plan da, daha önceden hazırlanan eylem planı doğrultusunda uygulanacaktır.

II. Aşama : Baraj rezervuarlarının erozyon malzemesi birikme hızını ve üst toprak erozyonunu azaltmaya yönelik ağaçlandırma ve erozyon kontrol çalışmalarıdır.

Projenin Kapsamı :

a) Ağaçlandırma	: 42.500 hektar
b) Erozyon Kontrol	: 75.900 hektar
c) Enerji Ormanları (üst toprak erozyonunun kontrolü)	: 72.500 hektar
d) Mera ıslahı	: 18.600 hektar

Proje Maliyeti :

I. Aşama :	350.000 ABD \$
II. Aşama :	114.350.000 ABD \$

Not: BMKP fonları, 6 ay süreli ilk araştırmanın bazı bölümlerinin finansmanı için kullanılacaktır.

Uygulamadan Sorumlu Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı

Uygulayıcı Kuruluş : GAP İdaresi Başkanlığı, Orman Bakanlığı, Yerel Yönetimler

Süre : 2 yıl

Başlama Tarihi : Ocak, 1996

Proje Tanımı: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yetişen birçok bitki, ağaç ve çalı, yalnızca bu bölgeye özgüdür. Bölge'de 22 baraj inşasıyla yaklaşık 220.000 hektarlık yeni bir su yüzeyi oluşacak, bu topraklarla birlikte buralarda yetişen özgün bitkiler de su altında kalacaktır. Bu bitkilerin baraj gölleri dolmadan önce kurtarılmalı önem taşımaktadır. Ayrıca Bölge'nin, rekreasyon alanları ile ürün desenine uygun fide ve fidan gibi girdilere de gereksinimi bulunmaktadır. Çok amaçlı Arboretum bu gereksinimlerin karşılanmasına katkıda bulunacaktır.

Amaçlar : Bölge'ye özgü bitkilerin, ağaçların ve çalıların, GAP Bölgesi'nde oluşturulacak bir Arboretum'da toplanmasıdır.

Bu Arboretum, hem bir rekreasyon alanı hem de fide ve fidan yetiştirilen, üretim ve pazarlama yapılan bir alan olarak işlev görecektir. Söz konusu Arboretum bir pilot alanda oluşturulacak, Bölgede'ki başka bazı alanlar da bu merkeze ek alt merkezler olarak devreye sokulacaktır. Bu merkez ve alt merkezlerin yönetimi ve çalışmaları, il valilikleri tarafından düzenlenecektir.

Araştırma, iki aşamadan oluşmaktadır:

- * Fizibilite hazırlıkları, planlama ve tasarım;
- * Uygulama.

Proje Maliyeti : 120.000 ABD \$ planlama/tasarım

Not: Uygulama aşamasında BMKP fonlarına kısmen gereksinim duyulabilir.

Bölgesel Eşitsizliklerin Giderilmesinin Önündeki Engeller

Aşağıdakiler, Ulusal Plan'da, Türkiye'nin yapısal sorun alanları olarak belirlenmiştir:

- (a) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi (eğitim, nüfus artışı, sağlık, işgücü piyasası ve istihdam).
- (b) Tarım, Sanayi, global sistemlere entegrasyon (bilim ve teknoloji, devletin düzenleyici ve denetleyici işlevleri, mali reform ve mülkiyetin toplum kesimlerine yaygınlaştırılması).
- (c) Ekonomik Verimliliğin Artırılması (vergiler, sosyal güvenlik sistemi, kamu hizmetlerinde ve kamu kesiminde ödenen ücretlerde verimlilik, yerel idareler, altyapı hizmetleri, özelleştirme ve kamu yönetimi).
- (d) Bölgesel Dengeler (bölgesel kalkınma ve fiziksel planlama, metropoller).
- (e) Çevrenin Korunması ve İyileştirilmesi (kurumsal düzenlemeler).

Daha özele inildiğinde, bölgesel eşitsizlik sorununun çözümü önündeki engeller Ulusal Plan'da şöyle dile getirilmektedir: (a) nitelikli işgücünün ve sermaye birikim düzeyinin yetersizliği; pazarlamadaki güçlükler, Irak'la olan ticari ilişkilerin bozulması sonucunda ortaya çıkan düşük kapasite kullanımı ve özel yatırımların bu durumdan olumsuz biçimde etkilenmesi; (b) doğu ve güneydoğu illerinin bir bölümünde süren terör eylemleri, mevcut tesislerin verimli biçimde yönetilmesini ve ek yatırımları engellemekte, ayrıca kentsel alanlara doğru, büyük kentlerin nüfus emme kapasitesini aşan yoğunlukta göçlere yol açmaktadır.

Ulusal Plan'a yol gösterme amacıyla danışmanlar kurulu tarafından hazırlanan bir DPT raporunda bu engeller ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Bu rapor, yukarıda değinilen sorunlara ek olarak şu engellere de yer vermektedir: (a) ekonomik ve sosyal altyapı yetersizlikleri; (b) istihdam düzeyinin yetersizliği; (c) bölgesel kalkınmanın toplumsal boyutuna daha az önem atfedilmesi; (d) özel sektörü daha az gelişkin bölgelerde yatırım yapmaya özendirmek için verilen subvansiyonların etkisizliği; (e) bölgesel planların sürdürülebilirliğinin ve ulusal planla bölgesel planlar arasındaki bağlantıların eşitsiz gelişmeyi önleme açısından yetersiz kalması; yatırımların dengesiz dağılımı ve denetimsiz nüfus hareketleri; (f) bölgelerarası kalkınma kalıpları arasında bağlantı kurulamayıp; (g) kaynakların korunması ile kullanımı arasında bir denge gözetilmesini sağlayacak kurumlararası bir eşgüdümün bulunmaması; (h) gerek kamu kesiminde gerekse toplum içinde varolan ve bölgesel planların uygulanmasını köstekleyen örgütsel sorunlar.

Ulusal Kalkınma Hedefleri:

1. Çağdaş, üretken ve huzurlu; ulusal geliri adil biçimde paylaşan; insan haklarından ve demokratik özgürlüklerden tam olarak yararlanan bir toplum yapısının yaratılması; bu amaca ulaşmak üzere toplumun üyelerine özgür ve demokratik bir ortam sağlanması ve toplumun yaşam standartlarının aşağıda belirtilen yollardan yükseltilmesi:

* Hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi; gelir dağılımının düzeltilmesi; üretkenliğin, üretken işdihdamın ve sanayileşme hızının artırılması; işgücü piyasasının verimliliğinin artırılması; üretimde daha fazla katma değer yaratan alanlara yönelme; bilim ve teknoloji politikalarının gözden geçirilmesi ve teknolojik kapasitelerin geliştirilmesi; yerli ve yabancı yatırımların özendirilmesi,

* İnsan kaynaklarının niteliğinin yükseltilmesi; eğitim hizmetlerinin, herkesin sahip olduğu becerilerle uyumlu fırsatlara ulaşmasını sağlayacak biçimde iyileştirilmesi; eğitimde okullaşmayı ve okula devamı sağlamak; işgücü kapasitesinin, insanların bilgi üretmelerini ve bu bilgiyi yaratıcı tarzda kullanmalarını sağlayacak biçimde artırılması; toplumun bütün üyelerine sosyal güvenlik sağlanması; herkese temel sağlık hizmetleri sağlanması; sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi,

* Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi

2. Gerek kamu gerekse özel kesimin örgütsel yapılarının, ulusal ve global ölçeklerde meydana gelen hızlı değişimlere uyum sağlayabilecekleri biçimde yeniden düzenlemek ve geliştirmek; mevcut yasal mevzuatın bu amaçla yeniden yapılandırılması; maliye sisteminin daha rasyonel hale getirilmesi; kamu kesiminin mali kapasitesinin geliştirilmesi; devletin toplumsal sorumluluklarının yeniden tanımlanması; yerel idarelerin güçlendirilmesi ; ve rekabetçi ortamın teşviki. Bu sayılanların hepsi, Avrupa Topluluğu ile gerçekleştirilecek Gümrük Birliği bağlamında ek bir önem kazanmıştır.

3. Bütün bu hedeflerin, ekonomik gerçeklikleri sürdürülebilir bir çerçeve içinde gözeten yapısal dönüşümler aracılığıyla orta vadede gerçekleştirilmesi.

Bölgesel Kalkınma Hedefleri

Ulusal Plan'da yer alan hedefler, ulusal birliğin kalkınma yoluyla pekiştirilmesi, ulusal kaynakların ekonomik ve toplumsal yararları azamiye çıkaracak, bölgesel eşitsizlikleri ise asgariye indirecek biçimde geliştirilmesi çerçevesinde dile getirilmektedir. Bu amaçla, toplumsal, ekonomik, kültürel ve mekansal politikaların karşılıklı etkileşimleri sürdürülebilir bir kalkınma perspektifinden ele alınacak, ayrıca çevresel duyarlılıklar ve ekolojik dengeler de gözetilecektir.

Bu hedefler şöyle özetlenebilir: gelir düzeylerinin yükseltilmesi; istihdam olanakları yaratılması; üretkenliğin artırılması; dengeli bir yerleşim yapısı sağlanması; hızlı nüfus hareketliliklerinin ve nüfus artışının denetlenmesi.

Stratejiler

1. Emek yoğun etkinliklerin ve katma değeri yüksek tarımsal sanayilerin desteklenmesi; hizmetlerin ve bilgi akışının kolaylaştırılması; hizmetlerin her kesime dengeli biçimde ulaştırılması; yerel düzeydeki idarecilerin de yardımıyla, girişimciliği ve kooperatifçiliği geliştirmek üzere danışmanlık hizmetleri sağlanması.
2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden başlamak üzere, değişik bölgelerin ve illerin özel sorunlarını, kaynaklarını ve kalkınma potansiyellerini gözeterek, değişik kalkınma politikalarının ve önlemlerinin hayata geçirilmesi.
3. Kalkınmada öncelikli illere yeterli kaynak tahsisi politikalarının sürdürülmesi; özellikle KÖİ'de, kalkınma sürecinin başlatılması ve yeni istihdam alanları açılması sözkonusu olduğunda, gerekli yatırımların devlet eliyle gerçekleştirilmesi.
4. Yerleşim merkezlerinin planlanması ve bu planın dengeli nüfus hareketlerine yönelik politikalar için temel alınması; tarımsal işletmelerin toprak büyüklüklerinin optimum düzeye getirilmesi için gerekli kurumsal ve yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve kırsal/kent farklılıklarının azaltılması; özellikle nüfusun yıllık ortalama artış hızının yüksek olduğu yerlerde aile planlaması etkinliklerine daha fazla önem tanınması.

Ulusal Program Koordinatörü (UPK), BMKP sponsorluğundaki bir programı uygulayan Hükümet kuruluşunun görevli üyesidir. Bu kişi, uygulayıcı kuruluşun önerisi üzerine bu göreve atanır.

Ulusal Program Koordinatörü, program girdilerinin ve çıktılarının, bir yanda uygulamadan sorumlu kuruluş, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Dışişleri Bakanlığı (DB) ve diğer ilgili kuruluşlar, diğer yanda da BMKP olmak üzere eşgüdümünün sağlanmasından sorumludur. Daha somut olarak UPK programla ilgili olarak görevlendirilen BMKP personeli ile yakın temas halinde çalışır ve aşağıdaki görevleri yerine getirir:

1. Program belgesinin ve Hükümet'in onayını gerektiren daha sonraki program bütçe değişikliklerinin zamanında ve yerleşik usuller çerçevesinde DPT'ye ve DB'na ulaşmasını sağlamak;
2. Program çerçevesindeki yıllık çalışma planlarını, programla ilgili olarak görevlendirilen BMKP personeli ile yakın işbirliği içinde hazırlamak;
3. Yıllık çalışma planında yapılacak muhtemel değişikliklere işaret etmek, gerek bu konuda gerekse bütçe tahsislerinde gerçekçi önerilerde bulunmak üzere BMKP ile yakın temas içerisinde olmak;
4. Program belgesinde belirtilen koşullara uygun olup olmadıklarını inceledikten sonra, program çerçevesinde istihdam edilecek danışmanların iş tanımlarını BMKP'ye sunmak;

5. Bu kişilerin istenilen nitelikte ve yabancı dil konusunda yeterli olduklarını belirledikten sonra, eğitim görececek kişilerin tamamlanmış adaylık başvuru formlarını zamanında DB'na sunmak;
6. Eğitim çalışmasından dönen kişilerin eğitimle ilgili rapor hazırlamalarını sağlamak ve bu raporları BMKP'ye sunmak;
7. Elde ayrıntılı spesifikasyonlar ve gerçekçi tahminler bulunduğunu belirledikten sonra, gerek duyulan donanım ile ilgili talep formlarını BMKP'ye sunmak;
8. Programla ilgili donanımın gümrüklerden zamanında geçmesini sağlamak;
9. Yabancı ve yerli danışmanların görev alanlarındaki çalışma koşullarının elverişliliğini ve bu danışmanların iş tanımlarıyla uyumlu biçimde görev yapmalarını sağlamak;
10. Nihai rapor taslağı yanısıra, faaliyet raporlarını ve iç değerlendirme raporlarını periyodik biçimde ve İngilizce olarak hazırlamak ve bu raporları BMKP'ye sunmak;
11. Program değerlendirme toplantılarının tutanaklarının düzenlenmesinde ve hazırlanmasında BMKP'nin Ankara'daki yetkililerine yardımcı olmak;
12. Programda kaydedilen ilerlemeleri çalışma planına göre izlemek ve önceden görülebilecek gecikmeleri BMKP'ye zamanında bildirmek.

1. BMKP Ankara Ofisi'ne ve Ulusal Program Koordinatörü'ne, proje yönetimi ve uygulamasıyla ilgili her konuda yardımcı olmak;
2. Ulusal Program Koordinatörü tarafından kendisine sunulan iş tanımlarını incelemek ve işe alım işlemlerini başlatmak;
3. Eğitim programlarını incelemek ve uygulamayı başlatmak;
4. Donanım satınalmalarıyla ilgili belgeleri incelemek ve satınalım işlemlerini başlatmak;
5. Periyodik çalışma raporlarıyla iç değerlendirme raporlarını ve nihai raporu değerlendirmek;
6. Program etkinliklerini sahada ve büro düzeyinde izlemek; proje yönetim ve destek hizmetlerinin zamanında sunumunu sağlamak; kaynakların etkin biçimde akışını, hedeflerin başarılı biçimde gerçekleştirilmesini izlemek;
7. Düzenli saha ziyaretleri yaparak, bu ziyaretler ardından değerlendirme raporları yazarak ve BMKP Teknik Program İşbirliği Bölümü'nün genel denetimi altında değerlendirme kurulu toplantılarına düzenli biçimde katılarak programın yapısını ve etkinliklerini değerlendirmek.

Ulusal Program Koordinatörü'nün başkanlık ettiği, programla ilgili kuruluşların yanısıra yerel yararlanıcı grupların temsilcilerinden oluşan Program Yönlendirme Kurulu aşağıdaki görevleri yerine getirir:

1. Programın durumunu gözden geçirmek üzere yılda iki kez toplanmak; bu toplantılarda, uygulamanın daha iyi bir düzeye çıkarılması için çözülecek sorunlar ve etkinliklerde gerçekleştirilecek yeniden düzenlemeler üzerinde durmak;
2. Programın çeşitli bileşenlerinin, katılımcı taraflarca öngörüldüğü biçimde, program stratejileriyle ve öncelikleriyle uyum içinde olmasını sağlamak;

3. Program uygulamalarında bir danışman kimliğiyle hareket etmek ve program uygulamalarında alınan mesafeyi izlemek;

4. Program uygulama tarzlarına ilişkin tavsiyelerde bulunmak;

5. İzleme amacıyla projenin bütün evrelerine katılmak ve uygun olan durumlarda saha gezilerinde hazır bulunmak.

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Merkez: Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59 Gaziosmanpaşa 06700 Ankara

Tel: (312) 446 76 56 • 445 02 15 • Fax: (312) 437 67 77

E-mail: gap-x@tr-net.net.tr • gapu-x@tr-net.net.tr

İnternet: www.gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155 • 63000 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

(Sosyal Politika Hedefleri)

Güneydoğu Anadolu Projesi

GİRİŞ

Cumhuriyet tarihimizin en büyük projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dünyadaki örnekleriyle karşılaştırıldığında kapladığı coğrafi alan, fiziksel büyüklükleri ve hedefleri açısından iddialı bir projedir.

GAP, ülkemizin görece az gelişmiş bölgelerinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) uygulanmakta olan, çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesidir. Entegre niteliğiyle Proje, sadece barajlar, hidroelektrik santraller, sulama yapılan gibi fiziksel yatırımlarla sınırlı kalmayıp, bunların yanında ve birbiriyle eşgüdüm içinde tarımsal gelişme, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sosyal hizmetler gibi sosyo-ekonomik sektörlerin geliştirilmesine yönelik yatırım ve etkinlikleri de içermektedir.

GAP giderek önem kazanan bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesini hedefleyen devletin genel politikası çerçevesinde kendi hedeflerini oluşturmuştur. GAP, az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarmasının kendi başına ekonomik büyüme, toplumsal istikrar ve ihracatın teşviki gibi ulusal hedeflere katkıda bulunacağına ilişkin devlet politikası ile örtüşmektedir. Nitekim GAP kalkınma hedefleri incelendiğinde, bu gerçek açıkça ortaya çıkmaktadır.

GAP Hedefleri

G

ENEL KALKINMA HEDEFLERİ

Ekonomik yapıyı geliştirerek GAP Bölgesi'ndeki gelir düzeyini yükseltmek ve böylece GAP Bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını daraltmak,

Kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak ,

GAP Bölgesi'ndeki büyük kentlerin nüfus emme kapasitesini artırmak,

Bölge kaynaklarının etkili kullanımı yoluyla, kendi başına ekonomik büyüme, sosyal istikrarın ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmaktır.

T

ARIMSAL KALKINMA HEDEFLERİ

Tarımsal verimliliğin artırılması ve çiftçilik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal bölgelerdeki gelir düzeyini yükseltmek,

Tarımsal sanayilere yeterli girdi sağlamak,

İstihdam olanaklarını artırarak kırsal nüfusun dışa göç etme eğilimini en aza indirmek,

İhraç edilebilir ürünlerin üretilmesine katkıda bulunmaktır.

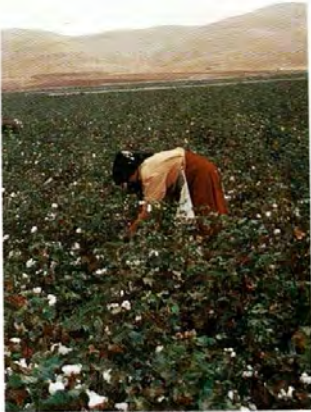
S

İNANİ KALKINMA HEDEFLERİ

Bir yandan GAP Bölgesi'nin ekonomik kalkınmasında itici bir güç rolü oynayarak, diğer yandan eğitim/öğretim ve teknolojik gelişme için talep yaratıcısı rolünü oynayarak GAP Bölgesi'nin imajını, toplumsal refahını ve halkın motivasyonunu geliştirmek,

Yüksek gelirli istihdam olanaklarını genişleterek, bölgelerarası gelir eşitsizliklerinin giderilmesine katkıda bulunmak,

İhracatın teşviki ve döviz gelir ve tasarruflarının artırılması konusundaki ulusal amaçlara katkıda bulunmaktır.

GAP Planlama Yaklaşımı

Master Plan'ın ortaya koyduğu hedeflerden de anlaşılacağı gibi; Bölge ekonomisini geliştirmeyi, Bölge insanının gelir düzeyini artırmayı hedefleyen GAP, ülke ekonomisine de önemli katkılarda bulunacak bir proje niteliğindedir.

GAP iki planlama yaklaşımına sahiptir. Bunlardan birincisi entegre planlama yaklaşımı, diğeri ise sürdürülebilirlik. Bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Entegre yaklaşım, farklı kesimlerin (tarım, sanayi, eğitim, sağlık vb. kesimler) bir arada ve eşgüdüm içinde ele alınmasını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma böyle bir yaklaşımın ayrılmaz bir parçası ve sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle, GAP salt ekonomik büyüme hedefine yönelmiş bir proje olmayıp, bir toplumsal dönüşüm projesidir.

Tarımsal gelişmeye paralel olarak bireylerin gelir düzeylerinin yükseltilmesi, üretim tüketim ilişkilerinin farklılaşması sosyal ilişkilere, yaşam biçimine yansıtacak sosyal gelişme ve değişmeyi etkileyecektir. O nedenle GAP'ın sosyal boyutunun ayrı bir odakta ele alınıp sosyal politika hedeflerinin bu odakta geliştirilmesine gerek duyulmuştur. Çünkü sözkonusu değişimi yönlendirmek, ortaya çıkacak boşlukları doldurmak, karşılanamayan ihtiyaçları karşılamak, yeni ekonomik ve sosyal düzene bireylerin uyumunu sağlamak, değişmeyi teşvik etmek ve hızlandırmak için mevcut durumun saptanmasına, değişme potansiyelinin ve eğilimlerin tanımlanmasına, ihtiyaç talep ve sorunların değerlendirilmesine gerek vardır.

Bu nedenle sosyal politika hedeflerini gerçekçi olarak saptamak için bazı sosyal araştırmalar yapılmıştır. Bunlar;

1. GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması
2. GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması
3. GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması
4. GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelere İştihadam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması
5. GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım ve Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışması'dır

P

rojelerin amacı, bir yandan Bölge'nin toplumsal ve kültürel yapısına, halkın ekonomik beklenti ve demografik eğilimlerine ilişkin bilgi toplamak öte yandan toplum katılımını harekete geçirmek ve farklı toplum kesimlerini (kadınlar, göçerler, topraksızlar, kent yoksulları, vb.) kalkınma sürecine bütünleştirerek, bu değişik kesimler arasındaki sosyo-ekonomik düzey farklılıklarını azaltmanın yollarını belirlemek ve bu bilgiler ışığında somut eylem planları geliştirerek uygulayıcı kurum ve kuruluşların dikkatine sunmaktır.

Toplumsal alanda yapılan araştırmaların bulguları ışığında geliştirilen "GAP Sosyal Eylem Planı" toplumsal kalkınma politikaları, stratejiler ve uygulanacak program ve projeler konusunda, toplumsal kalkınmaya ilişkin bir ana çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçevenin içeriğindeki kalkınma alanları; örgütlenme ve katılım, nüfus hareketleri ve yerleşme, eğitim, sağlık, tarımsal yayım, istihdam, mülkiyet ve arazi kullanımı olmak üzere yedi konu başlığı altında ele alınmaktadır.

Mevcut Toplumsal Durum

ORUN VE POTANSİYELLER*

Bölge'de farklı kültürel gruplar bir arada ve iç içe yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu durum doğru politikalar izlendiği takdirde yeni sentezler oluşturarak ulusal kültürün zenginleşmesine katkı yapabileceği gibi toplumsal dengelerin bozulması durumunda çatışma kaynağı da olabilecektir.

Bölge'deki toplumsal ve ekonomik yapılar, geleneksel toplumun pazara açılması sonucunda farklılaşmış, geleneksel ve çağdaş öğelerin bir arada varolduğu çeşitlenmiş bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bölge'nin kırsal alanında göçerlik, geçimlik üretimde bulunan kapalı köy toplulukları ve büyük toprak sahibi-ortakçı ilişkisine dayalı geleneksel kırsal yapı ile pazar için üretim yapan büyük işletmeler ve küçük meta üreticileri; kentsel alanlarda ise büyük marketler ve işletmelerle küçük zanaatlar ve enformal kesim bir arada varlığını sürdürmektedir. Pazarla bütünleşme süreci gerçekte büyük kitlelerin topraktan koparak yoklaşmasına ve kentlere akın etmesine yol açmıştır.

Temelde geleneksel göçer hayvancı toplulukların toplumsal örgütlenme biçimi olan aşiret örgütlenmesi, yerleşik yaşama geçişin ve kentleşmenin bir sonucu olarak çözümlene sürecine girmiş olmakla birlikte, varlığını ve etkililiğini sürdürmektedir. Hiyerarşik aşiret örgütlenmesi Bölge'de çağdaş, katılımcı örgütlenmelerin gelişmesini engellemekte ve gelişmenin hızını kesmektedir. Gerçekten de Bölge'de kooperatif gibi katılımın aracı olan çağdaş toplumsal örgütler gelişmemiştir.

(* Bu bölümde yer alan istatistik ve değerlendirmelerde GAP İdaresi'nin yaptırmış olduğu çalışmalar ile benzeri başka kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu yayınlar "kaynakça"da sunulmaktadır.

B

ölge'de bir takım çağdaş mekanizmalar ve hizmetler yeterince geliştirilemediğinden aşiretçiliğin çözülme hızı yavaşlamakta ve çözüldüğü durumlarda ise bireylerin ait olma gereksinimine karşılık verilemediğinden birtakım toplumsal problemler kendini göstermektedir. Bu nedenle, Bölge insanının toplumsal katılımın ve bütünleşmelerini sağlayacak örgütlenmeye ihtiyaç vardır. Diğer bir deyişle bütünleşme mekanizmalarının oluşturulmasına gerek duyulmaktadır.

Bölge kırsal alanında geleneksel sosyo-ekonomik örgütlenme biçimlerinin bir kalıntısı olarak az nüfuslu birimlerden oluşan dağınık bir yerleşme düzeni egemendir. Köylerin yanısıra mezra, kom, oba, yayla vb. köy altı yerleşim birimleri bu düzenin temel öğeleridir. Dağınık yerleşim düzeni kırsal alana eğitim, sağlık, yayım vb. hizmetlerinin götürülmesini zorlaştırmakta, götürülebildiği durumlarda ise maliyeti yükseltmektedir. Bu haliyle dağınık yerleşim düzeni kırsal gelişmeyi engellemektedir.

İnsan-toprak ilişkileri Bölge'de önemli bir sorun olmayı sürdürmektedir. Toprak mülkiyeti dağılımı dengesizdir. Çiftçilerin %40 gibi önemli bir oranı topraksızdır. Çiftçilerin yine büyük bir kesimi geçimlik düzeyin altında toprağa sahiptir. İşlenen toprakların büyük bölümü az sayıdaki büyük toprak sahipleri tarafından denetlenmektedir. Bu durum verimsiz işletme biçimlerinin doğmasına, çağdaş tarımsal girdilerin kullanım oranının düşmesine, dolayısıyla tarımda düşük verimliliğe yol açmaktadır. Verimsizliğe yol açan başka bir durum ise, toprakların çok parçalı olmasıdır. Tüm bu etkenler, kentlere doğru büyük bir göçün yaşanmasına yol açmaktadır.

Bölge'de, kırdan kente göçün sonucu olarak hızlı bir kentleşme yaşanmaktadır. 1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, bölgesel nüfusun %56'sı kentlerde yaşamaktadır. Kentlerdeki altyapı yatırımlarının gelişme hızının, kentleşme hızının gerisinde kalması nedeniyle sağlıklı bir kentleşme oluşuyla karşı karşıya kalınmaktadır.

Kırdan kente göçün yanında önemli bir sorun kaynağı da mevsimlik göç olgusudur. Mevsimlik göç, belirli bir nüfus kitlesinin eğitim, sağlık vb. hizmetlerden yararlanmasını güçleştirmekte, dolayısıyla insan kaynaklarının geliştirilmesini olumsuz etkilemektedir.

B

ölge nüfusunun yaş dağılımına bakıldığında, yaklaşık %35'nin 15 yaşın altında (DİE, 1995) bulunduğu görülmektedir. Bu bir yönüyle genç insan gücü potansiyeli anlamına gelmekteyse de, bir yandan da bu nüfusun eğitilmesi ve gelecekte yeni istihdam alanları yaratılması gerekliliğine ilişkin bir sorun alanı oluşturmaktadır.

Bölge'de yüksek bir nüfus artış hızı yaşanmaktadır (1985-1990 arasında yıllık %3.4) (DİE, 1995). Hızlı nüfus artışı, sürdürülebilir insani gelişmenin en önemli engellerinden birisidir. Gerek bölgesel gelirin, gerekse toplumsal hizmetlerin gelişme hızı, aşırı nüfus artışı tarafından emilmekte ve etkisizleşmektedir.

Bölge'de aşırı nüfus artışının arkasında yatan neden doğurganlık hızının yüksekliğidir. 4.37 olan ortalama doğurganlık hızı Türkiye ortalamasının (2.65) oldukça üstündedir (DİE, 1995). Bu aşırı doğurganlık hızı devam ettiği sürece Bölge'nin sürdürülebilir kalkınma sorununun çözülebilmesi olası görünmemektedir.

Soñ yıllarda önemli gelişmeler görülmele birlikte, Bölge'de bebek ölüm hızı yılda %6.6, çocuk ölüm hızı ise %1.6 (DİE, 1995) gibi yüksek oranlarda seyretmektedir.

B

ölge'de hastane sayısı ve sağlık araç gereçleri yetersiz, yatak ve sağlık personeli (özellikle doktor) başına düşen kişi sayısı Türkiye ortalamalarının oldukça üstünde olduğu gibi, bunlardan yararlanma düzeyi de düşüktür.

Altyapı yetersizliği ve çevre koşullarının elverişsizliği halktaki sağlık bilinci düşüklüğüyle birleşince önemli sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Bölge'de karşılaşılan önemli sağlık sorunlarının oransal dağılımına bakıldığında, 1991 yılı verilerine göre, bulaşıcı hastalıklardan tifo ve paratifonun %33.8'lik bir oranla başta geldiği, buna %11.4 oranındaki dizanteri ile %6.4 oranındaki bulaşıcı sarılık da eklendiğinde sağlıklı su ve besinlerle bulaşan sindirim sistemi enfeksiyonların %51.6'lık bir orana ulaştığı görülmektedir. Öte yandan yine bulaşıcı hastalıklardan olan akciğer tüberkülozu %9.8, sıtma ise %26.3'lük bir paya sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 1992). Son yıllarda şark çıbanı hastalığı da yüksek boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Bölge'deki hızlı kentleşme ve suların yaygınlaşması gözönünde bulundurulduğunda, gerekli önlemlerin alınmaması durumunda, bu tür sağlık sorunlarının daha da artması ve bunlara yenilerinin eklenmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

B

ölge'de insan kaynaklarının gelişimi açısından eğitim düzeyinin düşüklüğü önemli bir sorun oluşturmaktadır. 1990 yılı (DİE) verilerine göre okuma yazma bilmeyenlerin oranı %40 düzeyindedir. Bu oran, çocuk eğitiminde önemli rol üstlenen kadınlar arasında daha da yüksektir (%55).

Durum Türkiye ortalamasıyla karşılaştırıldığında, okullaşma oranları açısından da içaçıcı görünmemektedir. 1994-1995 öğretim yılında ilkokul düzeyinde okullaşma oranı ülke geneli için %97 iken, Bölge'de %94, ortaokul düzeyinde %69'a karşı %39, lise düzeyinde %27'ye karşılık %17, teknik liselerde %21'e karşılık %9 ve yüksekokullarda %26'ya karşılık %3'tür (MEB, 1995).

Bölge'nin önemli sorunlarından birisi de işsizlik oranının yüksekliğidir. 1990 yılı (DİE) verilerine göre, Bölge genelinde herhangi bir işi olmayıp iş arayanların oranı %8.4'tür. Bu oran ülke geneli için %5.4 düzeyindedir. Bu oranlar yalnızca kayıtlı işsizlerin oranını vermektedir. 1993 yılında yapılan "Nüfus Hareketleri Araştırması"nın bulgularına göre, Bölge'deki işsizlik oranı %22 düzeyine yükselmektedir.

GAP Sosyal Politika Hedefleri

GAP'A İLİŞKİN SOSYAL POLİTİKA HEDEFLERİ

Ortaya çıkan genel durumun iyileştirilmesi, kalkınma sürecinin hızlandırılması ve sorunlara çözüm getirmek amacıyla hazırlanan "GAP Sosyal Eylem Planı"nın temel ilkeleri şunlardır:

- GAP çerçevesinde doğa ve insan kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yürütülen planlama, uygulama, izleme ve değerlendirmeler yöre insanının katılımı ile yapılacaktır.
- Temel kaynaklara ulaşılabilirliği sağlayacak ve kaynakların verimliliğini artıracak önlemler alınacaktır.
- Kamu, yerel ve gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapılarak, kurumların insan gücü ve diğer potansiyelinden (finansman, araç-gereç, teknik bilgi vb.) yararlanılacaktır.
- Kadın ve genç nüfusa öncelik verilecektir.

GAP Sosyal Eylem Planı'nda öngörülen politika hedefleri farklı sektörler itibarıyla aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Y

EDEF İ TOPLUMSAL YAPI

Geleneksel örgütlenmelerden kalkınmaya engel olanların ortadan kaldırılmasını hızlandırıcı çağdaş örgüt ve kurumların etkinliğini artırmak.

Bölge'de yerel alt kültürlerin ve ulusal kültürün olumlu bir sentezini sağlayacak kültür kurumlarının etkinliklerinin yoğunlaştırılacağı bir altyapı oluşturmak.

Kalkınma sürecindeki değişimler gözönüne alınarak aile birliğini desteklemek, aile içi demokratik ilişkileri güçlendirmek.

H

EDEF II, TARIM SEKTÖRÜ

Tarımsal yayımın sahadaki uygulamalarında, faaliyetlerin çiftçi örgütleri, özel ve gönüllü kuruluşlara bırakılması suretiyle yayımda etkinliği artırmak. Kamunun yayımdaki görevini, bu kuruluşlarca yapılan uygulamaları destekleme ve kalite kontrolünü yapmaya kaydırmak. Kamunun eğitsel alandaki yatırımlarını tarımsal araştırma, temel eğitim teknik ve mesleki eğitimde yoğunlaştırmak.

Tüm çiftçilerin kendi koşullarına uygun kaliteli bilgiye ulaşabilirliklerini sağlamak.

Bölge'de dinamik ve verimli tarımsal gelişmeyi engelleyici ürün desenleri, üretim ilişkileri, mülkiyet yapısı ve istihdamdaki aksaklıkları gidermek.

Bölge'deki tarım işletmelerinin verimli hale getirilmesi için optimum büyüklükler saptayarak işletmeleri bu büyüklükten uzaklaştıran eğilimleri ortadan kaldırıcı önlemler almak.

Çayır ve mera gibi ortak kullanım alanlarının korunması yolunda önlemler almak.

İH

2014 YILI İSTİHDAM

Bölge'de ülke ortalamalarının üstünde olan kayıtlı işsizlik oranını azaltmak.

Bölge'den daha önce göç etmiş olanlar başta olmak üzere sermaye sahibi ve nitelikli işgücünün Bölge'ye çekilmesini özendirilmek.

Kadının istihdamını engelleyici uygulamaların kaldırılması ve istihdama katılımının özendirilmesi yolunda önlemler almak.

Bölge'de toplam geliri artırmak ve gelirin dengeli dağılımını sağlayıcı ekonomik ve sosyal önlemler almak.

Yerinde istihdam yaratacak tarıma dayalı ve tarım dışı sanayi ve örgütlenmeleri desteklemek.

Bölge'deki doğal ve kültürel zenginlikleri, istihdam ve gelir artırmak için üretken yatırımlara yönlendirmek.

Teknoloji seçiminde verimlilik ve üretkenlik yanında, istihdam, sağlık ve çevre boyutlarını da gözönüne almak.

H

EDEF IV. EĞİTİM SEKTÖRÜ

Bölge'de eğitim düzeyini, özellikle kız çocuğu ve kadınlar lehinde, yükseltici önlemler almak.

Eğitim olanaklarının, nüfusun bütün kesimlerine yaygınlaştırılmasını sağlamak.

Bölge'de okuma-yazma ve okullaşma oranlarını en azından Türkiye ortalamasına yükseltmek.

Yaygın ve örgün eğitimin işlevselliğini artırarak bu doğrultuda olanaklar geliştirmek.

Bölge'de örgün ve yaygın eğitimin etkinliğinin artırılması için okul öncesi eğitim programları açılması ve yaygınlaştırılmasını sağlamak.

Nüfusun büyük bölümünü oluşturan genç nüfusu kısa ve orta vadede ekonomide etkin kılıcı, mesleki ve teknik eğitim programlarına önem vermek.

Bölge'de, gelişme ve çağdaşlaşma süreçlerine katılmamış olan kadınların eğitim ve sağlık düzeylerinin ve sosyal statülerinin yükseltilmesine özel önem vermek.

SAĞLIK

EDEF V. SAĞLIK SEKTÖRÜ

Bebek ve çocuk ölüm oranları ile doğurganlık oranlarını en azından ülke ortalamalarına yaklaştıran önlemler almak.

Koruyucu sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak ve halkın bu hizmetlere ulaşabilirliğini artırmak.

Bölge'de sulamanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkabilecek sağlık sorunlarını önceden tesbit ederek önlenmesine yönelik tedbirler almak.

H

EDEF VI, NÜFUS

Kalkınma hızı ile nüfus artış hızı arasındaki dengeyi dik-kate alan, sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun bir nüfus politikası izlemek.

Nüfus hareketlerini, Bölge'nin toplumsal ve ekonomik potansiyellerinin geliştirilmesi yönünde teşvik etmek.

Bölgesel kalkınmanın etkili bir biçimde gerçekleşebil-mesi için nüfusun merkez köylerde ve orta büyüklükteki kentlerde yoğunlaşmasını sağlayacak özendirici önlemler almak.

H

EDEF VII: YERLEŞİM

Toplumsal ve ekonomik gelişmelerin bir bir sonucu olarak yaşam alanları daralan göçer ve yarı-göçer toplulukları yerleşik yaşama geçirmek.

Baraj yapımından etkilenecek nüfusun yeniden yerleştirilmesinde, toplumsal, kültürel ve ekonomik kalkınma ilkelerini gözetmek.

S ONUÇ

GAP'a ilişkin toplumsal politikalar, Bölge'de sürdürülebilir insani gelişme hedefine yönelmiştir. Bu politikalar temel olarak sürdürülebilir kalkınmanın üç temel ayağı üzerine oturmaktadır. Bunlar **katılımcılık**, **kalkınmada eşitlik ve adalet**, ve **insan kaynaklarının geliştirilmesidir**.

Katılımcılık, halkın kendisiyle ilgili politikaların oluşmasında karar verme sürecine katılmasına olanak sağlamakta, kalkınma sürecine toplumun, yerel yönetimlerin ve gönüllü kuruluşların etkin katkı ve katılımını içermektedir. Katılım toplumun kendi ayakları üzerinde durabilmesini, kalkınma çabalarını bizzat omuzlayabilmesini ve örgütlü, demokratik toplumun oluşabilmesinin yolunu açmaktadır. Aynı zamanda, bu yolla hizmetlerin etkinliği ve niteliği yükselecek, gerçek gereksinimler karşılanabilecektir. GAP'a yönelik toplumsal politikalar katılımın projelendirilmesini içermektedir.

Kalkınmada eşitlik, toplumun yoksun kesimlerinin kalkınmaya katılması, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere ulaşabilirliğinin artırılması, istihdam olanaklarının yaratılması ve sosyal güvenlik sisteminin kapsamının genişletilmesini gerektiren toplumsal politikaların temel hedeflerini oluşturmaktadır.

H

izmet ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi ve tüm toplum kesimleri için erişilebilecek çağdaş bir asgari yaşam standardını sağlayacak dengeli bir dağılımın gerçekleşmesi sosyal politikanın temel işlevselliğidir.

GAP'a ilişkin toplumsal politikalar, bu üç konunun bir arada gerçekleştirilmesine yönelik projelerin hayata geçirilmesi yoluyla etkin kılınacaktır.

KAYNAKÇA

1. GAP Bölgesi Baraj Göl Ayrası Altında Kalacak Yörelere İstihdam ve Yerleştirme Sorunları Araştırması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (Sosyoloji Derneği) Ankara 1994.
2. GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (Türkiye Kalkınma Vakfı), Ankara 1994.
3. GAP İl İstatistikleri 1950-1994, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, Ankara 1990.
4. GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (ODTÜ Sosyoloji Bölümü), Ankara 1994.
5. GAP Sosyal Eylem Planı, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1995.
6. GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım ve Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışma, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (ODTÜ), Ankara 1994.
7. GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası), Ankara 1993.
8. Milli Eğitim Bakanlığı İstatistikleri, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1995.
9. Sağlık Bakanlığı İstatistikleri, Sağlık Bakanlığı, Ankara, Mart 1992.
10. Sürdürülebilir Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi Semineri Raporu, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve UNDP, Şanlıurfa, Mart 1995.

**T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

Merkez: Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59 Gaziosmanpaşa 06700 Ankara

Tel: (312) 446 76 56 • 445 02 15 • Fax: (312) 437 67 77

E-mail: gap-x@tr-net.net.tr • gapu-x@tr-net.net.tr

İnternet: www.gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağzı, P.K. 155 • 63000 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GAP BÖLGESİNDE
KADININ STATÜSÜNÜN YÜKSELTİLMESİ VE
KALKINMA SÜRECİNE ENTEGRASYONU
PROJESİ

AĞUSTOS - 1996
ANKARA

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Başkanlık

Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59
Gaziosmanpaşa 06700 Ankara

Tel : (312) 445 02 15 (4 Hat)
(312) 446 76 56 (6 Hat)
Fax : (312) 437 67 77

Bölge Müdürlüğü

Urfa Tüneli Çıkış Ağızı
P.K. 155, 63000 Şanlıurfa

Tel : (414) 314 17 50 (3 Hat)
Fax : (414) 313 50 73

e-mail : gap@servis.net.tr
Internet home page : www.gap.gov.tr

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

GAP, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uygulanmakta olan çok sektörlü, entegre bir bölgesel kalkınma projesidir.

Entegre niteliğiyle proje, sadece barajlar, hidroelektrik santralleri, sulama yapıları gibi fiziksel yatırımlarla sınırlı kalmayıp, bunların yanında ve birbiriyle eşgüdüm içinde tarım, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sosyal hizmetler gibi sosyoekonomik sektörlerin geliştirilmesine yönelik yatırım ve etkinlikleri de içermektedir.

Proje planlaması ve uygulaması GAP için hazırlanmış Master Plan, Hareket Planı, Bölgesel Ulaşım Altyapı Projesi ve GAP Sosyal Eylem Planı çerçevesinde yürütülmektedir.

GAP ile Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali yapımı ile 1.7 milyon hektar alanda sulama şebekeleri inşası öngörülmektedir.

GAP'ın nihai hedefi, bölge insanının hayat standardını ve gelir düzeyini yükselterek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülebilir bir insanî gelişmeyi sağlamaktır. Bu nedenle kalkınmanın odağı insandır.

Gerçekleştirilmekte olan fiziki yapılar gelişmenin tabanını oluşturacaktır. GAP bölgesindeki sosyoekonomik farklılıkların giderilerek toplumsal kalkınmanın sağlanması, eşitlik ve refahın yaygınlaşması, projeye toplumsal katılımın sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile bölgede sürdürülebilir bir kalkınma sağlanacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından koordine edilmekte, planlanmakta ve izlenmektedir.

"Çocukların Yaşamaları ve Korunmaları Vazgeçilmez ve Öncelikli Haktır"

PROJE ADI : GAP Bölgesinde Kadının Statüsünün Yükseltilmesi ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu

PROGRAM : Şanlıurfa İli Kırsal ve Kentsel Alanında Kadın Odaklı Çok Amaçlı Toplum Merkezi Pilot Uygulaması

GİRİŞ

GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından 1992 yılından itibaren bir dizi sosyal araştırma yaptırılmıştır. Bu araştırmaların tamamlanmasını takiben GAP İdaresi bünyesinde, üniversitelerden akademisyenlerin, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinden uzmanların katılımıyla bir "GAP Sosyal Araştırma ve Eylem Kurulu" kurularak, bu araştırmaların sonuçları ışığında GAP'teki sosyal gelişmeye yönelik projelere çerçeve oluşturacak ilke ve uygulama önerileri içeren "GAP Sosyal Eylem Planı" hazırlanmıştır.

"Eğitilmiş, Sağlıklı, Üretici ve Karar Mekanizmalarında Yer Alan Kadın İçin Elele"

GAP İdaresi'nce, "GAP Sosyal Eylem Planı"ndaki ilke ve uygulama önerileri çerçevesinde, GAP bölgesindeki kadınların durumunun iyileştirilmesi ve kalkınma sürecine entegre edilmesine yönelik olarak hazırlanan bu uygulama projesi 1995 yılı itibariyle UNICEF desteği, Şanlıurfa Valiliği ve İş ve İşçi Bulma Kurumu işbirliğiyle Şanlıurfa'nın bir gecekondu mahallesi (Yakubiye Mahallesi) ve bir köyünde (Sağlık Köyü) başlatılmıştır.

Şanlıurfa'nın en eski gecekondu mahallelerinden olan Yakubiye Mahallesi'nin nüfusu 15.000, ortalama hane büyüklüğü ise 7.3'tür. Burada ağırlıklı olarak köylerinde geçirme imkanı bulamayıp, geçim yolu bulma ümidiyle göç eden nüfus yaşamaktadır.

Kırsal pilot uygulama alanı olarak seçilen Sağlık Köyü ise yaklaşık 2300 nüfuslu olup, ortalama hane büyüklüğü 9.4'tür. Topraklarının büyük bir bölümü yeraltı sularıyla sulanan ve yakın gelecekte tamamı sulanacak olan Sağlık köyünde hanelerin yaklaşık yarısı topraksızdır, önemli bir kısmı da küçük topraklıdır.

Her iki pilot alanda oluşturulan Çok Amaçlı Toplum Merkezi (ÇATOM)nde 14-50 yaş grubu arasındaki kadın ve genç kızlara ulaşılması hedeflenmiştir.

ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZİ (ÇATOM)

Kadınlara ve genç kızlara yönelik okuma-yazma, genel sağlık, ana-çocuk sağlığı, hijyen, beslenme, ev ekonomisi, gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma vb. konularda kursların verildiği, topluma dayalı merkezdir.

AMAÇ

- Halkı, özellikle kadınların sorunları hakkında bilinçlendirerek mobilize etmek,
- Sorunlarına çözüm aramalarına motive etmek,
- Mevcut kaynakların etkinliğini ve verimliliğini artırmak ve yeni kaynaklar sağlamak,
- Toplumda katılımı teşvik etmek,
- Toplumda potansiyel liderliği geliştirici eğitim çalışmaları yaparak gönüllü liderler yetiştirmektir.

Sağlık Köyü

Yakubiye Mahallesi

KAPSAM

Bu pilot çalışma, katılımcı bir yaklaşımla tasarlanan ve uygulanan örnek bir programdır. Katılımcılığın esas olması dolayısıyla çalışma ile sadece bir hizmet sunulması öngörülmemekte kadının statüsünün yükseltilmesi yönünde toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi hedeflenmektedir.

GAP kapsamında modüler bir yaklaşımla Şanlıurfa'nın kırsal ve kentsel alanında iki yerde başlatılan bu uygulamanın benzer şekilde tüm GAP kapsamındaki illerde (kır/kent) yaygınlaştırılması öngörülmektedir.

HEDEF

Topluma dayalı katılımcı bir yaklaşımla ele alınan bu uygulamanın nihai hedefi kadının bilgilendirilmesi, sorunları hakkında bilinçlendirilmesi, toplumsal yaşamın ve kalkınmanın aktif bir üyesi haline getirilmesidir.

Bunun gerçekleşmesi, çeşitli yapısal engellerin aşılmasını ve kadının katılımının gerektirdiği temel donanımlara sahip olmasını gerektirir. Bunlar;

- a) Okur-yazarlık oranının yükseltilmesi,
- b) Eğitime katılma süresinin artırılması,

c) Üretim becerilerinin farklı alanlarda geliştirilmesi,

d) Gelir artırıcı üretken alanlarda istihdam olanaklarının yaratılması,

e) Genel sağlık, çevre sağlığı, beslenme, ana-çocuk sağlığı, çocuk gelişimi, bakımı ve eğitimi, hijyen ve ev ekonomisi gibi konularda bilgi ve bilinç düzeyinin yükseltilmesi,

f) Toplumsal-kültürel bakımdan çok boyutlu, zengin ilgi alanlarının geliştirilmesi, bu alanlardaki etkinliklere katılımının artırılması ve örgütlü davranma bilincinin geliştirilmesi,

g) Ev-içi iş yükünün azaltılması,

yoluyla kadının statüsünün yükseltilmesi ve toplumsal gelişmenin aktif bir üyesi haline getirilmesi olarak özetlenebilir.

FAALİYETLER

- Program uygulamaya geçirilmeden önce, pilot alanlardaki mevcut durumun, kadını çevreleyen toplumsal koşulların ve projeden yararlanacak kitlenin eğilim, ihtiyaç, sorun, beklenti ve isteklerinin saptanmasına yönelik olarak 1995 yılı Mart-Nisan aylarında bir sosyo-ekonomik inceleme yapılmıştır.

– Şanlıurfa Valiliği ve GAP İdaresi işbirliğiyle pilot alanlardan Yakubiye Mahallesi'nde ÇATOM için bir bina kiralanmış, Sağlık Köyü'nde ise muhtarlık tarafından bir bina sağlanmıştır. Binanın gerekli mobilya ve eğitim araç ve gereçleriyle donatımı GAP İdaresi ve UNICEF tarafından tamamlanmıştır.

– ÇATOM'larda okuma–yazma kursları başlatılmıştır. Aralık 1995–Şubat 1996 tarihleri arasında üç aylık dönemde iki kademe olarak toplam 180 saat devam eden okuma yazma kursundan Sağlık Köyü'nde 12 genç kız, Yakubiye Mahallesi'nde ise 20 genç kız ve kadın mezun olmuştur.

Yaklaşık 2300 nüfuslu köyde kapasite yetersizliğinden dolayı okula gidemeyen okul çağına gelmiş 200 çocuğun eğitiminin, özellikle de kız çocuklarının okula devam etmelerinin sağlanması amacıyla GAP İdaresi Başkanlığı tarafından ek bir okul binası yaptırılmıştır. Binanın işçiliği köylülerin katılımı ve katkısı ile gerçekleştirilmiştir.

– ÇATOM'larda yarı zamanlı doktor ve hemşire bulundurularak, kadınların ve çocukların sağlık sorunlarının yakından izlenmesine ve çözülmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Aralık 1995–Haziran 1996 tarihleri arasında Sağlık Köyü'nde 164 kişi, Yakubiye Mahallesi'nde ise 182 kadın poliklinik hizmetlerinden yararlanmıştı.

– Genel sağlık, ana–çocuk sağlığı programı çerçevesinde Yakubiye Mahallesi Aralık 1995–Temmuz 1996 tarihleri arasında 96 kadına, köyde ise 33 kadına sağlık eğitimi verilmiş, ÇATOM'a gelemeyen ancak bu eğitimden yararlanmak isteyen mahallede 186, köyde ise 82 kadına da eğitim araçları ile ev toplantıları yapılarak ulaşılmıştır. Ayrıca bu kapsamda mahallede 35, köyde ise 20 kadın anne eğitimi almıştır.

– ÇATOM'larda rehberlik hizmetleri de verilmektedir. ÇATOM'da görev alan sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla kadınların ihtiyaçları, beklentileri belirlenmekte ve gerek programların oluşturulması, gerekse uygulanması sürecindeki kararlara katılımı teşvik edilmektedir.

– Kadınlara ve genç kızlara yönelik beslenme, temizlik, hijyen vb. konusunda teorik ve uygulamalı çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar kadınlarla ve genç kızlarla sınırlı kalmamakta, çocukları da kapsamaktadır. Bu çerçevede çocuklara yönelik gruplar oluşturularak, onlara suyu en etkin nasıl

kullanacakları, düzenli saç tarama, diş fırçalama, temizlenme ve el yıkama konularında bilgi verilmekte ve bu aktiviteler uygulamalı olarak gösterilmektedir.

– Mahallede 65 genç kız ve kadın, köyde ise 46 genç kız biçki dikiş kursuna katılmıştır. Bunların büyük bir kısmı kendi ihtiyaçlarını görmeye başladıkları gibi az da olsa yakın çevrelerine parası ile dikiş dikmeye başlamışlardır. Köyde nakış kursuna katılan genç kızlar pano yapıp, bunları kendileri köy içinde pazarlamaya başlamışlardır.

– Ev ekonomisi çerçevesinde ÇATOM'larda Aralık 1995–Mayıs 1996 tarihleri arasında yerel ürünleri kullanarak dengeli beslenme konusunda köyde 36, mahallede ise 21 genç kız ve kadın bilgilendirilmiştir.

– Yöre kadınının en fazla etkilendiği kitle iletişim aracı olan televizyonla da kadınlara ve genç kızlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Kadınlar televizyon programları arasından öncelikle eğlence programlarını tercih etmekle birlikte sağlık, ev ekonomisi ve tarım programlarına da ilgi göstermektedir. Bu tür programlar onların yaşadıkları sorunlar hakkında bilinçlenmelerine yardımcı olmaktadır.

– Yakubiye Mahallesi'ndeki ÇATOM'da Nisan 1996 tarihi itibarıyla 31 genç kızın katıldığı, gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma kurslarından biri olan "Oltu Taşı İşlemeciliği" kursu başlatılmıştır. Bu kursun 31 Temmuz 1996 tarihinde tamamlanmasını takiben, Şanlıurfa Valiliği ile kursiyer olan 20 genç kız belli bir miktar sermaye ile "Yakubiye ÇATOM El Sanatları Kooperatifi"ni kurmuştur. Bu, GAP'ta kadınlar tarafından kurulan ilk kooperatiftir.

– Hedef grup her ne kadar kadın ve genç kızlar olsa da, çocuklar ve erkekler de bu programdan yararlandırılmakta, böylece toplum kalkınması hedeflenmektedir. Bu amaçla İş ve İşçi Bulma Kurumu ve Tarım İl Müdürlüğü'nün işbirliği ile Sağlık Köyü'nde 15 erkeğe 60 iş günü sebzeçilik kursu verilmiştir.

– Program çerçevesinde Mayıs 1996'da ÇATOM'larda görev alan kamu personeli (Sağlık, Eğitim, Tarım, Köy Hizmetleri, Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri) ile "gönüllü (Yerel Lider) seçimi ve eğitimi" çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu eğitimin amacı, gönüllüleri (liderleri) ortaya çıkarmayı öğretmek ve toplumun sosyal yapısını daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktır.

– Yerel toplum içinde seçilecek olan gönüllülerin eğitilmiş ilgili müdürlüklerin elemanlarından oluşan bir ekip tarafından eğitilmeleri için yıllık çalışma planı hazırlanmıştır. Eğitilmiş gönüllüler mahallelerdeki ve/veya köylerdeki kadınların eğitilmesinde, onların uyumlu davranışa teşvik edilmesinde görev alacaklar ve ÇATOM ile kadınlar arasındaki ilişkilerde aracılık yapacaklardır. Bu mekanizma, hizmetlerin etkinliğini artıracak ve projenin tamamlanmasından sonra da eğitimin sürekliliğini sağlayacaktır.

ÇATOM ORGANİZASYONU

GAP İDARESİ BAŞKANLIĞI

- Koordinasyon
- Finansman

ŞANLIURFA VALİLİĞİ
(Tarım İl, Sağlık İl,
Milli Eğitim İl,
Halk Eğitim, Nüfus İl,
Sanayi ve Ticaret İl,
Sosyal Hizmetler İl,
Köy Hizmetleri İl ve
Kültür İl Müdürlükleri)

← Ç A T O M →

UNICEF

- Teknik Yardım

- Finansman
- Gönüllü
Eğitimi

İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU

- İstihdam

**PROGRAMIN UYGULAMASINA SİVİL TOPLUM VE ÖZEL SEKTÖR
KURULUŞLARININ KATKILARI**

KATKIDA BULUNAN SİVİL TOPLUM VE ÖZEL SEKTÖR KURULUŞLARI	GERÇEKLEŞEN KATKILAR	PLANLANAN KATKILAR
Benetton	– Kumaş – Masa – Dolap – Kütüphane	
Ege Giyim Sanayicileri A.Ş.	– Kumaş	
Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası	– Klima – Branda	– Oltu Taşı İşlemeciliği Kursu ürünlerinin sergilenmesi.
Türk Kadını Güçlendirme Vakfı		– Resmi nikahı olmayan kadınlar ile nüfus cüzdanı olmayan çocuklara bu belgeleri edinme kampanyasının başlatılması. – Geliri ÇATOM'a bırakılacak bir kermes düzenlenmesi.
Türkiye Aile Planlaması Derneği		– Resmi nikahı olmayan kadınlar ile nüfus cüzdanı olmayan çocuklara bu belgeleri edinme kampanyasının başlatılması. – Geliri ÇATOM'a bırakılacak bir kermes düzenlenmesi.
Türkiye Yardımseverler Derneği	– Bir erkek çocuğunun orta öğretim harcamaları	– Resmi nikahı olmayan kadınlar ile nüfus cüzdanı olmayan çocuklara bu belgeleri edinme kampanyasının başlatılması. – Geliri ÇATOM'a bırakılacak bir kermes düzenlenmesi.
Türkiye Kalkınma Vakfı	– Teknik Danışmanlık	– İzleme-değerlendirme ve teknik desteğin sağlanması.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

EŞİTLİK

İNSAN KAYNAKLARINI
GELİŞTİRİLMESİ

GÖNÜLLÜ LİDERLER
YETİŞTİRME

KATILIMCILIK

GELİR ELDE ETMEYE
YÖNELİK BECERİ
KAZANDIRMA

KAYNAKLARI
HAREKETE
GEÇİRME

REHBERLİK VE EĞİTİM
HİZMETLERİ VERME

MOTİVE
ETME

BİLİNÇLENDİRME

İHTİYAÇLAR
↓

↑
İHTİYAÇLAR

TOPLUM

↑
AİLE

↑
ÇOCUK

ERKEK

KADIN

GAP İDARESİ BAŞKANLIĞI

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

SANLIURFA VALİLİĞİ

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

UNICEF

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

İİBK

ÇATOM AĞACI

T.C. BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GAP

GİRİŞİMCİ

DESTEKLEME ve

YÖNLENDİRME

MERKEZLERİ

(GAP-GİDEM)

GAP GİRİŞİMCİ DESTEKLEME VE YÖNLENDİRME MERKEZLERİ

(GAP- GİDEM)

GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM), GAP Bölgesi'nde yatırım yapmak isteyen bölge içi ve bölge dışı girişimcilere yatırım konularında danışmanlık hizmetleri vermek amacıyla kurulmuştur.

NEDEN ?

GAP-GİDEM'lerin kurulmasında iki itici faktör mevcuttur. Bunlardan birincisi çok sektörlü ve entegre bir bölge kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) yarattığı motivasyondur. Proje, Bölge'deki su ve toprak kaynaklarını geliştirerek Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri ile Proje alanı arasındaki sosyo- ekonomik gelişmişlik farklarını azaltmayı hedeflemektedir. 1997 yılı Nisan ayı itibariyle enerji projelerinin % 56'sı tamamlanmış ve 1996 yılı içinde toplam 19.3 milyar kilovatsaat enerji üretilmiştir. Harran Ovası'nda sulamaya açılan 60 000 hektarın yanısıra, 125 000 hektar alanda inşaat işleri devam etmektedir. Proje'nin toplam maliyeti 32 milyar ABD doları olup, bugüne kadar 12.6 milyar doları harcanmıştır.

Son yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yatırım yapma konusunda bir hareketlilik başlamıştır. Aşağı Fırat Projesi'nin Atatürk Barajı ve Şanlıurfa Tünelleri alt projelerinin devreye girmesiyle Harran Ovasında 30 000 hektarlık bir alan 1995 yılında sulamaya açılmıştır. Sulamaya açılan alanda GAP Bölge Kalkınma İdaresi (GAP İdaresi) tarafından yapılan etütlerde tarımsal gelirin üç kat arttığı ve ekilen ürüne bağlı olmak kaydıyla tarıma dayalı sanayilerin hızla geliştiği tespit edilmiştir. Bu gelişmeyle beraber, yabancı ve yerli yatırımcıların Bölge'ye ilgileri artmıştır.

GAP İdaresi'nce yapılan çalışmalar ve son yıllardaki gelişmeler, Bölge'de, girişimcilerin yatırım yapma konusunda desteklenmeye acil ihtiyaçları olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, GAP illerinde özel sektör yatırımlarının özendirilmesi ve geliştirilmesi için girişimcilere yönelik bir yapının oluşturulmasına karar verilmiştir.

GAP-GİDEM'lerin kurulmasında ikinci faktör, yeni küresel gündem'dir. Rio Konferansındaki Gündem 21 ve Habitat II, kentleşme ve sanayileşme sürecinin sorunlar çıkarttığı, aynı zamanda çevre şartlarının ve yaşama ortamının iyileştirilmesi konusunda da yeni imkanlar yarattığı konusuna dikkat çekmiştir. GAP İdaresi tanımlanan yaklaşımları ve GAP Bölgesi'ndeki kentleşme ve sanayileşme

politikalarında sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerini, kalkınma çabalarına entegre etmeyi benimsemiştir. Bu çerçevede GAP'ta sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında üç temel ağırlık noktasının önemi ortaya çıkmaktadır: Kamu yatırımları ve bunların en iyi şekilde kalkınmaya hasredilmesi, özel sektör yatırımlarının desteklenmesi ve teşvik edilmesi ile halk katılımının sağlanmasıdır.

"Sürdürülebilir Kalkınma"

yaklaşımı ekonomik yaşanabilirlik kavramına özel bir önem verir. Gündem 21'in "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sürdürülebilir Kalkınmanın Hızlandırılması İçin Uluslararası İşbirliği ve Buna Bağlı İç Politikalar" başlıklı ikinci bölümünde özel sektörün desteklenmesi ve danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması üzerinde durulmaktadır. Bu bölümün ortaya koyduğu ilkeler GAP-GİDEM projesinin başlatılmasına ön ayak olmuştur.

KİM İÇİN ?

GAP-GİDEM'ler GAP'ın Bölge'ye getireceği nimetlerden yararlanmak ve bunları değerlendirmek isteyen yatırımcıya hizmet verecektir. GAP-GİDEM; hangi konuda, nereye, ne zaman, nasıl yatırım yapılması gerektiğini öğrenmek ve yatırım yapmak, ilk işini kurmak,

mevcut işini geliştirmek, kurduğu tesisi çalıştırmak isteyen, yerli veya yabancı yatırımcılar ile ortaklık kurmak isteyen her yatırımcıya veya sade vatandaşa danışmanlık hizmeti verecektir.

HEDEF NEDİR ?

SANAYİ GELİŞMESİ İÇİN BÖLGESEL HEDEFLER

Hedef 1

Mevcut mahalli hammaddelere dayanarak kurulacak veya önemli ölçüde geliştirilecek stratejik önemdeki sanayileri ortaya koymak ve teşvik etmek, bunları, ilgili ekonomik faaliyetlerle birlikte adım adım geliştirmek ve ihracata yöneltmek.

Hedef 2

Stratejik önemdeki sanayilerden faydalanarak üretim ve yönetim teknolojilerinin, sermaye birikiminin, teşebbüs gücünün nasıl geliştirileceğine ve uluslararası pazarlara nasıl girilebileceğine iyi bir misal oluşturmak.

Hedef 3

GAP kapsamındaki her ilde, yalnızca mevcut yer seçimi avantajlarını değil aynı zamanda iller arası ilişkileri ve bölge içi dengeleri de dikkate alarak, en azından stratejik önemdeki sanayileri geliştirmek.

Hedef 4

İlgili kamu kuruluşlarının fonksiyonlarını, öncelikle stratejik önemdeki sanayilere yardımcı olacak ve daha sonraki safhalarda bu sanayilerin başlatacağı sınai kalkınmayı devam ettirecek biçimde yeniden düzenlemek.

Hedef 5

Girişimcileri kredi, bilgi, teknik yardım ve diğer gerekli teşviklerle yatırıma teşvik etmek.

Hedef 6

Gündem 21'in sanayi gelişmesi konusunda ülkelere görev verdiği konularda çalışmalar yapmak.

GAP-GİDEM'LER NASIL ÇALIŞIR ?

GAP-GİDEM'lerde mevcut ve müstakbel yatırımcılara yatırım öncesi ve yatırım sonrası; yatırım alanları, teknoloji, finansman, pazarlama vb. konularda teknik destek Türkiye Kalkınma Bankası (TKB) uzmanlarınca verilecektir.

GAP-GİDEM Bürolarında daimi uzmanlar bulunacak ve bu uzmanlar girişimcilerin taleplerini derleyerek TKB uzmanları ile birlikte, yatırımcıya izlenmesi gereken yol hakkında yardımcı olacaklardır.

Yatırım danışmanlık hizmetlerinin verilebilmesi için GAP-GİDEM Bürolarına başvuruda bulunmak, gerekli formları doldurmak ve talep edilen konuları açıklamak yeterli olacaktır. Talep edilen konu incelenerek girişimciye gerekli bilgi verilecektir. GAP-GİDEM Bürolarında verilecek danışmanlık hizmetleri ücret karşılığında yapılmayacaktır.

GAP-GİDEM

HANGİ HİZMETLERİ VERİR?

GAP-GİDEM Bürolarında
yatırımcılara aşağıdaki hizmetler verilecektir:

- (1) GAP Bölgesi için uygun yatırım alanlarının araştırılması,
- (2) Pazar, finansman ve teknik konularda araştırmalar yapılması ve bu konularda danışmanlık hizmetleri,
- (3) İşgücü eğitimi danışmanlığı,
- (4) Girişimcinin talep etmesi durumunda TKB mevzuatı çerçevesinde fizibilite etüdü danışmanlığı,
- (5) Yatırım kaynaklarına ulaşmada girişimciye yol gösterilmesi,
- (6) Yatırım bankacılığı danışmanlığı (şirket kurulması, halka açılması, stratejik ve finansal ortak bulunması, özel finansman kaynaklarının bulunması),
- (7) Yerli ve yabancı yatırımcıların ortak arayışlarına danışmanlık,
- (8) Eğitim programı veya seminerler düzenlenmesi.

GAP-GİDEM'LERİN

YAPISI

GAP Yüksek Kurulu'nun 27 Mayıs 1996 tarihli toplantısında, GAP illerinde özel sektör yatırımlarının özendirilmesi ve geliştirilmesi için girişimcilere yönelik bir çalışmanın GAP idaresi'nin koordinasyonunda; TKB ve Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB) ile birlikte yürütülmesi kararı alınmıştır.

GAP Yüksek Kurulu kararı gereğince, ilgili kuruluşlar bir dizi toplantı yaparak, GAP Bölgesi'nde Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri'nin kurulmasına karar vermiştir.

Üç kurum bir İşbirliği Protokolü hazırlayarak sorumluluk alanlarını ve GAP-GİDEM'in yapısını belirlemiştir.

GAP-GİDEM Yönetim Kurulu; GAP İdaresi Başkanı, TOBB Başkanı ve TKB Genel Müdür'ünden oluşmaktadır. GAP-GİDEM Yönetim Kurulu, Projenin izlenmesi, değerlendirilmesi, yönlendirilmesi konuları ile İşbirliği Protokolünün yürütülmesinden sorumlu üst yönetim organıdır.

GAP-GİDEM Danışma Kurulu, GAP Bölgesi' nin 9 ilindeki Ticaret, Sanayi, Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsalarının Yönetim Kurulu Başkanlarından oluşur.

Bölge'de faaliyet gösteren GAP-GİDEM Bürolarının daha iyi ve verimli çalışması konusunda öneriler getirmek ve Bürolar ile Bölge Odaları ve Borsaları arasındaki koordinasyonun sağlanması için gerekli desteği sağlamakla, GAP-GİDEM Danışma Kurulu yükümlüdür.

GAP-GİDEM Yönetim Kurulu Bölge'de ilk etapta Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa illerinde GAP-GİDEM Büroları açılmasına karar vermiştir.

İŞBİRLİĞİ ve

SORUMLULUK ALANLARI

GAP-GİDEM Büroları, dört kurumun ortak çabasıyla kurulmuştur. Bunlar T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP İdaresi), Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB), Türkiye Kalkınma Bankası (TKB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'dir.

GAP İdaresi, GAP GİDEM'lerin yönetiminden, denetiminden, koordinasyondan ve mali desteğin sağlanmasından sorumludur. TKB, girişimcilere yönelik danışmanlık hizmetlerinin ve teknik desteğin sağlanmasından sorumludur. TOBB, GAP-GİDEM Bürosunun temini, tefrişi ve Ticaret ve Sanayi Odaları ile diğer kurumlar arasındaki ilişki ve koordinasyonu temin etmekten sorumludur.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP-UNDP) GAP İdaresi ile birlikte yürütülen "GAP Bölgesinde Entegre Bölgesel Kalkınmanın Güçlendirilmesi ve Sosyo-Ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması" konulu projede yer alan "Ekonomik Kalkınma Ajansının Kurulması" adlı alt proje ile GAP-GİDEM Bürolarına teknik destek vermek ve yatırımcıyı uluslararası çevreye ulaştırmakla sorumludur.

GAP
İDARESİ
TOBB
TKB
UNDP

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN GAP-GİDEM PROJESİNE

KATKISININ NEDENİ

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı kalkınmanın insan boyutu üzerinde durmaya ve bu kavramı "Sürdürülebilir İnsani Gelişme" başlığı altında günümüz sorunlarını cevaplayan yeni bir kalkınma örneği olarak sunmaya başlamıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin BM ilkeleri paralelinde olan ve insanı merkez alan kalkınma yaklaşımı BMKP'nın projeye katkı sağlaması için uygun bir zemin oluşturmuş ve GAP, BMKP 5. Ülke Programında yer almıştır.

Türk Hükümeti ile BMKP arasındaki teknik işbirliği programı kapsamında, "GAP Bölgesi'nde Entegre Bölgesel Kalkınmanın Güçlendirilmesi ve Sosyo-Ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması" başlığı ile ortak bir proje paketi oluşturulmuştur. Daha çok danışmanlık hizmeti niteliğindeki konuları kapsayan ve 18 Mart 1997 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak işlerlik kazanmış bulunan bu program, aşağıdaki altbaşlıklar altında toplanan 28 ayrı projeden oluşmaktadır.

- *Sosyal sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi
- *Tarımsal sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve kırsal üretkenliğin geliştirilmesi
- *Ekonomik geçerlilik için yerel girişimcilik ve sanayi kalkınmasının teşvik edilmesi
- *Sürdürülebilir insan yerleşimlerinin teşvik edilmesi

Paketin bu Program için karşılanacak 4.2 milyon ABD doları tutarındaki bölümü, BMKP, GAP idaresi ve diğer üçüncü ülkeler tarafından üstlenilecektir.

Söz konusu 28 projeden öncelikli olanlardan biri "GAP Bölgesinde Ekonomik Kalkınma Ajansı" kurulması projesidir (Proje No: 18).

BAZI

SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER

GÖSTERGE	TÜRKİYE	GAP BÖLGESİ	ADIYAMAN	DIYARBAKIR	MARDİN	ŞANLIURFA
*Nüfus	56 milyon	5 milyon	513 131	1 094 996	557 727	1 milyon
*Okuma yazma oranı (%)	80.46	60.42	67.36	56.26	54.13	56.2
*Toplam Nüfus Artış Hızı (%)	2.17	3.62	3.5	3.17	2.5	4.6
*Ekonomik Faal Nüfus	23.4 milyon	1.8 milyon	202 261	365 007	196 750	349 812
Tarım (%)	53.6	67.3	79.1	68.9	74.3	71.2
Sanayi (%)	11.9	5.9	4.1	3.1	1.9	3.6
Hizmetler (%)	34.5	26.8	16.8	28.0	23.6	25.2
OSB Tamamlanan	8 582 ha	560 ha	-	-	300 ha	-
Devam eden	19 822 ha	2588 ha	150 ha	758 ha	-	250 ha

(1997 yılı itibarı ile)

* 1990 Nüfus Sayımı

FAALİYETE GEÇEN

GAP-GİDEM OFİSLERİNİN ADRESLERİ

ADİYAMAN : Yahya Kemal Caddesi NO:5 Kat 3-ADİYAMAN
TEL: (90-416) 216 00 65 • 216 90 05

DİYARBAKIR : Ali Emiri Caddesi Ticaret Sarayı Kat 2- DİYARBAKIR
TEL: (90-412) 224 81 32 • 224 54 99

MARDİN : Eski Emniyet Müdürlüğü Meydanbaşı - MARDİN
TEL:(90-482) 212 44 22 • 212 79 14

ŞANLIURFA : Cumhuriyet Caddesi 38/6 - ŞANLIURFA
TEL:(90-414) 313 36 42

1998 YILINDA FAALİYETE GEÇECEK OLAN GAP-GİDEM OFİSLERİ

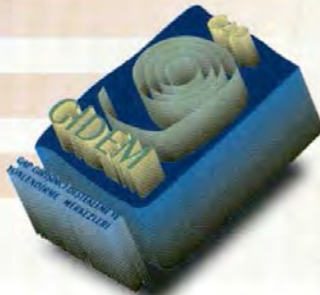
BATMAN

GAZİANTEP

KİLİS

SİİRT

ŞIRNAK

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Başkanlık

Uğur Mumcu'nun Sokağı No: 59
Gaziosmanpaşa 06700 Ankara
Tel : (312) 445 02 15 (4 Hat)
(312) 446 76 56 (6 Hat)
Fax : (312) 437 67 77

Bölge Müdürlüğü

Urfa Tüneli Çıkış Ağızı
P.K. 155, 63000 Şanlıurfa
Tel : (414) 314 17 50 (3 Hat)
Fax : (414) 313 50 73

e-mail : gap-x@tr-net.net.tr
e-mail : gapu-x@tr-net.net.tr
http : // www. gap. gov. tr

SAD

T.C. BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE SANAYİ

HAZİRAN 1999

T.C. BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

ve

SANAYİ

Haziran 1999

İÇİNDEKİLER

- TABLOLARIN LİSTESİ	V
- ŞEKİLLERİN LİSTESİ	VI
I. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ	1
A. GAP MASTER PLANI	1
1. GAP'ta Temel Büyüklükler	2
2. GAP'ta Entegre Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı	2
B. BÖLGESEL ULAŞIM VE ALTYAPI GELİŞTİRME ÇALIŞMASI (BUA)	5
1. Mekansal Planlama	6
2. Ulaşım	6
3. Özel Ulaşım Projeleri	6
4. Büyüyen Yerleşim Yerlerinin İmar Planları ve Altyapı Projeleri	7
C. GAP HAREKET PLANI	7
D. GAP 2010 PLANI VE UYGULAMA PROGRAMI	8
II. GAP'TA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İNSANİ GELİŞME YAKLAŞIMI	10
III. GAP'TA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	12
IV. GAP'TA SANAYİ GELİŞİMİNE YÖNELİK UYGULAMALAR	16
A. GAP BÖLGESİ'NE VERİLEN YATIRIM TEŞVİKLERİ	16
1. Genel Teşvikler	16
2. 4325 Sayılı Kanun'la Sağlanan Teşvikler	18
a. Kanun Kapsamındaki GAP İlleri	18
b. 4325 sayılı Kanun'la sağlanan teşvik unsurları;	18
3. Olağanüstü Hal Bölgesi'ndeki Yatırımlara Enerji Desteği Teşviki	19
4. GAP Yatırım Teşviklerinin (1985-1996) Dönemi Gelişme Eğilimi	20

5. GAP Yatırım Teşviklerinin Gerçekleşme Eğilimi	20
6. GAP Bölgesi Teşvik Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar	22
B. GAP'TA SINAI ALTYAPI	25
1. GAP Bölgesi'nde Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) Küçük Sanayi Siteleri (KSS) ve Serbest Bölgeler	25
a. Organize Sanayi Bölgeleri	26
b. Küçük Sanayi Siteleri	26
c. Serbest Bölgeler	27
a) Mardin Serbest Bölgesi	27
b) Gaziantep Serbest Bölgesi	27
2. Devlet Yatırım Programında Yer Alan O.S.B. ve K.S.S. Projeleri	27
a) O.S.B. Projeleri	27
b) K.S.S. Projeleri	28
V. GAP'TA ÖZEL SEKTÖRÜN DURUMU	28
VI. GAP'TA İMALAT SANAYİİ DURUMU	30
A. SON YILLARDAKİ GELİŞMELER	38
1. İmalat Sanayiindeki Gelişmeler	38
2. Yarım Kalan İşletmelerin Durumu	40
B. GAP BÖLGESİ'NDE İHRACATIN DURUMU	41
C. GAP BÖLGESİ'NDEN ÜLKELER BAZINDA İHRACAT	43
VII. GAP EKONOMİK KALKINMA AJANSI (EKA) MODEL ETÜDÜ	44
VIII. GAP GİRİŞİMCİ DESTEKLEME VE YÖNLENDİRME MERKEZLERİ (GAP-GİDEM)	46

TABLolar

Tablo 1: GAP Bölgesi Yatırım Teşviklerinin Sektörel Dağılımı	20
Tablo 2: İmalat Sanayiinde İşletmelerin Bölgesel Dağılımı (1992)	30
Tablo 3: İmalat Sanayiinde Bölgeler İtibariyle K.O.S. ve Büyük İşletmelerin Dağılımı (1992)	31
Tablo 4: Bölgeler İtibariyle Sektörlere Göre İşyeri Sayısı (1992)	32
Tablo 5: Bölgeler İtibariyle Sektörlere Göre İstihdam (1992)	33
Tablo 6: Bölgelere ve Sektörlere Göre Sanayide Katma Değer (Milyar TL) - 1992	34
Tablo 7: GAP Bölgesi İmalat Sanayiinin İllere Göre Dağılımı (1992)	36
Tablo 8: GAP Bölgesi'nde İmalat Sanayi Durumu (İşletme Sayısı İtibariyle, 1992-1995-1997)	38
Tablo 9: GAP Bölgesi'nde İmalat Sanayi Durumu (Çalışan Sayısı İtibariyle, 1995-1997)	39
Tablo 10: GAP Bölgesi'nde Yarım Kalan veya Kapalı Olan İşletmeler (1997)	40
Tablo 11: Türkiye'de İhracatın Durumu (1989-1997)	41
Tablo 12: GAP Bölgesi'nde İhracatın Durumu (1989-1997)	41
Tablo 13: İllere Göre GAP Bölgesi İhracatı (1989-1997)	42
Tablo 14: Ülkeler Bazında GAP Bölgesi'nden İhracat	43
Tablo 15: GAP-GİDEM Hizmetleri (15 Eylül 1997-31 Aralık 1998)	48
Tablo 16: GAP- GİDEM Hizmetiçi Eğitim Çalışmaları	49
Tablo 17: GAP- GİDEM Bölge Çiftçi ve Sanayicileri İçin Eğitim - Seminer Çalışmaları.	50

ŞEKİLLER

Şekil 1: 1985-1997 Döneminde Teşviklerin Gerçekleşme Eğilimi (Teşvik Belgeleri itibarıyla)	21
Şekil 2: İmalat Sanayiinde İşletmelerin Bölgesel Dağılımı (1992-İşyeri ve Çalışan Sayısı)	30
Şekil 3: İmalat Sanayiinde İşletmelerin Bölgesel Dağılımı (1992-Katma Değer)	30
Şekil 4: GAP Bölgesi İmalat Sanayiinde Sektörlere Göre İşyeri Sayısı (1992)	33
Şekil 5: GAP Bölgesi İmalat Sanayiinde Sektörlere Göre İstihdam (1992)	34
Şekil 6: GAP Bölgesi İmalat Sanayiinde Yaratılan Katma Değer (1992)	35

I. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

Öneeri Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 proje demetinin toplamı olarak planlanan ve kapsamında 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralının inşaatı öngörülen GAP, bugün Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini içine alan Bölge'nin topyekün sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni değil tüm ülkemizi etkileyecek değişimleri de beraberinde getirecek olan çok yönlü ve sürdürülebilir insani gelişmesine dayalı bir bölgesel kalkınma projesi olarak ele alınmaktadır.

A. GAP MASTER PLANI

GAP, Türkiye'deki kırsal kalkınma, endüstriyel gelişme ve sulama projelerinin yanısıra tarihimizin en kapsamlı atılımı olarak gerçekleştirilmekte, ekonomik, toplumsal ve kültürel yönleriyle yörede yaşayan yurttaşlarımız başta olmak üzere tüm ülkemizin kalkınmasına ve halkımızın mutluluğuna hizmet eden bir proje olarak özel öncelik ve önemle yürütülmektedir. Projenin temel hedefleri; yöre halkının gelir düzeyini ve yaşam standardını yükselterek diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak, Bölge'nin büyük kentlerinin nüfus emme kapasitesini iyileştirmek, ekonomik büyüme, sosyal istikrar ve ihracatı teşvik gibi ulusal kalkınma hedeflerine katkıda bulunmaktadır.

Birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olan ve bir bütünlük teşkil eden bu hedeflere ulaşmak için GAP Master Planı (1989) 2005 yılına kadarki zaman perspektifi içinde dört temel strateji belirlemiştir.

1. Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönlendirmek,
2. Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
3. Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek,

4. Yöre halkının ihtiyaclarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli Bölge'ye cezbetmek ve Bölge'de kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek.

GAP Master Planı'nda öngörölen temel kalkınma senaryosu, Bölge'nin "Tanma Dayalı İhracat Üssü" haline getirilmesidir. Dolayısıyla Bölge'nin sanayi yapısının da ağırlıklı olarak ihracata dönük, tanma dayalı bir şekilde geliştirilmesi öngörülmüştür.

1. GAP'TA TEMEL BÜYÜKLÜKLER

Proje tamamlandığında, yılda toplam 50 milyar metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7460 megavatın üzerinde bir kurulu güç kapasitesiyle yılda 27 milyar kilovatsaat'lik hidroelektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın % 20'sine ve toplam yıllık elektrik üretimi, Türkiye'de ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin % 22'sine eşdeğerdedir. GAP enerji programının tamamıyla uygulanması sonucunda üretilecek enerji 1992 yılında Türkiye'de elde edilen toplam hidroelektrik enerjisine eşit olacaktır.

Karakaya ve Atatürk Barajları, ölkemiz enterkonnekte sistemine giren enerjinin önemli bir bölümünü sağlamaktadır. 1998 yılı sonu itibariyle bu iki barajdan elde edilen elektrik enerjisi, 142 milyar kilovatsaate ulaşmıştır. Bu üretimin değeri yaklaşık 8.6 milyar dolara eşittir ve Türkiye'nin toplam hidrolik enerji üretiminin de yaklaşık yarısını oluşturmaktadır.

Ölkemiz toplam enerji üretiminde (termik-hidrolik) GAP'ın payı ise % 18.6'dır.

Söz konusu barajlardan sağlanan toplam enerjinin, 35.69 milyon ton fueloil veya 27.5 milyon metreküp doğalgaza eşdeğer olduğu göz önüne alınırsa; GAP enerji üretiminin ülke ekonomisine katkısının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

2. GAP'TA ENTEGRE BÖLGESEL KALKINMA YAKLAşIMI

1.7 milyon hektar alanın sulanması ile, 12 milyon ton olan bitkisel üretim miktarının 23 milyon tona çıkması beklenmektedir. Sadece bitkisel üretimde 1998 yılı fiyatlarıyla 293 trilyon TL olan katma değer, 788 trilyon TL'ye çıkacaktır. Sanayi sektöründe ise, tarıma dayalı sanayilerde üretimin 3.5 milyon tona ulaşması, 1998 yılında imalat sanayiinde yaratılan katma değerın 89 trilyon TL iken, GAP'ın tamamlanması ile yaklaşık altı kat artarak 528.8 trilyon TL'ye çıkması beklenmektedir.

Entegre bir bölgesel kalkınma projesi olarak düşünülen GAP çerçevesinde sadece enerji ve sulama projeleri değil aynı zamanda tarım, ulaştırma, eğitim, sağlık, kentsel ve kırsal altyapı gibi kalkınma ile ilgili tüm sektörler bir bütün halinde ele alınmakta ve birbirleriyle ilişkilendirilmektedir.

Bu şekilde sağlanacak uyum, bütünlük ve kaynakların etkin kullanımı ile GAP'tan kısa sürede en yüksek yararı elde edilmesi benimsenmiştir.

Bölge ekonomisini geliştirmek için münferit projeler ve sektörel yaklaşım yerine entegre, çok sektörlü bir bölgesel kalkınma yaklaşımı benimsenmiş, bölgesel ölçekte su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi ile başlayacak bir kalkınma düşünülmüştür. Sektörel tercihlerle mekansal analizler birlikte ele alınarak GAP Master Planı hazırlanmıştır. Master Plan ülkenin ve Bölge'nin kaynaklarını, ihtiyaçlarını, beşeri, mali ve teknik sınırlarını irdeleyerek, alternatif senaryolarla Bölge gelişmesinin çerçevesini çizmiştir. Böylece, su ve toprak kaynakları yatırımlarının ekonomik ve sosyal sektörlerde uyacağı gelişme, yaratılacak istihdam, nüfus büyüklüğü ve kent-kır itibarıyla muhtemel dağılımı saptanmıştır.

Şanlıurfa'dan bir tesisin görüntüsü

Buradan hareketle bölgesel ulaşım sistemi saptanmış, eğitim, sağlık, konut, kentsel altyapı ihtiyaçları makro seviyede hesaplanarak yıllara göre finans ihtiyacı ortaya çıkartılmıştır. (Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması; GAP İdaresi, 1993). Ortaya konulan bu çerçevede, bölge ve alt bölge bazında yapılan ayrıntılı çalışmalar ile derinleştirilmiş ve GAP Hareket Planı hazırlanmıştır (GAP İdaresi, 1993). Hareket Planı hazırlanırken mevcut ve mutasavver plan ve projeler, amaç ve hedefler dikkate alınarak gözden geçirilmiş, hedeflerin tayin ettiği kriterlere göre seçme yapılmış ve projeler zaman ve mekan itibarıyla, beş yıllık bir dönemde istihdam imkanlarını mümkün olduğunca artırmak ve sosyal göstergelerde Türkiye ortalamasını yakalamak amacıyla uyumlaştırılmıştır.

Ekonomik kalkınma ve fiziki büyüme gayretlerinin yanında Bölge'nin sosyal kalkınmasını gerçekleştirmeye yönelik temel politika, hedef, strateji ve uygulama tedbirlerini ortaya koyan GAP Sosyal Eylem Planı, GAP İdaresi'nce Bölge'de yürütülen sosyal içerikli çalışmaların sonucu olarak üretilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. (GAP İdaresi, 1994)

Bir sanayi tesisinden görünüş

B. BÖLGESEL ULAŞIM VE ALTYAPI GELİŞTİRME ÇALIŞMASI (BUA)

GAP İdaresi'nce geliştirilen bu çalışma ile, GAP Bölgesi'nde su ve toprak kaynakları yatırımlarının ekonomik ve sosyal sektörlerde uyacağı gelişme, yaratılacak istihdam, nüfus büyüklüğü ve kent-kır itibarıyla muhtemel dağılımı saptanmış, buradan hareketle bölgesel ulaşım sistemi belirlenmiş, eğitim, sağlık, konut, sanayi, kentsel altyapı ihtiyaçları makro seviyede hesaplanarak yıllara göre finans ihtiyacı ortaya çıkartılmıştır (GAP İdaresi, Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması, 1993).

"GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması", GAP Master Planı'nda belirlenen makro çerçeve dahilinde GAP Bölgesi'ndeki gelişmeleri kontrol edebilmek ve/veya yönlendirebilmek için bölge ve kent ölçeklerinde uygulanabilir plan, program ve projeler üretmeyi hedeflemiştir.

Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi

Çalışma ile GAP Bölgesi'nin 2005 yılı itibarıyla endüstriyel gelişme potansiyeli, ümitvar sanayi türleri ve bunların mekansal dağılımı ile ana ulaşım sistemi belirlenmiştir. Ayrıca nüfusu 2005 yılında 10 000'in üzerinde olması beklenen 45 kent için nazım ve uygulama imar planları yapılmış veya mevcut planlar revize edilmiş ve bu kentler için kanalizasyon, içmesuyu, elektrik, tele-iletişim, katı atık toplama ve tesviyesi ile arıtma projeleri yapılmıştır.

GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme çalışması, dört bileşen çerçevesinde ele alınmıştır.

1. Mekansal Planlama

Mekansal planlama kapsamına sulama programı, sulanacak alan, iç-dış pazarlar ve ürün, taşıma fiyatları dikkate alınarak arz ve talep büyüklükleri tahmin edilmiştir. Muhtemel tarımsal üretim büyüklükleri, çeşit ve miktarları, tarımsal gelişmenin uyaracağı tarıma dayalı sanayi türleri ve kentlere dağılımı, bunun büyüklüğü, işgücü talebi ve üretim değerleri ilçe bazında belirlenmiştir. Ayrıca il ve ilçe merkezleri bazında 2005 yılı işgücü ve nüfus büyüklükleri hesaplanmıştır.

2. Ulaşım

Ulaşım planlaması çerçevesinde; sulama programı, iç ve dış pazarlar, ürün ve taşıma fiyatları dikkate alınarak yapılan değerlendirmelere dayalı olarak muhtemel tarımsal üretim, işgücü ve nüfus büyüklükleri belirlenmiştir. Sanayi ürünleri ve diğer malların üretim-tüketim miktarları ve bölgesel ithalat ve ihracatın ne olacağına ilişkin tespitler yapılarak, 2005 yılı yük ve yolcu trafiği tahminlerine göre, GAP Bölgesi Ulaşım Planı hazırlanmıştır.

3. Özel Ulaşım Projeleri

Bu bileşen kapsamında;

1. GAP Uluslararası Havaalanı Projesi,
2. Atatürk Baraj Gölü geçişine ait fizibilite çalışması yapılmış,
3. GAP dış limanları ve potansiyel liman yeri etüd edilmiştir.

4. Büyüyen Yerleşim Yerlerinin İmar Planları Ve Altyapı Projeleri

Bu bileşen çerçevesinde;

1. 1/250 000 ölçekli GAP Bölgesi Genel Gelişme Planı,
2. Hızlı gelişme gösteren 9 yörenin çevre düzeni planları
3. 6 kentin 1/1 000 ölçekli imar planları,
4. 19 kentin 1/5 000 ölçekli nazım imar planları yapılmıştır.

Hızlı gelişme gösteren 9 alt bölge için yapılan çevre düzeni planları çerçevesinde, 2005 yılı ihtiyaçlarına göre organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi sitesi alanları ve büyüklükleri respit edilmiştir.

C. GAP HAREKET PLANI

1992 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin ekonomik ve sosyal göstergeler itibarıyla gelişmişlik düzeylerinin 5 yıllık bir süre içinde (1993-1997) Türkiye ortalamaları seviyesine çıkarılması için verilen hükümet talimatı doğrultusunda hazırlanan GAP Hareket Planı, entegre proje yaklaşımı içerisinde Master Plan dahil çok sayıda çalışmaya dayandırılmış amaçları ve belirlenmiş finansal boyutu ile yapılması gerekli yatırımları; mekansal, zamansal ve finansal açıdan belirleyen bir dokümandır.

Şanlıurfa Evren Küçük Sanayi Sitesi

D. GAP 2010 ENTEGRE PLANI VE UYGULAMA PROGRAMI

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin 2010 yılına kadar tamamlanmasına ilişkin olarak Hükümetin Haziran 1998'de aldığı karar uyarınca GAP Bölge Kalkınma İdaresi'ne verilmiş olan "GAP 2010 Entegre Planı ve Uygulama Programı"nın ön hazırlık çalışmaları tamamlanmış ve 1999 yılı Yatırım Programında dikkate almak üzere Devlet Planlama Teşkilatı'nın bilgisine sunulmuştur.

Temel kalkınma felsefesi; sürdürülebilir insani gelişme olan Güneydoğu Anadolu Projesi için "GAP 2010 Planı"nda aşağıdaki hususlar hedeflenmiştir:

1. Sulama yatırımlarının tamamlanması
2. Sağlık ve eğitim göstergelerinin ülke ortalamalarına getirilmesi
3. Bölge doğal kaynaklarının korunması
4. İnsani gelişmeye yönelik uygulamaların programlanması
5. Kentlerin nüfus emme kapasitelerinin artırılması
6. Kırsal altyapının tamamlanması
7. Sınai altyapı ihtiyacının karşılanması
8. Bölge-içi ve Bölge-dışı ulaşılabilirliğin artırılması
9. İstihdam imkanlarının artırılması
10. GAP'ın değerleri ve ilkeleri itibarıyla evrenselliğinin ortaya konması.

Belirlenen bu hedef ve ilkeler, ilgili kamu kuruluşlarının 2010 yılında GAP'ın tamamlanması için 1999-2010 döneminde yapılması gerekli yatırımlar konusunda verdikleri veriler ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu çerçevede yapılan ön hazırlık çalışmasına göre GAP yatırımlarının 12 yıllık (1999-2010) finansman ihtiyacı, 1998 fiyatlarıyla 6 katrilyon 536 trilyon TL olarak tesbit edilmiştir. Bu tutar yıllık ortalama 545 trilyonluk bir yatırımı ifade etmektedir.

GAP İdaresi'nce tamamlanan ön hazırlık çalışması ile, sektörler ve yıllar itibarıyla yatırım ihtiyaçları, yukarıdaki veriler dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre; önümüzdeki 12 yıllık dönem boyunca, bugüne kadar geril kalmış durumda bulunan tarım sektörü yatırımlarının oranı artırılmış tüm GAP yatırımlarının % 46,8'inin tarım sektörüne ayrılması gerektiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda enerji sektörüne ayrılan pay % 18, Ulaştırma-Haberleşme sektörünün payı % 12,2 ve Diğer Kamu Hizmetlerinin payı ise % 10 olarak öngörülmüştür.

Bu anlayış doğrultusunda tamamlanan GAP 2010 Planı'nda tarım sektörünün 1999-2010 dönemi yatırım ihtiyacı 3 katrilyon 057 trilyon 346 milyar TL, enerji sektörünün 1 katrilyon 178 trilyon 045 milyar TL, ulaştırma-haberleşme sektörünün 800 trilyon 017 milyar TL, eğitim-kültür sektörünün 630 trilyon 450 milyar TL ve diğer kamu hizmetleri sektörünün ise 662 trilyon 791 milyar TL olarak hesaplanmıştır.

Yatırımların bu öncelikler doğrultusunda gerçekleşmesi durumunda GAP'ta sulamaya açılacak alanları; 2000 yılında 237 bin hektara, 2005 yılında 907 bin hektara ve 2010 yılında da 1 milyon 697 bin hektara ulaşabileceği hesaplanmıştır.

Sadece bir ön çalışma niteliğinde olan ve ilgili kamu kuruluşlarının onayından henüz geçmemiş bulunan "GAP 2010 Planı", sonuçları 2000 yılı yatırım programına girdi verecek şekilde GAP Master Planı'nın revizyonu ve güncelleştirilmesi ile birlikte hazırlanmak üzere planlanmıştır. Gerekli hazırlık çalışmaları tamamlanmıştır.

Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi

II. GAP'TA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İNSANİ GELİŞME YAKLAŞIMI

Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına imkan verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını sağlayacak ortamı yaratma anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal, çevresel ve kültürel boyutları olan bir kavramdır.

GAP'ta sürdürülebilir kalkınma ile erişilmek istenen ekonomik büyümenin insani gelişme perspektifi kapsamında ele alınması, Bölge'nin tümünü içerecek bir sosyal değişimi ekosistem, kültür ve yöre özellikli katlımlı çözümlere çevirecek gelişmenin sağlanması anlamını taşımaktadır.

GAP'ta ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması için taşıma kapasitelerinin tespit edilmesi, kaynakların yaşam sistemlerine zarar vermeyecek şekilde kullanılması; mekansal sürdürülebilirliğin sağlanması için ise kentsel ve kırsal yerleşmelerin, nüfusun, ekonomik faaliyetlerin dengeli dağılımının ve gerçekleştirilen faaliyetlerin devamlılığının sağlanması gereklidir.

GAP'ın nihai hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülebilir bir insani gelişmeyi sağlamaktır. Bu nedenle kalkınmanın odağında insan bulunmaktadır. Gerçekleştirilmekte olan fiziki yapılar insani gelişmenin tabanını oluşturmaya yöneliktir. GAP Bölgesi'ndeki sosyal farklılıkların giderilmesi, eşitlik ve refahın yaygınlaşması, Proje'ye toplumsal katılımın sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile Bölge'de sürdürülebilir bir kalkınma sağlanabilecektir.

GAP'ta "sürdürülebilirliğin" temel ilke ve bileşenleri, GAP İdaresi'nin Mart 1995'te Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) ile ortaklaşa düzenlediği "Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP Sempozyumu" çerçevesinde aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

1. Proje tasarımı ve uygulamasındaki karar alma sürecine halk katılımı, değişik nüfus kesimlerine eşit ve adil yaklaşım, sürdürülebilir bir nüfus yapısı oluşturulması, eğitim ve sağlık hizmetlerinde insan kaynaklarının geliştirilmesi,
2. Herkes için yeterli konut sağlanması, yerleşimlerin yönetiminin iyileştirilmesi, toprak kullanımının sürdürülebilirlik temelinde planlanması, temiz su, sanitasyon, katı atık boşaltımı gibi alanlarda entegre hizmet verilmesi,

1. Kalkınma hedef ve girişimlerine yönelik insan etkinliklerinin yönlendirilmesi; insan etkinliklerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin denetlenmesi,
2. Toprak ve su kaynakları, birbirleriyle etkileşim içinde, hatta birbirleriyle rekabet durumunda olabilen çeşitli amaçlar için kullanılır. Dolayısıyla, bütün kullanım biçimlerinin entegre bir tarzda planlanması ve yönetilmesi tercih edilir. Entegrasyon iki düzeyde gerçekleşmelidir: Birinci düzey toplumsal ve ekonomik etmenleri göz önüne alırken, ikinci düzey çevre ve kaynak bileşenlerini (su ve toprak kaynaklarının korunması) kapsar,
3. Sürdürülebilir tarımsal kalkınma yalnızca korumayı, kullanılmış maddelerin yeniden kullanımını ve çevre üzerindeki zararın asgariye indirilmesini değil, uygun üretim metodlarını ve teknolojiyi, karlılığı, teşvik sistemini ve ilgili yasalarla yönetmeliklerin yaşama geçirilmesini gerektirir,
4. Küçük ölçekli teşebbüsleri ve sanayi teşvik için ekonomik araçlardan yararlanılması ve buna yönelik kurumsal mekanizmalarla teşviklerin geliştirilmesi.

GAP İdaresi, yukarıda belirtilen hedef ve ilkeler doğrultusunda çalışmalarını ve uygulamalarını sürdürmektedir. Bu uygulamalardan en önemlisi, GAP Bölgesi sınai gelişmesine yönelik olarak geliştirilen GAP Girişimci Destekleme Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) Projesi'dir. GAP-GİDEM Projesi uygulamasında başından beri yerel Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsaları'nın görüşleri alınmış ve etkin katılımları temin edilmiştir. Böylece GAP Bölgesi özelinde özel sektör desteklenirken, Projeye yerel katılım sağlanarak imalat sanayi ve ticaret yoluyla sürdürülebilir kalkınma hızlandırılmaktadır.

Mardin Serbest Bölgesi

III. GAP'TA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

GAP'ın uygulanmasıyla 2005 yılına uzanan süreçte gelişmesi beklenen önemli sektörler tarım ve imalat sanayiidir. Sulu tarımın yaygınlaşmasıyla daha önce buğday, arpa ve mercimek ağırlıklı olan tarımsal yapının pamuk, mısır, yerfıstığı, ayçiçeği, soya, kuru fasulye, sebze gibi tarımsal sanayiye girdi sağlayacak bir yapıya dönüşmesi beklenmektedir.

GAP İdaresi'nce yapılan çalışmalarda tarıma dayalı sanayilerden özellikle buğday, pamuk, yemeklik yağ ve hayvancılığa dayalı sanayilerin hızla gelişeceği tesbit edilmiştir. GAP Master Planı da GAP'ın gerçekleşmesiyle, Bölge'nin "Tarım ve Tarıma Dayalı İmalat Sanayi" ürünleri bakımından bir "İhracat Merkezi" olarak gelişeceğini öngörmüştür. Master Plan'da belirlenen ümitvar sanayi türleri;

Buğday işleme

Buğday unu
Makarna-iplik

Pamuk işleme

Çırcır
Pamuk ipliği/merserize pamuk ipliği
Pamuklu dokuma
Pamuk
Konfeksiyon

Yemeklik yağ sanayileri

Ham yemeklik yağlar
Rafine yemeklik yağlar
Hayvan yemi

Hayvancılık ürünleri işleme

Kesimhane
Dabaklama (deri ve post)
Et işleme
Deri ayakkabı
Süt işleme

İnşaat malzemeleri üretimi

Beton bloklar/beton mamuller
Tuğla ve kiremit
Beton borular

Diğerleri

Basım ve matbaacılıktır.

GAP Master Planı'nda Bölge sanayiini geliştirilmesi için belirlenen ilkeler ise aşağıda görülmektedir.

Sanayi Gelişmesi İçin Bölgesel Hedefler:

Mevcut mahalli hammaddelere dayanarak kurulacak veya önemli ölçüde geliştirilecek stratejik önemdeki sanayileri ortaya koymak ve teşvik etmek, bunları ilgili ekonomik faaliyetlerle birlikte adım adım geliştirmek ve ihracata yönlendirmek.

Mardin Organize Sanayi Bölgesinde bir görünüş

- Stratejik önemdeki sanayilerden faydalanarak üretim ve yönetim teknolojilerinin, sermaye birikiminin, teşebbüs gücünün nasıl geliştirileceğine ve uluslararası pazarlara nasıl girilebileceğine iyi bir örnek oluşturmak.
- GAP Bölgesi'ndeki her ilde, yalnızca mevcut yer seçimi avantajlarını değil aynı zamanda illerarası ilişkileri ve bölgeiçi dengeleri de dikkate alarak, stratejik önemde en azından bir sanayi dalını geliştirmek.
- İlgili kamu kuruluşlarının fonksiyonlarını, öncelikle stratejik önemdeki sanayilere yardımcı olacak ve daha sonraki safhalarda bu sanayilerin başlatacağı sınai kalkınmayı devam ettirecek biçimde yeniden düzenlemek.
- Girişimcileri kredi, bilgi, teknik yardım ve diğer gerekli teşviklerle yatırıma teşvik etmek.
- 1992 yılında Rio'da yapılan "Dünya Zirvesi"nde kabul edilen Gündem 21 adlı dökümanın, sanayi gelişmesi konusunda ülkelere görev verdiği konularda çalışmalar yapmaktır.

GAP Master Planı'nda çevre boyutunun bölge kalkınmasının entegre bir parçası olduğu ve sosyo-ekonomik gelişme açısından birlikte ele alınması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Bu nedenle sanayileşme stratejisi içinde Bölge'de kurulacak sanayi tesisleri için Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)'nin yapılması gerektiği hususu üzerinde özellikle durulmuştur. Bu yaklaşım, Gündem 21'in belirlediği prensipler ile bire bir örtüşmektedir. Gündem 21'in 17 no'lu ilkesi, ÇED'in ulusal bir araç olarak kullanılmasını, 4 no'lu ilkesi ise çevresel korumanın kalkınma sürecinden bağımsız değil, onun bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu iki ilke, GAP kalkınma stratejilerinde temel yaklaşım olarak benimsenmiş ve uygulamaya yansıtılmıştır.

Bu çerçevede, gerçekleştirilecek yatırımlar ile ortaya çıkacak potansiyelin özellikle sanayi ve hizmet sektöründe, Bölge kalkınmasında etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve özel sektör yatırımlarının, kalkınmaya ilk başından itibaren katılması, canlandırılması son derece önemli bir konudur. Bu nedenle özel sektör yatırımlarını artırıcı tedbirlere ağırlık verilmeli ve bu yöndeki projeler desteklenmeli, bölgesel gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, tarım ürünlerini işleyecek ve katma değer yaratacak tesislerin kurulması için gerekli destekler verilmelidir. Bu desteklerin başında devlete düşen görev, sanayi için gerekli altyapıyı hazırlamak ve Bölge'yi yatırımcılar için çekici hale getirmektir.

Bölge'nin yatırımcılar için çekici hale getirilmesi gayesiyle ülkemizde uygulanmakta olan politikalar üç başlık altında toplanabilir.

- Sanayi kalkınması için kullanılan en yaygın araç, sektörlerle ve yörelere göre farklılaştırılmış teşvik sistemidir.
- Türkiye'de sanayileşmenin belli bir döneminde etkin kullanılan kamu yatırımları, 1980'li yıllar sonrası uygulanan ekonomik politikalar sonucu etkinliğini kaybetmiş, özel sektör yatırımlarına öncelik verilmiştir.
- Ekonomik ve sosyal politikaların mekan içeriğini oluşturan (mekan düzenleme), yer seçme kararlarını etkileyen Organize Sanayi Bölgeleri (O.S.B) ve Küçük Sanayi Sitelerinin (K.S.S) kurulması. O.S.B. ve K.S.S.'lerin tesisindeki gaye; bölgeler ve iller düzeyinde planlı ve programlı sanayi tesislerinin kurulması, düzenli şehirleşmenin temin edilmesi, uygun altyapı tesislerinin hazırlanması suretiyle çevre kirliliğinin önlenmesi, orta ve küçük işletmelerin teşvik edilerek geliştirilmesidir.

Harran Ovası ve Sulama Kanalı

IV. GAP'TA SANAYİ GELİŞİMİNE YÖNELİK UYGULAMALAR

A. GAP BÖLGESİ'NE VERİLEN YATIRIM TEŞVİKLERİ

GAP Master Planı, tarıma dayalı sanayi dışında ulaşım, inşaat, madencilik gibi diğer faaliyetlerle hizmetler sektöründeki gelişmeler için “Kırk Gelişme Aksı” olarak adlandırdığı Gaziantep- Şanlıurfa-Diyarbakır koridorunu öncelikli gelişme alanı olarak tesbit etmiş, kısa ve orta vadede altyapı yatırımlarının ve sanayilerin öncelikle bu koridorda gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Bu gelişmenin daha sonra, gelişme potansiyeli gösteren diğer alt-bölgelere yayılması hedeflenmiştir. Bu nedenle Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır kent merkezlerinin yatırımlar açısından yapısal özelliklerine göre, belli bir denge içinde teşvik görmeleri gerekmektedir.

1. Genel Teşvikler

Türkiye genelinde uygulanmakta olan teşvik sisteminde “kalkınmada öncelikli yöreler” statüsü önemli bir teşvik türü niteliğindedir. Gaziantep ve Kilis hariç GAP İlleri'nin hepsi “kalkınmada birinci derecede öncelikli yöre” statüsünde bulunmaktadır. Gaziantep ve Kilis'in “normal yöre” statüsüne sahip oluşu, GAP Master Planı'nda öngörülen “Kırk Gelişme Aksı”nın batı ucundaki bu illerin yeterli düzeyde teşvik edilmediği anlayışına yol açmıştır. Bu anlayışın giderilmesi ve Kırk Gelişme Aksı boyunca gözetilmesi öngörülen mekansal dengenin sağlanması için GAP İdaresi tarafından önerilen “cazibe merkezi” teşvikleri yerine, sözkonusu iki ilin de içinde bulunduğu “sanayi kuşağı” teşvik türü 1995 yılı başında uygulamaya konmuştur.

Bu uygulama ile Gaziantep ve Kilis büyüme kutbunun çok hızlı gelişmesi, buna Şanlıurfa ve Diyarbakır gelişme merkezlerinin bu gelişmenin gerisinde kalmaları sözkonusu olabilecektir.

Öte yandan, 1994 yılından beri uygulanmakta olan ACİL DESTEK PROGRAMI kapsamına bu üç önemli gelişme merkezinden sadece Diyarbakır İli girmektedir. GAP Master Planı'nda öngörülen öncelikli koridor stratejisinin bir ucunda bulunan Diyarbakır, işsizlik başta olmak üzere çeşitli sosyal sorunları bulunan Dicle Havzası için önemli bir cazibe merkezi niteliğindedir. Bu nedenle, özellikle Diyarbakır'ın ve GAP sulamalarından ilk etkilenecek olan Şanlıurfa'nın, Bölge içi denge açısından daha etkin bir yatırım programı uygulamasına ve daha selektif teşviklerle desteklenmesine gerek görülmektedir.

Cumhuriyet Hükümetleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tümü ve bu geniş bölgenin geleceğini belirleyecek olan GAP'dan beklenen ekonomik ve sosyal gelişme hedeflerine mümkün olan en kısa sürede ulaşma kararlılığını taşımaktadır. Bu amaçla ülke genelinde esasen yürürlükte olan Genel Teşvik Tedbirleri ile Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) desteklenmesine ilişkin mevzuata, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine özel sektörü daha fazla çekmek için ek yatırım teşvik tedbirleri sistemi de getirilmiş ve uygulamaya konulmuştur.

Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi

2. Olağanüstü Hal Bölgesi'nde (OHAL) ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde (KÖY) İstihdam Yaratılması ve Yatırımların Teşvik Edilmesiyle 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkındaki 4325 Sayılı Kanun'la Sağlanan Teşvikler

4325 sayılı Kanun, 23.01.1998 tarih ve 23239 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

a. Kanun Kapsamındaki GAP İlleri

- Olağanüstü Hal Bölgesi Diyarbakır, Siirt, Şırnak illeri ile mücavir alana giren Batman ve Mardin illeri,
- Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (DİE) tarafından hesaplanan, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla miktan 1 500 ABD Dolarının altında olan ve/veya Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hesaplanan sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi - 0,5'in altında kalan illerden Bakanlar Kurulu'na tespit edilen iller kapsamına, GAP Bölgesi'nden Adıyaman ve Şanlıurfa girmektedir.

b. 4325 sayılı Kanun'la sağlanan teşvik unsurları;

- Gelir ve Kurumlar Vergisi istisnası,
(Kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş vergilendirme dönemi)
- Çalışanlardan kesilen vergilerin ertelenerek ödenmesi
(Ücretler üzerinden kesilen vergilerin iki yıl gecikme ile ödenmesi)
- Vergi resim ve harç istisnası,
(Yatırım ile ilgili olarak kullanılacak kredilere ilişkin her türlü vergi ve harçların alınmaması)
- Sigorta-işveren paylarının karşılanması,
- Kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımlara Hazine arazilerinin tahsis edilmesi.

4325 sayılı Kanun'un getirdiği yatırımlara destek sistemi ile ilgili uygulamanın yeni başlaması ve vergi muafiyet ve istisnası niteliğinde olması nedeniyle, yatırımcıya sağladığı faydalar hakkında henüz bir değerlendirme yapılamamıştır.

3. Olağanüstü Hal Bölgesi'ndeki Yatırımlara Enerji Desteği Teşviki

24.10.1997 tarihinde yürürlüğe giren, 16.9.1997 tarih ve 97/9955 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Olağanüstü Hal Bölgesi'nde faaliyet gösteren yatırım teşvik belgeli işletmelere yüzde 50 indirimli enerji verilmesi sağlanmaktadır.

Söz konusu kararnameye göre, GAP illerinden Diyarbakır, Siirt ve Şırnak illerinde yatırımı olan girişimcilere yatırım süresince yüzde 50 indirimli enerji verilmesi öngörülmektedir.

Enerji desteği ile ilgili uygulamanın yeni başlaması nedeniyle sağladığı faydalar hakkında henüz fazla bir bilgi edinilememiştir.

Türkiye'deki mevcut yatırım teşvik sistemi hakkında uluslararası karşılaştırmalı genel bir değerlendirme yapıldığında, teşvik çeşitleri itibarıyla büyük bir benzerlik olmasına karşın, ülkemizdeki uygulamalarda teşviklerin etkinliklerini azaltan çeşitli nedenler göze çarpmaktadır.

Bunların başında teşviklerin finansmanına tahsis edilebilecek yeterli mali kaynakların sağlanamaması gelmektedir. Teşvikli yatırım hakedişlerinin çoğunlukla zamanında ve tam ödenmemesi ve bu yüzden yatırımların uzunca bir süre gecikmesi, yatırım isteklerini köreltmektedir.

Getirilen yatırım teşviklerinin çeşitli nedenlerle selektif olamaması, sağladığı ekonomik faydanın çok düşük marjinal düzeyi, bütün diğer şartlar aynı olsa bile Bölge dışından GAP'a yatırım gelmesine yetmemektedir. Bu eğilim Bölge içinde nisbi gelişmişlik düzeyi daha ileri durumda olan Gaziantep'e yönelik sermaye akımlarında da göze çarpmaktadır.

Ayrıca, teşvikli yatırımların etkin denetim ve izlenmesi için kurumsal altyapının olmaması ülkemizdeki teşvik sisteminin ciddi bir noksanlığı olarak görülmektedir.

1985-1996 döneminde, GAP Bölgesi'ne verilen teşviklerin (belge sayısı itibarıyla) ülke geneli ile karşılaştırması aşağıdaki tabloda % olarak gösterilmiştir.

TABLO 1: GAP Bölgesi Yatırım Teşviklerinin Sektörel Dağılımı

SEKTÖRLER	BELGE SAYISI	YÜZDE
TARIM	775	26
MADENCİLİK	33	1
İMALAT	1522	51
HİZMETLER	643	22
TOPLAM	2973	100

GAP Bölgesi ekonomik koşullarında 1985 yılından başlayarak 1995 yılına kadarki dönemde kaydedeğer olumlu bir gelişme olmadığı halde yatırım teşvik talebinde 1990 yılında görülen ani artışın teşviklerle ilgili açıklaması, "hibe" şeklindeki yatırım teşvik primi uygulamasının çekiciliğidir. Yöre koşullarında kontrolü oldukça zor hayvancılık-besicilik sektöründe çok sayıda teşvik primi uygulamalarında ve diğer alanlarda saptanabilen amaç dışı kullanışlar nedeniyle bu teşvik türünün kısa süre içinde yürürlükten kaldırılması gerekmiştir. Özellikle Adıyaman, Diyarbakır ve Batman illerinde besicilik ve inai alanlardaki teşvik belgeleri iptal işlemlerinin 1989, 1990, ve 1991 yıllarında yoğunlaştığı da bilinen bir husustur.

4. GAP Yatırım Teşviklerinin (1985-1996) Dönemi Gelişme Eğilimi

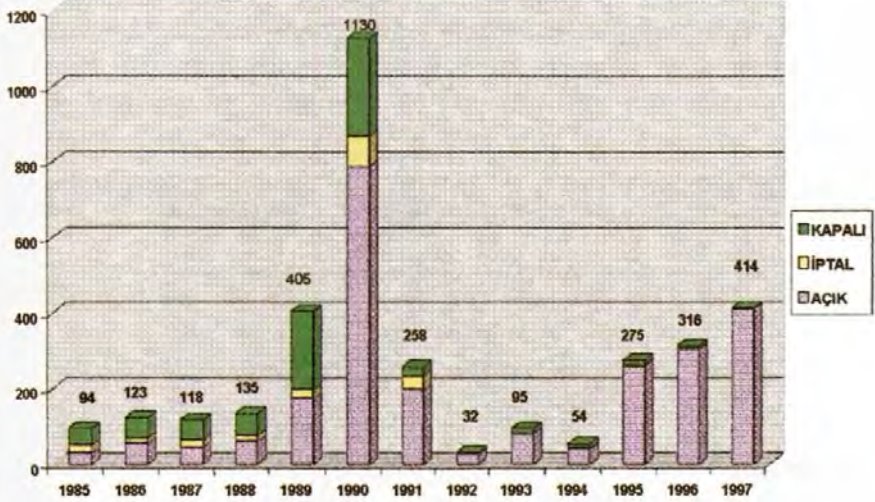
Teşvik belgeli yatırımların ağırlıklı olarak imalat sanayine ve tarıma dayalı sanayi ve tarımsal faaliyetlerle hizmet sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Eldeki verilere göre, 1985-96 döneminde GAP'ta toplam 2 560 adet yatırım teşvik belgesinin 1 278'i (% 50) imalat sanayine, 771'i (% 30) tarıma (besicilik ağırlıklı), ve 485'i (% 19) turizm amaçlı konaklama ve diğer hizmetlere, 26'sı (% 1) madencilik sektörüne verilmiştir.

5. GAP Yatırım Teşviklerinin Gerçekleşme Eğilimi

GAP Bölgesi'nde 1985-1997 dönemi sosyo-ekonomik koşulları altında verilen teşviklerin belge sayısı itibarıyla gerçekleşme durumu ve eğilimleri, iptal, yatırımı halen uygulamada aşamasında olan (açık) ve yatırımı tamamlanıp teşvik belgesi resmen kapatılmış (kapalı) olarak üç kategoride ele alınmış ve sonuçlar teşvik belgeleri itibarıyla aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 1: 1985-1997 DÖNEMİNDE TESVİK BELGELERİ İTİBARIYLA TEŞVİKLERİN İPTAL, AÇIK, TAMAMLANMIŞ (KAPALI) OLMA DURUMLARINA GÖRE GERÇEKLEŞME

Global olarak ve kaba bir değerlendirme ile, toplam 2 973 yatırım teşviğinin yüzde 20'sinin gerçekleştirildiği, yüzde 80'inin halen yatırım aşamasında olduğu ve geri kalan yaklaşık yüzde 7'sinin ise çeşitli nedenlerle iptal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yatırım teşvik politikaları ve uygulamalarında bazı hususların dikkate alınmasında yarar görülmektedir.

1. Mali teşvikler önceden selektif bir şekilde, söz konusu yatırımı gerçekleştirebilecek düzeyde önemli miktarda ve kurumsal altyapısı oluşturularak uygulanmalıdır.

2. Sabit yatırım maliyetinin, yüksek enflasyon koşullarında aşırı artmaması için ya yatırım süresini kısıltıcı tedbirler alınmalı ya da önceden hazırlanmış bina ve tesislerin sağlanması yoluna gidilmelidir.

3. Bölge'de çok ortaklı ve büyük ölçekli yatırımlardan çok, etkin çalışabilecek küçük ve orta boy münferit girişimler daha fazla teşvik edilmelidir.

4. Sermaye birikimi ve girişimci yapısı itibarıyla yörenin özellikleri gözönünde bulundurularak mevcut teknik ve mali tedbirlere ilaveten, parasal boyutu olan yeni teşvikler de getirilmelidir.

6. Gap Bölgesi Teşvik Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar

Türkiye’de uygulanan genel teşviklere ilaveten GAP Bölgesi, yarım kalmış yatırımlar için uygulanan Açıl Destek Programı ile OHAL ve Kalkınma Öncelikli Yörelde (KÖY) istihdamın yaratılması ve yatırımların teşvik edilmesi ile ilgili 4325 sayılı yasadan yararlanmaktadır. Burada sözkonusu teşviklerin detaylarına girmek yerine uygulama sırasında Bölge’de yaşanan sorunlar üzerinde durulacaktır.

Bölge’de uygulanan genel teşviklere ilave özel teşvikler 5 grupta toplanabilir:

- 1- Vergiler
- 2- SSK Prim Ödemeleri
- 3- KOBİ Kredileri
- 4- Arazi Tahsisi
- 5- Elektrik Enerjisi Sübvansiyonu

Harran Ovası

1. Vergiler

Üç önemli sorunla karşılaşmaktadır:

- teşviklerin sadece 1.1.1998-31.12.2000 tarihleri arasında gerçekleştirilen yatırımlara uygulanması haksız rekabet yaratmakta
- uygulayıcı memurlar mevzuatı tam olarak bilmemekte
- teşvik başvuruları Ankara'da yapılmaktadır.

2. SSK İşveren Hissesi Primlerinin Hazine'den karşılanması

Çok yerinde bir önlem olmasına rağmen vergi muafiyeti ile aynı kısıtlamalar ve bürokratik engellerle karşılaşmaktadır.

3. KOBİ Kredileri

Sanayi yatırımları için oldukça düşük limitli olmasına rağmen, yatırımlara sağlanan tek düşük faizli kredi olması nedeniyle büyük talep görmektedir. Bu konuda karşılaşılan sorunlar ise aşağıda verilmiştir.

- Yararlanmak için alınan makine ve teçhizatın yeni olması gerekmesi: Atıl ve yarım kalmış tesislerin rehabilitasyonunu kısıtlamaktadır. Atıl tesislerin devlet tarafından rehabilitasyonunun ciddi sakıncaları bulunmaktadır. Bu işin kredilendirme yolu ile, örneğin makine ve ekipmanlarının satışı şeklinde özel sektör tarafından yapılması daha rantabl olacaktır.
- Bir defaya mahsus verilmesi: Grişimciliği kısıtlıyor.
- Nakit tahsislerinin yetersiz kalması: Kredinin gerçekleşme süresi 2 yıla kadar çıkabiliyor.
- Talep edilen kredinin 1.5 katına kadar teminat talep edilmesi: Gerçek ihtiyaç sahiplerinin krediden yararlanmaması sonucunu verebiliyor. Diğer taraftan bankalar Bölgedeki gayrimenkulleri değerinin çok altında tutuyor, hatta bazen kabul dahi etmiyor.

4. Bedelsiz Arazi Tesisleri

- 4325 sayılı yasa kapsamında bedelsiz arsa tahsisi ile ilgili olarak 27.04.1998 tarihinde yayınlanan yönetmelik hangi arazilerin devredilemeyeceğini 17 madde halinde sıralamıştır. 3083 sayılı gereği Tarım Reformu Genel Müdürlüğü emrine geçen yerler bunlar arasında bulunmaktadır. Bu durumda Şanlıurfa'da arazi tahsisi pratikte imkansız hale gelmektedir.
- KOBİ kredisine başvuruların bedelsiz arazi tahsisinden yararlanmaları mümkün olmaktadır. Çünkü başvurunun geçerli olabilmesi için arasının alınmış ve inşaatın % 50 oranında tamamlanmış olması gerekmektedir.

5. Elektrik Enerjisi Sübvansiyonu

Yatırım sırasında uygulanan % 50 enerji sübvansiyonunun Mart 1999'da alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile işletme dönemine de yaygınlaştırılmasının sorunu büyük ölçüde çözeceğine inanılmaktadır.

Diyarbakır'da bir tesis

B. SINAİ ALTYAPI

1. GAP Bölgesi'nde Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)

Küçük Sanayi Siteleri (K.S.S.) ve Serbest Bölgeler

Ülkemizde ekonomik kalkınmanın tüm bölgelere dengeli dağılımı ve bölgeler arasındaki sosyal, ekonomik ve tabii dengesizlikleri dikkate alarak sanayileşmenin sağlanmasında organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri kurulması ulusal politika olarak planlı dönem boyunca uygulanmıştır. Bu politika, GAP bölgesel kalkınma hedef ve stratejileri içinde de benimsenmiş ve Master Plan'ın ortaya koyduğu Bölge Sanayileşme Stratejisi içinde etkili bir araç olarak kullanılmış, mekansal strateji ile birleştirilerek öncelikle O.S.B. alanları tesis edilecek yerleşmeler belirlenmiştir. Master Plan'da önerilen "Kırık Gelişme Aksı"nın öncelikle geliştirilmesi hedefi O.S.B. ve K.S.S.'lerin kurulması ile desteklenmiş ve bu gelişmenin diğer potansiyel alt bölgelere sıçratılması programlara alınmıştır. Ayrıca O.S.B. ve K.S.S.'lerde yer alacak sanayi kuruluşların "orta ve küçük ölçekli işletmeler"den oluşması, GAP Bölge Planlama yaklaşımı içinde yer alan "sürdürülebilir kalkınma" felsefesi ile de örtüşmektedir. Küreselleşen dünyada yakın gelecekte, ülkelerde küçük ve orta ölçekli işlet-

Mardin Organize Sanayi Bölgesi

melerin desteklenmesi önemli bir politika olacaktır. Gümrük Birliği ile Avrupa'ya adımını atmış olan ülkemizin, GAP Bölgesi Kalkınma Stratejilerinde küçük ve orta ölçekli işletmelere önem vermesi, yeni gelişmelere hazırlıklı olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

a. Organize Sanayi Bölgeleri:

GAP Bölgesi'nde Gaziantep il'inde 760 hektarlık (Gaziantep I, 260 hektar ve Gaziantep II, 500 hektar) 2 adet, Mardin'de 300 hektarlık 1 adet, Şanlıurfa'da 286 hektarlık 1 adet olmak üzere, toplam 4 Organize Sanayi Bölgesi (O.S.B.) tamamlanarak sanayicinin hizmetine sunulmuştur. Gaziantep I O.S.B. 12 yıl, Gaziantep II O.S.B. 10 yıl, Mardin O.S.B. 16 yıl ve Şanlıurfa I O.S.B. 7 yılda tamamlanmıştır.

Gaziantep I O.S.B. alanında 200 sanayi parseli vardır. Bunların tamamının tahsisi yapılmış olup, 136 tesis üretime geçmiş, toplam 13 600 kişiye iş imkanı sağlanmıştır.

Gaziantep II O.S.B. alanında 290 sanayi parseli bulunmaktadır. 289 sanayi parselinin tahsisi yapılmış olup, 107 tesis üretime geçmiştir. 66 adet sanayi parselinde inşaat işleri, 108 sanayi parselinde ise proje işleri devam etmektedir. Üretime geçen 107 tesiste 10 700 kişi çalışmaktadır.

Mardin O.S.B. alanında 146 sanayi parseli vardır ve 121 sanayi parselinin tahsisi yapılmıştır. Tahsisi yapılan parsellerden 54'ünde 41 tesis üretime geçmiştir. 61 sanayi parselinde inşaat işleri, 6'sında proje işleri devam etmektedir. Üretime geçen 41 tesiste 4 100 kişi çalışmaktadır.

Şanlıurfa I O.S.B. alanında 272 sanayi parseli bulunmaktadır. 265 sanayi parselinin tahsisi yapılmıştır. Tahsisi yapılan parsellerden 175'inde 73 tesis üretime geçmiştir. Üretime geçen tesislerde 7 300 kişi çalışmaktadır.

Özetle, GAP Bölgesi'nde tamamlanan O.S.B.'lerin Türkiye toplamı içindeki payı büyüklük olarak % 11'dir. Ocak 1999 itibarıyla tamamlanan O.S.B.'lerde 357 fabrika üretime geçmiş ve 35 700 kişiye iş imkanı sağlamıştır.

b. Küçük Sanayi Siteleri:

GAP Bölgesi'nde 1965 yılından 1998 yılı sonuna kadar 5 514 işyeri ihtiva eden 18 adet Küçük Sanayi Sitesi (K.S.S.) tamamlanarak hizmete sunulmuştur. Tamamlanan K.S.S.'lerden 6'sı Diyarbakır, 6'sı Gaziantep, 3'ü Şanlıurfa, 1'i Batman, 1'i Siirt ve 1'i Mardin İli'nde yer almaktadır.

GAP Bölgesi K.S.S.'lerinin Türkiye toplamı içindeki payı % 8'dir. Halen bu işyerlerinde yaklaşık 33 000 kişi çalışmaktadır.

c. Serbest Bölgeler

a) Mardin Serbest Bölgesi :

Mardin Serbest Bölgesi'nin yeri ve sınırı 95/6742 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenmiş olup, Mardin Organize Sanayi Bölgesi içinde 515 000 m²'lik bir alan üzerinde kurulmuştur. 04.04.1995 tarih ve 95/6742 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile MASBAŞ-Mardin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş.'ne serbest bölgeyi kurup işletme yetkisi verilmiştir.

Mardin Serbest Bölgesi 21.11.1995 tarihinde faaliyete geçmiştir. Serbest Bölge'de 1996 yılında 1,6 milyon dolarlık ticaret gerçekleşmiştir. Ticaret hacmi 1997 yılında 15 milyon dolar olmuş ve bir önceki yıla göre % 937 oranında artmıştır. Ağustos 1998 tarihi itibarıyla ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 26 oranında azalarak 5,5 milyon dolar olmuştur. Bölgede faaliyette olan firma sayısı 30'dur. Bunların 3'ü tekstil-konfeksiyon, 1'i deterjan, 1'i konfeksiyon yan sanayi, 1'i yemeklik yağ üretimi, 1'i oturma grupları ve ev tekstil ve 1'i inşaat malzemeleri konusunda faaliyet göstermektedir. Faaliyette olan firmaların 2'si yabancı sermayelidir.

b) Gaziantep Serbest Bölgesi:

Gaziantep Serbest Bölgesi kurulması, 98/11368 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 7.7.1998 tarihinde kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı ile Gaziantep Serbest Bölgesi'ni kurup işletmekle GASBAŞ-Gaziantep Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş.'ti yetkili kılınmıştır. Bölge yerinin kamulaştırma çalışmaları devam etmektedir.

2. Devlet Yatırım Programında Yer Alan O.S.B. ve K.S.S. Projeleri:

a. O.S.B. Projeleri

1998 yılı Yatırım Programı'nda 13 Adet O.S.B. (antma hariç) projesi yer almaktadır. Bunlar Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep II, Gaziantep III, Gaziantep IV, Nizip, Siirt, Şanlıurfa I, Şanlıurfa II, Batman, Şırnak, Cizre ve Kilis O.S.B.'leridir. Gaziantep II, Mardin ve Şanlıurfa O.S.B.'leri antma işleri de Program'da yer almıştır.

Program'da olan işler tamamlandığında fabrika sayısı 1 560'a çıkacak ve 156 000 kişiye iş imkanı sağlanacaktır.

b. K.S.S. Projeleri

1998 yılı Yatırım Programı'nda 19 adet (altyapılar hariç) proje yer almıştır. 19 adet projede 4 497 işyeri bulunmaktadır. Bunlar Adıyaman Merkez, Besni, Gölbaşı, Diyarbakır Oto, Silvan, Nizip, Gaziantep Ayakkabıcılar, Gaziantep 25 Aralık, Kızıltepe, Nusaybin, Mardin, Merkez II, Midyat, Siirt, Şanlıurfa Merkez II, Birecik, Şırnak Örnek, Silopi, Cizre, Kilis Merkez Yeni, Kilis Pekmez-Helva K.S.S.'leridir.

Program'da olan işler tamamlandığında K.S.S. adedi 36'ya, işyeri sayısı 10 011'e çıkacaktır. K.S.S.'lerin Türkiye toplamı içindeki payı % 9'a yükselecek ve istihdam 60 000'e ulaşacaktır.

V. GAP BÖLGESİNDE ÖZEL SEKTÖRÜN DURUMU

GAP Master Planı, sanayileşmenin GAP Bölgesi'nde ağırlıklı bir şekilde tarıma dayalı sanayi dallarında yoğunlaşacağını öngörmektedir. Ancak, bu yaklaşım diğer sanayi dallarında gelişme olmayacağı anlamını taşımamaktadır.

Sanayileşme süreci ister belli bir merkezden çevreye yayılma şeklinde, ister doğrudan olsun, GAP'ta gelir ve istidamın orta ve uzun vadede sürdürülebilirliği mutaka mahallî özel girişimciliğin inisiyatifile belli bir süreç içinde yapısal değişim yaşanarak sağlanacaktır. Bu bağlamda Bölge'deki özel sektöre ait düşük kapasitede çalışan, atıl veya yarım kalmış sanayi tesislerini ekonomiye yeniden kazandırmak amacıyla, Türkiye Kalkınma Bankası tarafından "Acil Destek Programı" kapsamında bir çalışma başlatılmıştır. Bu çalışma ile yapılan islah ya da iyileştirme işlemi, istidama dönük uzun vadeli olmayan bir işlem gibi görünmektedir. Aslında bu kuruluşların çoğunun yer seçimi, uygun (process) teknoloji seçimi ve kapasite (ölçek) tesbitindeki hatalardan kaynaklanan birçok kalıcı üretim ve pazarlama sorunlarının bulunduğu bilinmektedir. Bu kuruluşların rasyonellik içinde uzun süre ayakta kalabilmeleri için daha büyük mali fedakarlıklarla modernize edilmeleri gerekmektedir.

GAP'ta sanayi ve iş hayatının içinde bulunduğu ortamın barındırdığı olumsuz etkilerin, ülke geneli içinde geçerli olan bazı yapısal koşullarına değinmek gerekir;

- Genel anlamda altyapı noksanlığı vardır,
- Yüksek enflasyon risk ve belirsizliği, yüksek faizler kredi maliyetini artırmaktadır,
- Kurumsal altyapı yetersizliği teşvik uygulamalarının etkinliğini azaltmakta, fon sağlanmasını zorlaştırmakta, enflasyon muhasebesi noksanlığı işletmelerin mali performansını olumsuz yönde etkilemektedir.

GAP Bölgesi özelinde yaşanan güvenlik sorunları ve sosyal istikrarsızlık koşullarına ek olarak, Bölge'de özellikle sanayi alanındaki girişimcilerin bazı nitelikleri ile firma düzeyinde saptanabilen başlıca yetersizlikler ise şöyle özetlenebilir;

- Aşırı ihtiyatlılık,
- İşbirliğine ürkek ve tereddütle yaklaşım,
- Konulara dar bakış ve geleceği kestirememe,
- Deneyimsizlik.

Firma-içi bazı olumsuzluklar ise;

- Fon kaynaklarının (malî yapının) yetersizliği (yatırım ve işletme)
- İşgücü beceri düzeyinin düşüklüğü (ucuz işçi)
- Girişimciliğin yetersiz oluşu (bölgesel pazanın ve firmaların yavaş büyümesi).

Yukarıda kısaca değinilen koşullar çerçevesinde GAP sanayileşmesinin, Bölge ekonomisini "kalkış" a götüreceği ön koşulların tamamlanmasını takip eden gelişim süreci boyunca, yapısal değişim gereksinimlerine uyum sağlayabilen girişimciler eliyle, uzun vadeli bir perspektif için ve aşamalar halinde gerçekleştirilebileceği anlaşılmaktadır.

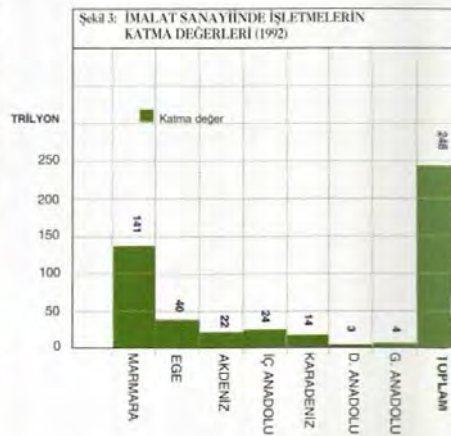
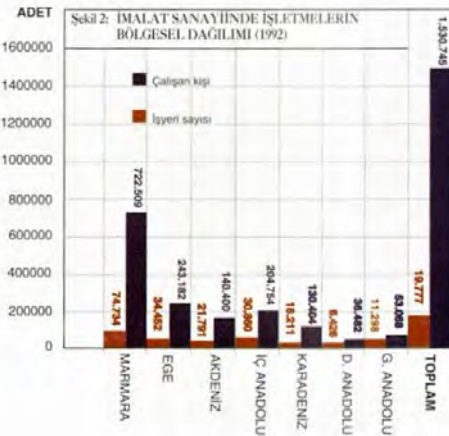
VI. GAP'TA İMALAT SANAYİİ DURUMU

Türkiye'de imalat sanayinde işletmelerin bölgesel dağılımı incelendiğinde işletmelerin yaklaşık % 71'i Marmara, Ege ve İç Anadolu olmak üzere üç bölgede yoğunlaşmıştır. GAP Bölgesi'ndeki işyeri sayısı, toplamın ancak % 5.7'sini teşkil etmektedir. Bu durum aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

TABLO 2: İmalat Sanayinde İşletmelerin Bölgesel Dağılımı (1992)

BÖLGELER	İŞYERİ	%	İSTİHDAM	%	KATMA DEĞER (Trilyon TL)	%
Marmara	74.734	37,8	722.509	47,2	141	57,3
Ege	34.452	17,4	243.182	15,9	40	16
Akdeniz	21.791	11	140.400	9,2	22	8,8
İç Anadolu	30.860	15,6	204.754	13,4	24	9,6
Karadeniz	18.211	9,2	130.404	8,4	14	5,5
Doğu Anadolu	6.426	3,3	36.482	2,4	3	1,2
Güneydoğu Anadolu	11.298	5,7	53.068	3,5	4	1,6
T O P L A M	197.775	100	1.530.745	100	248	100

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

İşletmeler, bölgeler itibarıyla Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri (K.O.S.) ve büyük sanayi işletmeleri olarak sınıflandırıldığında ise, aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

TABLO 3: İmalat Sanayiinde Bölgeler İtibarıyla K.O.S. ve Büyük İşletmelerin Dağılımı (1992)

BÖLGELER	İŞYERİ				İSTİHDAM				KATMA DEĞER (Trilyon TL)			
	K.O.S.	%	BÜYÜK	%	K.O.S.	%	BÜYÜK	%	K.O.S.	%	BÜYÜK	%
MARMARA	74257	37,5	480	0,2	449525	29,4	272.985	17,8	33,6	13,6	108,5	43,8
EGE	34303	17,3	149	0,07	157713	10,3	85.469	5,6	8,3	3,4	31,3	12,7
AKDENİZ	21720	11	71	0,03	74072	4,8	66.328	4,3	1,7	0,7	20,1	8,2
İÇ ANADOLU	30738	15,6	122	0,05	124322	8,1	80.432	5,3	4,5	1,9	19,3	7,8
KARADENİZ	18104	9,2	107	0,03	68971	4,5	61.433	4	3,3	1,4	10,6	4,3
D. ANADOLU	6400	9,3	26	0,01	20254	1,3	16.174	1	0,6	0	2,2	0,9
GÜNEYDOĞU ANADOLU	11271	5,7	27	0,01	40288	2,6	12.780	1	0,8	0	3,1	1,2
T O P L A M	196793	982	0,4	935145	61,0	595.601	39	52,8	21	195,1	78,9	

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

İmalat sanayiinde istihdamın % 76,5 gibi önemli bir kısmı Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. GAP Bölgesi'nde bu oran % 3,6 seviyesindedir. İmalat sanayiinde katma değer % 57,3'ü Marmara Bölgesi'nde yaratılmaktadır.

GAP Bölgesi'nde sektörel bazda işyeri sayısı dağılımı ve istihdam durumuna göre; doküma, giyim eşyası ve deri sanayii ilk, gıda, içki ve tütün sanayii ikinci, metal eşya sanayii ise üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak; yaratılan katma değer açısından bakıldığında sıralama farklıdır. Kimya sanayii birinci, metal eşya sanayii ikinci, gıda, içki ve tütün sanayii üçüncü sıradadır. (Bkz. Tablo 4, 5, 6)

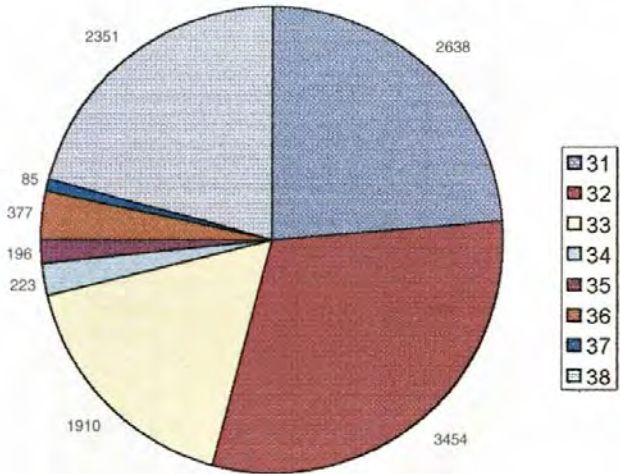
TABLO 4: Bölgeler İtibariyle Sektörlere Göre İşyeri Sayısı (1992)

SEKTÖR	MARMARA	EGE	İÇ AKDENİZ	ANADOLU	KARADENİZ	DOĞU ANADOLU	GAP BÖLGESİ
31	5375	3798	3176	3112	2856	1330	2638
32	25202	11791	5074	5995	4282	1422	3454
33	13479	6849	5476	9546	4760	1774	1910
34	3203	883	617	1210	447	154	223
35	3527	731	325	628	296	51	196
36	2803	1376	1049	1098	599	111	377
37	1023	350	220	387	122	23	85
38	17873	8470	5645	8671	4773	1476	2351
TOPLAM	72485	34238	21552	30647	18135	6341	11234

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

31-GIDA İÇKİ VE Tütün SANAYİ
 32-DOKUMA GİYİM EŞYASI VE DERİ SANAYİ
 33-ORMAN ÜRÜNLERİ VE MOBİLYA SANAYİ
 34-KAĞIT KAĞIT ÜRÜNLERİ VE BASIM SANAYİ
 35-KİMYA SANAYİ
 36-TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ
 37-METAL ANA SANAYİ
 38-METAL EŞYA SANAYİ
 39-DİĞER İMALAT SANAYİ

ŞEKİL 4: GAP BÖLGESİ İMALAT SANAYİNDE SEKTÖRLERE GÖRE İŞYERİ SAYISI (1992)

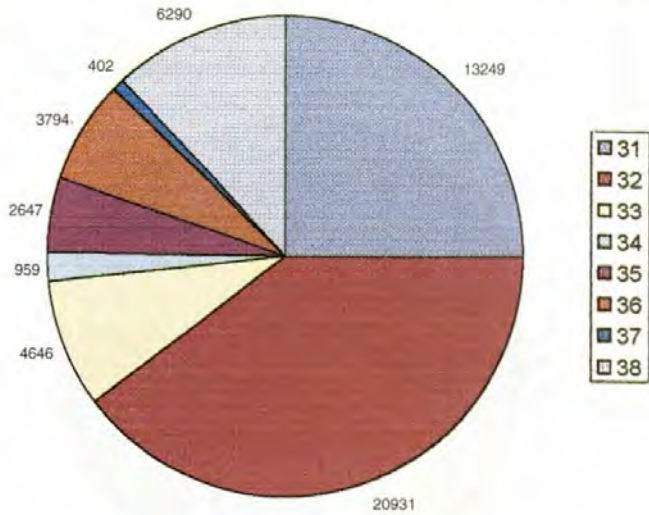
TABLO 5: Bölgeler İtibarıyla Sektörlere Göre İstihdam (1992)

SEKTÖR	MARMARA	EGE	AKDENİZ	İÇ ANADOLU	KARADENİZ	DOĞU ANADOLU	GAP BÖLGESİ
31	72335	46107	22703	37890	50605	15888	13249
32	214522	74286	42140	30455	9640	7072	20931
33	41849	19680	16421	32137	18426	3877	4646
34	30930	8003	3345	6744	3721	544	959
35	107869	21192	10625	7207	3602	913	2647
36	36290	21278	7959	11042	10522	2308	3794
37	21695	5971	15852	12329	19425	1827	402
38	184948	46686	20792	65831	5510	6541	6290
TOPLAM	670438	244203	139837	165962	130254	36300	52918

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

31-GIDA İÇKİ VE Tütün SANAYİ
 32-DOKUMA, GİYİM EŞYASI VE DERİ SANAYİ
 33-ORMAN ÜRÜNLERİ VE MOBİLYA SANAYİ
 34-KAĞIT/KAĞIT ÜRÜNLERİ VE BASIM SANAYİ
 35-KİMYA SANAYİ
 36-TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ
 37-METAL ANA SANAYİ
 38-METAL EŞYA SANAYİ
 39-DİĞER İMALAT SANAYİ

Bölge sanayii, işyeri ve istihdam açısından değerlendirildiği takdirde yoğunlaşma Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerindedir. (Bkz. Tablo 7)

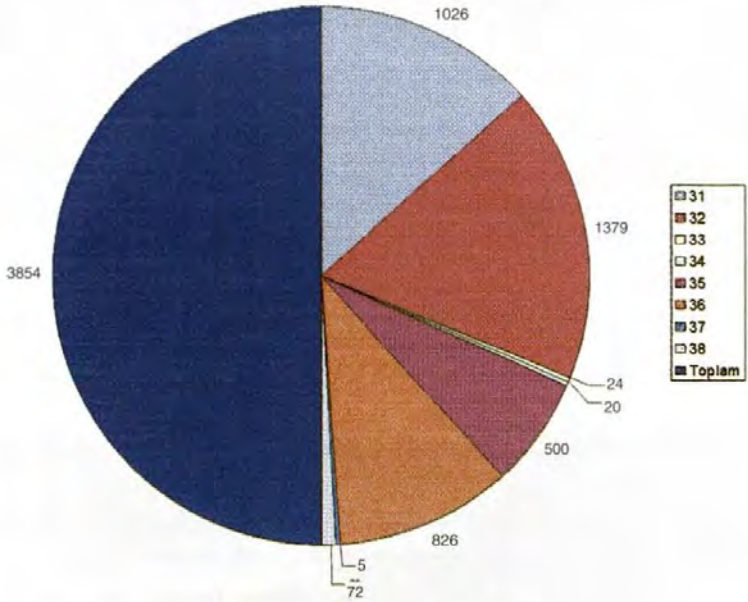
TABLO 6: Bölgelere ve Sektörlere Göre İmalat Sanayinde Yaratılan Katma Değer (1992-Milyar TL)

SEKTÖR	MARMARA	EGE	AKDENİZ	İÇ ANADOLU	KARADENİZ	DOĞU ANADOLU	GAP BÖLGESİ
31	15500	8600	3500	7100	4700	1800	42926
32	25900	4300	4200	2300	300	400	37979
33	1069	180	220	388	1030	3	2914
34	5640	583	336	523	234	46	7382
35	39000	15800	9400	4000	500	61	68873
36	9621	2731	1552	1389	1310	395	17390
37	7243	1335	1713	1007	4033	557	15950
38	37000	5900	938	7200	826	95	52673
Toplam	142100	39533	21792	23798	13865	2840	3880
%	57,5	15,2	8,9	9,7	5,7	1,4	1,6

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

- 31-GIDAİÇKİ VE Tütün SANAYİ
 32-DOKUMAĞİYİM EŞYASI VE DERİ SANAYİ
 33-ORMAN ÜRÜNLERİ VE MOBİLYA SANAYİ
 34-KAĞITKAĞIT ÜRÜNLERİ VE BASIM SANAYİ
 35-KİMYA SANAYİ
 36-TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ
 37-METAL ANA SANAYİ
 38-METAL EŞYA SANAYİ
 39-DİĞER İMALAT SANAYİ

ŞEKİL 6: GAP BÖLGESİ İMALAT SANAYİNDE YARATILAN KATMA DEĞER (1992)

Sektörel dağılım iller itibariyle değerlendirildiğinde;

Adıyaman İli'nde İşletmelerin % 28'i gıda, içki ve tütün sanayiinde, % 24'ü dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde, % 21'i ise metal eşya sanayiinde faaliyet göstermektedir. İstihdamın dağılımında % 38 gıda, içki ve tütün, % 19 dokuma, giyim eşyası, deri ve metal eşya sanayiinde toplanmaktadır. Yaratılan katma değer in % 67'si gıda, içki ve tütün sanayiinde, % 20'si metal eşya sanayiinde, % 13'ü ise dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinden gelmektedir.

TABLO 7: GAP Bölgesi İmalat Sanayii İllere Göre Dağılımı (1992)

GAP İLLERİ	İŞYERİ				İSTİHDAM					KATMA DEĞER (Milyon TL.)			
	1-9	10-199	200+	TOPLAM	1-9	10-49	50-99	100-199	TOPLAM	1-9*	10-199	200+	TOPLAM
ADYAMAN	900	9	4	909	1978	187	51	0	2216		15463	574205	589668
BATMAN	493	1	1	494	1112	30	0	0	1142		1171	376362	377333
DIYARBAKIR	1237	28	6	1265	3672	621	86	190	4569		76776	433503	510279
GAZİANTEP	5852	183	12	6035	18183	2796	2103	2650	25732		678980	1227080	1906000
MARDİN	480	4	1	484	970	88	0	301	1359		36514	176448	212962
SIİRT	263	1	1	264	499	34	0	0	533		2835	82222	85057
ŞANLIURFA	1807	13	2	1820	4183	200	0	354	4737		96709	138240	198435
TOPLAM	11032	239	27	11271	30597	3956	2240	3495	40298		908448	3.008.260	3.880.194

Kaynak: KOSGEB "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili" Ankara,1997

* İl bazında 1-9 verileri mevcut değildir.

Batman İli'nde yoğun sektörler % 33 ile metal eşya sanayii, % 26 ile dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii ve % 17 ile gıda, içki ve tütün sanayiidir. İstihdamın sektörel bazda dağılımı ise şöyledir; % 30 metal eşya sanayii, % 21 gıda, içki ve tütün sanayii, % 19 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, % 18 orman ürünleri ve mobilya sanayiidir.

Diyarbakır İli'nde % 29 ile dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, % 24 ile metal eşya sanayii faaldir. İstihdamın dağılımı % 41 ile gıda, içki ve tütün sanayii, % 18 metal eşya sanayii, % 17 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, % 11 orman ürünleri ve mobilya sanayii'nde görülmektedir. Katma değer % 76'sı gıda, içki ve tütün sanayii'nde yaratılmaktadır.

Gaziantep İli'nde işletmeler % 36 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, % 20 gıda, içki ve tütün sanayii, % 28 metal eşya sanayii'nde faaliyet göstermektedir. İstihdamın % 43'ü dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, % 20'si gıda, içki ve tütün sanayii'nde yer almaktadır. Yaratılan katma değer % 39'u dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii'nden, % 28'i gıda, içki ve tütün sanayii'nden gelmektedir.

Mardin İli'nde işletmelerin % 34'ü metal eşya sanayii'nde, % 23'ü gıda, içki ve tütün sanayii'nde, % 20'si orman ürünleri ve mobilya sanayii'nde ve % 18'i dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii'nde yer almaktadır. İstihdam durumuna bakarsak gıda, içki ve tütün sanayii % 28 ile başta yer alırken bunu, taş ve toprağa dayalı sanayii % 25 ile, metal eşya sanayii % 21 ile ve orman ürünleri ve mobilya sanayii % 12 ile izlemektedir.

Siirt İli'nde işletmelerin % 27'si dokuma, giyim eşyası ve deri sanayiinde, % 25'i metal eşya sanayii ile orman ürünleri ve mobilya sanayiinde, % 19'u gıda, içki ve tütün sanayiinde faaliyettedir. İstihdamın sanayi sektörleri arasında yerleşimine bakıldığında gıda, içki ve tütün sanayii % 31, orman ürünleri ve mobilya sanayii % 24, metal eşya sanayii % 21, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii % 19 pay almaktadır.

Şanlıurfa İli'nde % 32 oranında gıda, içki ve tütün sanayiinde, % 22 dokuma, g eşyası ve deri sanayiinde, % 21 metal eşya sanayiinde, % 17 orman ürünleri ve me sanayiinde faaliyette bulunan işletme vardır. İstihdamın yoğun olduğu sektörler ise şöyledir; gıda, içki ve tütün sanayii % 52, metal eşya sanayii % 16, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii % 13'dür.

Diyarbakır'da bir tesisten yapılan ilk ihracat ürünleri töreni

A. SON YILLARDAKİ GELİŞMELERİ

1. İMALAT SANAYİİNDEKİ GELİŞMELER

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1992 verilerine göre, Türkiye genelindeki toplam 197 775 sanayi işletmesinin 11 298'i (%5.7) GAP Bölgesi'nde bulunmaktadır. 10 kişiden fazla dam sağlayan işletmelerin ise 266'sı GAP Bölgesi'nde bulunmaktadır. (Bkz. Tablo 2 ve7)

GAP İdaresi Bölge Müdürlüğü tarafından 1997 yılında yapılan ve tüm Bölge'yi kapsayan araştırma ile elde edilen sonuçlar, DİE verilerinden bazı farklılıklar göstermektedir. 1998 yılında Bölge'deki 4 ilde GAP Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar ise Bölge Müdürlüğü'nün sonuçlarını teyit eder niteliktedir.

GAP İdaresi 1997 etüt sonuçlarına göre, GAP Bölgesi'nde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 871'dir. Bunların % 53.6'sı Gaziantep, % 14'ü Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde faaliyettedir. GAP İdaresi etütleri yıllar itibariyle gelişmeler yönünden incelendiğinde, 1995 sonrası dönemde GAP Bölgesi'nde hem işletme, hem istihdam açısından hızlı bir artışın varlığı gözlenmektedir. (Bkz. Tablo 8 ve 9)

**TABLO 8: GAP Bölgesi'nde İmalat Sanayi Durumu
(İşletme Sayısı İtibariyle, 1992-1995-1997)**

YILLAR	1992		1995		1997
	DİE	GAP	DİE	GAP	GAP
Adıyaman	9	20	13	42	77
Batman	1	15	4	21	22
Diyarbakır	28	49	21	72	122
Gaziantep	183	206	189	308	467
Kilis *	*	*	*	5	8
Mardin	4	16	6	35	38
Sırt	1	6	1	8	9
Şanlıurfa	13	31	13	58	125
Şırnak *	*	*	*	1	3
TOPLAM	239	343	247	550	871

* Kilis ve Şırnak'a ait veriler, il olmadan diğer iller (Gaziantep ve Sırt) içinde bulunmaktadır.

**TABLO 9: GAP Bölgesi'nde İmalat Sanayi Durumu
(Çalışan Sayısı İtibariyle, 1995-1997)**

İLLER	DİE (1995)	GAP (1997)
Adıyaman	3699	4524
Batman	621	560
Diyarbakır	2062	4278
Gaziantep (+ Kilis)	15400	29139
Mardin	557	1442
Sıirt	283	648
Şanlıurfa	800	4726
TOPLAM	23422	45317

* GAP İdaresi ve DİE verilerine Göre düzenlenmiştir.

DİE'den elde edilebilen son veriler 1995 yılına aittir. GAP İdaresi'nin 1997 verileri, mevcut durumu en uygun şekilde yansıtmaktadır. Aradaki farkın bir bölümü iki yıl içinde istihdamdaki artışı gösterirken, bir bölümü de DİE anket çalışmaları sırasında istatistiklere alınamayan işletmelerden kaynaklanmaktadır. GAP'ın Bölge sanayiine etkileri şimdiden başlamış olup, önümüzdeki yıllarda bu etkinin daha belirgin hale gelmesi beklenmektedir.

Mardin Organize Sanayi Bölgesi'nden görünüş

Bölge'yi, yaratılan katma değer açısından incelediğimizde, Gaziantep İli'ndeki işletmelerin ağırlıklı konumunu koruduğu görülmektedir. GAP genelinde 1992 yılında 3,88 Trilyon TL (554 Milyon \$) olan katma değer, 1995 yılında 24,78 Trilyon TL (496 Milyon ABD \$) olarak gerçekleşmiştir. Batman, 1995 yılında Gaziantep İli'nden sonra en çok katma değer yaratan il durumundadır. İşletme sayıları, istihdam ve üretimdeki artışlara rağmen 1992-1995 yılları arasında katma değerde meydana gelen yaklaşık % 10'luk azalma, Nisan 1994 kur ayarlamasından kaynaklanmaktadır.

2. YARIM KALAN TESİSLERİN DURUMU

TABLO 10: GAP Bölgesi'nde Yarım Kalmış ve Kapalı Olan İşletmeler (1997)

İller	Gıda Sanayi	Tekstil Sanayi	Kimya Plastik	Taş Toprak	Metal Sanayi	Orman Mobilya	Kağıt Basım	Toplam
Adıyaman	2	2	1	1	-	-	2	8
Batman	10	11	5	1	5	2	2	36
Diyarbakır	14	7	5	2	6	2	2	38
Gaziantep	-	-	-	-	-	-	-	-
Kilis	1	-	-	-	-	-	-	1
Mardin	6	-	3	2	6	2	-	19
Siirt	4	3	1	1	1	-	-	10
Şanlıurfa	-	-	-	-	1	-	-	1
Şırnak	-	2	-	-	-	-	-	2
Toplam	37	25	15	7	19	6	6	115

Kaynak: GAP İdaresi, GAP Bölgesi İmalat Sanayii Durum Raporu (1998)

Bölge'de yarım kalmış veya kapalı olan işletmelerin % 33'ü Diyarbakır, % 31'i Batman, % 16'sı Mardin, % 9'u Siirt ve % 7'si Adıyaman ilinde bulunmaktadır. Ayrıca sektörel dağılımda işletmelerin % 32'si gıda, % 22'si tekstil, % 16'sı metal, % 13'ü kimya-plastik sektöründe, kalan % 17'lik bölümü ise diğer sektörlerde yer almaktadır.

B. GAP BÖLGESİNDE İHRACATIN DURUMU

1990-1998 yılları verileri gözden geçirildiğinde, Türkiye'nin ihracatı sürekli artarak seyretmesine rağmen, GAP Bölgesi (Gaziantep hariç) ihracatı genelde düşüktür. Bölge'nin ihracatı 1996 ve 1997 yıllarında daha da düşerek, yılda toplam 30 milyon ABD Dolarına (ABD \$) yaklaşık toplam ihracatın binde birine inmiştir. Bu durum aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Aynı tabloda Türkiye ihracatındaki gelişmeye bakıldığında, 9 yıl önce 2.1 milyar ABD \$ seviyesinde olan tarım ürünleri, ihracatımızın 1997'de ancak 2.9 milyar ABD \$'na yükseldiği, maden ürünlerinde kayda değer bir gelişme olmadığı, sanayi ürünlerindeki ihracatımızın % 255'lik bir artışla 9 milyar ABD \$'ından 23 milyar ABD \$'na çıktığı görülmektedir.

Aynı dönemler itibariyle GAP Bölgesi ihracat durumuna baktığımızda 1989 yılında 191 milyon ABD \$ olan genel ihracatın, 1997 yılında 449 milyon ABD \$'ına yükseldiği görülmektedir ve bu oranların büyük bir bölümü Gaziantep İli tarafından gerçekleştirilmiştir. (Tablo: 11, 12, 13)

TABLO 11: Türkiye'de İhracatın Durumu (1989-1997, Milyon Dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
TARIM	2.128	2.347	2.683	2.204	2.365	2.457	2.307	2.659	2.893
MADENCİLİK	413	327	286	264	239	272	406	389	424
SANAYİ	9.084	10.285	10.625	12.251	12.744	15.376	18.924	20.176	22.928
TÜRKİYE	11.625	12.959	13.594	14.719	15.348	18.105	21.637	23.224	26.245

TABLO 12: GAP Bölgesi'nde İhracatın Durumu (1989-1997, Milyon Dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Gaziantep	151	135	109	136	171	250	200	224	413
%	1,3	1	0,8	0,9	1,1	1,4	0,9	1	1,6
GAP BÖL. (*)	40	40	64	54	43	52	72	30	36
%	0,3	0,3	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,1	0,1

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

(*) Gaziantep hariç

TABLO 13: İllere Göre GAP Bölgesi İhracatı (1989-1997)

Bölgeler	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ADYAMAN	116.105	2.012.807	53.976	6.632.119	185.687	941.329	4.572.613	1.950.000	2.598.000
BATMAN	0	389.705	0	0	0	0	390.000	451.000	842.000
D.BAKIR	5.214.675	8.199.752	3.291.073	4.735.089	4.669.986	1.716.515	12.872.609	2.792.000	2.876.000
GANTEP	150.900.181	135.190.236	109.199.138	135.916.005	171.056.111	249.701.924	199.405.337	224.297.000	412.583.000
MARDİN	21.705.914	8.418.955	34.699.148	31.155.196	33.035.777	43.208.479	42.226.281	8.281.000	16.650.000
ŞİRT	2.167.566	3.070.421	2.914.922	401.321	547.045	462.082	841.366	33.000	0
ŞIRNAK	106.099	41.625	0	82.600	10.400	1.412.539	6.055.313	12.631.000	10.656.000
ŞURFA	10.342.598	17.751.170	23.144.937	10.846.152	4.294.825	4.360.689	4.878.171	3.781.000	2.514.000

Kaynak: DTM verileri

Nusaybin Gümrük Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre, Nusaybin Gümrük Kapısı'ndan 1997 yılı içinde gerçekleştirilen toplam 43 751 799 ABD \$'lık ihracatın sadece 126 625 ABD \$'lık bölümü sınır ticareti kapsamındadır. Irak'a uygulanan ambargonun kalkması ve Suriye ile ilişkilerin düzelmesi durumunda sınır ticaretinde bir patlama olması beklenmektedir. Söz konusu şartlar gerçekleştiği takdirde ve Bölge sanayii hazır hale geldiğinde, bu gelişmeden en büyük payı Bölge'nin alacağı açıktır.

Atatürk Baraj Gölü

C. GAP BÖLGESİNDEN ÜLKELER BAZINDA İHRACAT

GAP Bölgesi'nin ihracat ürünleri bakımından yoğunlaştığı bölge Ortadoğu'dur. Toplam ihracatın % 61'i Ortadoğu ülkelerine yapılmaktadır. 1997 yılında % 64'lük bir artış ile yine ilk sırayı Avrupa Birliği ve onu takip eden Orta Asya ülkeleri almaktadır. (Bkz. Tablo: 14)

İhracat edilen mallar arasında buğday unu ilk sırayı teşkil etmekte olup bunu sırasıyla sentetik iplik, halı ve koyun izlemektedir.

TABLO 14: Ülkeler Bazında GAP Bölgesi'nden İhracat

ÜLKELER	1996	1997	ORAN (%)	DEĞİŞİM (%)
AVRUPA BİRLİĞİ	56486	97216	16	72
DİĞER AVRUPA	2573	1860	0	-28
ORTADOĞU	232661	380628	61	64
ORTA ASYA	47112	65951	11	40
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPL.	7593	14638	2	93
DİĞER ASYA	7727	5369	1	-31
DOĞU AVRUPA	7344	17075	3	133
AFRIKA	6362	4062	1	-36
AMERİKA	17879	19393	3	8
DİĞER	18612	12904	2	-31
T O P L A M	404349	619096	100	53

Kaynak: Güneydoğu İhracatçılar Birliği

VII. GAP EKONOMİK KALKINMA AJANSI (EKA) MODEL ETÜDÜ

Ülkemizde sinai kalkınmanın temini için izlenen politikaların (teşvik, kamu yatırımları, organize sanayi bölgeleri, özel sektör yatırımları) uygulanması ve araçların etkin olarak kullanılması için gerekli kurumlaşma gerçekleşmemiştir. Gelişmiş ülkeler ve özellikle Avrupa, bölgesel politikaların uygulanmasında çeşitli kurumları devreye sokmuştur.

Ülkemizde bürokratik işlemleri yapan merkezi bir yapı ile, iki kalkınma bankası (TSKB ve TKB), iki yan kalkınma-yarı ticari banka (Ziraat ve Halk Bankaları) bölgesel kalkınmayı desteklemeye çalışmıştır. Geçmiş tecrübeler sadece bu kurumlar ile bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesinin yeterli olamayacağını göstermiştir. Özellikle bölgesel kalkınmayla ilgili hiçbir kurumun üstlenmediği işleri yürütecek ve yerel katılımı katalize edecek kurumlara ihtiyaç vardır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırımlar ile ortaya çıkacak potansiyelin bölge kalkınmasında etkin bir şekilde değerlendirilmesi, özel sektör yatırımcılarının kalkınma sürecine, gelişmenin ilk aşamalarından itibaren katılımının sağlanması amacıyla, 1991 yılında "GAP Ekonomik Kalkınma Ajansı Model Etüdü" adlı bir çalışma yapmıştır.

Bu çalışmanın amacı, GAP Master Planı'nda ortaya konulan sanayileşme stratejisindeki yerel girişimcilerin nasıl destekleneceğinin ortaya konması, dünyada serbest piyasa ekonomisi içinde uygulanan bölge kalkınma yaklaşımlarının değerlendirilmesi, bu konuda geliştirilen modellerin GAP Bölgesi şartlarına uygunluğunun araştırılması ve yatırımcıları destekleyecek model yapısının tespit edilmesi olmuştur. Bu çalışma sonucunda GAP İdaresi bünyesinde EKA türü bir organizasyon teşkilinin uygun olacağı ortaya çıkmıştır.

Bölge'de müteşebbislerin GAP ile yaratılacak olan iş ve yatırım ortamına katılmalarında danışmanlık ve bilgi temini, yönlendirme, tanıtım yapma ve yatırım çekme, işgücü eğitimi, sanayi arazisi ve tesisi arzı sağlamaya yardımcı olacak yerel bir kuruluş halen mevcut değildir. Organize Sanayi Bölgeleri (O.S.B.) politikası dar kapsamda ele alınmaktadır. Sinai yatırımların mekansal dağılımını erkilemek, yatırım sürelerini

kısaltmak, ortak hizmetlerin maliyetini düşürmek gibi amaçlarla yatırımlara O.S.B. benzeri yerlerde ve bunların dışında arazi temini ve hazır fabrika binalarının uygun koşullarla verilmesi gibi uygulamalar ile özel amaçlı bölge uygulamalarına ülkemizde rastlanmaktadır. Oysa bunlar yapılabildiği takdirde, girişimcilerin ilk yatırım maliyetleri düşecek ve bu, ilave ve güçlü bir teşvik unsuru olacaktır. Ülkemizde işletmelerin kuruluş aşamalarındaki sorunlarına eğilecek düzenlemeler gerçekleştirilmemiştir. Bu da girişimcilerin teşviki açısından büyük bir boşluk yaratmaktadır. EKA'nın bu boşluğu doldurabileceği kanaatine varılmıştır. Piyasa ekonomisi çerçevesinde bölgesel kalkınma problemlerinin üstüne ciddi şekilde eğilen bütün ülkelerde bu tür teşkilatlar bulunmaktadır.

Şanlıurfa Organize Sanayi Bölgesi

VIII. GAP GİRİŞİMCİ DESTEKLEME VE YÖNLENDİRME MERKEZLERİ (GAP-GİDEM)

GAP, büyük altyapı projeleri ile birlikte sosyal programları da kapsayan ve odağında insan olan entegre bir sosyo-ekonomik kalkınma programıdır. Toplam tutarı 32 Milyar ABD Dolarını bulan GAP için yerel kaynaklardan harcanan yaklaşık 13 Milyar ABD Doları, Bölge ve genel Türk ekonomisi üzerinde şimdiden önemli etkiler yapmıştır. Hidroelektrik üretimi ile ülke toplamının % 47'si GAP'tan temin edilmektedir. GAP sulama projelerinin % 11'inin tamamlanmış olmasına karşın, Harran Ovası'nda elde edilen sonuçlar, tarımsal gelirin 3 kat arttığı ve özellikle tarıma dayalı sanayilerde hızlı bir gelişme sağlandığı yönündedir. GAP'ın getirdiği bu motivasyon, son yıllarda yatırımları Bölge'ye çekmiş ve ortak girişimleri hızlandırmıştır. Bu gelişmeler yatırım yapma konusunda girişimcilerin doğru yönlendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

GAP-GİDEM'ler, T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) ile birlikte yürüttüğü "GAP Bölgesi'nde Entegre Bölgesel Kalkınmanın Güçlendirilmesi ve Sosyo-Ekonomik Eşitsizliklerin Azaltılması" programı çerçevesinde kurulmuştur. GAP-GİDEM'ler GAP İdaresi, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB), Türkiye Kalkınma Bankası ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) işbirliği ile yürütülmektedir. Protokol kapsamında GAP-GİDEM Yönetim Kurulu oluşturulmuştur. Yönetim Kurulu Başkanlığı GAP İdaresi Başkanından, diğer üyeler TOBB ve KOSGEB Başkanlarından ve TKB Genel Müdüründen oluşmaktadır. Yönetim Kurulu GAP-GİDEM projesinin yürütülmesinden sorumludur. Projenin koordinasyonundan, teknik hizmetlerin verilmesinden ve UNDP ile beraber finansmanının temininden GAP İdaresi, teknik hizmetlerin verilmesinden TKB ve TOBB görevli kılınmıştır.

GAP-GİDEM'ler; Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa İllerinde 15 Eylül 1997 tarihinde faaliyete geçmişlerdir. Bu il merkezlerinde yer alan büroların yanısıra Ankara'da GAP İdaresi bünyesinde, Proje Koordinasyon ve Yönetim Birimi (PKYB) ve

Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü bünyesinde Bölge Koordinatörlüğü oluşturulmuştur. Bu merkezlerde aşağıdaki hizmetler verilmektedir;

- GAP Bölgesi'nde uygun yatırım alanlarının araştırılması,
- Pazar, finansman ve teknik konularda araştırmalar yapılması ve bu konularda danışmanlık hizmetleri verilmesi,
- Fizibilite etüdü yaptırılması ve bu konuda danışmanlık hizmeti sunulması,
- Yatırım kaynaklarına ulaşmada girişimciye yol gösterilmesi,
- Yatırım bankacılığı danışmanlığı (şirket kurulması, halka açılması, stratejik ve finansal ortak bulunması, özel finansman kaynaklarının bulunması)
- Yerli ve yabancı yatırımcıların ortak arayışlarına danışmanlık hizmeti verilmesi,
- Yatırımcılara, eğitim programları veya seminerler düzenlenmesi.

Çevre Düzeni Planı ve Sanayi Alanı

Tablo 15'de görüldüğü üzere GAP-GİDEM'ler bilgilendirme hizmetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Yatırım yapmak isteyen Bölge girişimcilerinin, başta yatırımı nereye yapabilecekleri olmak üzere birçok konuda bilgi ve danışmanlık desteğine ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Bölge'ye ilgi duyan yerli ve yabancı yatırımcılar da aynı şekilde bilgilendirilmektedir. Örneğin, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından düzenlenen İş Konseyi toplantıları bu amaç için uygun bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca, 20 Bölge girişimcisi ile İsrail'e düzenlenen iş gezisinde 67 İsrail firması ile ikili görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler daha sonraları firma bazında Bölgede devam edilmiştir. 23-27 Mart 1999 tarihleri arasındaki tarımsal konuların yoğunluk kazandığı İspanya gezisine, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinden 13 işadaminin katılımı sağlanmıştır.

Tablo 15: GAP-GİDEM Hizmetleri (15 Eylül 1997-31 Aralık 1998)

İller	Uyg. Yat. Alanı	Mak. Ve Ek.	Teşvik	Finans	Diğer	TOPLAM
Adıyaman	113	77	81	54	77	403
Diyarbakır	46	26	43	58	122	296
Gaziantep	80	11	22	50	45	208
Mardin	24	67	52	48	132	323
Şanlıurfa	36	42	46	43	94	261
T o p l a m	300	223	244	253	470	1491

İzleme, GAP-GİDEM'lerin hazırladığı günlük ve aylık raporlar vasıtasıyla yapılmaktadır. Her ofis günlük faaliyetlerinden, GİDEM-NET adı altında, e-mail kanalıyla diğer ofileri ve GAP İdaresi'ni bilgilendirmektedir.

Proje Yönetim ve Koordinasyon Birimi, yatırımcıların talebi üzerine ön-fizibilite hazırlama hizmetleri de sunmaktadır. Ayrıca, GAP-GİDEM'ler hem personelinin hem de sanayici ve yatırımcıların ihtiyaç duydukları konularda eğitim programları da düzenlemektedir.

Tablo 16: GAP-GAP-GİDEM Hizmetçi Eğitim Çalışmaları

TARİH	YER	EĞİTİM VEREN	KONU
Ağus.97	Ankara	Türkiye Kalkınma Bankası Uzmanları	Proje Değerlendirme
Mart.98	Şanlıurfa	UNDP Uzmanı	Planlama ve Verimli Çalışma
Mayıs.98	Şanlıurfa	Türkiye Kalkınma Bankası Uzmanları	Proje Değerlendirme
Haz.-Tem.98	İsrail	İsrail'li Uzmanlar	Yerel Ekonomik Gelişme
Eyl.98	İstanbul	Ziraat Leasing	Finansal Kiralama
Eki.98	Mardin	Hazine Müsteşarlığı Uzmanı	Yabancı Sermaye ve Teşvikler

Harran Ovası ve Sulama

Tablo 17: GAP-GİDEM Bölge Çiftçi ve Sanayicileri İçin Eğitim - Seminer Çalışmaları

Tarih	Yer	Katkıları İle	Konu
18-20 Kas.97	Adıyaman,Diyarbakır Gaziantep,Mardin,Ş.Urfa	Sınai Yatırım Bankası Ve Gap-Gidem	Girişimci Bilgilendirme Semineri
27.Kas.97	Gaziantep	Haz.Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteş.	İhracat Teşvikleri ve Devlet Yardımları
16.Şub.98	Gaziantep	Sınai Yatırım Bankası	Sanayi Bilgilendirme Toplantısı
28.Nis.98	Gaziantep	Gap-Gidem	Gaziantep ve Bölgede Uygun Ya- tırım Alanları ve GAP'ın Tanıtımı
28.May.98	Adıyaman	Garanti Leasing	Finansal Kiralama Semineri
4.Haz.98	Adıyaman	İGEME	İhracata Yönelendirme Semineri
07.Ağus.9	Diyarbakır	Gap-Gidem	İsrail'deki Eğitim Çalışmaları
08.Eyl.98	Şanlıurfa	Türkiye Şişe Cam Fab. A.Ş	Camı Dayalı Ambalajlama

GAP-GİDEM'ler, birebir hizmetlerin dışında, Adıyaman, Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın sanayi envanterlerini çıkarmış ve Gaziantep'te 3 adet sektör etüdü yapmıştır. Ocak 1999 itibarıyla, toplam 16 projenin ön-fizibiliteleleri bu şekilde COMFAR bilgisayar yazılımı yardımıyla tamamlanmıştır. Bunlar; bulgur, inşaat boyaları, te-çivi, konfeksiyon, dokuma, tomografi merkezi, plastik ve mermer üretimi gibi yatırım alanlarını kapsamaktadır. İnşaat boyası ve mermer tesislerinin inşaatları başlamış bulunmaktadır.

Yatırımcıların talepleri üzerine çeşitli fuarlara inceleme gezisi düzenlemişlerdir:

- 16 Ekim 1997'de Şanlıurfa'da *Fransız firmaları* ile yapılan toplantıya Diyarbakır'dan 9 işadama ile,
- 28 Ekim 1997'de İstanbul'da yapılan *Tekstil Makinaları Fuarına* 7 firma ile,
- 23-27 Eylül 1998'de İstanbul'da Tüypap Fuarcılık tarafından düzenlenen *Tekstil ve Konfeksiyon Makinaları Fuarına* Şanlıurfa'dan 5, Adıyaman'dan 4 firma ile,
- 24 Ekim 1998'de yapılan *Diyarbakır Uluslararası Sanayi ve Ticaret Fuarında* Diyarbakır GAP-GİDEM düzenleme kurulunda yer alarak,

- 20 Mart 1998'de *Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Hayvancılık Sektörünün Genel Yapısı ve Gelişmesine Yönelik Önlemler ve Politikalar Sempozyumu*'na,
- 25-29 Mart 1998'de *Gaziantep Yapı 98 Fuarı*'na
- 17-21 Nisan 1998'de *Şanlıurfa Uluslararası Gap 98 Fuarı*'na
- 5-11 Ekim 1998'de *Şanlıurfa Uluslararası Gap 98 Fuarı*'na katılım sağlanmıştır.

5 Mart 1999 tarihinde *Su Ürünleri Arama Toplantısı* düzenlenmiştir. Toplantıya üniversite mensupları, su ürünleri yatırımcıları ve ihracatçıları, DSI ve ilgili kuruluşların temsilcileri katılmışlardır.

GAP-GİDEM'ler yukarıda belirtilen hizmetlerin dışında iki önemli projeyi de başlatmıştır. Bunlar "Güneydoğu'da Yeni Ufuklar Projesi" ve "GAP Uluslararası Yatırım Projesi" dir.

Güneydoğu'da Yeni Ufuklar Projesi; GAP İdaresi, UNDP, KOSGEB ve AIESEC (Uluslararası Üniversite Öğrencileri Staj Değişim Organizasyonu) işbirliği ile GAP Bölgesi'ndeki 3 üniversitede (Dicle, Harran ve Gaziantep) girişimi olabilecek son sınıf öğrencilerine yönelik olarak Mart 1998'de başlatılmıştır.

Eğitime katılan 114 öğrenciden ön-yapılabilirlik etüdleri uygun bulunan 15'i, İngilizce ve yöneticilik eğitimi programına alınmışlardır. Ocak 1999 sonuna kadar bu öğrencilerin projelerine uygun işyerlerinde stajlarını yapmışlar , Şubat 1999'dan itibaren de AIESEC aracılığı ile staj görmek üzere yurt dışında benzer işkollarındaki tesislere yerleştirilmeleri programlanmıştır.

GAP Uluslararası Yatırım Forumu Projesi ile ise; GAP Bölgesi'ne yabancı yatırımcıların gelmesi ve tercihen yerel yatırımcılarla ortak girişimler kurarak yatırım yapmaları amaçlanmıştır.

VII. SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Projesi ile, Bölge'de sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için uygun bir ortam yaratılmak istenmektedir. Sürdürülebilir insani gelişmeye dayalı bir bölgesel kalkınmanın gerçekleşebilmesinin üç temel ayak üzerine oturtulması şarttır. Bu ayaklar;

- * Kamu yatırımları
- * Halk katılımı
- * Özel sektörün katılımıdır.

GAP Bölgesi'nin temel kalkınma stratejisini oluşturan sanayi gelişmesinde, özel sektörün kalkınmaya katılımı büyük önem taşımaktadır.

Ancak, Bölge'deki sanayiın mevcut durumu, henüz bu sektördeki gelişmenin sadece bir uyanış safhasında olduğunu göstermektedir. Bu dikkate değer kısıtların doğru yönlendirilmesi ve mahalli katılımcılığın harekete geçip giderek artan bir ivmeyle Bölge kalkınmasına entegre olması gerekmektedir.

GAP İdaresi bu aşamada, Bölge'deki potansiyeli harekete geçirebilmek için katalizör görevi üstlenmektedir. Bu ivmenin artmasında görevin önemli kısmı, yerel yatırımcılara ve onların girişimciliğine düşmektedir.

BAŞVURULABİLECEK ADRESLER

1. GAP İdaresi Başkanlığı
GAP-GİDEM Proje Koordinatörlüğü
Tel: 0312-440 02 15
Fax: 0312-440 13 84
E-Mail: ozbilen@gap.gov.tr
2. Proje Yönetim ve Koordinasyon Birimi
GAP-GİDEM Teknik Danışmanlık
Tel: 0312-442 23 24
Fax: 0312-440 13 84
E-Mail: voner@gap.gov.tr
3. Şanlıurfa GAP-GİDEM,
Bölge Koordinatörlüğü
Cumhuriyet Cad. No: 38/6 81070
Tel: 0414-313 36 42
Fax: 0414-314 14 83
E-Mail: sgidem@service.raksnet.com.tr
4. Adıyaman:
Yahya Kemal Cad. No. 5 Kat: 3 02200
Tel: 0416-216 02 65
Fax: 0416- 216 90 05
E-Mail: agidem@service.raksnet.com.tr
5. Diyarbakır:
a) Kültür Sarayı 5. Kat 21100
Tel: 0412-224 90 98 - 228 61 32 - 228 39 45
Fax: 0412-224 81 32
b) Ali Meiri Cad. Ticaret Merkezi Kat: 2
Tel: 0412-224 54 99
E-Mail: dgidem@superonline.com
6. Gaziantep:
İstasyon Cad. Ticaret Sarayı Kat: 5 No: 12 27700
Tel: 0342-230 05 29
Fax: 0342-230 05 32
E-Mail: gantepgidem@gso.org.tr
7. Mardin:
Eski Emniyet Müdürlüğü Meydanbaşı 47100
Tel: 0482-212 79 14
Fax: 0482-212 44 22
E-Mail: gagidem@aidata.com.tr

GAP

T.C. BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

İnternet: www.gap.gov.tr

Merkez: Willy Brandt sok. No:5, Çankaya, 06680 Ankara

Tel: (312) 442 23 24 • Fax: (312) 440 13 84

E-mail: gap-x@gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağzı, P. K. 155, 6300 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

E-mail: gapbolge@superonline.com

ISBN 975-19-2218-6

T.C. BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

ÇATOM

ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ

T.C. BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

ÇATOM

ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ

İÇİNDEKİLER

Giriş: Sürdürülebilir İnsani Gelişme Projesi Olarak GAP	1-3
Neden Kadın, Neden Çatom?	4-5
Çatom'lar Nasıl Doğdu?	6-7
Çatom Nedir?	8
Çatom'ların Amacı?	9
Çatom'ların Hedefleri	10
Çatom'ların Yaklaşımı	11
Çatom Yönetimi ve Koordinasyonu Nasıl Sağlamakta?	12-14
Çatom'larda Hangi Programlar Uygulanmakta?	15
Sosyal Programlar	15-18
Sağlık Programları	19-20
Gelir Getirici Programlar	21
Çatom'lar Nereelerde Kuruldu?	21-22
Çatom Uygulamalarından Örnekler	23
Şanlıurfa Çatom Uygulaması	23-25
Mardin Çatom Uygulaması	26-29
Şırnak Çatom Uygulaması	29-30
Siirt Çatom Uygulaması	30-31
Batman Çatom Uygulaması	32-33
Kilis Çatom Uygulaması	33
Adıyaman Çatom Uygulaması	34
Çatomlar'da Neler Yapıldı, Neler Yapılıyor, Neler Yapılacak	35-36
Sosyal Etki Değerlendirme Çalışması	37-41
Sonuç	42

Giriş: Sürdürülebilir İnsani Gelişme Projesi Olarak GAP

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), ülkemizin görece az gelişmiş bölgelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ilde uygulanmakta olan çok sektörlü, entegre bir sosyo-ekonomik bölgesel kalkınma projesidir. Projenin uygulandığı alanın büyüklüğü Türkiye toplam yüzölçümünün % 10'una ve bölgenin barındırdığı nüfus da toplam ülke nüfusunun yaklaşık % 10'una tekabül etmektedir.

Başlangıçta su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dayalı olarak tasarlanan proje, 1989 yılında GAP Master Planı'nın hazırlanması ile birlikte çok sektörlü ve entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Bölgelerarası gelişme farklılıklarını gidermeyi amaçlayan proje bu aşamadan sonra sadece baraj, hidroelektrik santral ve sulama yapıları gibi fiziksel yatırımları içermeyip, aynı zamanda bir birleri ile eşgüdüm içinde götürülecek tarımsal ve endüstriyel gelişme, kırsal ve kentsel altyapı, ulaşım, haberleşme, sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, kültür, turizm, konut vb. sektörler içerisindeki gelişme yatırımlarını da içermektedir.

Mardin - Merkez ÇATOM, Bilgisayar Eğitimi

Bu süreçten sonra GAP sadece toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine dayalı bir ekonomik büyüme projesi olmaktan çıkmış, toprak, su ve insan kaynaklarının geliştirilmesine dayalı sürdürülebilir insani gelişme projesi niteliğini kazanmıştır. Projenin temel hedefi Bölge’de yaşayan insanların sürdürülebilir yaşam kalitesini artırmaktır. Ekonomik büyümeyi sağlayacak fiziksel altyapı yatırımları, bu hedef çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bugüne kadarki ülke ve dünya deneyimlerinin de gösterdiği gibi, insanı, insanların içinde yaşadığı toplumsal ilişkileri ve ekolojik çevreyi gözetmeden uygulanan ekonomik büyüme hedefli kalkınma projeleri istenen refah artışı gerçekleştirilememiş, tam tersine bir takım toplumsal ve çevresel olumsuz etkileri beraberinde getirmiş. Bu olumsuz etkilerden dolayı uzun vadede ekonomik büyüme hedefini de yeterli etkinlikle gerçekleştirilememişlerdir.

GAP geçmişteki deneyimlerden çıkarılan dersler çerçevesinde ele alınmakta ve sürdürülebilir kalkınma/sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımından hareket edilmektedir. İdarelerimizce GAP’ta uygulanış biçimiyle bu yaklaşımın temel ilkeleri şu şekilde formüle edilmektedir:

“Ya Ümit Siz Siniz, Ya Da Ümitsizsiniz”

• **Kalkınmada toplum katılımı:** Toplumca benimsenmeyen, toplumun katkı ve katılımını alamayan projelerin kalıcı etkiler yaratamadığı artık anlaşılmış bulunmaktadır. Bunun temelinde, toplumun katılımı ile planlanıp uygulanmayan projelerin, toplumun gerçek ihtiyaçlarına cevap verme ve karar alma süreçlerine katılmayan toplumsal grupların projeyi sahiplenme duygusunun gelişmemesi yatmaktadır. Bu nedenle GAP’ta öngörülen, projeden yararlanacak olanların planlama aşamasından uygulama ve değerlendirme aşamasına kadar katılımlarının sağlanmasıdır.

• **İnsan kaynaklarının geliştirilmesi:** GAP kapsamında insan kaynaklarının geliştirilmesi hem kalkınmanın hedefi hem de en temel araçlarından biri olarak ele alınmaktadır. Bu kavram insanın nitelikleri ve kapasitesinin geliştirilmesi anlamında kullanıldığı gibi, aynı zamanda insanca yaşama koşullarına kavuşturulması anlamında da kullanılmaktadır. Bu ilkedeki hareketle eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, kültür vb. üzerine yapılan yatırımlar projenin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır.

“Bir Ağaç Gibi Tek Ve Hür, Bir Orman Gibi Kardeşesine”

• **Kalkınmada eşitlik ve adillik:** Yukarıda da belirtildiği gibi GAP’ın temel hedefi Bölge insanının yaşam kalitesini yükseltmektir. Bu ifadeden, her kesim için yaşam kalitesinin yükseltilmesi anlaşılmalıdır ki, bu yoksulluğun ve yoksunluğun ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Artık çok iyi bilinmektedir ki, ortalamaya yönelmek, dezavantajlı konumda bulunan toplumsal grupların gözardı edilmesine, kalkınma ile bütünleşememelerine ve sonuçta kalıcı ve yaygın bir kalkınmanın gerçekleştirilememesine yol açmaktadır. Bunu aşmak için GAP’ta benimsenen strateji, baştan dezavantajlı konumda bulunan (kadınlar, çocuklar, küçük çiftçiler, kent yoksulları vb.) veya büyük altyapı yatırımları nedeni ile dezavantajlı konuma düşen (barajlardan etkilenen nüfus gibi) toplumsal grupların kalkınmanın özel hedef grupları olarak tanımlanması ve gerek genel olarak projelerin tasarlanmasında bu grupların özgül koşullarının dikkate alınması, gerekse bu grupların kalkınma süreciyle bütünleştirilmesine ve kalkınmanın nimetlerinden gerekli payı almalarına yönelik özel projelerin hazırlanması ve uygulanmasıdır.

Bölge’de dezavantajlı toplumsal gruplardan biri olan kadınlara yönelik geliştirilen “GAP Bölgesi’nde Kadının Statüsünün Yükseltilmesi ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Projesi” çerçevesinde oluşturulan, GAP Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) bu felsefe ve ilkelere dayandırılmıştır.

Şanlıurfa - Sağlık Köyü Toplu Nikah Töreni

NEDEN KADIN, NEDEN ÇATOM?

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan topluluklar her ne kadar modernleşme sürecine¹ girmiş iseler de, bir takım geleneksel yapılar hala varlığını ve etkinliğini sürdürmektedir. Bu yapı görece içe kapalı, toplumsal grup ve kategorilerin statü temelinde farklılaştığı ve bu farklılaşmaların ekonomik ve politik eşitsizlikleri beslediği bir özellik göstermektedir. Bu temeller üzerinde gelişen modernleşme süreci, varolan eşitsizlikleri daha da artırıcı ve keskinleştirici bir etki yapmaktadır. Geleneksel toplumda üst statülerde yer alan toplumsal gruplar (aşiret ileri gelenleri, toprak ağaları, kasaba tüccarları vs.), bu konumlarından dolayı pazara açılma ve merkezle bütünleşmede kolaylık elde etmekte ve statülerini kolaylıkla ekonomik ve politik güce dönüştürebilmektedirler. Buna karşın alt statülerde yer alan toplumsal gruplar (topraksız ve küçük topraklı köylüler, kadınlar vs.) mevcut konumlarının da gerisine düşerek yoksunlaşmakta ve yoksullaşmaktadır. Bu eğilimin önüne geçmenin yolu toplumsal farklılıkların gözönünde bulundurulması, kalkınma uygulamalarında daha zayıf konumda olanların kollanmasıdır.

Tüm bu oluşan eşitsizliklerden kadınlar daha da fazla etkilenmektedirler. Diğer bir deyişle, sosyal katmanlar arasında bir takım eşitsizlikler oluşurken, bu eşitsizlikler kadınlar açısından ikiye katlanmaktadır. Bu durum özellikle yoksul hanelerde yaşayan kadınlar için önemli olumsuzluklar yaratmaktadır. Tüm sosyo-ekonomik düzeylerde kadınlar erkeklere göre kamusal alana ve karar alma süreçlerine daha az katılmakta, eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha az yararlanmakta, gelir kaynaklarına ulaşmakta güçlük çekmekte veya hiç ulaşmamakta, ayrıca kredi, girdi, bilgi ve teknolojiye daha az yararlanabilmektedir.

GAP örneğinde tarımda modernleşme ve sulamaların yaygınlaşması da kadınlar açısından bir takım olumsuzlukları ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Sulama dışı alanlarda makineleşmenin artışı kadını üretim sürecinin dışına iterek pasifleştirmekte ve güçsüzleştirmekte, mevsimlik veya kalıcı göçün olumsuz etkilerine maruz bırakmaktadır. Sulamaya açılan alanlarda ise, kadının iş yükü daha da artmaktadır. Kadın,

¹ Burada modernleşme süreci, toplumun pazara açılması, kentleşmesi, modern teknoloji ve kitle iletişim araçları ile tanışması ve ulusal sistemle (dolayısıyla dünya sistemi ile) bütünleşmesi süreci olarak tanımlanmaktadır.

geleneksel rollerine ek olarak tarımda da ücretsiz aile işçisi olarak çalışmak durumunda kalmaktadır. Kentlerin sağlıklı geçekundu mahallerine göç eden hanelerde yaşayan kadınlar ise yine üretim sürecinin dışında kalmakta, eve kapanarak yalnızlaşmakta ve toplumsal yaşama yabancılaşmaktadır. Bir anlamda kadın, özellikle yoksul hanelerde, ailenin yaşamını sürdürebilmesi için önemli roller üstlenirken, bu roller yok sayılmakta, temel ölçünün para olduğu pazara açık modern toplumda değersizleştirilmektedir.

Tüm bunların ötesinde modernleşme geleneksel dayanışma ağlarını çözmekte, bunun yerine yenileri konulmadığı sürece haneleri ve bireyleri, özellikle de kadınları yalnızlaştırmakta, sosyal güvencelerden yoksun bırakmaktadır. Güneydoğu'da köyünde akrabalık ilişkileri temelinde bir dayanışma ve güvenceye sahip olan kadın, kentlerin geçekundu mahallelerinde evine kapanmakta, komşuluk ilişkileri bile geliştirememektedir. Bu sorun erkekler için daha az geçerlidir, çünkü erkeklerin iş yerlerinde, kahvehanelerde vb. mekanlarda arkadaşlık grupları olabilmektedir.

Toplumda cinsiyet temelinde varolan eşitsizliklerin keskinleşmesi, bizleri biri insani değeri teknik olmak üzere iki nedenle rahatsız etmektedir. İnsani neden olumsuz koşullarda yaşayan kadınların çektikleri acılar ve bu acıların yaşanmasında toplumsal sorumluluğumuz olduğu bilinci, teknik neden ise nüfusun yansını ihmal ederek yürütülen kalkınma çabalarının hedeflerine istenilen ölçüde ve etkinlikle ulaşamayacağı, tam tersine yeni kalkınma sorunları yaratacağı gerçeğidir. Ayrıca, bilimsel çalışmaların da ortaya koyduğu gibi, kadına yapılan yatırım hane refahını artırıcı yönde doğrudan etkide bulunmaktadır.

Bu türden gelişmeler elbette kader değildir, kaçınılmaz değildir. Kalkınmada eşitlik anlayışından yola çıkarak olumlu kayırmılığa dayalı politikalar ve planlı müdahalelerle bu olumsuzlukların önüne geçilebilecek veya azaltılabilecektir. "GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsünün Yükseltilmesi ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Projesi" ve uygulama bileşenlerinden biri olan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) böyle bir yaklaşımdan ve gerekçeden hareketle geliştirilmiş ve uygulamaya geçirilmiştir.

"Artık Kadının Da Söyleyecekleri Var"

ÇATOM'LAR NASIL DOĞDU?

*K*alkınma projelerinin hedeflerine daha etkin ulaşabilmeleri için, yöneldiği toplumsal yapıların ortaya çıkarılarak, planlama ve uygulamaların buna göre yapılması gerekmektedir. Toplumun her kesiminin en geniş biçimde ve dengeli olarak kalkınma sürecine katılımının ve kalkınmanın nimetlerinden adil olarak yararlanmalarının sağlanması, böylece insani kalkınmanın temel ve yapıcı ögesi haline getirilmesi gerekmektedir. Katılımcılık, kalkınmanın sahiplenilmesini ve sürdürülebilirliğini sağlayan temel unsur olacaktır.

Bu anlayışla GAP İdaresi'nce yörede yaşayan insanların özgül toplumsal koşullarını tanımaya, sorunlarını, gereksinimlerini, beklentilerini, tutum ve önceliklerini ve kalkınmanın özel hedef gruplarını belirlemeye yönelik toplumsal araştırmalar tasarlanmış ve çeşitli üniversite ve sivil toplum kuruluşlarına yaptırılmıştır. Bunlar sırasıyla;

- GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması
- GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması
- GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması
- GAP Bölgesi Baraj Göl Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması
- GAP Sulama Sistemlerinin İşletme-Bakım ve Yönetimi Projesi Sosyo-Ekonomik Çalışmasıdır.

Bu araştırmaların tamamlanmasından sonra kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve üniversite temsilcilerinin katılımı ile "GAP Sosyal Araştırma ve Eylem Kurulu" oluşturulmuş ve bu kurul tarafından GAP Bölgesi'nde katılımcı, eşitlikçi ve sürdürülebilir kalkınma amacından hareketle "GAP Sosyal Eylem Planı" hazırlanmıştır. ÇATOM uygulamaları temel olarak bu planın öngördüğü projelerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

GAP Sosyal Eylem Planı'nda temel ilkeleri ortaya konan ÇATOM'un projelendirilmesi ve uygulamaya geçirilmesi için 1994 yılının ikinci yarısında UNICEF ile işbirliği yapılarak

ortak bir proje hazırlanmıştır. 1995 yılının başlarında Proje uygulamaya hazır hale getirilerek, pilot uygulama alanı olarak Şanlıurfa İli seçilmiştir. Yapılan saha çalışmaları sonucunda, aynı yılın ilk yarısında pilot uygulamanın yapılacağı köy ve mahalle seçimi tamamlanmış, pilot alanlarda durum tespiti araştırması ise GAP İdaresi uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucu Şanlıurfa Sağlık Köyü ve Yakubiye Mahallesi'nde, UNICEF'in desteği ve GAP İdaresi-Şanlıurfa Valiliği işbirliği ile Kasım 1995'de fiili uygulama başlatılmıştır. UNICEF'in projeye desteği 1996 yılında da devam etmiş, 1997 yılından itibaren ise proje GAP İdaresi-Valilikler işbirliği ile genişleyerek sürdürülmüştür.

Şanlıurfa - Sağlık Köyü Halkı İle Görüşme

ÇATOM'LARIN HEDEFLERİ

- * Kadınlar arasında okuma-yazma oranını yükseltmek,
- * sağlık bilincini ve bilgisini geliştirmek,
- * sağlıklı beslenme konusunda bilgilerini geliştirmek,
- * çocuk bakımı ve eğitimi,
- * gelir getirici alanlarda becerilerini geliştirmek,
- * kendini ifade güçlerini artırmak,
- * birlikte iş yapma (örgütlenme) bilinçlerini geliştirmek,
- * toplumun ve bizzat kendilerinin ortak sorunlarının farkına varmalarını sağlamak,
- * özgüven duygularını geliştirmek,
- * kamu hizmetlerine ulaşabilirliklerini artırmaktır.

ÇATOM'lar bu sürece sadece zemin hazırlamakta ve katalizör olarak görev yapmaktadır. Temel ilke kadınlara ne yapacaklarını söylemek değil, hangi koşullarda neler yapabileceklerini göstermektir. Çeşitli alternatifler içinden seçimi yapacak olan veya yeni alternatifler ortaya çıkaracak olan, kadınların kendisidir.

Şanlıurfa - Kırsal Kadınlara Yönelik Eğitim Semineri

ÇATOM'LARIN YAKLAŞIMI

ÇATOM'ların temel özelliği; katılımcı ve entegre bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Yürütülen temel faaliyetlerin içeriği bizzat hedef kitlenin ihtiyaçları esas alınarak ve onların katılımıyla belirlenmekte olup, uygulamalar yine katılımcı olarak yürütülmektedir.

ÇATOM'larda katılımcı toplum kalkınması modelinin geliştirilmesi ve uygulanması hedeflenmektedir. Tabandan tavana katılım ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek için, gerek ÇATOM'larda gerekse ÇATOM'ların bulunduğu mahalle ve köylerde halkla iç içe, odak grup görüşmeleri ve toplantılar yapılmaktadır. Sağlık hizmetleri, sosyal ve gelir getirici programlar bir bütünlük içinde ele alınmaktadır. Sağlık hizmetleri ve sosyal programları yürüten eğiticiler, Valilikler kanalıyla ilgili il sağlık müdürlüklerinden sağlanmaktadır. Böylece kamunun elindeki atıl potansiyel de değerlendirilmiş olmaktadır.

Bu merkezlerin yürütülmesinde ilgili tüm birimler arasında etkili bir koordinasyon ve işbirliği bulunmaktadır.

GAP İdaresi ÇATOM'ların işletilmesi safhasında uluslararası kuruluşlar, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler ile işbirliği içinde çalışmaktadır.

Mardin - Merkez ÇATOM, Sohbet Toplantısı

ÇATOM YÖNETİMİ VE KOORDİNASYONU NASIL SAĞLANMAKTA?

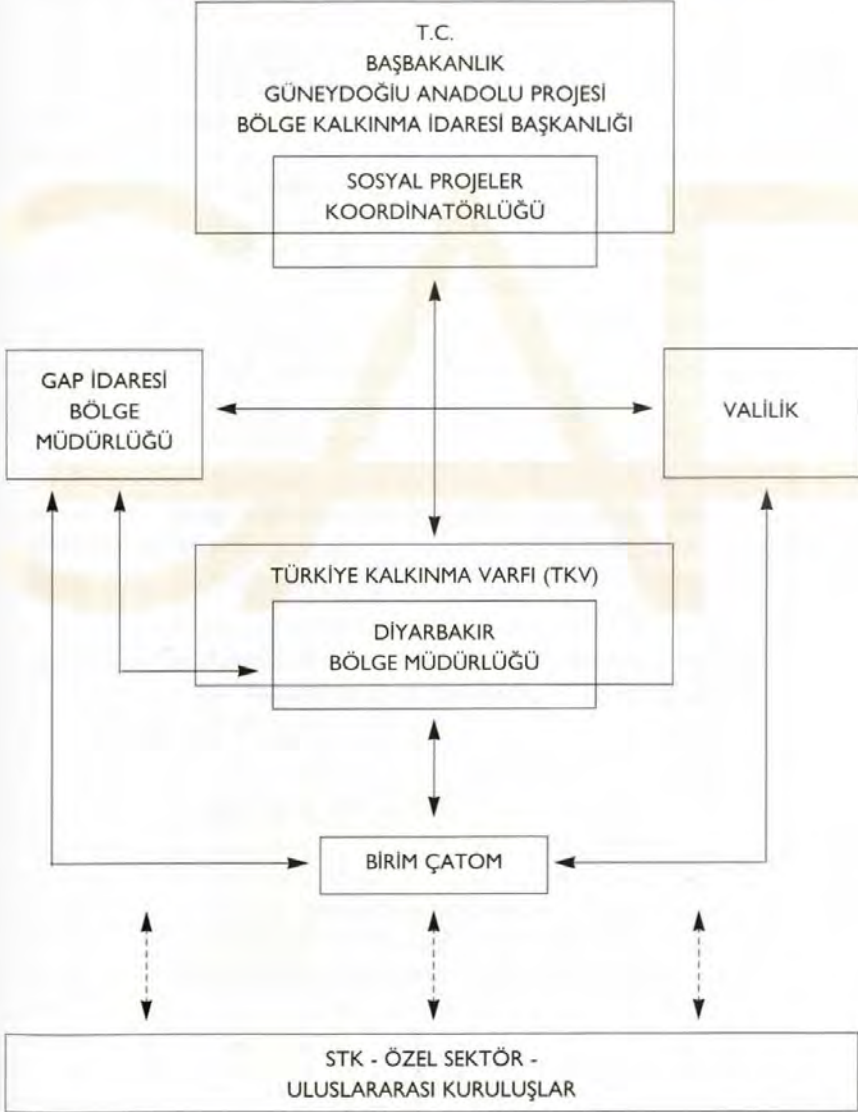
ÇATOM'ların kurumsallaşmasını sağlamak için oluşturulan yönetim ve koordinasyon yapısı, bu merkezlerin varlığını sürdürmesine ve yaygınlaşmasına imkan verecek şekilde tasarlanmıştır.

ÇATOM uygulamasını GAP İdaresi ile Bölge Valilikleri, işbirliği içinde yürütmektedir. Bu işbirliği çerçevesinde Valiliklerin bünyesindeki il müdürlüklerinden (milli eğitim, halk eğitimi, tarım il, sosyal hizmetler, sağlık il, köy hizmetleri gibi) destek alınmaktadır. Türkiye Kalkınma Vakfı ise bu uygulamaya yönetim ve eğitim desteği vermektedir. Ayrıca çeşitli sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve özel işletmeler ile işbirliği yapılmaktadır. Ana Kültür Kooperatifi, Türkiye Şişe Cam A.Ş., Türk Kadınlar Birliği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu buna örnektir.

ÇATOM uygulamalarının genel koordinasyonu GAP İdaresi tarafından yapılmaktadır. Bu durum, özellikle merkezi düzeydeki ilgili kamu kuruluşlarıyla ilişkiler, sivil toplum örgütleri ve özel kuruluşlarla işbirliği açısından önemlidir.

Yerel koordinasyon ise Valilikler tarafından yapılmakta olup, Vali Yardımcılarından biri İl Proje Koordinatörlüğü görevini yerine getirmektedir. İlgili bakanlıklarla ilişkiler, il müdürleri düzeyinde Valilik kanalıyla kurulmakta ve yürütülmektedir. İl müdürlükleri, ÇATOM'da yürütülen eğitim programlarına tam zamanlı ve/veya kısmi zamanlı eğitici sağlayarak, eğitim faaliyetlerini kontrol etmektedir.

ÇATOM ORGANİZASYON ŞEMASI

"Yöre Kadını Karar Mekanizmasında"

Birim ÇATOM'dan sorumlu saha elemanı ise, hedef gruplarla ilişkilerin kurulması, onların temel sorun, ihtiyaç ve önceliklerinin saptanması, ÇATOM'da yürütülen faaliyetlerin toplum katılımı ile planlanması, izlenmesi, düzenli yürütmesinin sağlanması ve raporlamadan sorumludur. Saha elemanı ayrıca yaşanan sorunları ve varsa çözüm önerilerini yerel düzeyde çözümlenebiliyorsa Valilik veya bağlı kuruluşlarına, bu düzeyi aşanları ise GAP İdaresi'ne aktarılmak üzere, TKV Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'ne bildirmekte ve toplumla ÇATOM arasında bağ kurmaktadır.

ÇATOM'ların yönetimine kendi aralarından seçtikleri temsilciler aracılığı ile doğrudan yararlanıcı kadınlar da katılmaktadırlar. Bu amaçla ÇATOM Kurulları oluşturulmuştur. Kurulun üye sayısı 3 ile 5 kişi arasında değişmekte olup, kadınların kendi seçtikleri temsilcilerini içermektedir. Bu kurullar ÇATOM'larda yürütülen faaliyetlerin planlanması, izlenmesi vb. konularda alınacak kararlara katılmaktadırlar.

ÇATOM'larda yürütülen faaliyetler, Türkiye Kalkınma Vakfı ile GAP İdaresi arasında yapılan protokol çerçevesinde periyodik olarak izlenip değerlendirilmekte ve ÇATOM'un hedefleri doğrultusunda, ÇATOM'larda görevlendirilen personel için dönem dönem eğitim programları hazırlanmaktadır.

TKV Diyarbakır Bölge Müdürlüğü, çalışmalarını GAP İdaresi Bölge Müdürlüğü ile işbirliği içinde yürütmekte ve çalışmalarını buraya rapor etmektedir.

ÇATOM'LARDA HANGİ PROGRAMLAR UYGULANMAKTA?

"Önce Kadınlar ve Çocuklar"

ÇATOM'larda Bölge'de yoğun göç alan kentsel alanların gecekondu mahallelerinde, kırsal alanda merkezlik potansiyeli bulunan köylerde kadınların dolayısıyla çocukların durumunun iyileştirilmesine ve yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik sosyal programlar uygulanmaktadır. Ayrıca ÇATOM'lar yoksulluk, bilgi açıklığı, ulaşım gibi nedenlerle sağlık hizmetlerine ulaşamayan kadınlara, bu bilinci kazandırmak amacıyla sağlık programları ve kadının üretim becerisini, gelirini arttırmaya yönelik gelir getirici programları içermektedir. Gelir getirici programlara katılan tüm kadınların aynı zamanda sosyal programlara ve sağlık programlarına katılması arzulanmakta ve bu amaçla katılımcılar teşvik edilmektedir. Yürütülen programlar esnek modüler bir anlayışla ele alınmakta, içerici yöre koşullarına göre doldurulmaktadır.

"M.S. çocuk denecek yaşlarda amca oğlu ile evlendirilmiş ve hiç okula gitmemiş. Şimdi 29 yaşında ve 3 kız, 1 erkek çocuk annesi. Kocasının teşviği ile ÇATOM'a gelerek, okuma-yazma ve sağlık eğitimi programlarına katılmakta. ÇATOM'a gelirken çocuklarını eltilisine bıraktığını söyleyen M.S., "ÇATOM'da dolu dolu yaşıyoruz, burası ev gibi" diyor.

SOSYAL PROGRAMLAR

Sosyal programlar, kadının gündelik yaşamını kolaylaştırıcı, iletişim becerilerini ve kamusal hayata katılımını geliştirici, gerek kendisi gerek ailesi için sağlıklı yaşam koşulları oluşturmaya yönelik becerilerini arttırıcı, sorunlarını tanımlama ve çözüm üretmede örgütlü davranış bilincini geliştirici eğitim projelerini içermektedir. Bu kapsamda kadınlara yönelik uygulanan programlar aşağıda sıralanmaktadır:

Okuma-Yazma Kursu

Okuma-yazma kurslarında katılımcıya okuma, doğru yazma ve aritmetik alanlarında beceri kazandırılmaktadır. Bir okuma yazma kursu üç ay sürmekte olup, bir yıl içinde en az iki dönem okuma-yazma kursu açılmaktadır. İki dönemde ulaşılması hedeflenen kitle her ÇATOM için 60 kişidir. Bu kurslarda elde edilen becerinin en önemli etkisi kadının kamusal yaşama katılımını sağlamaktır.

Z.E. 20 yaşında... 3 kardeşin en küçüğü. Mardin İli'nde bir kamu bankasında temizlik elemanı olarak çalışıyor. Her gün iş yerinden izin alıp, Mardin-Merkez ÇATOM'da 1 saat okuma-yazma kursuna katılıyor.

Ev Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi

Ev ekonomisi ve beslenme eğitiminde sağlıklı beslenmenin hem bebek sağlığı ve gelişimi, hem de anneler üzerindeki etkileri işlenmekte, sebze ve meyvelerin saklanma ve pişirme yöntemleri ve ev temizliğine ilişkin konular da ele alınmaktadır. Bir eğitim dönemi, 3 ay olarak planlanan bu program, 3'er aylık periyotlarla tekrarlanmaktadır. Yılda 4 dönem olmak üzere, bu eğitimde hedef 80 kişidir.

Şanlıurfa - Halfeti ÇATOM, Konservacilik Eğitimi

Mardin - Merkez ÇATOM, Okuma - Yazma Eğitimi

Anne Eğitimi

Anne eğitiminde, kadına özgü sağlık sorunları ile gebelik öncesi-sonrası dönemlere ve çocuk bakımı ile yetiştirmeye yönelik eğitim yapılmaktadır. Bir dönemi üç ay olan bu eğitim üçer aylık periyodlar şeklinde düzenlenmektedir. Bir yılda üç dönem eğitim verilerek, yılda ortalama 50 kişiye ulaşılması hedeflenmektedir.

Biçki-Dikiş, Nakış Faaliyetleri

Bu faaliyetler çerçevesinde, ev-içi ihtiyacının (pijama, eteklik bebek elbiseleri vb.) giderilmesinin yanı sıra, pazara yönelik el sanatları (sehpa örtüleri, pano vb.) üzerinde beceri kazandırma çalışmaları da yapılmaktadır. Kurslar, altışar aylık periyotlarla tekrarlanmaktadır. Bir yılda birim ÇATOM'da ulaşılması hedeflenen kişi sayısı 70'dir.

Rehberlik Hizmetleri

Saha elemanları aracılığıyla katılımcıların eğilimleri, sorunları saptanarak, gerekli programların oluşturulması ve uygulanması sürecinde kararlara katılımları teşvik edilmektedir. Bireysel sorunları nedeni ile başvuruda bulunan kadınlara, sorunlarının çözümünde yardımcı olunmaktadır.

Mardin - Dargeçit ÇATOM, El Sanatları Atölyesi

Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

ÇATOM'larda eğitim ve beceri geliştirme faaliyetlerinin yanısıra, kadınların ve genç kızların bizzat katılımıyla, özgüven ve bizlik duygusunu geliştirici, toplu sosyal ve kültürel faaliyetler yapılmaktadır. Bunlar önemli gün kutlamaları (Dünya Kadınlar Günü, Anneler Günü, Öğretmenler Günü v.b.), toplu nikah törenleri, sohbet-tartışma toplantıları, sinema ve konser gibi kültürel faaliyetlerdir. Bu faaliyetler kadınların yaşamlarına, sosyal ilişkilerini artırıcı ve ufkunu açıcı bir boyut kazandırmaktadır.

"8 Mart 1998 Dünya Kadınlar Günü, tüm ÇATOM'larda, özellikle Mardin-Dargeçit İlçesi'nde büyük bir coşkuyla kutlandı. Kutlamalardan bir gün önce Mardin-Merkez'de bir eğlence düzenlendi. Yoğun bir katılımın olduğu ve geç saatlere kadar süren eğlenceye çevre mahallelerden de genç kızlar ve kadınlar geldi. Kadımlardan biri "geceler erkekler için değil, biz kadınların da" dedi.

Ş.Ç. 19 yaşında .... 2 yıldan beri ÇATOM'un tüm aktivitelere katılıyor. Uzun süre ÇATOM programlarına devam etmesinin nedenini ise şöyle açıklıyor: "Arkadaş sevgisi, öğretmen sevgisi... ÇATOM'un ortamı sıcak, evde zaman geçmiyor, burada ise saatler yetmiyor. ÇATOM beni, bizleri çekiyor ... çekiyor."

Mardin - Ensar Mah. ÇATOM, Katılımcılarla Birlikte Düzenlenen Eğlence

SAĞLIK PROGRAMLARI

Tüm ÇATOM'larda özellikle sağlık bilincinin yerleşmesi ve bu hizmete ulaşamayan yöre halkının bundan yararlanması temel amaçtır.

ÇATOM GEZİCİ SAĞLIK HİZMETLERİ

55 MAHALLE VE 27 KÖY ZİYARETİ
9600'Ü AŞKIN MUAYENE

COĞRAFI BİLGİ SİTEMLERİ VE TEKNOLOJİLERİ KOORDİNATÖRLÜĞÜ

Sağlık Eğitimi

ÇATOM'larda yarı zamanlı doktor ve hemşire bulundurulmakta, çocukların ve kadınların sağlık sorunları ve bunların önceden teşhis edilip giderilmesi konularında eğitim programları uygulanmaktadır. Sağlık eğitimi üçer aylık periyotlarla tekrarlanmaktadır. Bir yıl içinde dört dönemde uygulanan sağlık programı ile her ÇATOM'da 150 kişiye ulaşılması hedeflenmektedir.

Poliklinik Hizmetleri

Poliklinik hizmetleri ile katılımcıların sağlık sorunlarına çözüm bulunmaya çalışılmaktadır. Bu hizmet, yarı zamanlı olarak verilmekte ve bütün bir yıl boyunca devam etmektedir. Her ÇATOM'da yılda 300 kadına ulaşılmaya hedeflenmektedir.

Gezici Sağlık Kabini Hizmetleri

ÇATOM kapsamında, kadın ve çocuklar başta olmak üzere ihtiyaç ve olanaklara göre toplumun diğer kesimlerini de içerecek şekilde, çevre mahalle ve köylere temel sağlık hizmetleri gezici sağlık kabinleri aracılığı ile sunulmaktadır.

Gezici sağlık kabininde bir doktor, bir hemşire ve/veya ebe ve bir şoför görev yapmaktadır. Şırnak-Merkez, Cizre, Siirt-Merkez ve Batman-Seyitler Mahallesi ÇATOM'da birer gezici sağlık kabini hizmet vermektedir.

Batman - Seyitler Mah. Poliklinik Hizmetleri

GELİR GETİRİCİ PROGRAMLAR

Gelir getirici programların amacı; kadının para kazanarak özgüveninin ve aile gelirine katkısının artması ve aile gelirinin kullanımında söz sahibi olmasının sağlanmasıdır. Yerel koşullar ve pazarlama imkanlarına göre belirlenen gelir getirici alanlarda kadının sürekli üretici hale gelmesini destekleyici hizmetlerin verilmesi de, bu programlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Gelir getirici faaliyetler kapsamında verilen eğitim, kırsal ve kentsel alanlara ve ÇATOM açılan yerleşimin koşullarına göre değişmektedir. Kırsal alanda genellikle tarımsal faaliyetler üzerinde yoğunlaşılırken, kentsel alanlarda halı, kilim, konfeksiyon ve benzeri gelir getirici faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Pazar imkanları ve üretimde süreklilik sağlanması, hammadde, pazar ve krediye ulaşılabilirliğin gerçekleşmesi, böylece sürdürülebilir bir program oluşturulması amacıyla ÇATOM katılımcıları, kooperatif veya benzeri şekilde örgütlenmeleri hususunda teşvik edilmektedir.

ÇATOMLAR NERELELERDE KURULDU?

Çinsiyet dengeli kalkınma perspektifinden yola çıkılarak katılımcı, sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımıyla ele alınan ÇATOM uygulamaları ilk olarak 1995 yılı Kasım ayında UNICEF'in desteği, GAP İdaresi ve Şanlıurfa Valiliği'nin işbirliği ile Şanlıurfa'nın bir gecekondu mahallesi (Yakubiye) ve bir köyünde (Sağlık) başlatılmıştır.

ÇATOM'LAR

(KASIM 1995-MART 1999)

Bugüne kadar oluşturulan ÇATOM'ların kuruluş yer ve tarihleri aşağıda sunulmuştur.

Şanlıurfa

- Sağlık Köyü ÇATOM: Kasım 1995
- Yakubiye Mahallesi ÇATOM: Kasım 1995
- Halfeti İlçesi ÇATOM: Eylül 1997

Halfeti ÇATOM kapsamında, Birecik Barajı Göl Aynası altında kalacak yerleşmelerde yaşayan halkın bilgilendirilmesi, yeni taşınacağı yerde ekonomik, sosyal ve kültürel uyumlarının kolaylaştırılması yönünde faaliyetler yürütülmektedir.

Mardin

- Merkez ÇATOM: Kasım 1996
- Evren Mahallesi ÇATOM: Kasım 1996
- Dargecit İlçesi ÇATOM: Kasım 1996
- Ömerli İlçesi ÇATOM: Kasım 1996
- Ensar Mahallesi ÇATOM: Aralık 1996

Şırnak

- Cizre İlçesi ÇATOM: Eylül 1997
- Merkez ÇATOM: Şubat 1998
- Uludere İlçesi ÇATOM: Ekim 1998
- İdil İlçesi ÇATOM: Ekim 1998
- Beytüşşebap İlçesi ÇATOM: Ekim 1998

Siirt

- Evren Mahallesi ÇATOM: Eylül 1997
- Kurtalan İlçesi Uluköy ÇATOM: Eylül 1997
- Şirvan İlçesi ÇATOM: Aralık 1998
- Kurtalan İlçesi ÇATOM: Aralık 1998

Batman

- Seyitler Mahallesi ÇATOM: Aralık 1997
- Beşiri İlçesi Çevrimova Köyü ÇATOM: Aralık 1998

Adıyaman

- Varlık Mahallesi ÇATOM: Aralık 1997

Kilis

- Merkez ÇATOM: Nisan 1998

ÇATOM UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER

“E.G.... Şanlıurfa Yakubiye Mahallesi’nde oturuyor... Mahallesindeki ÇATOM’da anne eğitimi programında öğrendiklerinden çok etkilenmiş. Yazdığı bir kompozisyonda, “Ben sadece bir anne değil, aynı zamanda bir kadın ve insanım. Kendimi aşırı iş yüküyle yıpratmamalıyım. Kendime zaman ayırmalı, sağlığıma, görünümüme dikkat etmeliyim. Önce mutlu bir insan olursam sonra iyi bir anne olabilir, huzurlu bir çocuk yetiştirebilirim. Mutlu anne olursam, mutlu ve güler yüzlü çocuklarım olur” diyerek öğrendikleriyle hayatında yeni bir bakış açısı yakaladığını ortaya koymaktadır.”

ŞANLIURFA ÇATOM UYGULAMASI

ÇATOM’lar çerçevesinde, kadınlara yönelik faaliyetlerin yanısıra, Şanlıurfa Sağlık Köyü’nde erkeklerle yönelik olarak da Tarım İl Müdürlüğü ile işbirliği halinde, tarım ve hayvancılık konularında eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Sağlık Köyü’nde genel talep üzerine valiliğin de katkılarıyla, 8 Mart 1997 Dünya Kadınlar Günü’nde düzenlenen bir törenle resmi nikahı olmayan 74 çiftin nikahı kıyılmış, 0-18 yaş grubundaki 174 çocuğun nüfus kaydı yapılmıştır.

Gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma programlarından biri olan oltu taşı işleme-ciliği kursu, İş ve İşçi Bulma Kurumu ile işbirliği yapılarak Yakubiye Mahallesi’nde başlatılmış, 101 gün süren kurs sonunda 31 katılımcı “Başarı Belgesi” almıştır.

Katılımcılardan 20’si Şanlıurfa Valiliği ve GAP İdaresi desteğiyle “Yakubiye ÇATOM El Sanatları Kooperatifi” kurmuş, ancak kooperatif etkin çalıştırılmamış ve kalıcılık sağlanamamıştır.

Öte yandan Şanlıurfa’da, kursta ürünlerin sergilendiği iki günlük bir sergi açılmış ve katılımcılar kendi ürünlerinin satışını yapmışlardır.

Gerek Sağlık Köyü'nde gerekse Yakubiye Mahallesi'nde ÇATOM programlarına katılan genç kızlar ve kadınlar, yaptıkları ürünleri (pano, bebek elbisesi ve diğer giyecekler vb.) yakın çevrelerine satmaya ve gelir elde etmeye başlamışlardır.

Sağlık Köyü'nde yaşayan Meryem 14 yaşında ... Köyünde açılan ÇATOM'da 6 ay süreyle nakış kursuna katıldı. Kursa başlarken burada öğrendikleriyle para kazanacağını hiç düşünmüyordu. Kurs sırasında öğrendiği nakış işiyle bez üzerine panolar yaptı. Panolarını Sağlık Köyü sakinleri satın aldı. Meryem; "Artık ellerim pamuk toplamak ve tezek yapmaktan başka işe de yarıyor. İğne tutarak para kazanıyorum, bu çok hoş bir şey" diyor.

ÇATOM kapsamında, hizmetlerin etkinliğini arttırmak ve projenin tamamlanmasından sonra eğitimin sürekliliğini sağlamak amacıyla toplum lideri (yerel kalkınma gönüllüsü) olarak adlandırılan gönüllülerin, toplum içinden seçilerek eğitilmesi programı da yürütülmektedir. Bu eğitimcilerin, köydeki ve mahalledeki diğer kadınların eğitilmesinde ve onların örgütlü davranışa teşvik edilmesinde görev alacak, ÇATOM ile kadınlar arasındaki ilişkileri yürütecek kişiler olarak görev almaları planlanmıştır.

ÇATOM çerçevesinde yürütülen etkinlikler sadece ÇATOM binasının içi ile sınırlı kalmamakta, çok çocuk, iş yükü fazlalığı ve çevre baskısı gibi nedenlerle ÇATOM'a gele-meyen ancak en azından sağlık ve rehberlik eğitiminden yararlanmak isteyen kadınlara, eğitim araçları ile birlikte evlerinde ulaşılmaktadır.

Yakubiye Mahallesi'ndeki ÇATOM etkinliklerinden yararlanan 15 genç kız, Şanlıurfa'daki çırçır fabrikasında iş bulmuşlardır.

Altyapı çalışmaları kapsamında ilgili kurumlarla işbirliği yapılarak, Sağlık Köyü-içi yol stabilize edilmiş, evlerin dış yüzeylerine badana yaptırılmış ve ağaçlandırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca TEDAŞ ile bağlantı kurularak, köy halkının ihtiyacına cevap vermeyen elektrik trafosunun, yüksek kapasiteli trafo ile değiştirilmesi sağlanmıştır.

Sağlık Köyü ÇATOM'da ev ekonomisi kapsamında hem teorik hem de uygulamalı olarak konserve, turşu ve reçel yapımı konularında eğitim verilmiştir.

Kursta portakal kabuğundan reçel yapımını öğrenen Hatice, babasına sabah kahvaltısında portakal reçeli çıkardı. Babası şaşkındı. "Portakal kabuğunun işe yarayacağına, bu reçeli yemeseydim asla inanmazdım" diyerek Hatice'nin ÇATOM'a devam etmesi için örtülü bir onay verdi.

Sağlık Köyü İlkokulu'nda yeterli derslik olmaması nedeniyle, okul çağına gelenlerde, kayıt önceliği erkek çocuklara tanınmakta idi. Özellikle kız çocukların okula gitmelerinin sağlanması amacıyla, Sağlık Köyü'nde GAP İdaresi ve MEB işbirliğiyle ek bir derslik yaptırılmıştır. 1996-1997 öğretim yılında okula başlayan 90 adet yeni öğrencinin % 60'ını kız öğrenciler oluşturmuştur.

Köy halkının talebi üzerine GAP idaresi tarafından, gelir getirici faaliyetler kapsamında örnek bir yüksek tünel yaptırılmıştır.

GAP İdaresi'nin katkıları ve Bölge'de faaliyet gösteren kadın kuruluşlarının işbirliğiyle Sağlık Köyü İlkokulu'na kitap yardımıyla bulunularak kütüphane oluşturulmuştur. Kütüphanedeki kitaplar içinde Meydan Larousse ve Cumhuriyet Ansiklopedileri de yer almaktadır. Kütüphane özellikle 4. ve 5. sınıf öğrencileri tarafından oldukça fazla kullanılmaktadır.

Yakubiye Mahallesi'nde saha elemanının daimi üyesi olduğu 5 kişilik ÇATOM Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul ÇATOM'un işleyişine ve programların içeriğine ilişkin önerileri dikkate almakta ve sorunlara çözüm üretmektedir.

Yaz mevsiminde mevsimlik göç nedeniyle diğer ÇATOM'larda olduğu gibi Şanlıurfa'da da katılım azalmaktadır.

MARDİN ÇATOM UYGULAMASI

Ekim 1996'da uygulama alanlarının belirlenmesi amacıyla yörede odak grup görüşmeleri ve gözlemler yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Mardin Merkez, Evren ve Ensar Mahalleleri ile Dargeçit ve Ömerli İlçeleri uygulama alanı olarak belirlenmiştir.

Kasım 1996'da seçilen alanlarda oluşturulan ÇATOM'larda GAP İdaresi ile Mardin Valiliği tarafından gerekli tadilat ve donanım çalışmaları yapılmıştır.

Aralık 1996'da ise, ÇATOM programları GAP İdaresi ve Valilik işbirliği ile uygulamaya konmuştur.

Mardin'de açılan ÇATOM'lara karşı yöre halkının büyük ilgisi, kendini programın uygulama sürecinde de göstermiş ve hedef grubun katılımının yüksek olduğu gözlenmiştir. Başlangıçta özellikle gelir getirici programlara karşı ilgi yoğunluğu dikkat çekmiştir.

Mardin Ensar Mahallesi'ndeki ÇATOM'da okuma-yazma kursuna katılan 58 yaşındaki bir kadın, okuma-yazmayı öğrenerek en büyük isteğini gerçekleştirdi. Askerdeki oğluna mektup yazdı.

Gelir getirici alanlara ilişkin beceri kazandırma programı (Karabağ kilimi ve oltu taşı işlemeciliği) Erzurum'lu bir tüccar ile yapılan protokol çerçevesinde başlatılmıştır. Tüccar, eğiticileri bulmuş ve üretilecek ürünlerin pazarlama garantisini vermiştir. Halı dokumacılığı ise TKV'nin sorumluluğunda sürdürülmektedir.

Evren Mahallesi ÇATOM'da, oltu taşı İşlemeciliği öğrenen genç kız ve kadınların faaliyetlerine devam edebilmesi amacıyla ayrı bir bina kiralanarak, oltu taşı atölyesi oluşturulmuş, ancak daha sonra devamsızlık nedeniyle çalışma sona ermiştir.

Mardin-Merkez ÇATOM'da kilim dokuma kursunu tamamlayanlardan 9'una tezgah verilerek, evlerinde gelir elde etmelerine olanak sağlanmıştır.

Merkez ÇATOM'da katılımcıların talepleri üzerine 1998 yılı Ocak ayında bilgisayar işletmeciliği kursu başlatılmıştır. Programa devam eden 13 adet genç kız, daha önce de ÇATOM'lann sosyal programlarından yararlanmıştı.

Dargeçit Kaymakamlığı tarafından Dargeçit'te kadınlara yönelik trikotaj ve halıcılık kursları açılmıştır.

Evren ve Ensar ÇATOM'da zaman zaman eğlence toplantıları ve çevre köy/beldelere piknikler düzenlenmektedir. Piknik için gerekli araçlar ise, ÇATOM katılımcıların başvurusuyla Mardin Belediyesi'nden sağlanmaktadır. Ensar ÇATOM katılımcıları on beş günde bir kendi aralarında günler düzenlemekte ve kişi başına 250 bin lira toplayarak bir katılımcıya vermektedir. ÇATOM programlarına katılan genç kızlar bazen anneleri ile gelmekte, bazen de eğlence toplantılarına bebekleriyle katılanlar olmaktadır.

"Afife Aksel 23 yaşında ve Mardin Merkez ÇATOM'a devam eden genç bir kadındır. ÇATOM'un diğer sosyal programlarının yanı sıra, okuma-yazma kursunun da devamlı katılımcılarından biri ... Okuma-yazmayı çözdükten sonra şiirlerini kağıda dökmeye başladı. Afife, başlangıçta hiçbir şey anlamadığını, çok zorluk çektiğini ifade ediyordu. Üç aylık okuma-yazma kursunun tamamlanmasından sonra, "okumayı çözdüm, üstelik gece yatmadan önce de şiir yazmaya çalışıyorum" diyen Afife Hanım, okuma-yazma kursunun ikinci etabını da tamamlayarak, ilkokulu dışardan bitirme sınavlarına girip, diploma da aldı."

Mardin - Dargeçit, ÇATOM Caddesi

"Artık, Yörede Kadının Adı Var"

Yararlanıcılar ÇATOM'da yürütülen etkinliklere katılırken, ender de olsa boş zamanlarını değerlendirmek, sosyal aktivitelerini arttırmak amacıyla, kendi sınırlı kaynakları ile elde ettikleri çeşitli büyüklükteki kumaşlar ve iplerle bez bebekler, çeşitli oyuncaklar ve süs eşyaları yapmaktadırlar. ÇATOM'larda uygulanan programlarda zaman zaman, yöre kadınının en fazla etkileşim içinde olduğu kitle iletişim aracı olan televizyonla da kadınlara ve genç kızlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Televizyon genelde açık bulundurulmakta ve yapılan etkinlikle ilgili olarak, eğer varsa video gösterileri de yapılmaktadır.

Evren-ÇATOM programlarına katılan 9 genç kız, ÇATOM'a yakın bir yerde açılan özel bir halı dokuma atölyesinde çalışmaktadır. Ayrıca hem Evren, hem de Ensar ÇATOM'dan birer katılımcı Mardin Merkez'de uygulanan bir sağlık projesinde "yerel lider" olarak işe başlamıştır.

ÇATOM'larda çeşitli eğitim programlarından yararlanan bazı katılımcılar, kuaför yanında çıraklık, çocuk bakıcılığı, tezgaharlık gibi işlerde çalışmaya başlamıştır.

Mardin'deki ÇATOM etkinlikleriyle, hedef kitlenin ötesinde 50 yaş üzerindeki kadınlara dahi ulaşılmıştır. Toplu sosyal ve kültürel faaliyetler kapsamında tüm ÇATOM'larda sergi ve eğlenceler düzenlenen Dargeçit-ÇATOM'da, 18 yararlanıcıya verilen halkoyunları eğitim programı kapsamında, Diyarbakır ve Mardin yöresi oyunlarını oynayan 8 kişilik bir folklor ekibi oluşturulmuştur. Bu ekip ilk gösterisini Dargeçit'te 8 Mart 1998 "Dünya Kadınlar Günü" kutlaması için yapılan törende gerçekleştirmiştir. Diğer bir faaliyet ise, yine Dargeçit ÇATOM'da 4 yararlanıcının girişimi ile tiyatro oyunları sergilenmesidir.

Sevim Hanım 52 yaşında, 4 kız çocuğu annesi ... Ömerli İlçesi'nde ÇATOM programının uygulamaya konmasıyla isteklerini ardarda sıralamaya başladı ... Barajı ve Urfa'daki ÇATOM'u görmek istedi ... Ve ... Şanlıurfa'da yapılan, "Kırsal Kadınlara Yönelik Eğitim Semineri Paneli"ne katılımcı olarak geldi.

ÇATOM'larda periyodik olarak sohbet toplantıları düzenlenmektedir. Katılımı sağlamak amacıyla mahalle ziyaretleri yapılarak kadınlarla görüşülmektedir. Ekim 1997'de katılımcıların ÇATOM yönetimine daha aktif katılımlarını sağlamak amacıyla, Evren ve Ensar Mahallelerinde ÇATOM Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurullar başkan, başkan yardımcısı ve üyelerden oluşmaktadır.

Program kapsamında zaman zaman sağlık taramaları yapılmaktadır. Örneğin Dargeçit ÇATOM'da diş taraması yapılarak 300 öğrenciye ulaşılmıştır. Ayrıca, 2 yaş altı, bebek sahibi olan annelere ve bebeklerine yönelik olarak ücretsiz sağlık taraması yapılmıştır. Bu çerçevede, 79 kadın ve 42 çocuk sağlık taramasından geçirilmiş ve ilaç giderleri Dargeçit Kaymakamlığı'na, Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan karşılanmıştır. Dargeçit ve köylerinde resmi nikahı olmayan 204 çifte kendi istekleri doğrultusunda resmi nikah yapılmıştır.

Dargeçit'te ÇATOM yolu üzerindeki caddeye, Belediye tarafından "ÇATOM Caddesi" adı verilmiştir.

Merkez ÇATOM'da, Ankara'daki kamu kuruluşları ve gönüllü kuruluşların işbirliğiyle oluşturulan ve kayıtlı 155 kitabın bulunduğu kütüphaneden özellikle okuma-yazma kursuna katılan kadınların faydalandıkları gözlenmiştir. Yararlanıcılar daha çok çocuk eğitimi, pasta yapımı ve bahçe bakımı gibi konulardaki kitapları tercih etmektedirler. Öte yandan gelir getirici programa katılan kadınlar için cuma günleri, iki saat okuma saati olarak belirlenmiştir.

ŞIRNAK ÇATOM UYGULAMASI

Şirnak İli'nde ilk ÇATOM Eylül 1997 tarihinde Cizre İlçesi'nde, ikincisi ise Şubat 1998'de Şirnak Merkez'de açılmıştır. 1998 sonu itibariyle ildeki ÇATOM sayısı beşe ulaşmıştır. Halktan gelen talep üzerine İdil, Beytüşşebap ve Uludere İlçelerinde 1998 yılı sonu itibariyle birer ÇATOM açılmıştır. Bu üç ÇATOM henüz yeni olmasına rağmen, yöre halkı için çekim noktası haline gelmiştir.

İki ÇATOM'da sağlık hizmetleri kapsamında haftanın belli gün ve saatlerinde, sağlık personeli tarafından poliklinik hizmetleri verilmektedir. Ayrıca ilk kez Cizre ÇATOM'da başlatılan gezici sağlık kabini vasıtasıyla da kadın ve çocukların muayene ve tedavileri yapılmaktadır. Bu hizmetler dahilinde, bağış yolu ile toplanan ilaçlar ihtiyaç duyanlara ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Poliklinik hizmetleri kapsamında Şirnak ÇATOM'da 370 kadına ve 1000'i aşkın çocuğa ulaşılmıştır. Bu hizmetler, kısa zamanda etkisini göstermiş ve 1000'e yakın kadın, çocuğunu aşılatmak için ilgili sağlık birimlerine başvurmuştur.

Gezici sağlık kabini aracılığıyla da Şirnak ÇATOM'a yakın bir mahalle ve 6 köye haftanın belli günlerinde hizmet götürülmüştür. Bu hizmetten 540 kadın, 1328 çocuk, 100 erkek olmak üzere toplam 1968 kişi yararlanmıştır.

Cizre ÇATOM'da da benzer hizmetler verilmiştir. Cizre gezici sağlık kabini 2 mahalle ve 3 köye giderek, 300 kadın ve çocuğa ulaşmıştır.

Sosyal etkinlikler çerçevesinde Merkez ÇATOM tarafından Geçitboyu İlk Öğretim Okulu'ndan 300 öğrenciye hijyen eğitimi verilmiş, ayrıca 200 kadın ve genç kız katılımı ile sağlık paneli düzenlenmiştir. Her iki ÇATOM'da da, ÇATOM dışından da katılımın gerçekleşmesiyle, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kutlanmıştır.

SİİRT ÇATOM UYGULAMALARI

*S*ürt Evren Mahallesi yaklaşık 1500 hanelidir. Evren, köylerinden geçinme umudu ile kente göç etmiş yoksul ailelerin yaşadığı bir mahalledir. ÇATOM etkinlikleri sadece bu mahalle ile sınırlı kalmamakta, diğer çevre mahalleler de hizmetlerden yararlanmaktadır.

ÇATOM etkinlikleri içinde gezici sağlık kabini ile çevredeki 3 köy ve bir mahalleye hizmet götürülmüş; temel sağlık hizmetlerinin yanısıra sağlık eğitimi de verilmiştir. Sağlık eğitimi kadınlardan birinin evinde ya da köy muhtarının evinde topluca yapılmakta olup, yaklaşık 450 kadın ve çocuğa ulaşmıştır.

Sürt - Evren Mah. ÇATOM, Yaz Dönemi 4-5 Yaş Çocuklara Yönelik Okul Öncesi Eğitim Programı

ÇATOM programlarına katılan 11 genç kız tekstil atölyelerinde iş bularak çalışmaya başlamıştır.

Siirt ÇATOM eğitim programlarından, okuma-yazma ve sağlık eğitimine yoğun bir katılım gerçekleşmiştir. Özellikle, yaş ortalaması 30'un üzerinde olan kadınların sağlık eğitimine devam ettikleri gözlenmiştir.

Şanlıurfa'da Şişecam A.Ş. işbirliğiyle ÇATOM saha elemanları ve ÇATOM'larda görev yapan ev ekonomistlerine yönelik olarak, gıda muhafaza ve ambalajlama konusunda bir haftalık bir eğitim programı düzenlenmiştir. Bu eğitim sonrasında Evren ÇATOM'da 2 gün teorik, 8 gün uygulamalı, toplam 10 gün konservecilik eğitimi verilmiştir.

Siirt ÇATOM'da sağlık eğitimi alan, en küçük çocuğu 1 yaşında olan 6 çocuk annesi 28 yaşındaki Muazzez ÖZDEMİR, " ÇATOM'a devam etmeden önce çocukların ateşi olduğunda ya da başları ağrıdığına dışarıya çıkarıp gezdiriyordum, pışpışlıyordum. Şimdi bir bezi soğuk su ile ıslatıp başına koyuyorum, çocuğun ağlaması, mızırdaması geçiyor" dedi.

Bu ÇATOM'da yaz dönemi boyunca Valilik tarafından 4-5 yaş grubu çocuklara yönelik okul öncesi eğitim programı başlatılmış ve 20 çocuğun devam ettiği bu eğitim programı meslek lisesi mezunu 2 bayan tarafından verilmiştir.

Uluköy-ÇATOM'da Siirt Kurtalan Kaymakamlığı'nın desteğinde, gelir getirici programlar kapsamında Afyon kilimi dokumacılığı kursu verilmektedir. Zaman zaman Kurtalan Kaymakamlığı tarafından, katılımcıların düzgün ve kaliteli kilim üretimleri radyo, küçük altın ve para ile ödüllendirilmektedir.

ÇATOM bünyesinde çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Bu kapsamda ÇATOM'da açılan "AFSAD GAP ve Kadın" konulu fotoğraf sergisine katılımcılar büyük ilgi göstermiştir. Ayrıca katılımcıların bir kısmı Ankara ve Şanlıurfa'da düzenlenen sergi ve etkinliklere katılmışlar, tiyatro ve konser gibi etkinlikleri izleme fırsatı bulmuşlardır.

Gülen Kor (28 yaşında , iki çocuk annesi): "ÇATOM'a geldikten sonra hırslı olduk, daha erken kalkıp, işlerimizi bitirip buraya geliyoruz. Burada çok şey öğreniyoruz. Çocuklarımızın bizimle gurur duymasını istiyoruz."

BATMAN ÇATOM UYGULAMALARI

Aralık 1997'de açılan Batman Seyitler Mahallesi ÇATOM'a, bir yıl içinde her ay ortalama 104 kişi devam etmiştir. Çevre mahallelerden 30- 40 dakikalık mesafeden yürüyerek gelenler de bulunmaktadır.

Seyitler Mahallesi ÇATOM, tipik bir ev görünümündedir. Kadınların bazıları kurslara katılmasa da oturup sohbet etmek, vakit geçirmek için ÇATOM'a gelmektedir.

Sağlık ve ev ekonomisi konularında uygulanan eğitim programları ve poliklinik hizmetleri başarılı sonuçlar vermektedir. ÇATOM'da görevli doktor ve hemşire tarafından katılımcılara ana-çocuk sağlığı ve genel sağlık konularında eğitim verilmektedir. Bir yıl içinde gezici sağlık hizmetlerinden 2 118, poliklinik hizmetlerinden ise 2 716 kişi yararlanmış, 200 kişi hastaneye sevk edilmiştir. Poliklinik hizmetlerinden kadın ve genç kızların yanı sıra çocuklar ve özellikle yaşlı erkekler de yararlanmakta, doktor denetiminde ilaç yardımı yapılması da bu hizmete olan talebi artırmaktadır.

Batman'da Saha Elemanlarına Yönelik Eğitim Toplantısı

Valilik ile işbirliği yapılarak, Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan katılımcılara ve maddi imkanları yetersiz olan çevredeki ailelere, gıda ve giyecek yardımları yapılmakta, okulların açıldığı dönemlerde ise yoksul ve yetim çocuklar tespit edilerek, okul ihtiyaçları giderilmektedir. Örneğin bu dönem 1500 kişiye yeşil kart temin edilmiş, 110 çocuğun önlük, kırtasiye ve bazı giyim ihtiyacı giderilmiştir.

Bir psikolog aracılığıyla bu dönem 7 ay boyunca ve katılımcılara istekleri doğrultusunda rehberlik hizmetleri verilmiş, yaklaşık 39 kişinin faydalandığı bu program katılımcılar tarafından çok ilgi görmüştür. Okuma-yazma kursundan 45 katılımcı sertifika almış olup, bunların yaş ortalaması oldukça yüksek (32) olmuştur. ÇATOM'a belli bir dönem gelen katılımcılardan 11 kişi iş bulmuştur (3'ü çay fabrikasında, 1'i Tapu ve Kadastro Müdürlüğü'nde memur, 7'si giyim atölyesinde).

Birim ÇATOM'larda programların planlama, uygulama ve değerlendirme aşamasında katılımcıların yer alması için 3 ya da 5 kişiden oluşan ÇATOM Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurulda yer alanlar, 6 ayda bir değişmektedir.

Batman ÇATOM Kurulu 5 kişiden oluşmaktadır. Kurulun en son aldığı karar; ev ekonomisi kursununun 2 saatten 3 saate çıkartılmasıdır.

KİLİS ÇATOM UYGULAMALARI

*K*ilis ÇATOM, henüz bir yılını doldurmadığına rağmen katılımcıların yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Programlara, özellikle biçki-dikiş ve iğne oyası kurslarına evli ve ileri yaş grubu (45 yaş) kadınlar ilgi göstermiştir.

Katılımcılar sadece gelir getirci programlardan değil, sosyal programlardan da gelir elde etmektedirler. Örneğin biçki-dikiş kursuna katılan 8 katılımcı komşularına bebek takımı, etek, bluz vb. dikerek toplam 107.500.000 TL kazanmıştır. Kilis ÇATOM'da da ÇATOM kurulu oluşturularak, katılımcıların gönüllü iştirakiyle ve saha elemanlarının başkanlığında toplantılar yapılmaktadır. Kurul, şimdiye kadar ÇATOM binasının eksiklikleri, iç ve dış düzenlemeler, su sorunu ve bahçe düzenlemesi için ne yapılabilir, kimden destek alınabilir gibi konuları görüşmüştür.

ADİYAMAN ÇATOM UYGULAMALARI

Adiyaman Varlık Mahallesi'nde, ÇATOM programlarına genç kızlar yoğun ilgi göstermiştir. Biçki-dikiş (16) ve trikotaj (19) eğitim programından toplam 35 katılımcı sertifikaya almıştır.

Saha elemanı tarafından yapılan hane ziyaretlerinde "mahallede yoksulluk, işsizlik çok, iş ve aş lazım" diyenler, ÇATOM'a büyük umutlar bağlamaktadır. Trikotaj eğitim programını tamamlayan 4 katılımcı, ÇATOM ve İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) aracılığıyla tekstil fabrikasında iş bulmuştur. İki katılımcı da evlerinde trikotaj işi yaparak gelir elde etmektedir.

Mardin - Merkez ÇATOM, Oltu Taşı İşleme Atölyesi

ÇATOM'LARDA NELER YAPILDI, NELER YAPILYOR, NELER YAPILACAK ...

*P*roje yürütülürken, ÇATOM'un bulunduğu yerleşimde en az lise mezunu olan genç kızlardan yararlanılmaktadır. Saha elemanı olan kızlara 2 ayda bir değişik konularda eğitim verilmektedir. Bugüne kadar kalkınma nedir, kadın ve kalkınma, kadının sorunları nelerdir, kadının güçlenmesi için neler yapılabilir, programın izleme ve değerlendirilmesi, kamu kuruluşları ile ilişkiler, toplu çalışma ve iletişim gibi konular üzerinde durulmuştur.

Ayrıca GAP İdaresi ile Şişe-Cam A.Ş. arasında yapılan "GAP Bölgesi'nde Gıda Maddelerinin Ambalajlanması ve Buna Dayalı Gelir Olanaklarının Desteklenmesi" konusunda yapılan işbirliği çerçevesinde, saha elemanları ve ÇATOM'larda görev yapan ev ekonomistlerine yönelik olarak ev konserveçiliği ve gıda ambalajlama konularında Şanhurfa'da bir haftalık eğitim verilmiştir.

Her ÇATOM bünyesinde sosyal ve gelir getirici programlar kapsamında hane ve pazara yönelik ürünler üretilmektedir. Ekim 1997'de Ankara Resim ve Heykel Müzesi'nde ÇATOM katılımcılarının ürünleri sergilenmiş ve yaklaşık 750 milyon TL gelir elde edilmiştir. Bu sergi için Bölge'den 50 kadar genç kız ve kadın Ankara'ya gelmiş, TBMM, Anıtkabir, Ankara Kalesi, GAP İdaresi gibi yerleri ziyaret ederek, bir tiyatro oyunu izleme şansına da sahip olmuştur.

Ekim 1997 - Ekim 1998 döneminde tüm ÇATOM'larda uygulanan sosyal programlardan 3 774, gelir getirici programlardan ise 572 olmak üzere toplam 4 346 katılımcı yararlanmıştır. Sağlık hizmetleri kapsamında poliklinik hizmetleri ile 6 055, gezici sağlık kabini ile 4 156 olmak üzere toplam 10 211 katılımcıya ulaşılmıştır.

ÇATOM'ların bulunduğu yerleşimlerde yöresel potansiyeli göz önünde bulundurularak gelir getirici programlarda çeşitlendirme çalışmaları yapılmaktadır. Trikotaj, konfeksiyon, konserveçilik, gıda işleme, yerel el sanatlarının değerlendirilmesi bu çalışmalara örnektir.

Merkezi İstanbul'da bulunan bir grup gönüllü kadın kuruluşu tarafından 18-20 Haziran 1998 tarihleri arasında İstanbul'da, "karşılıklı deneyim paylaşımı" konulu bir çalışma toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Anne-Çocuk Eğitim Vakfı, Anakültür Kooperatifi,

Cin.net Kadın Grubu, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER), Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Kadının İnsan Hakları Eylem Araştırma Projesi, Mor-Çatı Kadın Sığınma Vakfı, Pathfinder International, Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı ve Ümraniye Kadın Merkezi katılmıştır. Aynı toplantıya ÇATOM'da görev alan saha elemanları ve bu uygulamalarda işbirliği yapılan TKV'den de temsilciler davet edilmiş ve GAP idaresi tarafından 8 saha elemanının ve Dargecit ÇATOM'dan bir katılımcının bu toplantıda bulunması sağlanmıştır. Gelecekte ÇATOM faaliyetlerinin yaygınlaşması, içeriğinin zenginleşmesi ve kaynak yaratılmasına olanak sağlayacak bir toplantı gerçekleştirilmiş, gönüllü kuruluşların yaptıkları çalışmalar konusunda bilgilendirmeler yapılarak, ÇATOM uygulamaları tanıtılmış ve karşılıklı işbirliği olanakları tartışılmıştır.

ÇATOM Ürünleri Sergisi, Resim ve Heykel Müzesi, (Ankara-Ekim 1997)

SOSYAL ETKİ DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI:

GAP İdaresi ve TKV uzmanları tarafından ÇATOM'larda yürütülen programların geçerlilik, yaklaşım ve yöntemlerini incelemek ve ÇATOM'ların toplumun farklı tarafları (birey, aile, hizmet verilen topluluk, hizmet veren kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri) üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini saptamak üzere Sosyal Etki Değerlendirme Çalışması yapılmıştır. Kuruluşundan itibaren en az bir yılını doldurmuş olan 9 ÇATOM'u kapsayan bu çalışma, başta projenin hedef grupları olmak üzere birim ÇATOM'un doğrudan ya da dolaylı çıkar gruplarına yönelik olarak ilerideki çalışmalarına ışık tutacak sağlıklı bilgi ve veri sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ağustos-Ekim 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen çalışma ile ilgili değerlendirmeler aşağıdadır:

Hedef Kitle ve Katılım

- * Toplumsal piramidin tabanında bulunan gelir düzeyi düşük kitleye ulaşılmıştır.
- * Programlarda katılımcı çoğunluğu genç kızlar oluşturmuş, okuma-yazma ve sağlık programlarında evli, orta yaş ve üstü kadınlara da ulaşılmıştır.
- * Ulaşılan hedef kitlenin ailelerine yönelik olarak düzenlenen ziyaretler, eğitim programları ve ÇATOM'ların tüm bu kitlelerce ziyaret ediliyor olması, ÇATOM'lara olan güveni ve toplumsal kabulü güçlendirmekte, katılımı artırmaktadır.

Sosyal Programlar

- * Başta okuma-yazma olmak üzere uygulanan tüm programlar, katılımcıların sözlü ifade yeteneklerini geliştirmiş, daha sosyal olmalarına ve özgüven kazanmalarına yardımcı olmuştur.
- * Sağlık eğitimi ve biçki-dikiş kursları önemli ölçüde etki yaratmıştır. Bazı katılımcılar aldıkları eğitimi ailelerine yansıtarak, onları sağlık kuruluşlarından yararlanmaya teşvik etmişlerdir.

Gelir Getirici Programlar

* Beceri geliştirme programlarında sipariş üzerine üretim yapılması, hatta üretilen ürünlerin dükkanlar dolaşarak satılması, gelir elde etmenin yanısıra kadının dışı açılması konusunda başarılı sonuçlar getirmiştir.

* Yöresel koşulları dikkate alan ve pazar şansı yüksek gelir getirici programlar geliştirilmesi konusunda yetersiz kalmıştır.

Poliklinik ve Gezici Sağlık Hizmetleri

* ÇATOM'da poliklinik hizmetleri veren doktor ve hemşirenin bayan olması ailelerin ilgisini çekmiş, ÇATOM'ların kolay benimsenmesine yardımcı olmuştur. Ancak, ÇATOM'da görev yapacak doktor teminindeki güçlükler, sağlık hizmetlerinde etkinliği azaltmıştır.

* Batman'da gezici sağlık aracıyla gelir düzeyi düşük mahallelere ve kırsal kesime hizmet verilmiş, gerekli durumlarda kırsal kesimde yaşayanların sağlık merkezlerine ulaşımı sağlanmıştır.

Siirt - Evren Mahallesi ÇATOM, Sosyal Etki Değerlendirme Çalışması

Model

* Kamu hizmetlerinden yararlanmakta güçlük çeken ya da hiç ulaşamayan düşük gelirli bireyler aracılığıyla, kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanmalarını sağlamıştır. Yeni örgütsel seçenekler ve daha çağdaş davranış modelleri geliştirilmiştir.

* ÇATOM programlarının esnek ve bürokrasiden uzak yapısı, ilişkilerin sıcaklığını ve halkın talebini yükseltmiş, programların topluluk üzerindeki etki ve etkinliğini arttırmıştır.

* ÇATOM'lar kadınlar arası iletişim, dayanışma ve sosyal ilişkilerin güçlendiği bir mekan konumu kazanmıştır. ÇATOM'ların bu konumu, toplumsal değişim açısından oldukça önemli bir noktadır.

* Katılımcı kitle ÇATOM'un sosyal ortamından etkilenmiş, kendisini sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan değiştirmeye istekli hale gelmiştir.

Örgütlenme

* ÇATOM kurullarının oluşturulması yönünde ilk adımlar atılmıştır. Önümüzdeki dönemler için katılımcı planlama, uygulama ve değerlendirme konuları üzerinde yoğunlaşılması gerektiği saptanmıştır. Bunların başında İnsan kaynaklarının güçlendirilmesi konusunun yer alması gerektiği düşünülmektedir.

Global Etki

* ÇATOM'lar yerel, ulusal, uluslararası kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından zaman zaman ziyaret edilen bir mekan olması nedeniyle, medyada sık sık yer almış ve toplumda Bölge sorunlarına yönelik bir duyarlılık yaratmıştır.

* ÇATOM'ların açılmasıyla birlikte kırsal alanlardaki sorunlara ilgi artmıştır.

* Kadınların sorunları ve kalkınma sürecinde toplumdaki yeri daha fazla tartışılmaya başlamıştır.

* ÇATOM uygulamasıyla birlikte Siirt'te Valilik tarafından Toplumsal Kalkınma Projesi (TOKAP) başlatılmış, ÇATOM'lar bir anlamda Valiliğe örnek olmuştur.

* Kırsal alanlarda ve geçeköndü mahallelerinde yaşayan kadınların sorunları tartışılmaya başlanmıştır. Sağlık Köyü, bir ÇATOM katılımcısı aracılığıyla Türkiye'ye sesini duyurmuştur.

- * Kitle iletişim araçlarını kullanma konusunda başarılı olunmuş, sivil toplum örgütleri ile işbirliği oluşturulmuştur.
- * Kadın kuruluşları ve gönüllü gruplar, Bölge'ye gelerek sorunlara yerinde çözüm aramaya başlamışlardır.
- * ÇATOM programları sonucu Sağlık Köyü'nde ortaya çıkan değişim ve gelişmeler, kırsal alan ÇATOM modelinin geçerliliğini ve gerekliliğini kanıtlamıştır.
- * Kadın eğitiminin, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı güçlendirici bir faktör olduğu ve insan hakları açısından gerekliliği anlaşılmıştır.

Mardin - Dargeçit Sevgi Şöleni, 8 Mart 1998

Bağışlar

ÇATOM'lar çeşitli sivil toplum örgütleri, kişi ve kuruluşlardan aynı ve nakdi olarak bağış almaktadırlar.

Aynı yardımlar genellikle giysi, kumaş, kitap, ofis malzemesi, yiyecek maddesi şeklinde olmaktadır. 1998 yılı içerisinde Dışişleri Bakanlığı 30 adet bilgisayar, Pathfinder ofis malzemesi ve bilgisayar, Dışişleri Eşleri ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği kitap, kırtasiye malzemesi, Girne Rotary Kulübü eğitim kursları için araç-gereç (kumaş, iplik, makas vb.), Türk Kadınlar Birliği giyim eşyası, Dörtel Tekstil Ticaret A. Ş. giyim eşyası, Denizli Ticaret Odası havlu, Türkiye Bahai Toplumu Kadın ve Çocuk Gelişimi Ofisi kitap ve giyim, Ayan Şirketler Grubu 10'ar adet stetoskop ve otoskop, bazı gönüllü kişiler ise giyim eşyası ve kitap bağışı yaparak, ÇATOM faaliyetlerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuşlardır.

Mardin'de Bulunan ÇATOM Katılımcılarının Şanlıurfa-Harran Gezisi

SONUÇ:

Tüm ÇATOM faaliyetlerinde temel vizyon, hem kadının hem de toplumun gelişmesi sürecinde, kadını itici güç haline getirmek, birer toplumsal gelişme üssü haline gelen ÇATOM'ların gerçekten topluma dayalı ve özerk merkezler haline gelmesini sağlamaktır.

Kısa zamanda gerek yerel gerekse ulusal kamuoyunun ilgi odağı haline gelen ÇATOM'ların Bölge'de yerel toplum tarafından yaygınlaştırılması ve toplumun gözü-kulağı olması uzun dönemli bir hedefdir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi kadınların güçlendirilmesi ve kendi kaderleri üzerinde sözsahibi kılınması yoluyla gerçekleşebilecektir. ÇATOM bu kapsamda canlandırıcı bir işlev görmektedir. Bu gelişme niceliksel olmaktan çok niteliksel olup, bunu ölçmek üzere 1998 yılından itibaren Sosyal Etki Değerlendirmesi çalışmalarına başlamıştır.

Mardin - Dargeçit ÇATOM, Katılımcıların Tiyatro Gösterisi

BİR KADIN

Bir kadın tanıyorum
Üzerinde karabulut eksilmeyen
Bir karabulut ki almayı bilmeyen

Bir kadın tanıyorum
Acının en büyüğünü yaşayan
Bir acı ki tükenmek bilmeyen

Bir kadın tanıyorum
Hayatı dört duvar sanan
Bir dört duvar ki zindanı aratmayan

Bir kadın tanıyorum
Baharın gelişini görmeyen
Bir bahar ki kadın için yeşermeyen

Bir kadın tanıyorum
Kadınlığını bilmeyen
Bir kadın ki söylemeye dilim varmayan

Bir kadın tanıyorum
Sevdasını içine atan
Bir sevda ki mezara kadar giden

Ve bir kadın tanıyorum
Kendini bilen
Kadınlığını yaşamak için durmadan çırpınan.

* **Sevim Büyükkaya**

* *Sevim Büyükkaya: 1975 Mardin doğumlu. Çocukluğundan beri şiirler yazan ve şair olmak isteyen bir genç kızımız. Dergisi ÇATOM'da iki yıl el sanatları, ev ekonomisi gibi sosyal programlara katıldı.*

ÇATOM'LU ÖĞRETMENİM

Çatom'un gözdesidir,
Öğrencinin gözüdür.
Çatom'lu öğretmenim.

Çatom'un sesidir.
Bilgi onların hediyesidir.
Çatom'lu öğretmenim.

Tek dileği başarıımızdır,
Bütün zorlukları aşmamızdır.
Çatom'lu öğretmenim.

Başımızın tacıdır,
Alnımızdaki yazıdır.
Çatom'lu öğretmenim.

Elim, kolumsun,
Bilgi yolumsun,
Çatom'lu öğretmenim.

Anam, bacımsın,
Başımın tacısın,
Çatom'lu öğretmenim.

Özlem Çakar
Mardin

ÇATOM

"Çatom dedim amaçlarına sarıldım
"Kilim dedim örgüsüne daldım,
Seni dünya Tanır Çatom

Kilimin var, el değmemiş gül gibi
Naktışın var, gerçek gibi,
Şu gördüklerim hayal sanki,
Sırdaşım Çatom,

Yine coştum bir hoş oldum
Bak görmeden hayal kurdum,
Çatom işte buna denir.

Teşekkürler ÇATOM
Özlem Çakar
Mardin

ÇATOM

Bilgi ve Aynı Yardımlarınız için
Türkiye Kalkınma Vakfı Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'ne
(0.412.235 77 90 - 91)

veya

GAP İdaresi Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü'ne
0.414.314 17 50

başvurabilir;

Nakdi yardımlarınızı TÜRKİYE Kalkınma Vakfı
Vakıflar Bankası Finans Market
2002124 No.lu ÇATOM hesabına yatırabilirsiniz.

T.C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Merkez: Willy Brand Sok. No: 5 Çankaya 06680 Ankara

Tel: (312) 442 23 24 • Fax: (312) 440 13 84

E-mail: gap-x@gap.gov.tr • Internet: www.gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağzı, P.K. 155 • 6300 Şanlıurfa

Tel: (414) 314 17 50 • Fax: (414) 313 50 73

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ (ÇATOM)

VİZYON 2010
VE
STRATEJİK PLAN

**T.C.
BAŞBAKANLIK
GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

**GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)
ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ (ÇATOM)**

**VİZYON 2010
VE
STRATEJİK PLAN**

Ocak 2000

İÇİNDEKİLER

1. GAP BÖLGESİ'NDE KADININ KONUMU	7
2. ÇATOM PROJESİ	8
3. ÇATOM PROGRAM VE PROJELERİ	9
4. ÇATOM POLİTİKA, YAKLAŞIM VE UYGULAMA İLKELERİ	10
5. ÇATOM KURULUŞ YERLERİ ve HEDEF KİTLESİ	20
6. ÇATOM KATILIMCILARI VE İŞBİRLİĞİ YAPILAN KURULUŞLAR	21
EK: GAP ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ (ÇATOM) İLE KURULUŞLAR ARASI İŞBİRLİĞİ ÇİZELGESİ	22

**GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)
ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ (ÇATOM)
VİZYON 2010
VE
STRATEJİK PLAN**

GAP'TA KADIN VE ÇATOM VİZYONU:

- CİNSİYET DENGELİ BİR KALKINMA PERSPEKTİFİ
- KADINLARIN TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASAL SÜREÇLERE TAM KATILIMI
- ÖZERK VE TOPLUM TARAFINDAN YÖNETİLEN ÇATOM YAPISI

VİZYONUN MESAJLARI:

1. Projelerde toplumsal cinsiyet boyutunun hesaba katılması,
2. Kadınlar adına olumlu kayırmacılık yapılması,
3. Kadınlara yönelik refah artırıcı program ve hizmetlerin geliştirilmesi,
4. Kadına yönelik olumsuz tutumları giderici savunu faaliyetlerinin yürütülmesi,
5. Öncelikle kadınların ve kız çocuklarının eğitilmesi,
6. Kadın istihdamının desteklenmesi,
7. Kadınların yönetim ve katılım becerilerinin geliştirilmesi,
8. ÇATOM'ların yerel sivil toplum kuruluşlarına dönüştürülmesidir.

1. GAP BÖLGESİ'NDE KADININ KONUMU

GAP Bölgesi'nde kadınlar geleneksel yapılar ve değer yargılarından kaynaklanan cinsiyet ayrımcılığından olumsuz etkilenmekte, bunun yanı sıra bölgedeki sağlık ve eğitim hizmetlerinden, kredi ve istihdam olanaklarından yeterince yararlanamamaktadırlar. GAP illerinde kadınlar ailede, toplulukta ve toplumda kararlara etkin bir biçimde katılamamakta; dolayısıyla kalkınma süreçlerinin dışında kalmaktadırlar. Kadınların aile, yöre ve bölge ölçeklerinde kalkınmaya entegrasyonu için alternatif çözüm yolları geliştirilmesine ve yeni bir kurumlaşmaya gereksinim vardır. Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) bu çerçevede oluşturulmuştur.

2. ÇATOM PROJESİ

ÇATOM 'lar GAP Bölgesi'ndeki kentlerin daha çok kırdan göç etmiş yoksul hanelerin oluşturduğu gecekondu mahallelerinde ve kadınların marjinalleştiği merkezi nitelikli köy yerleşimlerinde kurulan topluma dayalı merkezlerdir.

Bu proje ile, 14-50 yaş grubu kadın ve genç kızlar hedef alınarak, onların sosyal ve ekonomik statülerinin yükseltilmesi yoluyla kalkınma için temel olan gelişmeye ve değişmeye açık, katılımcı, üretken, kendisi ve çevresi için daha iyisini hedefleyen ve bunun için çalışan daha çağdaş bir kadın modelini yaratmak, böylece sürdürülebilir kalkınmanın ve katılımcı demokratik toplumsal yapının oluşmasına katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Projenin nihai amacı, GAP alanındaki genç kız ve kadınların toplum, topluluk ve aile düzeyi sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerinde bilgi, bilinç ve gelir düzeylerini yükseltmek, temel sağlık ve beslenme sorunlarını çözmek, eğitim ve örgütlü davranış yoluyla özgüven duygularını geliştirmek, kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanmalarını ve giderek kalkınma süreçlerine daha aktif katılmalarını sağlamak ve bu alanda sürdürülebilir, alternatif model/modeller geliştirerek bunları bölge ölçeğinde yaymaktır.

3. ÇATOM PROGRAM VE PROJELERİ

ÇATOM bünyesinde gerçekleştirilen/gerçekleştirilecek olan program ve projelerdeki faaliyetler eğitim, üretim ve örgütlenmeyi bir bütün olarak tasarlayan birbiriyle doğrudan bağlantılı iki ana grupta toplanmaktadır:

i) Tutum ve Davranış Değişikliğini Amaçlayan Eğitim Projeleri

- Temel okuma-yazma bilgisi
- Genel sağlık, hijyen ve ana-çocuk sağlığı
- Ev ve aile ekonomisi
- Yerel kalkınma gönüllüleri eğitimi
- Birlikte sorun çözme ve örgütlü davranış geliştirme

ii) Üretim Becerisi ve Gelir Artışını Amaçlayan İstihdam Projeleri

- Kadın el sanatları uygulamalı eğitim ve üretim kursları (halı ve kilim)
- Mesleki eğitim kursları ve el sanatları (gümüş ve yarı-değerli taş işlemeciliği vs.)
- Bitkisel tarım ve hayvancılık projeleri (sebzecilik, fidan ve fide yetiştirme, arıcılık vs.)

4. ÇATOM POLİTİKA, YAKLAŞIM VE UYGULAMA İLKELERİ

ÇATOM Projesi, ülke geneli için belirlenmiş strateji ve politikalar temelinde, GAP alanında insan kaynaklarının geliştirilmesi ve bölgesel kalkınma ilke ve hedeflerine uygun olarak taraflar arasında, yerel özellikleri dikkate alan KATILIMCI, SÜRDÜRÜLEBİLİR ve ENTEGRE bir yaklaşımla gerçekleştirilir.

Her ÇATOM birimi, kendi faaliyetlerini, önceden geliştirdiği orta vadeli bir plan çerçevesinde yıllık program, proje ve bütçe esasına göre yürütür. Projelere ek kaynak ve teknik işbirliği destek arayışları önceden hazırlanan plan ve programlara dayalı olarak yapılır.

Aynı yerleşimde ÇATOM amaçlarına uygun kamu faaliyetleri, kaynakların etkin kullanımı açısından, ortaklaşa geliştirilmiş bir işbirliği programı ve koordinasyonu çerçevesinde GAP İdaresi saha yönetimleri tarafından da desteklenebilir.

Stratejiler

- 1) Ortak etkinlik içinde bulunan diğer kamu hizmeti veren kuruluşlarla karşılıklı yardımlaşma anlayışıyla işbirliği
- 2) Gönüllü kuruluşlarla (NGO'lar) işbirliği
- 3) Dış finansman kaynaklarına ulaşma ve bunlardan yararlanma
- 4) Medya aracılığı ve diğer basılı yayınlarla sürekli bir tanıtım ve savunma

Amac 1. Kadın ve genç kızların sorunlarını belirleme, önceliklendirme ve çözüm üretme konularında sistemli düşünme, araştırma ve planlama süreçlerini teşvik etmek ve hızlandırmak, GAP illerindeki kadınların kendilerini geliştirmelerinde yardımcı olmak, onlara teknik ve sosyal destek sağlamak.

Hedef 1. 2010 yılına kadar, ÇATOM kuruluşlarının bulunduğu yerleşimlerin gecekondulu ve kırsal alan hane halkından en az bir kişiye ulaşmak.

Etkinlikler

1. Kadınların mevcut problemlerini, potansiyellerini, kısıtlamalarını ve tercihlerini belirlemek ve projelendirmek,
2. ÇATOM faaliyet programlarını her il için kırsal alan ve gecekondulu bölgesi olarak ayrı ayrı planlamak,
3. İşbirliği yapılacak kurum ve kuruluşların desteğini sağlamak, yeni destek ve kaynaklar bulmak,
4. ÇATOM yönetim, organizasyon ve personel politikasını geliştirmek.

Yöntem

- "Katılımcı öğrenme ve eylem (participatory learning and action) yöntemiyle her ÇATOM açılış öncesi GAP İdaresi, Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) ve ÇATOM'lardan birer elemanın katılımıyla yapılacak ortak bir çalışma sonunda hem faaliyet programı hem de izleme ve değerlendirme için gerekli temel ölçüt ve göstergeler oluşturulacaktır.

- Konuyla ilgili raporlar, çeşitli broşürler ve diğer yazılı kaynaklar (faaliyet ve değerlendirme raporları ile geleceğe yönelik plan ve programlar) Türkçe/İngilizce hazırlanarak ilgililere düzenli olarak ulaştırılacak, tanıtım ve savunma amaçlı saha inceleme gezileri düzenlenerek yurtiçi ve yurtdışı kişi/kurum/kuruluşlardan destek aranacak, düzenlenecek toplantı ve seminerler yoluyla kamu kuruluşlarındaki üst düzey yöneticilerle uzman düzeyindeki personelin projeye aktif katılımları ve motivasyonlarının artırılması sağlanacaktır.
- Yönetim ve organizasyon geliştirme konularında benzer amaçlı kurum ve kuruluşların uygulama ve deneyimlerini de dikkate alarak kalıcı ülke ve bölge gerçeklerine uygun politikalar/modeller geliştirilecektir.

Amaç 2. Genç kız ve kadınların sosyal statülerinin iyileşmesi ve özgüvenlerinin gelişmesini sağlamak.

Hedef 2. Genç kız ve kadınların temel kamu hizmetlerinden (eğitim, öğretim, temel sağlık ve tarımsal yayım) daha fazla yararlanmalarını sağlamak ve karar alma mekanizmalarındaki rol ve işlevlerinin artırmak.

Etkinlikler

1. Öğretim, eğitim, temel sağlık (koruyucu hekimlik, ana-çocuk sağlığı, birinci basamak tedavi, eğitim-danışmanlık ve sevk), tarım ve tarım dışı üretim ve yayım etkinliklerini planlamak ve öncelikli sorunların çözümüne yönelik sosyal programlar geliştirmek ve uygulamak,
2. Bu etkinliklerin uygulanmasında görevlendirilecek elemanların ÇATOM yaklaşım, ilke ve yöntemlerinin hayata geçirilmesi için gerekli sosyal becerileri-

ni geliştirmek, GAP genel amaçlarıyla uyumlu, kentsel ve kırsal kadına yönelik kalkınma uygulamaları alanında bilgilerini artırıcı eēitim çalışmalarını yapmak.

Yöntem

- Kamu ve gönüllü kalkınma kuruluşlarıyla iřbirliēi yaparak ÇATOM'lar bn-yesinde okuma-yazma kursları, temel saēlık eēitimi, gezici saēlık hizmeti, ev ekonomisi ile yöresel ihtiyaç ve potansiyeli dikkate alan tarım ve tarım dışı üretim konularında eēitim programları geliştirilecek ve uygulanacaktır.
- ÇATOM'ların kuruluş aşamasından bu yana GAP İdaresi'yle ulusal bir NGO olarak iřbirliēi yapan TKV, ÇATOM'larda eēitim ve saha örgütlenmesi konularında yurtiçi ve yurtdışı akademik ve kalkınma kuruluşlarıyla ortaklaşa programlar geliştirecek ve bu programların ÇATOM'larda, GAP illerinde ve gerektiēinde GAP Bölgesi dışında uygulanmasında sorumluluk üstlenecektir.

Amaç 3. Hane gelirlerini ve toplumsal refahı artırmak.

Hedef 3. Kadın ve genç kızların tarım, el sanatları ve hizmet sektörlerinde üretim becerilerini geliştirmek, bu becerileri uygulayabilecekleri istihdam alanları yaratmak, gelir düzeylerini yükseltmek ve bu yolla ailenin ve bölgenin ekonomik yaşamına daha aktif ve üretken bireyler olarak katılmalarını saēlamak. 2010 yılına kadar ÇATOM kuruluşu bulunan yerleşimlerde hanelerin %25'inde en az bir kadının gelir getirici bir faaliyette olmasını saēlanmak.

Etkinlikler

1. Yaratıcı, yenilikçi programlar ve gelir getirici etkinlikler geliştirmek ve uygulamak,
2. Artan gelirin kullanımı ve kontrolü konusunda genç kız ve kadınları bilinçlendirmek, diğer bir deyişle sağlanacak ek gelirin hane refahına yapacağı katkının ihtiyaç ve önceliklerine göre kullanımı konusunda bilinçlendirmek,
3. Kadının ev içi iş yükünü azaltmak, emeğini ve boş zamanlarını daha etkin ve bireysel gelişmeyi sağlayıcı alanlarda kullanmak ve aile ile ilgili kararlarda kadının etkisini artırmak.

Yöntem

- Gelir artırıcı üretim konularında yerel ve ulusal gönüllü kuruluşlar (NGO'lar), özel sektör ve diğer ilgili kuruluşlarla müştereken yerel ve bölgesel potansiyel ve ihtiyaçlar değerlendirilecek, bu amaçla bireysel ilişkiler ya da grup toplantıları yoluyla fikir üretilecek, alınan kararları uygulamaya koymak için teknik, hukuki, idari ve mali işbirliği için ortaklıklar aranacak, ilgilenenler ya da potansiyel işbirliği yapılabilecek kişi ve kuruluşlar bölgeye davet edilerek tanıtım yapılacaktır.
- Tartışmalı eğitim toplantıları düzenlenerek katılımcı yöntemle kararlar alınacak, kadının tutum ve davranışları, mensup olduğu ailenin diğer üyelerinden soyutlamadan aşamalı bir program ve zaman içinde değiştirilecektir.
- Hedef kitle alternatif çözümler üretme konusunda motive edilecek, gerçekçi ve çok faktörlü sorun analizi yapılacak ve bu süreçler sonunda geliştirilen projeler uygulamaya koyulacak ve bu alanda GAP İdaresi'nce mümkün olan her türlü teknik, sosyal ve mali destek sağlanacaktır.

Amaç 4. Kadının ailede ve topluluk içinde biyolojik, örf, adet ve törelere dayalı sosyo-kültürel ve ekonomik rollerinin kendi toplumsal ilişkiler ortamında irdelenmesini ve açıklanmasını sağlamak, kadının sorunları, hak ve ödevleri konusunda toplumu bilinçlendirmek ve cinsiyete dayalı ayrımcılıktan kaynaklanan sorunların çözümü süreçlerine ailenin, toplumun ve bizzat kadının katılımını sağlamak.

Hedef 4. ÇATOM etkinlikleri ile sosyal bilinci artan, geleneksel tutum ve davranışları değişen, üretim ve iş becerisi gelişen kadının, iyileşen sosyal ve ekonomik statüsünü sürdürülebilir kılmak.

Etkinlikler

1. Kadınların yanı sıra erkekler için de bilinçlendirme ve cinsiyet ayrımcılığı konusunda duyarlılık yaratıcı eğitim programları geliştirmek ve uygulamak.
2. Başlangıçta gönüllülük esasına dayalı, liderlik niteliği olan genç kız ve kadınları eğitmek, bilgi ve bilinç düzeylerini yükseltmek ve ÇATOM'larda daha etkin hizmet verebilmeleri için motive etmek; daha sonra bu grupta yer alan kadınlar arasında profesyonel olarak çalışacak kadın animatör/kadın programları yöneticilerini ayırdetmek ve bunları yetiştirmek.
3. Özel sektörle ile yerel, bölgesel ve ulusal gönüllü kuruluşlar veya sivil toplum örgütleri ile işbirliği yaparak ÇATOM'larda tarım ve tarım dışı gelir getirici proje faaliyetlerini çeşitlendirmek; yöresel el sanatları ve geleneksel nitelikli üretimleri teşvik etmek ve gerektiğinde yeniden canlandırmak.

Yöntem

- Faaliyetlerde mevcut toplumsal yapı temel veri alınacak, yörenin kültürel ve ekonomik yapısına uygun davranılacaktır.
- Gelir artışına ve verimliliğe gereken özen gösterilecek, projelerde sürdürülebilirliğe ilişkin gerekli önlemler alınacak, insan kaynaklarının geliştirilmesine azami özen gösterilecektir.
- Eğitim çalışmalarında, işbaşında uygulamalara daha fazla önem verilecektir.
- Hizmet sunumu yanında hedef grupta kapasite geliştirme, kendine güven duygusunun geliştirilmesi çalışmalarına gereken önem verilecektir.

Amaç 5. Kamuca verilen temel hizmetlere GAP illerindeki kadınların ulaşabilme olanaklarını genişletmek; hizmetlerde toplam kalite yönetimini gerçekleştirmek; yararlanıcılardan ÇATOM'lara ve kamu kuruluşlarına gelecek talepleri artırmak.

Hedef 5. 2010 yılında her haneden en az bir kadının ÇATOM'ların açıldığı yerlerde sağlık, eğitim ve yayım hizmetlerine ulaşması ve bunun giderek toplumun diğer kesimlerinde yaygınlaştırılmasını sağlamak. 2010 yılına kadar ÇATOM kuruluşu bulunan yerleşmelerde kadınlar arasında okur-yazar oranını %80'e, sağlık kuruluşlarından yararlanan kadın oranını %100'e, doğumunu sağlık personeli eliyle yaptıran kadın oranını %75'e, ilköğretime devam eden kız çocuklarının oranını %90'a, tarımla uğraşan kadınların tarımsal yayımdan yararlanma oranını %50'ye yükseltmek-tir.

Etkinlikler

1. Sabit, mobil ve dönüşümlü hizmet birimleri oluşturmak,
2. Hizmet sunumunda konu ve alan kapsamını genişletmek,
3. Yerel liderler ve gönüllüler yetiştirmek,
4. ÇATOM'larda görev alacak personeli kalkınma, katılımcılık, hizmet anlayışlarını, kapasite geliştirme ve güçlendirme yöntemlerini geliştirici, vizyon sahibi kılıcı eğitim programları uygulamak
5. Program/proje izleme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri ile buna ilişkin organizasyon geliştirme çalışmalarını sürekli bir temelde ele almak ve uygulamak.

Yöntem

- İhtiyaç ve öncelikler katılımcı saha çalışmalarıyla belirlenecek, tabandaki halktan ve resmi kuruluşlardan gelen talepler mutlaka değerlendirilecektir.
- Planlama ve uygulamalarda kamu ve özel kuruluşlarla işbirliği yapılacaktır.
- Yayım, tanıtım ve saha incelemeleri yerel animatörler kanalıyla gerçekleştirilecek, bu alanda bilgi ve birikimi olan kuruluşlarla deneyim alışverişinde bulunulacaktır.

Değerlendirme ve eğitim toplantıları periyodik olarak düzenlenecek ve bu toplantılarda katılımcı yöntemler uygulanacaktır.

Amac 6. 2010 yılına kadar ÇATOM'ları kamu ve bölge halkı nezdinde kendini kabul ettirmiş, yarı özerk kuruluşlara dönüştürmek, sürdürülebilir/kalıcı örgütler olarak kurumsallaşmalarını sağlamak.

Hedef 6. GAP ÇATOM Kalkınma Vakfı'nın ve saha örgütlerinin oluşumuna zemin hazırlamak ve bu alanda yerel ve merkezi girişimlere destek vermek.

Etkinlikler

1. Öncelikli olarak gerek ÇATOM personelini gerekse katılımcıları ÇATOM'ların sürdürülebilirliği konusunda fikir üretmek ve alternatif çözümler bulmak konusunda motive etmek,
2. ÇATOM'larla ilgilenen, işbirliği yapmak ve destek vermek isteyen kişi, kurum ve kuruluşlarla somut konu ve ortaklaşa belirlenmiş ilkeler bazında ilişkileri güçlendirmek ve kurumsallaştırmak,
3. ÇATOM Projesi "on beş yıllık dönem sonu değerlendirme raporu"nu yazmak, yayınlamak, modeli yurtiçi ve yurtdışı kamuoyunda tartışmaya açmak,
4. ÇATOM Modeli'ni yaygınlaştırmak ve güçlendirmek için gerekli örgütlenmelere sosyal, siyasal ve hukuki bir statü kazandırmak.

Yöntem

- ÇATOM personeline ve programlardan yararlanan kadın ve genç kızlara yönelik örgütlenme ve kurumsallaşma konularında eğitim programları düzenlenecektir. ÇATOM'lar arası iletişimi güçlendirmek amacıyla gezi programları düzenlenecektir. Uygun örgütlenme modelleri yerinde ziyaret edilecek, karşılıklı bilgi alışverişi yapılacak, bilgi ve deneyimler paylaşılacaktır.

- ÇATOM'larla işbirliği yapan ve destek sağlayan kamu, yerel ve gönüllü kuruluşlarla ÇATOM'ların sürdürülebilirliği ve kurumsallaşması konularında toplantı, seminer, workshop (atölye çalışmaları) vb. etkinlikler düzenlenecektir.
- ÇATOM faaliyetlerinin periyodik olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi paralelinde on yıllık bir uygulama sonunda iç ve dış katılımcıların katılımıyla değerlendirme yapılacak, rapor hazırlanacak, bu rapor geniş katılımlı ulusal/uluslararası toplantılarda tartışılacaktır.
- Konuya ilişkin yurtiçi ve yurtdışı örgütlenme modellerinden yararlanarak ÇATOM bünyesine en uygun örgütlenme modeli belirlenecek ve bu konuda ilgili kişi, kurum ve kuruluşların katılımıyla oluşturulacak ortak bir zeminde gerekli düzenlemeler yapılarak ÇATOM'lara sosyal, örgütsel ve hukuki bir statü kazandırılacaktır.

5. ÇATOM KURULUŞ YERLERİ ve HEDEF KİTLESİ

ÇATOM'ların kuruluş yerleri ve temel hedef grupları kalkınma açısından daha az gelişmiş illerle, bu illerde yaşayan düşük sosyo-ekonomik statüde, kamu hizmetlerine ulaşmada en fazla güçlük çeken kadın ve genç kızlardır.

Yöre ve hedef grup seçim kriterleri

- Talebin yerel ve kamu kuruluşlarından gelmesi,
- Yerel ya da kamu kuruluşlarının uygun fiziki mekan ve eleman desteği sağlaması,
- Eğitim, sağlık ve istihdam olanaklarının görece sınırlı olduğu il, ilçe ve merkezi nitelikli köy yerleşimlerine öncelik verilmesi,
- Yoksulluk sınırının altında yaşayan dar gelirlili hanelerdeki genç kız ve kadınlara projeden yararlanmada öncelik hakkı tanınması,
- Gelir getirici emek-yoğun projelerden başlangıç aşamasında (ilk 6 aylık dönemde) elde edilecek düşük seviyeli bir kazancın zamanla, artan üretim becerisi ve çalışkanlıkla artacağına inanan ve kendine güvenen kadın ve genç kızlar olması,
- Ekonomik durumun iyileşmesinde bireysel çabanın önemine inanan, ilerde kendi işini kurmak isteyen görece girişimci kadın ve genç kızlar olması.

6. ÇATOM TARAFLARI ve İŞBİRLİĞİ YAPILAN KURULUŞLAR

ÇATOM'lar kamu kuruluşları, yerel yönetimler, gönüllü/sivil toplum kuruluşları (NGO'lar) arasında yapılan işbirliği ve karşılıklı destek çerçevesinde yürütülür. ÇATOM tarafları farklı hukuki yapılara sahip;

İl ve ilçe kamu kuruluşları,

Yerel yönetimler; belediyeler, dernekler,

Ulusal/bölgesel ve yerel hükümet dışı kuruluşlardan (NGO'lar) oluşur.

ÇATOM'lar özel sektör kuruluşları yanında, başta Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlar olmak üzere Avrupa Birliği ve benzeri uluslararası kuruluşlarla da proje finansmanına katılım ve teknik alanda işbirliği yapabilir.

ÇATOM'larla ilgili, kuruluş ve temel uygulama etkinlikleri de değişik kurum ve kuruluşların rolleri aşağıdaki ilişki çizelgesinde (matrix) gösterilmektedir.

EK: GAP ÇOK AMAÇLI TOPLUM MERKEZLERİ İLE KURULUŞLAR ARASI İŞBİRLİĞİ ÇİZELGESİ

FAALİYETLER	KURULUŞLAR																							
	GAP İDARESİ	TKV	VALİLİK	KAYMAKAMLIK	MILLİ EĞİTİM	SAĞLIK BAKANLIĞI	TARIM BAKANLIĞI	İÇİŞLERİ BAKANLIĞI	HALK EĞİTİM MERK.	ÇYEGEM	İİBK	ŞHÇEK	SYDV	BELEDİYELER	NGÖTLAR	KSSGM	UNDP	UNICEF	AVRUPA BİRLİĞİ	ÖZEL KURULUŞLAR	ÇATOM BİRİMİ	ÇATOM PRJ. KOORD.	DiĞER	
1. HEDEF GRUP BELİRLEME, PROGRAM OLUŞTURMA																								
• ÇATOMlar için yer seçimine yönelik saha inceleme gezisi, ilgili kuruluşlarla ve yerel halkla, kadınlarla görüşmeler	X	X	X	X																				
• Hedef grubun özellikleri, eğitim ihtiyacı ve önceliklerinin saptanması, taleplerin belirlenmesi	X	X																						
• Yöre koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun eğitim programlarının (Sosyal ve Gelir Getirici Projeler) planlanması	X	X	X	X	X	X	X	X	X					X	X									
2. YER SEÇİMİ ve DONANIMI																								
• ÇATOM için uygun fiziki mekan/mekanların seçimi	X		X	X																				
• ÇATOM için belirlenen idari ve sosyal amaçlı yer tahsis/onarımı	X		X	X																				
• ÇATOM binasının donanımı (büro malzemeleri, bilgisayar vb)	X																							
• Araç alımı/tahsisi	X		X	X																				
• Eğitim ve üretim materyalinin sağlanması (girdi)	X	X	X	X																				
• Gelir getirici projeler için kurs yeri tahsis/yapımı/onarımı	X		X	X																				
• Gelir getirici projeler için tezgah, makine, ekipman temini	X		X	X																	X			
• Gelir getirici projeler için temel girdilerin temini (toprak, otluk, gübre vb.)	X	X	X	X																				
3. ÇATOM SAHA PERSONELİ ve EĞİTİCİ SEÇİMİ																								
• Saha proje elemanlarının seçimi ve işe alınma işlemleri	X	X																						
• Destek sağlayacak kamu ve gönüllü kuruluşlarla işbirliği programı	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
• Projede görev alacak uzmanların belirlenmesi ve görevlendirilmesi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
• Personelin muhasebe (tahakkuk) ve diğer yasal işlemlerinin yapılması	X	X																						
4. EĞİTİM - YAYIM																								
• Yörede kamu ve yerel kuruluşlarla görüşme ve toplantılar	X	X																						
• Kamu kuruluşları yöneticilerine yönelik oryantasyon eğitimi	X	X																						
• Saha elemanlarının "kalkınma, proje planlama, geliştirme, izleme ve değerlendirme" konularında eğitimi	X	X															X	X	X					
• Eğiticilerin (doktor, sağlık elemanı, öğretmen vb.) eğitimi	X	X																X						

**T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

Internet : www.gap.gov.tr

Merkez : Willy Brandt Sokak No: 5 Çankaya 06680 ANKARA
Tel: (0.312) 442 23 24 (Pbx) • Fax: (0.312) 440 13 84
E-mail : gap-x@gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü : Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağzı, P.K. 155, 63000 ŞANLIURFA
Tel: (0.414) 314 17 50 (3 Hat) • Fax: (0.414) 313 50 73
E-mail : gapbolge@superonline.com

Afşaroğlu (0.312) 425 22 44 - ANKARA

T.C.

BAŞBAKANLIK

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

TÜRKİYE'DE VE GAP BÖLGESİNDE DONDURULMUŞ-KURUTULMUŞ MEYVE-SEBZE SEKTÖRÜ

İNCİLİK DESTEKLEME VE
İNCİLİKLENDİRME MERKEZİ

GAZİANTEP
TİCARET ODASI

TÜRKİYE'DE ve GAP BÖLGESİNDE DONDURULMUŞ-KURUTULMUŞ MEYVE-SEBZE SEKTÖRÜ

Ekim 1999

Bu çalışma, Gaziantep Ticaret Odası ve Gaziantep GAP-GİDEM tarafından ortaklaşa hazırlanmıştır. Bu çalışma için kullanılan kaynaklar aşağıda verilmektedir.

KAYNAKLAR :

- DTM İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME) Kaynaklı Yayınlar (Dünya Ticaretinde Gelişmeler, Türkiye'de Üretim, İhracat, Kapasite Karşılaştırması ve Dünya Ticareti ile Mukayesesi, Seminer Notları, İGEME Ürün Profili)
- GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması (GAP İdaresi)
- DİE İstatistikleri
- Devlet Planlama Teşkilatı Araştırmaları
- Çukurova Üniversitesi ve Diğer Üniversiteler
- Türkiye Odaları ve Borsalar Birliği

İÇİNDEKİLER:

ÖNSÖZ	5
SUNUŞ	7
I. DONDURULMUŞ MEYVE VE SEBZE SEKTÖRÜ	9
1.1) Sektöre Genel Bakış	10
1.2) Türkiye'de Üretim	10
1.3) Yurt İçi Talep	13
1.4) İhracat Mevcut Durum ve Potansiyeli	14
1.5) Sektörün İthalatı	16
1.6) Dünyada Mevcut Durum	16
- Talep	16
- Üretim	17
- İhracat	17
- İthalat	19
II. KURUTULMUŞ MEYVE VE SEBZE SEKTÖRÜ	20
2.1) Türkiye'de Üretim ve Yurt İçi Talep Yapısı	23
2.2) İhracat Yapısı	26
2.3) Kurutulmuş Meyve ve Sebze Tesisi Profili	28
III. GAP BÖLGESİ VE GAZİANTEP'TE DONDURULMUŞ-KURUTULMUŞ MEYVE-SEBZE SEKTÖRÜ POTANSİYELİ	29

ÖNSÖZ

Giderek artan şehirleşme ve sanayileşme, tarımsal alanların daralmasına neden olurken, dünyada mevcut gıda güvenliğinin karşılanmasında daha da yetersiz kalınması tehlikesini gündeme getirmektedir.

21. yüzyıl, insanlığın geleceğinde çok büyük bir tehdit oluşturan gıda açığının giderilmesine ilişkin gayretlerin büyük ölçüde yoğunlaşmasına sahne olacaktır.

Türkiye gıda kaynakları açısından kendi kendine yeter olmakla dünyada en şanslı 7 ülkeden biridir. Ancak 65 milyonu aşan nüfusun yılda % 2 gibi yüksek bir oranda artışı, hem dengeli beslenme açısından hem de gıda ihtiyacının artması bakımından dikkate alınması gereken başlıca unsur durumundadır. Tarımsal üretim olanaklarının sonsuza kadar kullanılamayacağı açıktır. Türkiye de tüm dünya gibi gıda açığına ilişkin önlemleri düşünmek ve şimdiden uygulamak zorunda bulunmaktadır. Bu bakımdan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), ülkemiz açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

GAP çerçevesinde 1.7 milyon hektar alanın sulanması ile, Türkiye'de sulanan alanların oranının % 9'dan % 20'ye çıkması beklenmektedir. Sulanan alanların genişlemesinin bitkisel üretim çeşitlerini artıracığı tabiidir. Özellikle pamuk, çok yıllık bitki ve sebze üretiminde önemli artışların olacağı hesaplanmıştır. 1997 yılı itibarıyla GAP Bölgesi'nde 7 milyon ton olan bitkisel üretim miktarının 23 milyon tona çıkması beklenmektedir. Bu bakımdan Proje, gerek ülkemizin artan gıda ihtiyacının, gerekse dünya gıda açığının giderilmesi bakımından son derece önemli bir pozisyonda bulunmaktadır. Gıda sektörü, sadece Bölge ve ülke pazarlarını değil, dünya pazarlarını da besleyecek konuma ulaşmaya aday durumdadır.

Gaziantep'in gıda sektörünün gelişmesi konusunda GAP Bölgesi'nde öncülük yapacağına ilişkin işaretler dikkat çekmektedir. Gıda sektöründe

istihdam ve işyeri bazında küçük ve orta ölçekli işletmelerde etkin olan 10 ilimiz içinde Gaziantep de yer almaktadır. Gerek Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri gibi sınai altyapısı, gerekse girişimci potansiyeli ile Gaziantep'in gıda sektöründe bir dünya kenti olması, artık bir hayal olarak görülmemektedir.

GAP İdaresi kalkınma felsefesini oluşturan, sürdürülebilir insani gelişme anlayışından hareketle özel sektör faaliyetlerinin her alanda desteklenmesine özel önem vermektedir. Bölgede yatırımcılara danışmanlık hizmeti vermek suretiyle sınai gelişmeye katkı sağlayan GAP Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) diğer faaliyetlerinin yanısıra, Ticaret ve Sanayi Odaları ile birlikte araştırma ve geliştirme faaliyetlerini de yürütmektedir. Böylece GAP Bölgesi özelinde özel sektör desteklenirken, Projeye yerel katılım sağlanarak sürdürülebilir kalkınmaya imalat sanayi ve ticaret yoluyla katkıda bulunmaya çalışılmaktadır. GAP Bölgesi'nde sınai gelişmede ve özellikle yerel potansiyelleri harekete geçirmede şimdiden önemli yol alınmaya başlanmıştır. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin bir ürünü olan **"Türkiye'de ve GAP Bölgesi'nde Dondurulmuş-Kurutulmuş Meyve-Sebze Sektörü"** araştırması, GAP-GİDEM ve Gaziantep Ticaret Odası'nın ortak çalışmasıdır.

Kalkınma çabamızda her zaman yanımızda olan Gaziantep Ticaret Odası'na bu çalışmadaki değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Dr. İ. H. Olcay ÜNVER
GAP İdaresi Başkanı

SUNUŞ

Gaziantep Ticaret Odası olarak Gaziantep GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi (GAP-GİDEM) ile ortaklaşa yürüttüğümüz "Gaziantep İçin Uygun Yatırım Alanları" başlığı altındaki araştırmalarımıza bir yenisini daha eklemenin mutluluğunu taşıyoruz.

Dış İlişkiler Komisyonumuz bünyesinde yürütülen ve Gaziantep'li girişimcilere yol gösterebilmek amacını taşıyan "Uygun Yatırım Alanları" çalışmasının ilk alt başlığı Otomotiv Sektörü olmuş ve başarı ile tamamlanan bu araştırmayı, Dondurulmuş-Kurutulmuş Meyve ve Sebze Sektörü izlemiştir.

Gıda sektöründe önemli bir potansiyele ve alt yapıya sahip olan Gaziantep açısından, GAP'ın tarımsal anlamdaki getirileri de dikkate alındığında, gıda alanındaki yatırımlar önem taşımaktadır.

Nitekim Dondurulmuş-Kurutulmuş Meyve ve Sebze Sektörü konulu araştırmanın ortaya çıkardığı veriler, söz konusu yatırım için bölgedeki en uygun ve en cazip kentin Gaziantep olduğu şeklindedir.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde de görülebileceği gibi, sektöre genel bir bakış, dünyada mevcut durum, Türkiye'de üretim, yurtiçi talep, ihracatta mevcut durum ve potansiyel, ithalatta mevcut durum, sektörün GAP ve Gaziantep'teki potansiyeli alt başlıklarını taşıyan araştırma, girişimcilerimiz açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Gaziantep açısından önemli bir boşluğu doldurduğuna inandığımız bu çalışmamızı müştereken yürüttüğümüz Gaziantep GAP-GİDEM'e ve araştırmanın yayınlanması yanında, yapmış olduğumuz bir çok faaliyette bizlerden desteklerini esirgemeyen GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na, teşekkürlerimizi sunarız.

Ağustos 1999

Mehmet ASLAN
Gaziantep Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

I. DONDURULMUŞ SEBZE VE MEYVE SEKTÖRÜ

Türkiye, sahip olduğu doğal bitki örtüsü ve iklim özellikleriyle, tarımsal açıdan önemli bir konuma sahiptir. Ülkemizde tropik ürünler dışında, dünyada yetiştirilen tüm meyve ve sebzelerin ekonomik anlamda üretimi gerçekleştirilebilmektedir. Bu ürünlerin katma değerini artırabilmek açısından, işlenerek pazarlara sunulması önem taşımaktadır. Meyve ve sebzelerin dondurularak saklanması ise beslenme değeri bakımından en iyi işleme tekniğidir. Birçok nedene bağlı olarak tüketim alışkanlıklarının değişmekte olması, dondurulmuş meyve-sebze sektörünün ülkemizde gelişme göstermesine yol açmıştır. Üretim ve ihracat rakamları da sergiledikleri artış trendiyle, bu saptamayı doğrulamaktadır. Bu çalışma, hammadde ve pazar açısından önemli potansiyele sahip sektörün, Türkiye'de üretim, ihracat, ithalat, talep açılarından mevcut durumunu ve fırsatlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Türkiye ve dünyadaki mevcut durum ele alınmış, daha sonra da hammadde üretim olanakları açısından büyük potansiyele sahip GAP Bölgesi ve Gaziantep 'te teknik açıdan böyle bir yatırımın mümkün olup olmayacağı incelenmiştir. Özellikle dünya üretim ve ticaretiyle ilgili istatistiksel verilerin yetersiz oluşu , bir ölçüde engel teşkil etmiş, fakat yinede dondurulmuş meyve-sebze sanayiinin genel görüntüsü ortaya çıkarılmıştır. Açıkça görülmektedir ki, artan iç ve dış pazar taleplerine paralel olarak, ülkemizde özellikle de GAP Bölgesi ve Gaziantep'te böyle bir tesisin kurulması uygundur, ayrıca yatırımcı, bölge çiftçisi ve ülke ekonomisi açısından da getireceği kazançlar itibariyle önem taşımaktadır.

1.1) SEKTÖRE GENEL BAKIŞ

Dondurulmuş meyve-sebze sektörü , ağırlıklı olarak bu ürünlerin taze tüketiminin her zaman mümkün olmadığı ülkelerde gelişmiş olmakla birlikte, sunduğu birtakım kolaylıklardan dolayı tarımsal üretimin bol olduğu ülkelerde dahi geniş pazar olanakları bulmuştur. Tüm Dünya' da meydana gelen sosyo-ekonomik değişimler, tüketim bilincini de etkileyerek yeni sanayi kollarının oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle çalışan kadın nüfusunun artması, şehirleşme gibi faktörler, toplumların gıda tüketim alışkanlıklarını doğrudan etkilemiştir.

Ülkemizde üretimi yapılan dondurulmuş meyve-sebzeler, genellikle ikinci bir prosesden geçip, hazır yemek ve tatlıların yapımında kullanılmaktadır. Fakat özellikle son yıllarda doğrudan tüketime konu olan ürünler de üretilmektedir.

Dondurulmuş meyve-sebze sektöründeki en önemli unsur kaliteli hammaddedir. Ülkemizde bu konuda sıkıntı çekilmemesine rağmen, üretici firmaya sürekli olarak ve dondurulmaya uygun kalitede girdi sağlanabilmesi açısından, kontratlı çiftçilik uygulamasına geçilmesi gerekmektedir. Böylelikle, hammadde yetersizliğinden ya da düşük kalitesinden dolayı atıl kapasiteler oluşması önlenmiş olacaktır.

1.2) TÜRKİYE' DE ÜRETİM

Ülkemizde dondurulmuş meyve-sebze üretimi, toplam taze meyve-sebze üretimimize oranla çok az görünmekle birlikte, henüz yeni gelişmekte olan bir sektör için oldukça iyi durumdadır. Her geçen gün büyümekte olan yerel ve uluslararası pazarın bilincinde olan bir çok yerli ve de yabancı firma, bu alanda yatırıma yönelmektedir.

Dondurulmuş meyve-sebze sektöründe KKO oranları, yıl içinde değişiklik göstermektedir, fakat sadece dondurulmuş meyve-sebze üretimi yapan firmalarda yıllık ortalama % 80'ler civarında seyretmektedir. Daha entegre tesislerde ise bu oran çok daha düşük kalmaktadır. Meyve-sebzeler, üretim dönemlerine bağlı olarak yılın değişik mevsimlerinde işlem gördüklerinden, KKO oranları inişli çıkışlı bir grafik sergilemektedir.

Ülkemizde dondurulmuş meyve-sebze üretimi 1980 sonrası önemli bir artış göstermiştir. Üretim rakamları genel olarak yükselen bir trend sergilemekle birlikte, sektör iç ve dış pazarlardaki ekonomik, siyasal ve coğrafi (iklim koşulları gibi) değişimlerden olumlu ya da olumsuz biçimde etkilenmektedir. Aşağıdaki tabloda sektörün son beş yıl içindeki gelişimi gözlemlenebilmektedir.

Dondurulmuş sebze-meyve sanayiinde, ülkemizde yoğun olarak kullanılan iki temel üretim teknolojisi mevcuttur. Birincisi ve en yaygın olarak

Tablo 1.1 : Türkiye’de Dondurulmuş Sebze ve Meyve İşleyen Tesisler

TESİS ADI	ADRESİ (KURULUŞ YERİ)	KAPASİTE TON YIL
APEKS	Orhangazi / BURSA	7.500
BEŞİKÇİOĞLU	Torbali / İZMİR	16.800
BIDAŞ	Kestel / BURSA	8.600
FRİGOPAK	İnegöl / BURSA	7.500
GÖZTEPE	İnegöl / BURSA	10.000
GÜRPINAR	İSTANBUL	5.000
KAYNAK	Yalova / İSTANBUL	5.000
KONEKTAŞ	Karacabey / İstanbul	8.600
MARTAŞ	Armutköy / BURSA	8.600
MERKO	Karamürsel / İZMİR	24.500
MERSU	Akçalar / BURSA	22.300
MAPEKS	BİLECİK	3.000
MEYBUZ	KAYSERİ	15.000
MEYSİN	Kozanlı / MERSİN	2.000
ÖNENTAŞ	ÇANAKKALE	20.000
UÇAR	Susurluk / BALIKESİR	10.800
ULUBAY	Lapseki / ÇANAKKALE	5.000
YENİCE	Yenice / ÇANAKKALE	5.000
STARKİNG	Hadımköy / İSTANBUL	8.500
SEB-MEY	Yalova / İSTANBUL	8.500
FRİGOMER	MERSİN	1.000
KEREVİTAŞ	İSTANBUL	2.500
TOPLAM ÜRETİM KAPASİTESİ		205.700

kullanılanı IQF (individually quick frozen), ikincisi ise ani dondurma (sharp freezing) metodudur. Bireysel hızlı dondurma (IQF) ile ürünlerin bir bant üzerinde hareket ederek tüm yüzeylerinden soğuk hava ile temas etmesi sonucu, bir bütün haline gelmeden tek tek donması mümkün olmaktadır. Sektör ağırlıklı olarak ihracata yönelik üretim yaptığından, firmalar daha gelişmiş bir teknoloji olan IQF sistemini tercih etmektedir.

Tablo 1.2 : Dondurulmuş Meyve Sebze Sektöründe Üretim Mevcut Kapasite ve Kapasite Kullanım Oranları (KKO)

Yıllar	Kurulu Kapasite (Ton)	KKO (%)
1986	36.000	33.3
1987	40.000	52.5
1988	56.000	66.1
1989	86.000	50.0
1990	90.000	58.0
1991	110.000	55.9
1992	138.000	50.5
1993	153.000	63.3
1994	179.000	70.0
1995	205.700	78.2

Tablo 1.3 : Türkiye' nin Dondurulmuş Meyve-Sebze Üretimi (Miktar= 1000 Ton)

Yıl	Miktar
1993	60
1994	82
1995	70
1996	66
1997*	75

· Meyve-sebze işleme sanayiilerinde yaşanan önemli bir sorun; fiyat, kalite ve miktar açılarından, hammadde temininde yaşanan istikrarsızlıktır. Tüm bunlar, iklim koşulları ile direkt ilintili olduğundan, üretici firmalar zaman zaman ciddi problemlerle karşılaşmaktadır. Toplam üretim maliyetinin yaklaşık % 70' ini oluşturan hammaddenin temininde yaşanan bu sıkıntılar, ancak firmalar ile çiftçilerin koordine hareket ederek, kontratlı ekim kavramını benimsemeleri ile en aza indirgenebilir.

Dondurulmuş meyve-sebze ürünlerinin tüketiciye ulaşana kadar kalitesini muhafaza edebilmesi için, üretim ve dağıtım koşullarını belirleyen bir takım standartlar oluşturulmuştur. Herhangi bir yaptırım bulunmamasıyla birlikte, TSE tarafından da bu konuda geliştirilmiş standartlar bulunmaktadır. Yurtdışı Pazar spesifikasyonları ise Codex-Dondurulmuş meyve-sebze standartları ile uyumludur. Ağırlıklı olarak kullanılan sistem, ithalatçı firmanın belli periyodlarla örneklerini göndererek, üretimin her aşamasında kontrollerini yaptırmasıdır.

Dondurulmuş meyve-sebze sanayiinde, üretimden tüketime kadar geçen tüm aşamalar soğuk zincir halkaları olarak adlandırılmaktadır. Ürünün dondurulma işlemine tabi tutulduktan sonra bozulmaması için, belli sıcaklıklarda depolanması ve taşınması gerekmektedir. Tüm bunlar maliyet unsurunu artırmakla birlikte, kalite açısından kaçınılmazdır. Daha önce belirtildiği üzere, ülkemizde üretimi yapılan ürünler ağırlıklı olarak ikinci bir endüstriyel işleme tabi tutulduğundan, nihai tüketici ambalajları yerine geçici paketleme yapılmaktadır.

1.3) YURTIÇİ TALEP

Ülkemizde dondurulmuş ürünlerin tüketim eğilimi, her geçen gün artış göstermektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, yurtiçi talep son beş yıl içinde yüzde yüz oranında bir artış göstermiştir. Taze meyve-sebze tüketim alışkanlığının yoğun olduğu ülkemizde, tüketim miktarları

Tablo 1.4 : İç Tüketim Talebi

YILLAR	İÇ TÜK. TALEBİ ton / yıl
1992	10.000
1993	11.500
1994	13.225
1995	15.209
1996	17.490
1997	20.114

Avrupa ülkelerine oranla çok düşük görünmektedir. Fakat doğru pazarlama stratejileri ile, özellikle bu ürün grubunun sağladığı avantajlardan faydalanabilecek çalışan nüfusa hitap etmek mümkün olacaktır.

1.4) İHRACAT MEVCUT DURUM VE POTANSİYELİ

Türkiye' nin dondurulmuş meyve-sebze ihracat rakamları incelendiğinde, yıllar itibarıyla değişimler görülmekle birlikte, uzun vadede yükselen bir ihracat grafiği ile karşılaşmaktadır. Sektör, yurtdışı pazarlarda meydana gelen değişikliklere karşı aşırı duyarlı olduğundan, zaman zaman dalgalanmalar oluşmaktadır. Bu sebepten ötürü, mevcut pazarlara ilaveten, dondurulmuş meyve-sebze tüketimine eğilimli yeni pazarlara girilmesi önem taşımaktadır.

Dondurulmuş meyve-sebze ihracatımızda en önemli grup Avrupa Birliği ülkeleridir. ABD ve Japonya ise dünya' nın en önemli tüketicileri olarak potansiyel pazar durumundadır. AB ve EFTA ülkelerine oranla daha yüksek navlun maliyetleri gerektirmesine karşın, pazarın çeşitlendirilerek riskin azaltılması açısından, bu ülkelere yönelik pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Avrupa Birliği içinde en önemli alıcımız Almanya'dır. Hem meyve hem de sebze de birinci sırayı alan Almanya' nın ardından; sebze de Yunanistan, Belçika, Lüksemburg, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Danimarka; meyvede ise İngiltere, Hollanda, İsviçre, Belçika, Lüksemburg, Fransa ve İtalya gelmektedir. AB ülkelerine yaptığımız ihracatta uygulanan gümrük vergisi oranlarının sıfır olması bizim açımızdan büyük avantajlar getirmektedir. Fakat iklim koşullarımızın benzerlik gösterdiği Doğu Avrupa ülkelerine karşı Batı Avrupa' nın uyguladığı ekonomik politikaların değişmekte olması, ülkemizin AB pazarlarındaki üstünlüğünü bir ölçüde riske sokmaktadır.

Ihracatımıza konu olan dondurulmuş sebze ürünleri ağırlıklı olarak biber, patates ve domates; meyveler ise çilek, vişne ve erikdir. Fakat şu an ihraç edilmeyip te, önemli pazar potansiyeli bulunan brokoli vb. bazı ürünlerin ekonomik biçimde üretilmesine yönelik çalışmalar halen sürdürülmektedir. Aşağıdaki tablolarda dondurulmuş meyve-sebze ihracatımızın son yedi yıldaki gelişimi ve neredeyse ihracatımızın % 90' ını gerçekleştirdiğimiz bazı Avrupa ülkelerinin taleplerinde oluşan yıllık değişimler görülmektedir.

**Tablo 1.5 : Türkiye' nin Dondurulmuş Meyve-Sebze İhracatı
(Miktar= Ton, Değer=1000 Dolar)**

Yıl	Meyve		Sebze		Toplam	
	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer
1991	35405	27907	18658	21241	54063	49148
1992	22779	16976	13419	16735	36198	33711
1993	23446	14062	17153	18027	40599	32069
1994	43715	30019	24011	30762	67726	60781
1995	30918	24575	12533	17988	43451	42563
1996	45781	28319	21434	25690	67215	54009
1997	27952	34711	38731	24780	66683	59491

Tablo 1.6 : Bazı Avrupa Ülkelerinin Talep Büyüme Hızları

Ülke	Büyüme Hızı (%)
Fransa	9.3
Belçika	9.3
İsveç	7.2
İspanya	6.4
Danimarka	5.4
Finlandiya	5.2
Norveç	4.8
İsviçre	4.7
Almanya	4.6
Hollanda	3.5
İtalya	3.1
İngiltere	0.7

1.5) SEKTÖRÜN İTHALATI

Ülkemizde dondurulmuş meyve-sebze tüketimi henüz çok düşük miktarlarda olduğundan, sektörün ithalat rakamları da oldukça düşüktür. Toplam ithalatın içinde önemli payı özellikle bezelye ve mısırın oluşturduğu sebzeler alırken, meyve ithalatı çok az miktar da gerçekleşmektedir. En büyük ihraç pazarımızı oluşturan AB ülkeleri, aynı zamanda dondurulmuş meyve-sebze ithalatımızın da ağırlıklı olarak yapıldığı ülkeler durumundadır. Ülkemizde hemen hemen her türlü dondurulmuş meyve-sebze üretimi yapılmasına karşın, bazı ürünlerin ithal edilmesinin sebebi ise, bu ürünlerin üretiminin ekonomik olmayışına dayanmaktadır.

Tablo 1.7 : Türkiye' nin Dondurulmuş Meyve-Sebze İthalatı (Miktar= Ton)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Meyve	29	7	3	1108	407	432
Sebze	1459	2863	1206	1945	869	3951
Toplam	1488	2870	1209	3153	1276	4383

1.6) DÜNYADA MEVCUT DURUM

Talep: Dondurulmuş sebze-meyve ürünlerinin dünyada her yıl gelişme gösteren bir pazarı vardır. Bu ürünlerin dünyadaki en büyük tüketicisi ABD, Batı Avrupa (AB ve EFTA ülkeleri) ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerdir. Almanya, İngiltere ve Danimarka bu ürün grubunu yüksek miktarlarda tüketen Avrupa Birliği ülkeleri olarak dikkat çekmektedir. Güney Avrupa ülkelerinde ise tüketim yapısı, ülkemizdeki yapıyla benzerlik göstermekte olup, çoğunlukla meyve-sebze taze olarak tüketilmektedir. Fakat zamanla, dondurulmuş sebze-meyve tüketiminin bu ülkelerde de artacağı beklenmektedir.

Tablo 1.8 : Dondurulmuş Meyve Sebze Tüketiminde En Büyük Paya Sahip Ülkelerin Tüketim Miktarları (1992)

Miktar	(Milyon Ton)
ABD	4.97
Avrupa Ülkeleri	3.28
Japonya	0.53
Toplam	8.78

Dondurulmuş sebze ürünleri arasında dünya da tüketilen en önemli ürün patatestir. Dünya dondurulmuş patates ürünleri tüketimi tek başına dahi diğer dondurulmuş kalemlerinin tüketiminden yüksektir. Bunda en büyük rolü ABD oynamaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde ise diğer dondurulmuş sebze ürünleri tüketimi daha yüksektir. Sektörde patates dışında diğer önemli ürünler bezelye, fasulye, brokoli, karnabahar, olarak sıralanabilir. Dünya dondurulmuş meyve üretiminde ise çilek, ahududu, frenk üzümü, böğürtlen, yaban mersini, kiraz, vişne ilk sıralarda yer almaktadır.

Üretim: Dondurulmuş sebze üretiminde en önemli ülkeler, yine bu ürünlerin tüketicisi konumunda olan ülkelerdir. ABD , Belçika-Lüksemburg, Fransa, İtalya, İspanya ve İngiltere'nin yanısıra Meksika, Tayvan, Macaristan ve Polonya üretim konusunda ilk sıraları paylaşmaktadır. Dondurulmuş patates üretiminde, yine ABD en önemli ülkedir ve onu Hollanda, Fransa, İngiltere, Belçika-Lüksemburg ve Almanya takip etmektedir. Dondurulmuş meyve üretiminde ise ABD, Polonya, Yugoslavya, Macaristan, Hollanda, Belçika-Lüksemburg, Fransa, İtalya, İspanya, Tayland, Şili, Almanya ve Kanada önem taşımaktadır.

İhracat: Hollanda, dünyanın en önemli dondurulmuş sebze ihracatçısı ülke konumundadır. Dondurulmuş patates ürünleri ülkenin en önemli ihraç kalemidir. Hollanda' dan sonra Belçika diğer bir önemli dondurulmuş sebze ürünleri ihracatçısı ülkedir. Dondurulmuş patates başta olmak sebze karışımları, dondurulmuş fasulye ve bezelye başlıca ihraç ürünleridir. Bu iki ülkenin yanısıra ABD, Fransa, İngiltere, İspanya, Meksika

sika, Tayvan, Polonya ve Macaristan da önemli ihracatçı ülkeler konumundadır. Dondurulmuş meyve ihracatında ise Doğu Avrupa ülkeleri, İspanya, İtalya, Hollanda, Belçika-Lüksemburg, Türkiye, Şili, Kanada ve ABD ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 1.9 : Önemli Ülkeler İtibariyle Dondurulmuş Sebze Üretimi

	Dondurulmuş Sebze	Dondurulmuş Patates Ürünleri	Toplam
ABD	1.123.243	3.083.773	4.207.016
Japonya	197.907	305.115	503.022
Belçika	18.900	43.620	62.520
Fransa	325.787	341.711	667.498
Almanya	319.113	334.760	653.873
İtalya	229.900	68.700	298.600
Hollanda	46.450	84.600	131.050
İspanya	185.000	72.000	257.000
İngiltere	419.000	350.000	769.000
Avusturya	42.650	25.850	77.715
İsveç	35.065	36.629	71.694
İsviçre	27.952	28.836	56.788

İthalat: En önemli dondurulmuş sebze ithalatçısı ülke ise Almanya'dır. İngiltere AB' nin en büyük dondurulmuş patates ithalatçısı ülke konumundadır. AB' ye ithal edilen dondurulmuş meyveler ise çilek başta olmak üzere ahududu, böğürtlen, siyah ve kırmızı frenk üzümüdür.

**Tablo 1.10 : Önemli Ülkeler İtibariyle
Dünya Dondurulmuş Sebze İthalatı**

Ülke	1993		1994	
	Miktar (Ton)	Değer (Bin Dolar)	Miktar (Ton)	Değer (Bin Dolar)
Japonya	400378	504891	458956	598897
Almanya	448266	351224	504780	454015
ABD	413452	305498	445970	329031
Fransa	339408	240371	406831	325488
İngiltere	277463	225377	460492	279648
Hollanda	138402	125523	158854	140377
İtalya	163896	166057	189474	190971
İspanya	139575	91936	164199	112960
İrlanda	69847	52725	69143	58353
Avustralya	-	36066	-	30992
İsveç	38834	34835	52236	50393
Kanada	36978	33110	41230	36078
Avusturya	20878	23791	20878	23791
İsviçre	9894	19640	11786	23661
Yeni Zelanda	6390	7194	5240	10906
Toplam		2350214		2671993

**Tablo 1.11 : Önemli Ülkeler İtibariyle
Dünya Dondurulmuş Meyve İthalatı**

Ülke	1993		1994	
	Miktar (Ton)	Değer (Bin Dolar)	Miktar (Ton)	Değer (Bin Dolar)
Almanya	228 131	332 851	225 241	295 925
Fransa	69 524	98 011	78 461	123 420
ABD	72 136	74 359	68 159	74 852
Japonya	37 596	70 898	45 865	88 818
İngiltere	36 788	56 037	42 459	66 842
Hollanda	42 087	44 765	71 537	81 497
İtalya	23 082	31 678	21 474	32 183
Avusturya	22 353	25 586	22 353	25 586
Kanada	19 828	24 468	21 052	25 901
İsveç	15 834	21 341	23 727	47 197
İsviçre	12 174	20 285	14 539	27 303
Avustralya	-	13 331	-	19 091
Finlandiya	9 338	13 037	12 316	23 341
Norveç	7 607	12 568	7 712	17 538
İspanya	2 901	4 349	6 065	5 305
Kore	2 056	2 773	4 162	6 074
Toplam		854 217		960 513

II. KURUTULMUŞ SEBZE VE MEYVE SEKTÖRÜ

İklim ve toprak özellikleri sebze üretimine son derece uygun olan ülkemiz dünyanın belli başlı sebze üreticilerindedir. 1994 yılında dünya toplam sebze üretiminin %2.9'unu gerçekleştiren Türkiye'de, toplam

25.460.000 ton üretim gerçekleştirilmiştir. 6.350.000 ton ile domates üretimi en büyük payı alırken patates ve soğan 2. ve 3. sırayı paylaşmıştır. Üretim temelde yurtdışı talebe endeksli olarak değişmektedir.

GAP'ın tümüyle yaşama geçmesinin ardından oluşacak yaş meyve ve sebze üretimindeki artışın endüstriyel anlamda değerlendirilmesi için, şu anda Türkiye'de var olan yapının incelenerek özellikle kurutulmuş gıdada olabilecek büyük ölçekli değişimi görmek mümkündür.

14.07.1998 tarihi itibari ile TOBB tarafından yapılan çalışmada kurutulmuş, kıyılmış ve toz haline getirilmiş sebze işleme konusunda 23 tesis güncel olarak faaliyet göstermektedir. Tesisler ağırlıklı olarak, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, İzmir, Manisa ve Sakarya illerinde yoğunlaşmıştır. Tokat, Malatya ve Isparta illerinde toplam 3 adet işletme faaliyettedir.

İhracatı Geliştirme Merkezinin yapmış olduğu çalışmada kurutulmuş olarak üretilen sebzelerin ağırlık sırasına istinaden: domates, mantar, pırasa, tatlı mısır, havuç, patates, sarımsak, karnabahar, kabak, bezelye, bamya ve diğer sebzelerdir.

Kurutulmuş meyve üretimine bakıldığında en büyük payı üzüm, kayısı ve incir almaktadır. Bu ürünler genellikle geleneksel metotlarla kurutulmaktadır. Kuru elma ise daha yoğun teknoloji ile işlenmektedir.

Çekirdeksiz kuru üzüm üretimi 42 firma tarafından gerçekleştirilirken, 35 firma kuru incir üretimi, 42 firma kuru kayısı ve zerdali, 21 firma ise diğer kurutulmuş meyveler konusunda ihtisaslaşmıştır. Kuru üzüm ve incir üretimi ağırlıklı olarak Ege bölgesinde oluşmakta iken, kayısı Malatya ilimizde yoğunlaşmıştır. Isparta, Aydın illerimizde kurutulmuş elma üretimi gerçekleştirilirken, Adana ilimizde kurutulmuş portakal üretilmektedir.

Tablo 2.1 : Türkiye’de Kurutulmuş Sebze İşleyen Tesisler

ÜN VAN	ÜRETİM ADI	İL ADI
1. FİDE KONSERVE SAN. VE TİC. A.Ş.	KURUTULMUŞ SEBZE	BALIKESİR
2. TARIMPEKS ZİRAİ ÜRÜNLER VE DOĞA MANTARLA	MANTAR, DOMATES	BURSA
3. KURTSAN GIDA TARIM ÜRÜNLERİ	KURUTULMUŞ BİBER, PIRASA SOĞAN, DOMAT	BURSA
4. SEB-KUR SEBZE KURUTMA GIDA SAN.VE TİC. A.Ş.	KURUTULMUŞ SOĞAN, DOMATES, BİBER	BURSA
5. TAT KONSERVE SAN. A.Ş.	DİCED	BURSA
6. TRUTAŞ TRUVA GIDA SAN. TARIM İŞLT. VE TİC	KURUTULMUŞ SEBZE	ÇANAKKALE
7. BEKTAŞ İTHALAT İHRACAT VE TİC LTD ŞT	KURUTULMUŞ MANTAR	ÇANAKKALE
8. GÜNEŞ GIDA SAN. VE TİC. A.Ş.	KURUTULMUŞ SEBZE	ÇANAKKALE
9. YENİCE GIDA SAN. A.Ş.	KURUTULMUŞ BİBER, DOMATES, PIRASA	ÇANAKKALE
10. PUCCINELİ ELMATAŞ GÖLLER BÖLGESİ MEYVE	BİBER, DOMATES KURUSU	ISPARTA
11. FİGSAN DIŞ TİC. L.T.D	KURUTULMUŞ DOMATES	İZMİR
12. PALMAŞ PALMİYE GIDA SAN. VE TİC. A.Ş.	KURU DOMATES	İZMİR
13. ETEM ÖZSOY TARIM TİC. VE SAN. A.Ş.		İZMİR
14. TÜRKSOY SOYA ÜRÜNLERİ TARIM END. VE TİC. A	SOYA UNU	İZMİR
15. MEDİ ÖZEL GIDA SAN. VE TİC. LTD. Ş.T.İ	KURU DOMATES	İZMİR
16. ÜRER GIDA MADDELERİ İHRACAT VE TİC. LTD.Ş	KURUTULMUŞ DOMATES	İZMİR
17. OĞUZCAN TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİ SAN. TİC. A.	İŞLENMİŞ KURU DOMATES	İZMİR
18. ANADOLU KAYISI VE GIDA SAN. VE TİC. A.Ş.	LAHANA, KARNİBAHAR, PIRASA	MALATYA
19. MGS MANİSA GIDA SAN. VE TİC. A.Ş.	KURUTULMUŞ DOMATES	MANİSA
20. SARUHAN KONSERVECİLİK SAN. VE TİC. A.Ş.	KURU DOMATES	MANİSA
21. SAKARYA TARIM ÜRÜNLERİ DEĞERLENDİRME SAN	SEBZE KURUTULMUŞ	SAKARYA
22. CAPO FOODS KURU SEBZE VE GIDA MAD. İM.	KURU SEBZE	SAKARYA
23. YILMAZ KARDEŞLER GIDA SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ	MANTAR KURUTULMUŞ	TOKAT

GAP bölgesinde yer alan illerimizin değişen iklimle ve sulama imkanları ile birlikte yukarıda anılan ürünleri kolaylıkla üretebileceği GAP idaresince yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Özellikle ihracata konu olan çekirdeksiz üzüm, incir ve kayısı bölgede değişecek olan ürün deseninin önemli bir parçası olacaktır. Tarım teknikleri konusunda uzmanlaşmış olan İsrail'in üzüm ve incir üretimi konusunda bölgede uygulamak istedikleri projeler vardır.

Bu ürünler ağırlıklı olarak hazır çorba ve diğer hazır gıda ürünlerinde kullanılmaktadır. Kurutulmuş sebze üretiminin diğer sanayiye dayalı sebze ürünlerine oranla sahip olduğu avantajlar: hacim ve ağırlık açısından depolanma kolaylığı, ambalaj masrafının daha az olması, üretimden tüketime değin dayanma süresinin uzun olması, ambalajı açıldıktan sonra parçalı olarak tüketilebilmesi ve ağırlığından dolayı navlun avantajına sahip olmasıdır.

2.1) TÜRKİYE'DE ÜRETİM VE YURT İÇİ TALEP YAPISI

Devlet Planlama çalışmalarına göre 1995 yılında 7.000 ton kurutulmuş sebze üretimi gerçekleştirilmiştir. 1996 ve 1997 yıllarında ise verilen tahmin rakamlarına göre her yıl için 8.000 ton üretim öngörülmektedir.

Meyve' de ise kuru incir üretimi 1995 yılında 49.000 ton, 1996 ve 1997 yılları için 50.000 ton olarak öngörülmüştür. Kuru üzümde ise 1995 yılında 280.000 ton, 1996 ve 1997 yılı tahminleri ise sırasıyla 235.000 ton, 265.000 ton dur. 1995'de kuru kayısı ve zerdalide gerçekleşen üretim 95.000 ton iken, 1996 ve 1997 yıllarında tahmin rakamları 37.000 ton ve 50.000 ton olmuştur.

Diğer kurutulmuş meyvelerde ise 1996 yılında tahmin edilen figürler 310 milyar TL, 1997 yılında ise 330 milyar TL' lik bir hacme ulaşmıştır. 1995 yılında gerçekleşen figür ise 280 milyardır.

Tablo 2.2 : Kurutulmuş Meyve-Sebze Üretim Rakamları

	1995 YILI		1996 YILI		1997 YILI		1995/96 Değişimi	1996/97 Değişimi
	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)		
Kurutulmuş Sebze	7	835	8	955	8	955	14,3	0,0
Kuru İncir	49	1 362	50	1 415	50	1 410	2,4	0,3
Çekirdekli Kuru Üzüm	90	2 000	90	2 000	90	2 000	0,0	0,0
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	190	4 534	145	3 460	175	4 176	-23,7	20,7
Kuru Kayısı ve Zerdali	60	4 002	37	2 455	50	3 335	-38,3	35,1
Diğer Kurutulmuş Meyve		280		310		330	10,7	5,5

* TL Bazındaki Tüm Değerler 94 Yılına Aittir. 96 ve 97 Yılı Miktarları DPT Tarafından Yapılan Çalışmalarda Belirtilen Tahmin Rakamlarıdır.

Tablo 2.3 : Yurtiçi Talep Rakamları

	1995 YILI		1996 YILI		1997 YILI		1995/96 Değişimi	1996/97 Değişimi
	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)		
Kurutulmuş Sebze	2	239	2	239	2	239	0,0	0,0
Kuru İncir	8	228	9	254	9	254	12,5	0,0
Çekirdekli Kuru Üzüm	90	2 000	90	2 000	90	2 000	0,0	0,0
Çekirdeksiz K. Üzüm	15	358	15	358	15	358	0,0	0,0
Kuru Kayısı ve Zerdali	6	400	6	400	6	400	0,0	0,0
Diğer Kurutulmuş Meyve		127		135		140	5,3	3,7

* TL Bazındaki Tüm Değerler 94 Yılına Aittir. 96 ve 97 Yılı Miktarları DPT Tarafından Yapılan Çalışmalarda Belirtilen Tahmin Rakamlarıdır.

Görüldüğü gibi yıllar itibari ile kurutulmuş meyve ve sebze üretimi ciddi bir artış trendi göstermemektedir. Bunun temel nedeni Pazar oluşumunun dış kaynaklı talebe bağlı olmasıdır. Ülkemizde kurutulmuş gıda tüketimi alışkanlığı yok denecek kadar azdır. İç pazarın talep hacmini yükseltmek için ileri teknoloji ve verimliliğin sağlayacağı kalite ve fiyat avantajının güdülenmesi gerekmektedir.

Aksi takdirde GAP Projesiyle oluşacak meyve ve sebze üretimindeki artış toplam kurutulmuş gıda üretiminde ciddi bir değişime yol açmayacaktır. Bunun nedeni ise üretimin ağırlıklı olarak yurt dışı ithalat talebine endeksli olmasıdır.

1995 yılında yurt içi talep kuru sebze 2.000 ton iken 1997 yılına değin durağan bir eğilim göstererek her yıl için 2.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Kuru incir 1995 yılında yurt içinde 8.000 ton olarak tüketilmiştir. 1996 ve 1997 tahmin rakamları ise 9.000 ton olarak verilmektedir. Kuru üzümde ise yurt içi talep 1995 yılında 105.000 ton iken 1996 ve 1997 yıllarında bir değişim göstermemiştir. Kuru kayısı 1995 yılında 6.000 ton olarak yurt içinde tüketilirken, 1996 ve 1997 yıllarında da aynı trendi izlemiştir. Diğer kurutulmuş meyveler' de (elma, erik, vişne vb) ise 1995 yılında 1994 yılı fiyatları ile 127 milyar TL' lik bir Pazar oluşmuştur. 1996 ve 1997 yıllarında 135 ve 140 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemizde kurutulmuş meyve ve sebze talebi taze tüketim alışkanlığından dolayı hızlı artış göstermemektedir. Üretim ve yurt içi talep arasındaki ciddi fark, bu sektörün yurt dışı talebe göre hareket ettiğini göstermektedir.

2.2) İHRACAT YAPISI

Tablo 2.4 : Dış Ticaret Bilgileri (Ürün Bazında)

(1997/OCAK-ARALIK)	MİKTAR		(Dolar) DEĞER
SOĞANLAR-KURUTULMUŞ	15.335	KG	17.217
MANTARLAR, YER MANTARLARI	36.742	KG	1.712.538
PATATES-KURUTULMUŞ	8.296	KG	3.733
TATLI MISIR-DİĞER (MELEZ)	449.077	KG	2.778.901
DOMATES-KURUTULMUŞ	1.903.651	KG	7.570.768
HAVUÇ-KURUTULMUŞ	754	KG	249
SARIMSAK-KURUTULMUŞ	80.628	KG	107.498
PIRASA-KURUTULMUŞ	136.137	KG	488.724
BAMYA-KURUTULMUŞ	18.958	KG	127.944
BEZELYE-KURUTULMUŞ	7.590	KG	4.068
KABAK-KURUTULMUŞ	15.954	KG	106.701
KARNABAHAAR-KURUTULMUŞ	41.565	KG	261.489
LAHANA-KURUTULMUŞ	4.634	KG	12.667
PATLICAN-KURUTULMUŞ	80.957	KG	248.254
DİĞER SEBZELER VE SEBZE KA	1.124.995	KG	5.630.035
GENEL TOPLAM:	3.925.273	KG	19.069.004

İhracata konu olan en önemli kurutulmuş sebze ürünleri sırasıyla: domates, tatlı mısır, pırasa, patlıcan, sarımsak, mantar, kabak, soğan, bamya, patates, lahana, bezelye, karnabahar' dir. Domates toplam kurutulmuş sebze ihracatının yaklaşık olarak %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır. 1997 yılında gerçekleşen toplam 3.925 tonluk ihracatın 1903 tonunu domates oluşturmaktadır.

Ülkeler bazında en büyük ithalatçı Almanya'dır. Yaklaşık olarak toplam sebze ihracatının %25 ini oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ise 1.000 ton ile ikinci sırayı almaktadır. İngiltere 498 ton, İtalya 397 ton, Hollanda ise 274 ton ile ABD'yi takip etmektedirler.

**Tablo 2.5 : Dış Ticaret Bilgileri-İhracat (Ülkeler Bazında)
(1997 /OCAK-ARALIK)**

ÜLKE			(\$)
	MİKTAR		DEĞER
FRANSA	52.049	KG	953.673
BELÇİKA	84.577	KG	496.278
HOLLANDA	274.397	KG1.	1.626.311
ALMANYA	1.076.171	KG	5.682.446
İTALYA	397.805	KG	1.532.846
İNGİLTERE	498.543	KG	2.898.208
DANİMARKA	72.610	KG	232.090
YUNANİSTAN	1.666	KG	7.105
İSPANYA	4.475	KG	36.262
NORVEÇ	7.722	KG	50.723
İSVEÇ	7.102	KG	31.386
İSVİÇRE	11.423	KG	505.111
AVUSTURYA	3.516	KG	20.405
ROMANYA	54.046	KG	25.560
BULGARİSTAN	5.209	KG	11.163
UKRAYNA	50	KG	50
RUSYA FEDERASYONU	3.258	KG	2.218
GÜRCİSTAN	1	KG	4
AZERBEYCAN-NAHCIVAN	1.576	KG	709
KAZAKİSTAN	32	KG	158
TÜRKMENİSTAN	2.223	KG	2.946
SLOVENYA	470	KG	8.649
BOSNA-HERSEK	2.846	KG	28.885
MAKEDONYA	700	KG	2.482
LİBYA	34	KG	74
AMERİKA BİRL.DEV	982.392	KG	3.535.276
KANADA	11.292	KG	50.690
KUZ KIBRIS TÜRK CU	1.267	KG	2.197
İSRAIL	65.056	KG	204.435
SİNGAPUR	995	KG	4.284
HONG KONG	1.592	KG	8.155
AVUZTRALYA	78.217	KG	313.091
YENİ ZELLANDA	350	KG	1.505
BİLİNEMEYEN ÜLKE	20	KG	13
AHL. SERBEST BÖLGE	207.683	KG	736.646
EGE SERBEST BÖLGE	13.704	KG	49.101
GAZİEMİR SERBEST BÖLGE	116	KG	5.871
GENEL TOPLAM	3.925.273	KG	19.069.004

İhracatın büyük bir kısmı ithalatçı ülkelerde yeniden işlenme yoluyla ihracata konu olmaktadır.

AB, EFTA ülkeleri ve ABD öncelikli sırayı alırken, Yeni Zelanda, Avustralya, Singapur gibi diğer ülkelere de İhracat yapılmaktadır. Geniş bir yelpaze oluşturan ithalatçı ülkelere, ilgili ülkelerde yapılacak pazar çalışmalarını ile yeni ürünler geliştirilip satılabilir.

Kurutulmuş meyvede ise 1995 yılı itibari ile 35.000'tonluk ihracat gerçekleşmiştir. Çekirdekli kuru üzüm ihracatı mümkün olmazken, çekirdeksiz kuru üzüm ihracatı 1995 yılında 170.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Kuru kayısıda ise 51.000 ton ihracat gerçekleşmiştir. 1996 ve 1997 yıllarında ise kuru meyve ihracatında ise artış gözlemlenmemektedir.

Tablo 2.6 : Türkiye'nin Kurutulmuş Sebze-Meyve İhracat Rakamları

	1995 YILI		1996 YILI		1997 YILI		1995/96 Değişimi	1996/97 Değişimi
	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)	Miktar (1000) Ton	Değer Milyar (TL)		
Kurutulmuş Sebze	5	701	8	820	6	895	17,0	9,1
Kuru İncir	35	1 845	38	1 861	36	1 861	0,8	0,0
Çekirdekli Kuru Üzüm	170	5 091	135	4 050	160	4 800	-20,4	18,5
Kuru Kayısı ve Zerdali	51	2 942	35	2 027	44	2 549	-31,1	25,7
Diğer Kurutulmuş Meyveler		109		175		250	60,1	42,9

* TL Bazındaki Tüm Değerler 94 Yılına Aittir. 96 ve 97 Yılı Miktarları DPT Tarafından Yapılan Çalışmalarda Belirtilen Tahmin Rakamlarıdır.

2.3) KURUTULMUŞ MEYVE ve SEBZE TESİSİ PROFİLİ

Tesislerde işlenen meyve ve sebzenin çeşitliliğine ve kapasitesine bağlı olarak makine teçhizat, toplam yatırım tutarı ve gerekli prosesler değişkenlik göstermektedir. Meyve işleme sanayiinde henüz çok modern teknolojiler kullanılmazken, endüstriyel anlamda kurutma işlemi ağırlıklı olarak sebze sanayiinde görülmektedir.

50 ton/gün kapasiteli bir kurutulmuş sebze işleme tesisinin genel hatları ile yatırım özellikleri düşünüldüğünde, en önemli maliyet unsuru hammadde olduğundan tesislerin hammadde kaynağına yakın yerlerde kurulması gerekmektedir. Kurutulmuş sebze üretim süreci 3 temel bölüme ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla ön işlemler

(Yıkama, soyma, ayıklama, kesme), kurutma (kurutma yatakları yöntemi ile, kabin yöntemi, tünel yöntemi ve bant yöntemi ile) ve finisaj ve paketlemedir.

Kurutma aşamasında tepsili kurutma yöntemi olarak adlandırılan kabin ve tünel yöntemleri Türkiye'de en fazla kullanılan metotlardır.

50 ton/gün kapasiteli bir sebze işleme ve kurutma tesisi için ortalama yatırım tutarı yaklaşık olarak 2 milyon USD'dir.

III. GAP BÖLGESİ VE GAZİANTEP'TE DONDURULMUŞ-KURUTULMUŞ MEYVE-SEBZE SEKTÖRÜ POTANSİYELİ

İşlenmiş meyve-sebze sektörü, iç talebin artmakta olması ve ihracat imkanlarından dolayı, ülkemiz için önemli bir potansiyel durumundadır. Tarımsal üretim bolluğu ve çeşitliliği açısından oldukça zengin olan ülkemizde, tanıma dayalı sanayilerin gelişmesi gerekmektedir. İşlenmiş meyve-sebze sanayii, ağırlıklı olarak hammadde üretiminin gerçekleştiği Marmara, Ege, kısmen de Akdeniz bölgelerimizde yoğunlaşmıştır.

GAP projesinin tamamlanmasıyla, bölgede Çukurova'nın 4,5 katı büyüklüğünde olan, 1.7 milyon hektarlık bir alan sulamaya açılacaktır. Bu da tarımsal üretim miktar ve çeşitlerinde çok büyük artışlar olacağı anlamına gelmektedir. Projenin bitiş tarihi itibarıyla; 1.100.000 ton meyve 2.100.000 ton yazlık sebze, 1.800.000 ton kışık sebze, 570.000 ton patates, 560.000 ton ise bostan ürünleri üretilmesi hedeflenmektedir. Yaş meyve ve sebzenin %59'unun doğrudan tüketim ya da sanayi ham-

maddesi olarak bölge içinde, meyvenin %19.2'sinin, sebzenin de %15.6'sının yurt içi satışına, geri kalanının ise dış pazarlara ihraç edilmesine yönelik planlar yapılmıştır. Bu ürün artışının bir kısmının sanayiye yönelik olarak değerlendirilmesi, bölge ve ülke ekonomisi için önem taşımaktadır. Türkiye için uygun görünen işlenmiş meyve-sebze tesisi yatırımının, hammaddeye yakınlık ilkesine paralel olarak bu bölgede yapılması mümkün görülmektedir.

363.629 Ha tarıma elverişli arazisi, 217.603 Ha ekili alanı ve 29.810 Ha sulanan arazisi ile Gaziantep ili GAP projesi içinde önemli bir konuma sahiptir ve son yıllarda sebze ve meyve üretiminde ciddi artışlar gözlemlenmektedir. Sahip olduğu alt yapı ve birikime dayanarak, ildeki ve bölgedeki ürün artışlarını tarımsal sanayiye yönlendirmede öncü rol oynayacaktır.

İlimizde ve yakın çevresinde gerçekleşecek olan üretim miktarları, hammadde temini konusunda bir sorun yaşanmayacağına göstergesidir. Ayrıca böyle bir tesisin kurulmasında, teknolojik kriter sayılan iklim koşulları da incelendiğinde, Gaziantep'in bu yatırıma uygun olabileceği görülmektedir. İlimizin sahip olduğu ulaşım olanakları ile, iç ve dış pazarlara ulaşma konusunda da avantajlı durumda olduğunu söylemek mümkündür.

Üretime konu olacak hammaddenin sürekli temini ve varyetisi de çok önemli olduğundan, planlanan üretim miktar ve kalitesinin gerçekleştirilebilmesi için, tesis kurulmadan önce sözleşmeli ekim uygulaması benimsenmelidir. Bu uygulama, devamlılığı olan pazar konusunda sıkıntı çeken bölge çiftçisi için de avantaj sağlayacaktır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, bölgede özellikle de Gaziantep'te dondurulmuş meyve-sebze üreten bir yatırımın gerçekleştirilmesi, sektörde mevcut olan potansiyeli açığa çıkaracak, böylelikle bölgenin kalkınmasına ve ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Tablo 3.1 : Gaziantep İlinin İklim Özellikleri

Ortalama Sıcaklık	25.9 C
En Yüksek Sıcaklık	42.8 C
En Düşük Sıcaklık	-9 C
Ortalama Basınç	916,1
Nisbi Nem	88-47(%)
Açık Gün Sayısı	156
Bulutlu Gün Sayısı	105
Kapalı Gün Sayısı	58.9
Donlu Gün Sayısı	53
Kar Kalınlığı	100 cm
Sisli Gün Sayısı	60
Çiğli Gün Sayısı	50
Kırağılı Gün Sayısı	13
Hakim Rüzgar Yönü	Kuzey-Kuzey Batı
Nispi Ortalama Nem	60 (%)
Yıllık Yağış Tutarı	533.7 kg. m2

Tablo 3.2 : 1997 Yılı Gaziantep İli Meyve Üretimi

	Üretim (TON)
AYVA	14
ELMA	601
ERİK	834
KAYISI	666
ZERDALI	410
KİRAZ	168
ŞEFTALİ	159
VIŞNE	62
A.FISTIĞI	19.019 (Kırmızı Kuru Kabuklu)
CEVİZ	1.844
BADEM	73
ÜZÜM	130.933
ZEYTİN	34.790

Tablo 3.3 : 1997 Yılı Gaziantep İli Sebze Üretimi

	Üretim (TON)		Üretim (TON)
LAHANA (Beyaz)	90	HAVUÇ	1320
LAHANA (Kırmızı)	20	TURP (Kırmızı)	650
MARUL (Göbekli)	929	PAZI	15
ISPANAK	104	BAL KABAĞI	50
TERE	20	HIYAR	3281
NANE	1305	PATLICAN	10.927
MAYDANOZ	210	DOMATES	10795
FASULYE (Taze)	118	BİBER (Dolmalık)	2853
BAKLA (Taze)	21	BİBER (Sivri)	108
BAMYA (Taze)	75	BİBER (Salçalık)	3567
KAVUN	14676	SOĞAN (Taze)	8813
KARPUZ	29978		
SAKIZ KABAĞI	1089		

**T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI**

Merkez : Willy Brandt Sokak No: 5 Çankaya 06680 ANKARA

Tel: (0.312) 442 23 24 (Pbx) • **Fax:** (0.312) 440 13 84

E-mail : gap-x@gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü : Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155, 63000 ŞANLIURFA

Tel: (0.414) 314 17 50 (3 Hat) • **Fax:** (0.414) 313 50 73

E-mail : gapbolge@superonline.com

Internet : www.gap.gov.tr

Afşaroğlu Matbaası - 425 22 44 - ANKARA

T.C.

BAŞBAKANLIK

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

TÜRKİYE'DE OTOMOTİV SANAYİNİN DURUMU VE GAZİANTEP İLİ'NİN POTANSİYELİ

İHTİSADİ DESTEKLEME VE
İNCELENDİRME MERKEZİ

GAZİANTEP
TİCARET ODASI

TÜRKİYE'DE OTOMOTİV SANAYİNİN DURUMU VE GAZİANTEP İLİ'NİN POTANSİYELİ

Ekim 1999

TÜRKİYE DE
OTOMOTİV SANAYİNİN
DURUMU VE
GAZİANTEP İLİNİN
POTANSİYELİ

Bu çalışma, Gaziantep Ticaret Odası ve Gaziantep GAP-GİDEM tarafından ortaklaşa hazırlanmış olup, kaynaklar Otomotiv Sanayicileri Derneği ve İstanbul Ticaret Odası'ndan temin edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
SUNUŞ	7
I. TÜRKİYE OTOMOTİV SANAYİ ARAŞTIRMASI	9
1.1) Yıllar İtibari ile Otomotiv Üretiminin Yapısı	9
1.2) Pazar Yapısı	10
1.3) Kapasite Kullanım Oranları	10
1.4) Sektörün İhracatı	10
1.5) Türk Otomotiv Sanayi Firmaları	11
1.6) Dünyadaki Son Durum	11
1.7) 2000 Yılı İçin Pazar Projeksiyonları	12
1.8) Değerlendirmeler	12
II. GAZİANTEP OTO YAN SANAYİ ARAŞTIRMASI	15
2.1) Ürün Çeşitleri	16
2.2) Üretim Şekilleri	17
2.3) Standart Belirleme ve Kalite Kontrol Yöntemleri	17
2.4) Firmaların Pazar Yapıları	18
2.5) Makina Parkları	19
2.6) Hammadde ve Yardımcı Maddelerin Tüketimi	19
2.7) Firmaların İstihdam Durumları	19
2.8) Finansman Kaynakları	20
2.9) Yan Sanayii Firmalarının Genel Sorunları	20
2.10) Firmaların Ana Sanayiine Yönelik Değerlendirmeleri	21
EKLER	
Ek 1. Makine Parkları	22

ÖNSÖZ

GAP Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik bir mühendislik projesi olmakla kalmayıp, ülkemizde bugüne kadar uygulanan en kapsamlı entegre bölgesel kalkınma projesidir. Hedeflenen topyekün sosyo-ekonomik gelişme sanaysiz düşünülmez. GAP'la birlikte artan tarımsal üretim, tarıma dayalı sanayileri şimdiden canlandırmış bulunmakta ve diğer sanayi kollarının da altyapısını hazırlamaktadır.

Verim, disiplin ve kalitenin üretim için en üst düzeyde şart olduğu otomotiv sanayii, yan sanayiye tamamen bağımlı olan belki de tek sektördür ve bu nedenle yan sanayiın hızla gelişmesine neden olmaktadır.

Otomotiv sektöründe diğer önemli bir özellik ise araçların üretildiği büyük tesislerin genelde montaj ve boyama fabrikaları niteliği taşıırken, otomotiv yan sanayiinin elektronik sistemlerden dişli ve rulmanlara, motor bloklarından akslara kadar ileri teknoloji gerektiren birçok parça ve grubun üretimini gerçekleştirmesidir. Otomotiv yan sanayii tesislerinin önemli bir bölümü metal işleme sektöründedir. Bu tür üretim yapan tesisler, özel parça üretimi yapabildiklerinden tekstilden gıdaya, birçok sektördeki fabrikalara servis verebilmekte, hatta yarı mamul yerine mamul üretimi de yapabilmektedir.

Gaziantep, Güneydoğu'nun olduğu kadar Türkiye'nin de en önemli ticaret ve sanayi merkezlerindedir. Türkiye'deki sanayiın gelişmesine paralel olarak Gaziantep de hızlı bir sınaî gelişme göstermiştir. Bu gelişmede metal sanayinin payı oldukça yüksek olmuş ve Gaziantep diğer bölge tesislerine de hizmet veren bir servis merkezi haline gelmiştir.

GAP İdaresi'nin yatırımların gelişmesine yönelik hedefleri doğrultusunda yapılan uygulamaların en önemlisi Bölge'de Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman, Mardin ve Gaziantep'te bulunan GAP Girişimci Destekleme Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM)dir. Bürokratik uygulamalardan

bağımsız, yetkin ve dinamik kadroları ve güçlü teknik altyapılarıyla GAP-GİDEM'ler, Bölge'de yatırım yapmak isteyen yatırımcılara iki yıldır hizmet vermektedir. Gaziantep'in sanayi gelişme düzeyinin yüksekliği nedeniyle Gaziantep GAP-GİDEM, normal yatırım danışmanlığının yanısıra daha kapsamlı olan sektör etüdlerini de yapmaktadır.

GAP-GİDEM ve Gaziantep Ticaret Odası'nın ortaklaşa hazırladığı **"Türkiye'de Otomotiv Sanayi Durumu ve Gaziantep İli'nin Potansiyeli"** raporunda metal sanayi sektöründeki 30 adet firma detaylı olarak incelenmiştir. Gaziantep'te yüzlerce hatta (daha küçük atölyeler de dikkate alındığında) binlerce benzer tesis bulunduğu düşünülürse otomotiv sanayiinin ihtiyaç duyacağı yan sanayi burada şimdiden var olduğu ve Gaziantep'in büyük bir tecrübe birikimine sahip olduğu görülecektir. Bundan sonraki aşamada sektördeki tüm tesislerin bir envanterinin yapılması yatırım kararlarının daha da kolaylaşmasını sağlayacaktır.

Kalkınmaya ilişkin faaliyetlerimizde her zaman yanımızda olan Gaziantep Ticaret Odası'na, bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde sağladığı değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Dr. İ. H. Olcay ÜNVER
GAP İdaresi Başkanı

SUNUŞ

Ülkemizin sanayileşmesinde ve kalkınmasında örnek ve öncü bir il olan Gaziantep'in bugün geldiği başarılı noktayı geleceğe en iyi şekilde taşımak, Gaziantep Ticaret Odamız, Gaziantep'deki ekonomik yapılanmanın bilimsel çalışmalarla saptanması amacını taşıyan bir dizi sektörel araştırma yanında Dış İlişkiler Komisyonumuz bünyesinde "Gaziantep Uygun Yatırım Alanları" adlı yeni bir çalışma daha başlatmış bulunmaktadır.

Gerçekleştirdiği bir çok faaliyette kurumlararası işbirliğine özel bir önem veren Odamız bu araştırmayı da aynı çerçevede, girişimcilerimizin yönlendirilmesinde son derece önemli bir rol oynayan Gaziantep GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi (GAP-GİDEM) işbirliği ile gerçekleştirmiştir.

İstihdam sağlama ve yüksek katma değer kazandırma gibi özellikleriyle ülkemizin, yan sanayi açısından ise Gaziantep'in ekonomisinde çok önemli rol oynayan Otomotiv sektörü, bu çalışmamız için seçilen ilk sektör olmuştur.

Bir çok sektörde önemli bir gelişim trendi izleyen Gaziantep'in otomotiv sektöründe de aynı başarıyı gösterebilmesi ve mevcut yan sanayi potansiyelin en iyi şekilde değerlendirilmesi, Odamızın uzun dönemdir üzerinde bilfiil çalıştığı bir konu olmuştur.

Odamız bünyesinde 1996 yılından bu yana faaliyet gösteren Dış İlişkiler Komisyonumuzun düzenli olarak gerçekleştirdiği toplantıların en önemli gündem maddesini, ilimizde gerçekleştirilebilecek otomotiv sanayi yatırımı oluşturmuş ve bu yönde çeşitli çalışmalar yürütülmüştür.

Dış İlişkiler Komisyonumuz yanında Otomotiv Meslek Grubumuzun da yer aldığı bu çalışmada ilk aşamada, oto yan sanayi firmalarımız ile birebir görüşmeler ve anketler yapılmıştır. Gaziantep'teki oto yan sana-

ynin mevcut ekonomik potansiyelini ortaya koyan bu araştırma, Türkiye ve dünya genelindeki otomotiv sektörü verileri ile de desteklenmiş ve nihai olarak potansiyel yatırımcıların ilgisini çekebilecek bir tablo çıkmıştır. Ortaya çıkan tablonun kısa özeti, Gaziantep'in, girişimci ruhu, işgücü potansiyeli, altyapısı ve otomotiv yan sanayi potansiyeli ile otomotiv ana sanayinin kurulmasına hazır yapıda olduğudur.

Araştırmalar sonucu çıkan verilerin kamuoyunun dikkatine sunulması ve sektör yatırımcıların gündemine Gaziantep'in alınması, çalışmalarımızın ikinci ayağını teşkil etmiştir.

Araştırmayı Odamız ile müşterek hazırlayan Gaziantep GAP-GİDEM'e, yayınlanması konusunda desteklerini esirgemeyen GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na ve araştırmamıza katkı sağlayan Gaziantep KÜGEM Müdürlüğü ile araştırmaya katılan oto yan sanayici üyelerimize teşekkürü bir borç biliriz.

Ağustos 1999

Mehmet ASLAN

Gaziantep Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

I. TÜRKİYE OTOMOTİV SANAYİ ARAŞTIRMASI

1.1) YILLAR İTİBARI İLE OTOMOTİV ÜRETİMİNİN YAPISI

1989 ve 1993 yılları arasında Türkiye' nin yıllık motorlu taşıt üretimi yükselen bir trend göstererek, 1993 yılı sonunda toplam 453.465 adet seviyesine ulaşmıştır. 1993 yılı Türkiye için motorlu taşıt üretiminde en yüksek üretim hacminin yakalandığı yıl olmuştur. 1994 yılının gündeme getirdiği iktisadi krizle beraber, yerli üretim % 50' ye varan oranlarda, 1996' ya değin, yıllar bazında azalma göstermiştir. 1994 yılında 268.343 adet toplam üretim gerçekleşmiş, takip eden yıllarda sırasıyla 326.508, 329.337 ve 1997 yılında ise yaklaşık 360.000 ünitelik bir üretim gerçekleşmiştir. 1994 yılından bu yana görülen dalgalı trend motorlu araçların alt gruplarında farklılıklar gösterebilmektedir.

Otomobil üretimi 1993 yılına kadar diğer motorlu araçların üretimine oranla daha hızlı büyürken, takip eden yıllarda hızla düşme eğilimine girmekte, bunun yanında kamyonet, otobüs, kamyon ve traktör üretimi hızla artmaktadır. Özellikle traktör üretimi 1993 yılında 32.809 adetten, 1996 yılında 52.590 adede çıkarak ciddi bir artış göstermiştir. GAP projesinin tarım sektörüne yönelik yatırımlarının sürmesi, sulama, ekili alan ve tarımsal mekanizasyon potansiyelinin sonucu olarak artan bu trendin süreceği beklenmektedir. Yolcu otobüsü üretiminde özellikle 1996 yılında, 1993 yılına oranla % 25' lik bir artış gözlenmektedir.

Türkiye' nin motorlu taşıtlar toplam talebinin tespit edilebilmesi, ithalatının yıllar boyunca izlediği trendin incelenmesini gerektirmektedir. Özellikle otomobil ithalatında 1993 yılında 101.070 olarak gerçekleşen hacim, 1994 yılında yaşanan krizin otomobil üretiminde yarattığı etkinin eş zamanlı yansımaları olarak, 1994 yılında % 74' e düşmüş, 1995 yılında ise 1993' e oranla % 62' lik bir sıçrama yaşanmıştır. 1997 yılında ülkemizde otomobil pazarının % 36' sını ithal edilen otomobiller oluşturmuştur.

İthal edilen otomobillerin dağılımı : % 63' ü AT +EFTA ülkelerinden, % 31.2' si Uzak Doğu ülkelerinden, % 5.7' si ise Doğu Avrupa ülkelerindedir. Hafif ticari araçların ithalatında en büyük payı 1996 yılında %

80.6 ile Uzak Doğu ülkeleri almaktadır. Pazar payı bazında ithal edilen motorlu araçlar içerisinde hafif ticari araçlar % 63' lük bir büyüklüğe ulaşmıştır. 1997 yılında ithalat % 110' luk bir artış göstermiştir. Yerel üretim ise % 42 artarak, 44.000 adet olarak gerçekleşmiştir.

1.2) PAZAR YAPISI

1989 ve 1993 yılları arasında ülke genelinde toplam motorlu araç pazarı her yıl % 30 oranında bir artış göstermiştir. 1989 yılında toplam talep 147.000 iken, 1993 yılında 544.000' e ulaşmıştır. 1994 yılında toplam talep bu rakamın % 48 oranında altına düşerek 262.000 olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılına gelinceye değin trend azalan oranlarda artmıştır. 1996 yılında 326.000 adet olan Pazar hacmi 1993 yılının önüne geçmeyi başarmıştır. Burada irdelenmesi gereken otomobil pazarında ciddi bir genişlemenin olmadığı, ağırlıklı olarak ticari ve zirai araçların talebinde bir artış olduğudur.

1.3) KAPASİTE KULLANIM ORANLARI

Sektörde kapasite kullanım oranları incelendiğinde, 1989 yılında % 48 olan KKO, 1993 yılında % 77' lere çıkmıştır. 1994 yılında KKO % 46' ya gerilemiş ve 1996 yılı sonuna kadar bir değişme göstermemiştir. KKO, özellikle 1994 yılından bu yana, Türkiye' deki toplam araç talebinin büyük bir yüzdesinin ithalat yoluyla karşılandığının göstergesidir. Yerel piyasada otomobil üretimi için kapasite kullanım oranı 1996 yılında % 36' dır. Diğer bir ifade ile otomobil dışı araçların (örneğin traktörde KKO % 103), yerel üretimindeki artışları daha fazladır ve KKO figürünün yüksek görünmesine neden olmaktadır.

1.4) SEKTÖRÜN İHRACATI

Otomotiv sanayi firmalarının ihracatları incelendiğinde, sürekli artan bir trend gözlenmektedir. 1990-93 yılları arasında küçük oranlarda artışlar görülürken, 1994 yılında 14.569' luk bir ihracat rakamı ve değer ola-

rak 214.557.986 dolarlık bir hacimle bir önceki yılın % 80 oranında üzerine çıkmıştır. 1995 yılında çok önemli miktarda artış yaşanarak ihracat rakamı neredeyse üçe katlanmıştır. 1996 yılına gelindiğinde ise yükseliş devam etmiş ve 42.181 adet motorlu taşıt ihracatı gerçekleşmiştir. 1995 yılında ulaşılan ve devamlılık gösteren bu artışın nedeni 1986-93 periyodunda sektöre yapılan yatırımlarla rekabet gücünün artmasıdır. Yatırımlar sonucu 1995 ve 1996 yıllarında sektörün ihracat kapasitesi yükselmiş ve her yıl 33.000 adet otomobil Avrupa'ya ihraç edilmiştir. 1995'den 1996'ya geçildiğinde tarım traktörleri ihracatının 95 yılında sadece 14 iken, 3533 adede yükselmesi dikkat çekicidir ve bu traktör üretiminde tam kapasitenin zorlanarak aşılmasının sonucu olarak açıklanabilir.

1.5) TÜRK OTOMOTİV SANAYİ FİRMALARI

Türkiye'de 96 sonu itibarıyla 17 üretici firma bulunmaktadır. Bunların tamamı, BMC dışında, lisans anlaşmaları ile üretimlerini sürdürmektedir. Sermaye büyüklüğü açısından ilk iki sırayı Renault lisanslı Oyak Renault ve Fiat Lisanslı Tofaş almaktadır. Sadece Opel % 100 oranında yabancı sermaye ile üretim yapmaktadır. 6 firma ise tamamen yerli sermaye ile üretimini sürdürmektedir. 1996 sonu itibarıyla üretim yapmakta olan beş otomobil üreticisi vardır. Bunlar 1996 üretim büyüklükleri sırasıyla şöyledir ; Tofaş, Oyak Renault, Toyotasa, Opel Türkiye ve Otosan'dır. 1993 yılında henüz üretime başlamamış olan Toyota dışında otomobil üreten ilk dört firmanın üretim toplamı 348.095'tir. 1997 yılında ise firma sayısı beşe çıkmasına rağmen üretim 243.000'e düşmüştür. Hyundai ve Honda firmaları da 97'de her biri 100.000 kapasiteyle üretime geçeceklerdir. Kia ve Daewoo firmalarının da katılımıyla otomobil sektöründeki üretici sayısı dokuza çıkacaktır.

1.6) DÜNYADAKİ SON DURUM

Dünyada otomotiv sanayinde üretimde yoğunlaşma ve hızla küreselleşme gözlemlenmektedir. Tüm dünyada aşırı kapasite ve bunun getirdiği yoğun bir rekabet vardır. Gelişen pazarlarda yeni yatırım projeleri sü-

rerken, gelişmiş pazarlarda ise yeni model ve teknoloji yatırımlarına devam edilmektedir.2000 yılı itibarıyla dünyada 20 milyonun üzerinde aşırı kapasite beklenmekte ve % 73' lük bir KKO hesaplanmaktadır. Dünya otomobil üretimi sekiz ülkede yoğunlaşmıştır. İlk üç sırayı 1996 üretim rakamlarıyla Japonya, ABD ve Almanya' nın paylaştığı sekiz ülkeden oluşan grup, dünya üretiminin % 75' ini gerçekleştirmektedir. Dünya araç üretimini izlediğimizde 1989-96 yılları arasında ciddi bir artışa rastlanmamaktadır. 1989' da 49.248.000 olan üretim hacmi zaman zaman bu rakamın dahi altına inerek, 96 yılında 51.513.000' e yükselmiştir. Bu yıllar arasında Avrupa ve Japonya üretiminde düşüş yaşanırken, ABD, Kanada ve diğer ülkelerin toplamında artış görülmektedir.

1.7) 2000 YILI İÇİN PAZAR PAYI PROJEKSİYONLARI

Türkiye de toplam pazarın 2000 yılına gelindiğinde 626.000 civarında olması beklenmektedir. Yerli üretim yapan otomobil ve ticari araç üreticilerine düşecek payın 300.000 civarında olabileceği söylenebilir. İthalat Pazar payının ise otomobilde % 50, hafif ticari araçlarda ise % 70 olacağı tahmin edilmektedir. Uzak Doğu krizi nedeni ile ithalatın daha da fazla artma olasılığı mevcuttur. Sadece otomobil alt grubuna bakıldığında ise 2000 yılında pazarın 440.000 civarında olacağı ve ancak bunun % 50' sinin yerli üretim ile karşılanacağı görülebilir.

1.8) DEĞERLENDİRMELER

Türkiye' de otomotiv sanayinin talep ve üretim açısından genel durumu, şu an üretim yapmakta olan firmaların yapıları ve dünyada otomotiv sektörünün ne aşamada olduğu yukarıda ana hatlarıyla belirtilmiştir. Ülke ekonomisinde gıda ve tekstilden sonra üçüncü sırada yer alan otomotiv sektöründe yıllara göre oluşan değişen eğilimlerin arkasında yatan nedenler, sektörün yarattığı ve yaratacağı potansiyel avantajlar ve doğurduğu dezavantajlar, olumsuz koşulları ortadan kaldırma yada mümkün olduğunca en aza indirme tedbirleri ise bu bölümde anlatılacaktır.

Otomotiv sektörü ve yüksek katma değer ve istihdam sağlaması, sanayileşmenin ve teknolojik gelişmenin temelini oluşturması gibi yönleriyle ülkemiz ekonomisi içinde büyük önem taşımaktadır. Kronolojik olarak sektörün durumunu izlediğimizde 1989-93 yılları arası oluşan olumlu koşullar nedeni ile pazarın her yıl ortalama % 30 genişleyerek neredeyse 4 katına ulaştığını görmekteyiz. Bu talep genişlemesi 2000 yılında toplam pazarın bir milyon adete ulaşacağını gösteriyordu. Ancak 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz, sektörü çok olumsuz etkileyerek, yeni model dahil çoğu yatırımların durmasına neden olmuştur. 1994 yılından bu yana ise zaten beklenenin çok altında olan talep, önemli ölçüde ithalata karşılanmaktadır.

Talebin ciddi oranlarda artmayışının en önemli sebeplerinden birisi, vergi yükünün çok yüksek olmasıdır. Talep artışlarının ise büyük oranda ithalata karşılanması sektörün önemli bir sorunu durumundadır.

İthalatın hızla artışının nedenleri ise şöyle özetlenebilir. (1) 52 milyon adetlik dünya üretiminin % 90' ını gerçekleştiren 20 adet çok güçlü küresel firma ile rekabetin zorlaşması, bu firmaların % 35 boş kapasiteyle çalışmaları ve yeni pazarlara girebilmek için fiyat kırma politikaları uygulamalarıdır. Bu firmaların haksız rekabete yol açarak, zaten çok yüksek olmayan talepten pay almaya çalıştıkları görülmektedir. (2) Yüksek vergilerle bastırılan talep sonucu, ekonomik ölçeğe ulaşamaması ve dünya malları ile rekabetin güçleşmesidir. Yerli üreticilerin Pazar paylarını artırbilmeleri için daha modern ve kaliteli üretime kayarak, ihracat odaklı üretim yapmaları, böylelikle ekonomik ölçeğe ulaşarak karlılık ve yatırımlarını artırmaları gerekmektedir. 1995-96 yıllarında ihracatta görülen sıçramaları ise, 1994 yılında 700.000.000 dolar ile en yüksek noktaya ulaşan, 1989 yılından sonra yeni model, modernizasyon, teknoloji ve kalite geliştirme konularında yapılan yatırımlara bağlayabiliriz.

Kaliteli üretim yapıldığı takdirde sektörde ihracat potansiyelinin olduğu gözlenmektedir. Tüm dünyada önemli sorun oluşturmaya devam eden aşırı kapasite ise talebin yeterli düzeyde olmayışı, öte yandan mevcut firmaların kapasite artırımı ve yeni firmalarında pazara girmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim adetlerinin çok fazla artmayışının nedeni ise, talebin çok yüksek olmayışı ve talep artışlarının da ithalat yoluyla karşılanmasıdır. Şu ana kadar üzerinde durduğumuz konular,

otomotiv sektörünün kendi içinde de farklılıklar göstermektedir. Otomobil sektörü etkin ölçeğin çok altında çalışmakta ve yeni firmaların pazara girmesi için çok elverişli bir yapı sergilememektedir. Ağır ticari araçlar grubu ise % 90' ın üzerinde yerli üretime dayalı bir pazar ile diğer gruplardan farklılık göstermektedir. Bunun sebebi ise Türkiye şartlarına uygun kamyonların dış ülkelerde henüz üretilmemesidir. Kamyon, kamyonet, otobüs ve traktörlerde üretim ve kapasite, yükselen bir trendle olumlu bir durum sergilemektedir. Özellikle tarım traktörlerinde ciddi bir potansiyel mevcut olup, bu potansiyelin değerlendirilerek yatırımlara dönüştürülmesi gerekmektedir.

Otomotiv sektörü ile ilgili avantajlar incelenecek olursa, öncelikle mevcut bir kurulu kapasite ve yan sanayi potansiyelinin varlığı önem arz etmektedir. Ayrıca dağıtım ve pazarlama örgütünün yaygın oluşu, konumu nedeni ile üretim merkezi olmaya aday ülke niteliği, ihracat potansiyeli ve buna yönelik stratejik yapılandırma çalışmalarının başlatılmış olması Türkiye için önceliklidir. Yüksek bir genç nüfusa sahip olması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, otoyol projelerinin sürmesi gibi nedenlerle potansiyel bir talep mevcuttur.

Sektörle ilgili olumsuz koşullar ise, aşırı kapasite, aşırı firma sayısı, düşük KKO ' dan dolayı yüksek üretim maliyeti, yüksek satış vergileri ve bu nedenlerden dolayı oluşan talep yetersizliği olarak sıralanabilir. Sektörün olumsuzluklarını elimine edebilmek için otomotiv sanayicileri ve kamu tarafından bir takım tedbirlerin alınması beklenmektedir. İhracat odaklı üretim yapılması, yeni model ve teknoloji yatırımlarına girilmesi, ana ve yan sanayi arasında etkin işbirliğinin oluşması, taleple aynı oranda kapasite artırımını sektörün yeniden yapılanması açısından önem taşımaktadır.

II. GAZİANTEP OTO YAN SANAYİ ARAŞTIRMASI

Otomotiv sanayi, istihdam sağlama ve yüksek katma değer kazandırma gibi özellikleriyle ülkemiz ekonomisinde lokomotif sektör rolü oynamaktadır. Türkiye, sahip olduğu potansiyel talep ve ihracat merkezi olmaya aday coğrafi konumuyla, dünya otomotiv üreticilerinin ilgisini çekmektedir. Gittikçe globalleşen ekonomik yapı anlayışı içinde hareket eden ve pazara yakınlık ilkesini benimseyen bazı dünya firmaları, ülkemize yatırım yapma konusunda girişimlerde bulunmuşlardır. İşte bu girişimleri somut yatırımlara dönüştürebilmek amacıyla başlatmış olduğumuz çalışma çerçevesinde, öncelikle Türkiye genelinde sektörün mevcut durumu ve potansiyeli incelenmiştir.

Bu araştırma ise, ekonomik yapısıyla ülkemizin en gelişmiş illerinden biri olan Gaziantep' in böyle bir yatırıma ne derece uygun olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilmiş lokal bir çalışmadır. Bir ana sanayi tesisinin kurulabilmesinde en önemli kriter sayılabilecek yan sanayi desteğinin, mevcut durumunun ve potansiyelinin belirlenebilmesi için, otuz metal sanayii firmasını kapsayan bir anket çalışması yürütülmüştür. Firmalarla bire bir yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler, öncelikle soru bazında değerlendirilerek, ortak bir paydaya ulaşılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ortaya çıkan toplu sonuçlar belli başlıklar altında toplanarak, ilimizde oto yan sanayinin genel durumunu gösteren çalışma tamamlanmıştır.

Gaziantep oto yan sanayi, ağırlıklı olarak 10 ila 15 arasında işçi istihdam eden, tamamen kendi öz sermayelerini kullanarak faaliyetlerini sürdüren, küçük ve orta ölçekli olarak tanımlayabileceğimiz firmalardan oluşmaktadır. Mevcut ürün yelpazesi içinde otomotiv ana sanayine yönelik bir çok çeşit bulunmakta ve metal iş kolları dahilinde bu konuda her türlü üretimin yapılabileceği gözlemlenmektedir. Görülmektedir ki, Gaziantep' te var olan otomotiv yan sanayiinin girişimci ruhu, iş gücü potansiyeli, altyapı ve deneysel birikimi ana sanayiinin gelişimi ve üretime geçmesiyle bir ivme kazanacaktır.

2.1) MEVCUT ÜRETİMİ YAPILAN VE FİRMALARCA İMALAT PROGRAMLARINA DAHİL EDİLEBİLECEĞİ BELİRTİLEN ÜRÜN ÇEŞİTLERİ:

Görüşme yapılan firmalar ağırlıklı olarak oto yan sanayiine yönelik üretim yapmaktadır. Fakat şu anda metal sanayinin diğer kollarında çalışmakta olup, imalatlarını bu yöne kanalize edebilecek bazı firmalar da ankete dahil edilmiştir. Bu nedenle aşağıda belirtilen ve mevcut üretimi yapılan ürün yelpazesi içinde, oto yan sanayi dışında diğer bazı metal ürünleri de bulunmaktadır.

Bu ürünler: Debriyaj grubu, şase grubu, somun, civata, makas aksamı, oto ampulü, vantilatör kanadı, vibrasyon takozu, conta, kaplin takozları, lastik aksamları, hidro mekanik alet ve makineler, pratetler, zincir dişli, sütunlu matkap, V kasnak , elektroliz kaplama, pik ve sifero dökümü, çelik döküm parça imalatı, motor bağlantı takozları, orink, kalıp imalatı, çelik forya , krank dolgu ve gömlek imalatı, braket, akümülatör, subap bagası ve gaydı, her tür saç ve talaşlı imalat, tekstil makineleri, tekstil yedek parçaları, para kasaları, her tür motor revizyonu, hidrolik ve panomatik hortum montajı , MKE' ye yönelik olarak G3 askı metal kayış parçaları, G3 kasatura ve kını, roket kanadı, kanat hamili, çelik çemberleme makineleri yedek parçaları ve mermi kutusu'dur.

Firmaların 17 tanesinin yeni ürün projeleri vardır ve bunların bir kısmı henüz düşünce aşamasında iken, bir bölümü ise üretime geçebilecek safhaya gelmiştir. Aşağıda belirtilen ve üretilmesi planlanan yeni ürün çeşitlerinin bir kısmı halen diğer bazı firmalar tarafından üretilmektedir.

Cromat kaplama, araba cam lastikleri, otomobil ön aks lalesi, civata somunu, şanzıman grubu, ön rotiller, biyel kolları, hortum kelepçesi, traktör yedek parçaları, soğuk kaplama sırtı, krank mili.

İlimizde bir otomotiv ana sanayi kurulduğu takdirde firmaların iştegal konuları dışında üretim yapabilecekleri alanlar ise şunlardır:

Şanzıman grubu, plastik enjeksiyon, metal sac ve pres işçiliği ile ilgili ürünler, döküme dayalı her türlü iş, motor ve makas kulakları, akü üretimi, talaşlı imalat ile ilgili ürünler, biyel kolları, blok dökümü, krank ve gömlek üretimi, pik ve çelik döküm mamulleri, dövme işleri.

Görüldüğü gibi yukarıda belirtilen ürünlerin bir bölümü halen ilimiz metal sanayii tarafından üretilmektedir. Bir kısım firma ise ürün yelpazelerini genişleterek bu alanlarda üretim yapabileceklerini beyan etmişlerdir. Ayrıca görüşülen firmaların bir çoğu da yukarıda spesifik olarak belirtilmeyen fakat otomotiv sektörüne yönelik konuları dahilinde her türlü üretime girebileceklerini belirtmişlerdir. İsrarla üzerinde durulan bu nokta, ilimizde bu alanda bir alt yapı ve tecrübe birikimi olduğunun açık bir göstergesidir.

2.2) AĞIRLIKLI OLARAK BENİMSENEN ÜRETİM ŞEKİLLERİ:

Firmaların üretim şekilleri fason – markalı ve seri - sipariş olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Sektörde yan sanayii üretimi yapıldığından ürünler ana sanayii firmalarına ya da toptancılara verilmektedir. Bu anlamda fason üretime dayalı bir yapı beklenmekte iken, anket sonuçları değişen oranlarda fason ya da markalı üretim yapıldığını, fakat ağırlıklı olarak markalı üretimin benimsendiğini ortaya çıkarmaktadır. Büyük oranda sipariş üzerine üretim yapan yan sanayii firmaları, bir miktar seri üretimde gerçekleştirmektedir. Özellikle sürekli olarak çalıştırdıkları ana sanayii firmaları olan üreticiler, seri üretime ağırlık vermektedir.

2.3) ÜRETİMDE STANDART BELİRLEME VE KALİTE KONTROL YÖNTEMLERİ:

Firmalar standartlarını ağırlıklı olarak ürünlerin teknik resimlerine ve sipariş aldıkları firmaların kataloglarında bulunan ürün spesifikasyonlarına göre belirlemektedir. Bu konuda sıklıkla kullanılan diğer bir yöntem de ürün numunelerine bağlı olarak üretim yapmaktır. Mal verilen firmaların belirledikleri standartlar dışında, TSEK 'un belirlemiş olduğu standartlardan ve bu konuda uluslararası literatürde yer alan verilerden de faydalanılmaktadır. Görüşülen firmaların ikisi TSE belgesine sahiptir. Tüm bu yöntemlere ilaveten, firmalar bu güne kadar kazanmış oldukları tecrübe birikimine dayanarak gözlem yolu ile de standartlarını belirlemektedir.

Firmaların bir kısmı hiç bir kalite kontrol yöntemi uygulamazken, bazı firmalar kendi bünyelerinde bulunan küçük çaplı laboratuvarlar ve ölçü - tolerans aletleri ile kontrollerini yapmaktadır. KOSGEB laboratuvarlarından da bu amaçla faydalanılmaktadır. Bazı firmalar ise kalite kontrol için örnekleme metodunu seçmiştir. Yan sanayi firmaları daha çok sipariş usulü üretim yaptıklarından, gönderilen ürünlerin kalitesi genellikle alıcı firma tarafından kontrol edilmektedir.

2.4) FİRMALARIN PAZAR YAPILARI :

Yan sanayi firmaları ağırlıklı olarak ana sanayii firmalarına yönelik üretim yapmaktadır. Bir kısım üretimleri ise toptancılara yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Otomotiv, tekstil, inşaat, çimento gibi bir çok farklı sektörden, özel yada kamuya ait ana sanayii firmaları, yan sanayii üreticilerinin pazarını oluşturmaktadır. Görüşülen firmaların % 20'si hiç bir firma ile sürekli olarak çalışmamakta, tamamen siparişe dayalı üretim yapmaktadır. Beş firma ise Adana da bulunan TEMSA fabrikasına devamlı olarak ürün göndermektedir.

Görüşülen firmaların altısı dışında, tamamen iç piyasaya üretim yapılmaktadır. İhracat yapan firmalar ise ortalama olarak mallarının % 25'ini yurt dışına pazarlamaktadır. Ürünler daha çok Orta Doğu Ülkelerine ihraç edilirken, çok az miktarda da Avrupa, Güney Amerika ve Güney Afrika'ya gönderilmektedir. İhracat konusunda karşılaşılan problemler bürokrasi, kalifiye eleman sıkıntısı, gümrük işlemleri ve kambiyo konusunda yoğunlaşmaktadır. Firmaların bir çoğunun ihracat yapmayışının nedeni ise, teknoloji yetersizliğinden kaynaklanan rekabet gücü eksikliği, ülkenin makro ekonomik koşulları ve kaynak yetersizliğinden dolayı pazarlara ulaşım, tanıtım sorunları olarak özetlenebilir.

Yan sanayii firmaları, pazarlama konusunda karşılaştıkları problemlerin en başında kendilerine sürekli iş imkanı sağlayacak bir pazarın bulunmadığını beyan etmişlerdir. Maliyetlerin yüksek, verimlilik oranının ise düşük oluşu, rekabet ortamında şanslarını azaltmaktadır. Ayrıca ulaşım sorunları da daha uzak mesafedeki pazarlara yönelik üretim yapmayı bir ölçüde engellemekte ve dolayısıyla iş kapasitesinin düşüklüğünde rol oynamaktadır.

2.5) MAKİNA PARKLARI

Firmaların makine parkları; cinsleri, markaları, yaşları ve adetleri kategorileri altında incelenmiştir. Markalar konusunda tüm firmalar net bilgi verememiş fakat ortalama olarak toplam % 50 oranında yerli ve % 50 oranında ithal makine kullanıldığı saptanmıştır. Teknolojik gelişmişliğin bir göstergesi olarak ele alınan makine yaşları ise değişkenlik göstermektedir. Tüm firmaların makine parklarının toplamının % 15' inin 20 yaşın üzerinde, % 15' inin 10 ila 20 yaş arasında, % 30' unun 5 ila 10 yaş arasında ve % 40' ının da 5 yaşından küçük olduğu belirlenmiştir.

2.6) HAMMADDE VE YARDIMCI MADDELERİN TÜKETİMİ:

Yıllık toplam hammadde ve yardımcı madde tüketim miktarları konusunda, bir çok firma net bir rakam verememiştir, fakat ortalama olarak 500 ton yıllık girdileri olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar içinde çok farklı ürünler bulunduğundan, 30 tondan 1000 tonun üzerine kadar değişen rakamlar mevcuttur. Hammadde ve yardımcı maddelerin tamamı il dışından gelmektedir.

Firmaların yatırım aşamasında getirilen makineler dışında hemen hiç ithalatları yoktur. Bir çok firma ithal girdi kullanmakta, fakat bunları aracı firmalardan temin etmektedir. Bir kaç firma tamamen ithal hammadde kullanırken, bir çoğu ise ortalama %25 oranında ithal yardımcı maddeler kullanmaktadır.

2.7) FİRMALARIN İSTİHDAM DURUMLARI:

Görüşme yapılan firmaların yalnızca 9 tanesi mühendis çalıştırmaktadır. 3 firmada ikiye mühendis bulunurken, diğerlerinde birer mühendis istihdam edilmiştir. 12 firmanın her birinde en az bir adet olmak üzere teknisyen çalışmaktadır. Ortalama olarak her firmada iki ustabaşı bulunmaktadır. İşçi sayısı ise 2 ile 40 arasında değişmekte, ortalama 13 olarak gözlemlenmektedir. Görüşülen firmaların %50'si 2 ile 3 arasında değişen idari personel çalıştırmakta, %25'i ise ortalama 2 destek personeli bulundurmaktadır.

Bir çok firma tarafından idari personele ve özellikle işçilere yönelik olarak, işletme içi ve işletme dışı eğitim verilmektedir. İşletme içi eğitim daha çok tecrübe aktarımı yolu ile olmaktadır. İşletme dışı eğitim kapsamında ise MPM, KOSGEB ve MEKSA' nın düzenlemiş olduğu kurslar vardır. Firma çalışanları bu kurslardan yoğun olarak faydalanmaktadır. İşletme sahipleri ve yöneticileri de ulusal ve uluslararası fuarlara, seminerlere katılarak yeni gelişmeleri takip etmektedir.

2.8) FİNANSMAN KAYNAKLARI:

Sektördeki firmaların neredeyse tamamı kendi öz kaynaklarını kullanarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu güne kadar 5 firma teşvike dayalı yatırım, 3 firmada işletme kredisi aldıklarını ifade etmişlerdir. Kendi sermayeleri dışında diğer finansman kaynaklarını tercih etmemelerinin nedeni ise bürokratik engeller, geri ödeme koşullarının uygun olmayışı ve ekonomideki istikrarsız tablodan dolayı risk almama eğilimi olarak açıklanmaktadır.

2.9) YAN SANAYİ FİRMALARININ GENEL SORUNLARI:

Firmaların en yoğun olarak karşılaştığı sorun, özellikle işletme sermayesine yönelik finansman problemidir. İkinci sırayı ise hammadde sorunu almaktadır. Firmalar işletme sermayelerinin kısıtlılığı nedeni ile hammadde stoku bulduramamakta, bunun sonucunda da tamamı il dışında bulunan stokçulara bağımlı kalmakta ve yüksek maliyetler ödemektedirler. Ayrıca talep edildiği anda istenen çeşit ve kalitede mal bulma güçlüğü de ayrı bir sorundur. İthal girdi kullanan firmalar ise kur farkından dolayı ani fiyat artışlarından olumsuz etkilenmektedir. TEMSA, UZEL MAKİNE gibi ana sanayii firmalarına sürekli üretim yapanlar dışında diğer firmaların pazar problemi vardır. Yoğun olarak ifade edilen diğer bir sorun ise teknoloji yenileme konusundadır. Üreticilerin yüksek iş kapasitesine sahip olmayışı, teknolojilerini yenilemelerine engel olmakta bu da ihracata yönelik rekabet güçlerini zayıflatmaktadır. Ekonomi ve siyasi istikrarsızlığın yaşandığı ülkemizde yeni teknoloji getirmenin riskinin zorluklarına değinen bir kaç firma dışında, genel olarak yeterli kaynak olduğu takdirde yeniliğe açık bir zihniyet gözlemlenmektedir.

Belirtilen tüm bu sorunların temelinde lokomotif bir ana sanayiinin olmayışının getirdiği düşük kapasite kullanım oranları, bunun sonucunda da yeni yatırımları ve operasyon maliyetlerini finanse edememe güçlüğü yatmaktadır. Yukarıda ifade edilen temel problemler dışında, bazı firmalarca kalifiye eleman bulamama, düşük verimlilik ve kalite, ilimizin meta-lurji konusunda yetersiz oluşu ve devletin uyguladığı ihale politikaları ko-nusundaki sıkıntılar dile getirilmiştir.

2.10) FİRMALARIN GAZİANTEP'TE OTOMOTİV ANA SANAYİ KURULMASI KONUSUNDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ:

Firmaların çoğunluğu yan sanayi konusunda mevcut durumu yeterli görmektedir. Kalifiye personel açısından ise eksiklikler olduğu ifade edilmiştir, fakat çok kısa zaman içinde personeli yetiştirerek bu açığı kapatmanın mümkün olduğu belirtilmiştir. Gaziantep' in bu konudaki avantajları ise alt yapı ve deneyim birikimi, girişimcilik ruhu, ucuz işçilik ve coğrafî konum olarak sıralanmaktadır. Avantajlar içinde sayılan coğrafî konum, sınıra yakınlık ve liman kenti olmama açısından dezavantaj olarak da değerlendirilmektedir. Tüm firmalar böyle bir girişimin oto yan sanayiine hareket kazandırarak çok olumlu etkiler göstereceği konusunda hem fikirdirler. Yabancı sermayeli bir yatırıma ortak olma düşüncesine ise çok olumlu yaklaşmakta ve joint-venture, teknoloji transferi yada sektörel bir dış ticaret şirketi şeklinde oluşabilecek ortaklık yapılarına katılımın yüksek olacağı gözlenmiştir.

TOPLAM MAKİNA PARKLARI

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
AEG İndüksiyon Ocağı	AEG	23	1
Ağaç Planyası	Yerli	23	1
Ağaç tornası	Yerli	23	1
Alüminyum Sulama Fırını			3
Ana ve kol yatak Bora tezgah	IMS	8	1
Ana Yatak Tornası	İtalya		1
Ana Yatak Tornası	IMS	24	1
Apkoni (Saç Kıvrıma)	Durmazlar	1	1
Askılı Kum Tem. Mak.	Endumak	13	1
Askılı Taşlama Tezgahı	Yerli	13	1
Azdırma Freze	Tos	35	1
Azdırma Freze	Pefter	34	1
Azdırma Freze	Umu	32	1
Azdırma Freze	Umu	22	1
Biyel Kol Tornası	IMS	24	1
Blans Tezgahı	Zormak	5	1
Büyük Giyotin Makas	Durmazlar	5	1
Cıvata Makinaları	Saçma	23	1
Cıvata Makinaları	Yerli	13	4
CNC	Yong	0	1

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
CNC (Ceksenli)	Tezsan		1
CNC Dik İşleme Merkezi			1
CNC Dik Torna	YOUJI	3	1
CNC Dik torna	Moril	0	1
CNC İşleme Merkezi	Cineinnati	1	1
CNC Torna Makası	Goodway	2+3	2
CNC Torna Tezgahı			1
Çap Tezgahı	Alman	15	1
Çelik Sulama Fırını			2
Çift Tesirli Hidrolik Pres	Yücel Mak	1	1
Daire Makası	Yerli	5	1
Dairesel Testere		17	
Destere Makinası	Uzay	5	5
Dik Freze	TOS (çek)	20	1
Dik freze tezgehi			2
Dikiş kaynak makinası			1
Dişli taşlama	Mak	38	1
Eksantrik giyotin	MGM 1302	7	
Eksantrik Pres	Güçtaş	4	1
Eksantrik Pres	Güçtaş	8	1
Eksantrik Pres	Güçtaş	5	1
Eksantrik Pres	Güçtaş	8	1

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Eksantrik Pres	Yerli	7	6
Eksantrik Pres	Rus Yerli	10	4
Eksantrik Pres		2	1
Eksantrik Pres	Erkekoğlu	15	4
Eksantrik Pres	CDP 600	15	
Eksantrik Pres	CDP 150	15	
Eksantrik Pres	CŞP 2000	3	
Eksantrik Pres	CŞP 600	3	
Eksantrik Pres			7
Eksantrik Pres	Yılmaz Mak.	5	1
Eksantrik Pres	Muhtelif	5	3
Eksantrik Presler	Yerli	3-5	6
Eksantrik Presler	Yerli	3-5	6
Elektro Erezyon			3
Elektrik Kaynağı	Yerli	7	1
Elektro Erezyon	Yerli	1	1
Elektro Erezyon	Kızal	7	3
Elektro Erezyon	Hızal	8	1
Elektro Erezyon	Hızal	4	1
Elektronik Balans	İtalya		1
Enjeksiyon (Metal)		8	3
Formasyon Sistemi	Mersan	5	1

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Freze	LC-1 1/2TM	2	
Freze	Van	1	1
Freze	Amerikan	25	1
Gazaltı Kaynak Mak	230/60 ER	3	
Gazaltı Kaynak Mak	230/60 ER	3	
Gazaltı Kaynak Mak	GKG 250 K	2	
Gazaltı Kaynak Mak	GKG 250 K	2	
Gazaltı Kaynak Mak	GKG 350 K	2	
Gazaltı Kaynak Mak	260 A	1	
Gazaltı Kaynak Mak	350 A	1	
Gazaltı Kaynak Mak	Yerli	1	1
Gazaltı Kaynak Mak			1
Giyotin Makas	Yerli	10	1
Giyotin Makas	Elektra Bekum	5	2
Giyotin Makas	Kelberk	8	1
Hidrolik Abkand	APH 3020	7	
Hidrolik Baskı		2	
Hidrolik Giyotin	Yerli	1	1
Hidrolik Giyotin	MGM3008	6	
Hidrolik Pres	Alman Malı	15	1
Hidrolik Pres	Kayahan	20	1
Hidrolik Pres		5	1

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Hidrolik Pres	Yerli	8	3
Hidrolik Pres		23	1
Hidrolik Pres			2
Hidrolik Pres	Yerli	5	1
Hidrolik Testere	İttifak	1	1
Honlama Mak	Berko	10	1
Honlama	İtalya		1
Kalıpçı Freze	Kos	12	1
Kalıpçı Freze	Türk Malı	8	2
Kalıpçı Freze	First	3	1
Kalıpçı Freze Tezgahı			4
Kalıplama Makinası	Gustav		
Zimmerman	23	2	
Kompresör	Lupamat	8	1
Kapalı Revizyon Tez	Serdi	0	1
Kapalı Revizyon Tez	Winona	15	1
Kauçuk Hamur Mak	Yerli	5	3
Kazan Matkap	Bulgar	30	2
Kesme Mak	Yerli	0	1
Kol bora tezgahları	Konson	1	2
Kol bora tezgahları	Berko	8	1
Kol Tornası	İtalya		2

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Kollu Makas		11	2
Kollu Pres	Yerli	3	3
Kompresör	Yerli	10	1
Kompresör	PSU 15B	4	
Kompresör	Lupamat	8	1
Kompresör		18	
Kopyalı Torna	Alman,İngiliz	10	4
Köşe Kesme	HKM 250-6	3	
Krank Dolgu	Hobart Peterfon	24	1
Krank Taşlama Mak	İtalya		2
Krank Taşlama Mak	IMS	24	1
Krank Taşlama Mak	IMS	4	1
Krank Taşlama Mak	Berko	15	1
Kumlama Mak		2	
Kumlama Mak	Yerli	6	1
Kumlama Mak			1
Küçük Giyotin Makas	Durmazlar	1	1
Lük Borveg	Alman	15	1
Matkap	Sevindik	23	1
Matkap	Yerli	8	12
Matkap	Sevindik	19	2
Matkap	CS 32	2	

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Matkap		13	
Matkap		12	
Matkap Tezgahı	Sevindik	8	1
Mekanik Punta		8	
Minyatür Ampül Mak	Bruckner	10	1 Grup
Monfors Torna	Menfors	28	1
Muhtelif Pişirme Pres	Yerli	5	10
Oksijen Kaynağı	Yerli	7	1
Otomatik Testere Mak	Uzay	4-25	2
Otomatik Torna	Brikman	26	1
Otomatik torna	Brikman	24	1
Oulovo			1
Ovalama Mak	Alman Yerli	10	5
Pantoğraf	Bekeli Alman	10	1
Parlatma Dolabı		10	1
Pantoğrafya	Yerli	1	7
Pergazaltı	Yerli	1	7
Planya	Rus Mali	12	1
Planya	Yabancı	15	1
Planya	Romen	15	1
Plazma	Saf	8	1
Plazma	Nertazip 525	2	

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Plazma	Nertazip 626	2	
Pnömatik Punta		3	
Polisaj Mak	Türk Malı	2	12
Polisaj Mak		3	1
Punta Kaynağı		4	1
Punta Kaynak Mak	Muhtelif	5	3
Punta Kaynak Mak			2
Radyon Matkap	Bulgar	20	1
Redresör	Mersan	13	1
Redresör	Yıldırım	5	1
Redresör	Yıldırım	7	1
Redresör		18	1
Rektefiye	İtalya		2
Rektefiye Mak	IMS	24	2
Rektefiye Mak	Poleks	13	1
Rovolver	Retosan	1	1
Rovolver	Yerli	7	7
Rovolver Torna	Metuat	10-20	4
Rovolver Torna Tezgahı			
Satih Taşlama	Polekiz Yerli	1	1
Satih Taşlama			1
Satih Taşlama	Rus Malı	3	1

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Sertlik Ölçme			1
Sıvama Sistemi	Yerli	5	1
Sibop Taşlama	İtalya		1
Silindir		12	1
Silindir Rektifiye Mak	IMS	15	1
Silindir Rektifiye Mak	Berko	4	1
Somun Mak (Sıcak Somun)	Molwedi	23	1
Stop Ampul Mak.	Badalex	10	1 Grup
Stop Sinyal Ampul	Bruckner	20	1 Grup
Subap Taşlama	Suix	18	2
Sütunlu Matkap	Yerli	7	6
Sütunlu Matkap	Bulgar Malı	2 ve 10	2
Sütunlu Matkap	Kazanlık	18	2
Sütunlu Matkap			7
Sütunlu Matkap	Uzay	6	1
Sütunlu Matkap Tezgahı	Yerli	2	3
Şerit Testere	İttifak	1	1
Takım Bileme			1
Tav Fırını			2
Telerezyun	Fanuk	0	1
Tepsi Testere Kesme	Yerli		1
Torna	Universal		5

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Torna	Universal	15-20	6
Torna	Yerli	3	1
Torna	Universal	19	1
Torna	İtalya		3
Torna	Bimak	24	2
Torna	İtalyan	26	1
Torna	TOS	10	2
Torna	BDF Alman	15	1
Torna	Polonya	15	1
Torna	Yerli	15	2
Torna 120 cm	Sevindik	3	1
Torna 150 cm	Sevindik	5	1
Torna Makinesi	TOS (çek 1)	22-20	2
Torna Makinası	TOS	8	7
Torna Tezgahı	Sevindik	15	2
Torna Tezgahı	TOS	13	1
Torna Tezgahı	TOS	19	1
Torna Tezgahları	VDF	15	2
Toz Boya	Esta	9	
Torna	Sevindik	8	1
Universal Matkap		20	3
Universal Torna	Metuat	10	1

Cinsi	Markası	Yaş	Adet
Unıversal Torna		20	4
Unıversal Freze Tezgahı			9
Unıversal Torna	TOS	8	1
Unıversal Torna	VDF	25	1
Unıversal Torna Tezgahı			2
Üst Kapak Planya	İtalya		1
Vals Tornası	Rus İmalı	23	2
Valsler Kauçuk Hamur Mak	M.Çakşır	10	3
Vargel	Rus	26	1
Vargel Tezgahı			2
Vibrasyon		Yeni	1
Vulkanizasyon Pres	Yerli	10	2
Vulkanizasyon Pres	Yerli	15	5
Vulkanizasyon Pres	Yerli	15	1
Yüzyıl Planya	Yerli	5	1
Yüzyıl Taşlama	Scredum RT	8	1

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Merkez : Willy Brandt Sokak No: 5 Çankaya 06680 ANKARA
Tel: (0.312) 442 23 24 (Pbx) • Fax: (0.312) 440 13 84
E-mail : gap-x@gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü : Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155, 63000 ŞANLIURFA
Tel: (0.414) 314 17 50 (3 Hat) • Fax: (0.414) 313 50 73
E-mail : gapbolge@superonline.com

Internet : www.gap.gov.tr

Afşaroğlu Matbaası - 425 22 44 - ANKARA

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

DIYARBAKIR MERMERCİLİK SEKTÖRÜ

GİRİŞİMCİ DESTEKLEME VE
YÖNLENDİRME MERKEZİ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

DİYARBAKIR MERMERCİLİK SEKTÖRÜ

Aralık - 2000

Bu çalışma, Diyarbakır GAP-GİDEM ve Dicle Üniversitesi
Müh.Mim. Fak. Maden Mühendisliği Bölümü
Öğretim Üyelerinden Yrd.Doç. Dr. Mustafa AYHAN
tarafından ortaklaşa hazırlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
SUNUŞ	7
1. DÜNYA VE TÜRKİYE MERMERCİLİK SEKTÖRÜ	9
1.1. Mermerin Tanımı ve Kullanım Alanları.....	9
1.2. Ülkemiz ve Dünya Mermer Rezervi ve Üretimi	11
1.3. Ülkemiz ve Dünya Mermer Tüketimi ve Ticareti.	12
2. DİYARBAKIR KİREÇTAŞI OLUŞUMLARI	15
2.1. Diyarbakır Kireçtaşlarının Jeolojisi.....	15
2.2. Diyarbakır Kireçtaşlarının Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	16
3. DİYARBAKIR'IN MERMERCİLİK SEKTÖRÜ POTANSİYELİ	18
3.1. Diyarbakır Mermer Ocaklarının Değerlendirilmesi.	21
3.2. Diyarbakır Mermer İşleme Fabrikalarının Değerlendirilmesi	23
4. DİYARBAKIR MERMERCİLİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN BAŞLICA SORUNLAR	27
5. SONUÇLAR	28
6. ÖNERİLER	29
7. KAYNAKLAR	30

ÖNSÖZ

GAP İdaresi kalkınma felsefesini oluşturan, sürdürülebilir insani gelişme anlayışından hareketle özel sektör faaliyetlerinin her alanda desteklenmesine özel önem vermektedir. Bölgede yatırımcılara danışmanlık hizmeti vermek suretiyle sınıai gelişmeye katkı sağlayan GAP Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM) diğer faaliyetlerinin yanısıra, Ticaret ve Sanayi Odaları ile birlikte araştırma ve geliştirme faaliyetlerini de yürütmektedir. Böylece GAP Bölgesi özelinde özel sektör desteklenirken, Projeye yerel katılım sağlanarak sürdürülebilir kalkınmaya imalat sanayi ve ticaret yoluyla katkıda bulunmaya çalışılmaktadır. GAP Bölgesi'nde sınıai gelişmede ve özellikle yerel potansiyelleri harekete geçirmede önemli yol alınmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda, 28 Haziran 2000 tarihinde Diyarbakır'da "Mermercilik Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri" başlığı altında GAP-GİDEM Diyarbakır temsilciliği tarafından bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Diyarbakır ve çevresinden sektörde faaliyet gösteren işletme temsilcileri ile konuyla ilgili girişimci ve Dicle Üniversitesi yetkilileri katılmışlardır. Toplantı kapsamında mermer sahaları da gezilmiş mevcut rezervlerle ilgili incelemelerde bulunulmuştur.

Diyarbakır ve çevresinde çeşitli renklerde blok ve işlenebilir rezervlerin bulunması son yıllarda sektörün atılım yapmasına neden olmuştur. Sektörün gelişmesine katkıda bulunmak, sorunları tartışmak ve çözüm önerilerini ortaya çıkartmak amacıyla düzenlenen bu toplantıda üretim, işletme ve pazarlama konularında yeterli teknik bilgi birikiminin henüz oluşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla teknik çalışma ve araştırmaların devam etmesi gerekmektedir.

Mermercilik sektörüne katkıda bulunmak amacıyla düzenlenen bu toplantının sonuçları, Dicle Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Maden Mühendisliği Bölümü'nün de katkılarıyla derlenip kitap olarak hazırlanmıştır.

Diyarbakır'daki mermercilik potansiyeli, sorunlar ve çözüm önerilerinin yanısıra, sektörle ilgili bilgileri de kapsayan bu kitabın ilgili kurum ve kişilere yararlı bir kaynak olmasını umuyorum.

Dr. İ. H. Olcay ÜNVER

GAP İdaresi Başkanı

SUNUŞ

Madenler, doğanın bize bir kez bahşettiği zenginlik kaynakları olduğundan, mevcut madenlerin optimum biçimde işletilmesi ve kullanıma sunulması gerekir. Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyi bir anlamda, kişi başına düşen enerji tüketimi veya metal kullanımı ile ölçülürken, yeterli miktarda bir çok maden kaynağına sahip olan ülkemizde, madencilik sektörünün önemi henüz yeterince algılanmamıştır.

Son yıllarda, Hükümetlerin mali bütçeden madencilik sektörüne ayırdığı pay % 1.5'lik seviyelerine düşmüştür. Madencilik faaliyetleri, risk faktörünün ve ilk yatırımın yüksek olması nedeniyle özel sektör tarafından da gerekli ilgiyi görmemiştir. Özel sektörün madencilığe yönelmesi, devletin bu sektörü cazip hale getirmesi ile mümkündür.

Ülkemiz madencilik sektöründe bu sorunlar yaşanırken, son yıllarda taş (mermer) ve toprak (seramik hammaddeleri) madenciliğinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Dünya mermer rezervinin % 30'una sahip olan ülkemiz, dünya blok üretiminin yaklaşık % 9'unu ve dünya plaka üretiminin yaklaşık %1.5'ini gerçekleştirmektedir.

Büyük mermer rezervlerine sahip olan Diyarbakır'da mermercilik sektörü, özellikle 1990 sonrasında, ülke mermercilik sektörüne paralel bir gelişme göstermiştir. İlimizde gerçekleşen yıllık blok üretimi, Türkiye üretiminin % 5.8'ine ve plaka üretimi ise % 7.4'üne karşılık gelmektedir.

Mermerin ocaktan çıkartılmasından kullanım yerine kadar geçireceği tüm aşamaların bilimsel olarak iyi analiz edilmesi gerekir. Bu nedenle her alanda olduğu gibi mermercilik sektöründe de ve üniversite ile işbirliğinin sağlanması gereği ortaya çıkmaktadır.

GAP projesinin tam olarak yaşama geçmesiyle birlikte, bölgemizde yaşanan kentleşme ve sanayileşme hareketleri büyük hız kazanacaktır. Bununla birlikte bölgemizin nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının çok üstünde seyretmektedir. Yakın gelecekte bölgede yaşanacak kentleşme ve sanayileşme hareketleri ile bölgede gerçekleşen nüfus artış hızı dikkate alındığında, emek-yoğun işgücünü gerektiren mermercilik sektörünün bu anlamda ne denli önemli bir rol üstleneceği aşikardır.

Diyarbakır GAP-GİDEM ve Dicle Üniversitesinin ortaklaşa gerçekleştirdiği bu araştırma, ilimizde yeni gelişen mermercilik sektörünün ulaştığı potansiyeli, içinde bulunduğu sorunları ve bu sorunların çözümü için gerekli önerileri içermektedir.

Prof. Dr. Fikri CANORUÇ
Dicle Üniversitesi Rektörü

1. DÜNYA VE TÜRKİYE MERMERCİLİK SEKTÖRÜ

1.1. Mermerin tanımı ve kullanım alanları

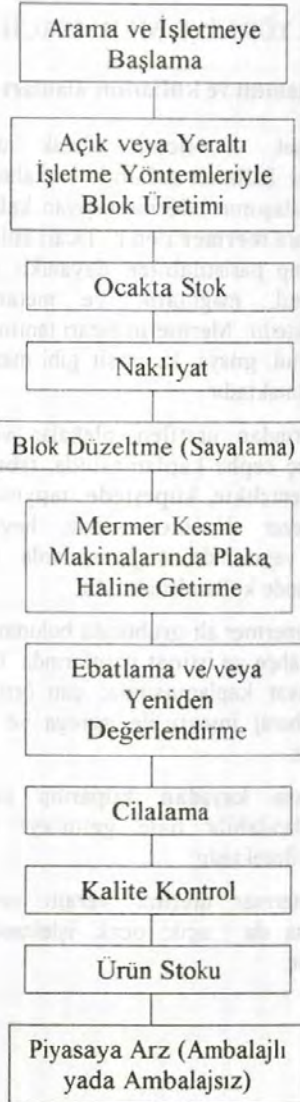
Mermer bilimsel ve ticari olmak üzere iki ayrı şekilde tanımlanmaktadır. Bilimsel anlamda başkalaşım (metamorfizma) süreci geçiren ve başkalaşımın izlerini taşıyan kalker dolomit gibi karbonat bileşimli kayalara **mermer** denir. Ticari anlamda ise blok verebilen ve kesilerek cilalanıp parlatılabilen dayanıklı ve göze hoş görünen her türlü taş (tortul, magmatik ve metamorfik) **mermer** olarak değerlendirilmektedir. Mermerin ticari tanımına göre; kalker, traverten, kumtaşı gibi tortul, gnays, kuvarsit gibi metamorfik taşlar da mermer olarak adlandırılmaktadır.

Mermer bloklarından üretilen plakalar ve diğer boyutlu ürünler, inşaatlarda dış-iç cephe kaplamasında, taban döşemesinde, merdiven basamağında, denizlikte, küpeştede, taşıyıcı sütun yapımında, mutfak tezgahında, mezar düzenlemesinde, heykeltçilikte ve süslemede, hediyelik eşya yapımında, soğutucularda, taş mangal üretiminde ve mobilya sektöründe kullanılmaktadır.

Geniş anlamda mermer alt grubunda bulunan yapıtaşları ise; yapı temel ve duvarında, bahçe ve istinat yapılarında, bordür taşı üretiminde, yol, kaldırım ve duvar kaplamasında, çatı örtüsünde, kıyı tahkimatında, dalgakıran ve baraj inşaatı ile agrega ve mikronize toz üretiminde kullanılmaktadır.

Mermerlerin ana kayadan koparılıp piyasada istenilen boyuta indirgenip kullanılabilir hale gelinceye kadar geçirdiği aşamalar Şekil 1.1'de verilmektedir.

Günümüzde mermer üretimi yeraltı ve açık ocak işletmeciliği şeklinde yapılsa da açık ocak işletmeciliği daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1.1. Mermerin Kullanılabilir Hale Gelinceye Kadar Geçirdiği Aşamalar

1.2. Ülkemiz ve Dünyanın Mermer Rezervi ve Üretimi

Zengin mermer rezervlerine sahip olan ülkemizin bilinen (görünür) mermer, kireçtaşı, traverten ve oniks rezervlerinin toplamı 7.578.607 m³'tür (Tablo 1.1).

Tablo 1.1. Türkiye'nin İşletilebilir Mermer, Kireçtaşı, Traverten ve Oniks Rezervleri

Türü	Miktar (x1000 m³)
Mermer	3.872.000
Kireçtaşı	2.720.000
Traverten	985.300
Oniks	1.307
Toplam	7.578.607

Bu rakam dünya mermer rezervinin yaklaşık % 30'unu oluşturmaktadır. Bu rezerve karşılık Türkiye'nin yıllık blok üretimi 400.000 - 450.000 m³ olup dünya blok mermer üretiminin yaklaşık % 9'una karşılık gelmektedir. İhracat açısından bakıldığında dünya mermer ihracatının ancak % 1,5'i Türkiye tarafından gerçekleştirilmektedir. 1997 yılı verilerine göre ülkemizde çalışır durumdaki ocak sayısı, mermer arama ruhsatı sayısının % 8'i civarındadır. Bu da Türkiye'de bilinen mermer sahalarının % 92'sinin henüz işletmeye alınmadığını göstermektedir.

Blok üretiminde İtalya, Çin, İspanya, Hindistan, Brezilya, Yunanistan ve Portekiz ilk sıralarda yer almaktadır. Dünyanın 1993 yılında 31.400.000 ton dolayında olan mermer üretimi 1997 yılında 45.700.000 tona çıkmıştır. Bu üretim artışında Portekiz, İspanya, Türkiye ve Çin gibi ülkeler büyük paya sahip olmuştur. Türkiye'nin 1989-1994 yılları arasında blok üretimindeki artış oranı %12,72 olarak gerçekleşmiştir. 1994'den sonraki yılların blok üretim verilerinin sağlıklı olmaması nedeniyle, 1994 sonrası yılların blok üretimindeki artış oranı 1989-1994 yıllarının verilerinden ve her yıl açılan ocak sayılarından yararlanılarak kestirilmiş ve söz konusu yıllara ait üretim miktarları Tablo 1.2'de verilmiştir.

Tablo 1.2. Türkiye'nin Blok Üretimini Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Blok Üretimi (x1000m ³)
1989	320.00
1990	366.00
1991	428.00
1992	481.00
1993	488.00
1994	541.00
1995	600.00
1996	665.00
1997	844.00
1998	945.00

1.3. Ülkemiz ve Dünya Mermer Tüketimi ve Ticareti

Mermer tüketen ülkeler sıralamasında 6.772.000 ton ile İtalya başta gelirken, bu ülkeyi İspanya, Japonya, ABD ve Hindistan gibi ülkeler izlemektedir. Her yıl dünya blok üretiminin yaklaşık % 30'luk bir kısmı ihraç edilmektedir. Mermer ihracatında önde gelen bazı ülkelerin 1993-1997 yılları arasında ihraç ettikleri miktar Tablo 1.3'te verilmektedir. İhracatçı ülkelerden İspanya, Portekiz, Çin, Hindistan ve Türkiye'nin söz konusu yıllar arasında gösterdikleri gelişme dünya ortalamasının iki katına yakındır. Bunun yanında ithal edilen mermerlerin yaklaşık % 22'sini, blok oluşturmaktadır. Ancak Hindistan, Çin, Portekiz, Türkiye, Yunanistan, G. Afrika gibi blok ihracatı yapan ülkelerin son yıllarda hızlı bir şekilde kesme tesisi yatırımlarına girdikleri görülmektedir. Bu durum işlenmiş mermer ürünlerinin genel ihracat içindeki payının önümüzdeki yıllarda daha da artacağını göstermektedir.

Ülkemizde her yıl üretilen bloğun yaklaşık % 15'i işlenmeden yurt dışına satılmakta, geri kalanı ise işlenerek yurt içinde ve yurt dışında tüketilmektedir.

Tablo 1.3. Mermer Dış Satımı Yapan Ülkeler ve İhracatın 1993-1997 Aralığındaki Değişimi

Ülkeler	İHRACAT MİKTARI (x1000 ton)				
	1993	1994	1995	1996	1997
İtalya	2.547	2.892	3.127	3.189	3.306
Çin	1.571	2.080	2.049	2.385	2.650
Hindistan	983	1.164	1.303	1.462	1.748
İspanya	690	896	1.019	1.032	1.110
Brezilya	595	630	723	790	876
G. Afrika	545	610	630	788	757
Portekiz	385	434	464	497	555
Finlandiya	269	306	283	257	309
ABD	210	292	283	263	324
Norveç	161	216	230	229	240
G. Kore	325	290	223	170	127
Yunanistan	269	283	318	258	291
Türkiye	125	174	204	250	302
Almanya	221	192	236	203	194
Kanada	157	165	141	145	163
İsveç	142	151	152	158	165
Fransa	155	136	169	190	239
Diğerleri	832	1.082	1.157	1.099	1.508

Türkiye'den blok ve plaka şeklinde 65 ülkeye mermer ihracatı yapılmaktadır. İlişkide bulunduğu müşteri sayısı ise bu rakamdan çok daha fazladır. Türkiye mermer ihracatının yıllara göre dağılımı Tablo 1.4'te görülmektedir. Türkiye'nin mermer ihracatı özellikle 1992 yılından bu yana sürekli bir artış içindedir. 1995 yılı verilerine göre Türkiye'nin mermer ihracatı % 22 AB ülkelerine, % 21 Ortadoğu ülkelerine, % 9 Rusya ve % 7 Uzakdoğu ülkelerine gerçekleşmiştir. 1998 yılında ise en çok ihracat yaptığımız ülkeler sıralamasında % 19.06 ile ABD (24.5×10^6 \$), % 18.05 İsrail (23.2×10^6 \$), % 4.79 İtalya (6.15×10^6 \$) ve % 3.31 Almanya (4.25×10^6 \$) ön sıralarda gelmektedir.

Tablo 1.4. Türkiye Mermer İhracatının Yıllara Göre Değişimi

Yıl	İhracat (x10 ⁶ \$)
1991	41.010
1992	42.830
1993	46.250
1994	56.140
1995	68.600
1996	82.520
1997	101.500
1998	128.520

Ülkemizde üretilen mermerlerin iç piyasadaki fiyatları talebe orantılı olarak değişkenlik arz etmektedir. Türkiye’de üretilen bazı mermerlerin birim fiyatları Tablo 1.5’te verilmiştir.

Tablo 1.5. 1997 Yılı İstanbul Mermerciler Derneği Birim Fiyat Listesi

Cinsi	Kalınlık	Katnak (TL)	ST (TL)
Marmara	2 cm	2.800.000	2.500.000
	3 cm	4.000.000	3.800.000
	4 cm	5.500.000	-
	8 cm	8.500.000	-
	8 cm	11.500.000	-
	10 cm	15.000.000	-
Traverten	2 cm	4.500.000	4.000.000
	3 cm	6.500.000	6.000.000
Siyah	2 cm	6.000.000	5.500.000
	3 cm	8.500.000	8.000.000
Kaplan Postu	2 cm	3.250.000	3.000.000
	3 cm	5.250.000	5.000.000
Kemalpaşa Beyaz	2 cm	7.000.000	4.500.000
	3 cm	13.000.000	8.500.000
Bilecik Gölpezarı- Bej	2 cm	4.000.000	3.500.000
	3 cm	6.500.000	5.500.000
Söğüt Beji	2 cm	6.000.000	3.750.000
	3 cm	6.500.000	5.000.000
Bursa Beji	2 cm	5.000.000	4.500.000
	3 cm	8.000.000	6.500.000

*1997 Mart 1US\$=125.300 TL

2. DİYARBAKIR KİREÇTAŞI OLUŞUMLARI

2.1. Diyarbakır Kireçtaşlarının Jeolojisi

Diyarbakır ili kireçtaşı rezervi yazılı kaynaklarda 9.000.000 m³ olarak geçmekte ancak yeterli derecede rezerv belirleme çalışmasının yapılmaması nedeniyle gerçek miktarın bu rakamın çok üstünde olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 2.1).

Tablo 2.1. Türkiye İşletilebilir Kireçtaşı Rezervleri

Bölge	İl	İşletilebilir rezerv (x1000 m ³)
Marmara	Adapazarı	3.500
	Balıkesir	7.500
	Bilecik	640.000
	Bursa	240.000
Ege	İzmir	175.000
	Manisa	500
Akdeniz	Adana	7.000
	Burdur	2.000
	Hatay	60.000
I. Anadolu	Ankara	16.000
	Eskişehir	475.000
	Kayseri	3.000
	Konya	70.000
Karadeniz	Bartın	1.000.000
D Anadolu	Elazığ	20.000
GD. Anadolu	Diyarbakır	9.000
Toplam		2.720.000

İl sınırları içerisinde bilinen önemli kireçtaşı mostraları Çermik, Çüngüş, Hani ve Hazro ilçeleri civarında yer almaktadır.

Çermik ilçesi Petek Kayaları mevkiinde Jura-Kratase yaşlı çok iyi blok verme ve cila tutma özelliğine sahip pembe (Hazar pembe) -bej renkli kireçtaşları mevcuttur.

Hani ilçesinin güneyindeki geniş kireçtaşı mostraları çermik kireçtaşlarına benzer özellik göstermekte olup bu bölgenin bej renkli kireçtaşları Eosen-Miyosen yaşlı Midyat Grubu'na dahildir. Söz konusu bölgedeki kireçtaşlarının kalınlıkları 20-30 m arasında değişen masif bloklaşma şeklindedir.

Hazro ilçesi ve civarında da Midyat Grubu'na ait pembe ve bej renkli kireçtaşlarından oluşan iyi blok verme ve cila tutma özelliğine sahip birimler bulunmaktadır.

Çüngüş ilçesi civarında Bitlis-Pötürge metamorfiklerinin üst seviyelerinde yer alan beyaz renkli kristalize kireçtaşları yer yer iyi blok vermekte, Paleozoyik yaşlı bu metamorfikler İlin en yaşlı kireçtaşlarını oluşturmaktadırlar. Diyarbakır çevresinde üretilen mermer amaçlı kireçtaşlarından bazıları Resim 2.1'de görülmektedir.

2.2. Diyarbakır Kireçtaşlarının Fiziksel Mekanik ve Kimyasal Özellikleri

Ülkemizde renk ve desen yönünden büyük değişiklikler gösteren geniş yayımlı mermer ve kireçtaşı rezervleri bulunmaktadır. Diyarbakır çevresindeki kireçtaşları genelde pembe ve bej renkli olup, bu kireçtaşlarının fiziksel, mekanik ve kimyasal özellikleri Tablo 2.2 ve Tablo 2.3'de verilmektedir.

Tablo 2.2. Diyarbakır Kireçtaşlarının Fiziksel ve Mekanik Özellikleri

Özellikler	Birim	Bej	Pembe
Sertlik	Mohs	3	4
Birim ağırlık	gr/cm ³	2,64	2,7
Tek eksenli basma dayanımı	kgf/cm ²	1026	1019
Dona karşı dayanım	kgf/cm ²	941	1019
Endirekt çekme dayanımı	kgf/cm ²	64,65	–
Eğilme dayanımı	kgf/cm ²	110,66	170
Darbe dayanımı	kgcm/cm ³	43,32	–
Gözeneklilik	%	1,62	0,7
Ağırlıkça su emme oranı	%	0,61	0,2
Nem oranı	%	0,23	–
Doluluk oranı	%	98,38	99,3

Toprak Açık Bej
(Hani)

Çermik Bej

Çermik Açık Bej

Çüngüş Bej

Orient Açık
Pembe (Hazro)

Orient Orta
Pembe (Hazro)

Orient Koyu
Pembe (Hazro)

Bazmar Kırmızı
(Hazro)

Bazmar Kardelen
(Hazro)

Coral Pembe
(Hazro)

Masif Bazalt
(Diyarbakır)

Gözenekli Bazalt
(Diyarbakır)

Resim 2.1. Diyarbakır çevresinde üretilen mermer amaçlı bazı kireçtaşı örnekleri.

Tablo 2.3. Diyarbakır Kireçtaşlarının Minerolojik Bileşimleri

Minerolojik Bileşim	Bej (%)	Pembe (%)
SiO ₂	4.14	1.20
Fe ₂ O ₃	0.14	0.45
MgO	0.38	2.20
CaO	51.39	52.55

3. DİYARBAKIR'IN MERMERCİLİK SEKTÖRÜ POTANSİYELİ

Diyarbakır'da mermercilik sektörü özellikle son 10 yılda önemli aşamalar kaydetmiştir. Diyarbakır İli sınırları içinde 1994 yılında mevcut bulunan arama, ön işletme ve işletme ruhsat sayısı 66 iken, 11. 09. 2000 tarihi itibariyle bu rakam 303'e çıkmıştır. Arama, ön işletme ve işletme ruhsatlarının ilçelere göre dağılımı ise Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1. Diyarbakır'daki Arama, Ön İşletme ve İşletme Ruhsatlarının İlçelere Göre Dağılımı (11. 09. 2000)

İlçe	AR, ÖNİR ve İR. Toplam Ruhsat Sayısı
Çüngüş	58
Çermik	57
Merkez	42
Ergani	34
Eğil	34
Hazro	18
Hani	14
Kulp	13
Dicle	10
Licc	9
Silvan	9
Mermer	4
Çınar	1
Toplam	303

Ocak sayısı açısından bakıldığında; 1992 yılında Diyarbakır'da sürekli çalışan durumdaki ocak sayısı 2 olup bu ocaklarda üretilen toplam blok miktarı 3500 m³'tür (Tablo 3.2 ve Tablo 3.3).

Tablo 3.2. Çalışan Ocakların İller Göre Dağılımı (1992)

İL	ÇALIŞAN OCAK SAYISI				
	Serttaş	Kireçtaşı	Mermer	Oniks	Traverten
Kırklareli	1	1	6	-	-
Sakarya	1	2	-	-	-
Bilecik	-	47	-	-	-
Bursa	1	10	14	-	-
Balıkesir	1	1	110	1	1
Kütahya	-	-	2	-	-
Afyon	-	-	98	-	1
Uşak	-	1	9	-	-
Çanakkale	1	-	-	-	-
Manisa	-	1	-	2	-
İzmir	-	1	1	1	-
Aydın	-	2	-	-	-
Muğla	-	1	22	-	-
Denizli	-	-	-	-	32
Burdur	-	1	-	-	1
Adana	-	2	-	-	-
Hatay	-	1	-	-	-
Konya	-	2	-	1	-
Niğde	-	-	1	-	1
Nevşehir	-	-	-	-	1
Aksaray	1	-	-	-	-
Kırşehir	3	1	1	-	-
Kayseri	-	1	-	-	-
Eskişehir	-	6	11	-	-
Ankara	-	2	-	-	-
Çankırı	1	-	-	-	1
Sivas	-	1	-	-	1
Elazığ	-	2	-	-	-
Diyarbakır	-	2	-	-	-
Giresun	1	-	-	-	-
Ordu	1	-	-	-	-
TOPLAM	12	93	274	5	38

Tablo 3.3. Blok Üretiminin ve Taş Türünün Illere Göre Dağılımı (1992)

İL	ÜRETİLEN BLOKTAŞ MİKTARI (m ³ /yıl)				
	Serttaş	Kireçtaşı	Mermer	Oniks	Traverten
Kırklareli	–	250	280	–	–
Sakarya	300	900	–	–	–
Bilecik	–	68200	–	–	–
Bursa	–	12100	1550	–	–
Balıkesir	–	5600	147300	350	30
Kütahya	–	–	2700	–	–
Afyon	–	–	80000	–	3000
Uşak	–	1200	4550	–	–
Çanakkale	2000	–	–	–	–
Manisa	–	150	–	3000	–
İzmir	–	1300	–	PARÇA	–
Aydın	–	600	2000	–	–
Muğla	–	2200	27000	–	–
Denizli	–	–	–	–	27100
Burdur	–	300	–	–	5000
Adana	–	1550	–	–	–
Hatay	–	300	–	–	–
Konya	–	3600	–	50	–
Niğde	–	–	1300	–	–
Nevşehir	–	–	–	–	1500
Aksaray	1500	–	–	–	–
Kırşehir	4200	800	1500	–	–
Kayseri	–	2000	–	–	–
Eskişehir	–	6300	29800	–	–
Ankara	–	2500	–	–	–
Çankırı	300	–	–	–	200
Sivas	–	200	–	–	200
Elazığ	–	3200	–	–	–
Diyarbakır	–	3500	–	–	–
Giresun	1250	–	–	–	–
Ordu	300	–	–	–	–
TOPLAM	9850	116750	311930	3400	37030

Buna karşılık halen aktif durumda çalışan toplam ocak sayısı 12 olup bu ocakların ilçelere göre dağılımı Tablo 3.4'de verilmektedir. Ayrıca Ber-oner, Beden mermer ve Fırat mermer firmalarının ocak arama çalışmaları devam etmektedir.

Tablo 3.4. Diyarbakır'da 2000 Yılında Aktif Olarak Çalışan Ocakların İlçelere Göre Dağılımı

İlçe	Ocak Sayısı
Çermik	6
Hani	3
Hazro	2
Çüngüş	1
Toplam	12

3.1. Diyarbakır Mermer Ocaklarının Değerlendirilmesi

Diyarbakır'da 1999 yılında faaliyet gösteren ocakların blok üretimleri, personel sayıları, pazar durumları ve ocak koşulları ile ilgili bilgiler Tablo 3.5'te, söz konusu ocakların makine ekipman bilgileri ise Tablo 3.6'da sunulmuştur. Hani ilçesinde Dimer ve Toprak Mermer tarafından işletilen mermer ocakları Resim 3.1 ve Resim 3.2.'de görülmektedir.

Tablo 3.5. Diyarbakır'da Faaliyet Gösteren Ocaklara Ait İstatistiksel Bilgiler (1999)

Firma	Ocak sayısı	Kapasite (m ³ /yıl)	Müh. sayısı	İşçi sayısı	Enerji temini	Su temini	Yurt içi satış (%)	Yurt dışı satış (%)
Toprak	1	11.000	2	82	TEDAŞ	Kaynak	80	20
Dimer	2	14.500	3	65	TEDAŞ	Sondaj	40	60
Beta-mer	2	5.000	1	15	Jeneratör	Sondaj	100	-
Alacakaya	2	8.000	2	60	TEDAŞ	Taşıma	60	40
Nurtay	1	7.500	1	30	TEDAŞ	Taşıma	75	25
Ünallar	1	7.200	2	25	TEDAŞ	Taşıma	20	80
Baran	1	2.200	-	12	TEDAŞ	Taşıma	100	-
Akdağ	1	5.500	-	12	TEDAŞ	Taşıma	100	-
TOPLAM	11	55.900	11	301				

Resim 3.1. Toprak Mermerin Hani Ocağından Bir Görünüm.

Resim 3.2. Dimer Mermerin Hani Ocağından Bir Görünüm.

Tablo 3.6. Diyarbakır'da Faaliyet Gösteren Ocaklara Ait Makine Parkı Bilgileri (1999)

Firma	Loder/Eks kavatör	Elmas tel kesme	Sayalama	Kompresör	Hidrolik delici (Sondaj)	Jeneratör	Kamyon
Toprak	2	10	14	3	3	2	2
Dimer	4	9	17	7	5	4	1
Beta-mer	3	2	2	2	2	1	1
Alacakaya	3	4	5	2	4	1	2
Nurtaş	2	15	3	2	4	-	2
Ünallar	2	5	1	1	6	-	3
Baran	1	2	3	1	1	1	1
Akdag	1	3	6	1	3	-	1

3.2. Diyarbakır Mermer İşleme Fabrikalarının Değerlendirilmesi

Son yıllarda mermer ocak sayılarındaki artışa paralel olarak mermer işleme fabrikaları da kurulmaya başlanmış olup, yeni işleme fabrikalarının kurulması için hazırlıklar devam etmektedir. 1999 yılında faaliyette olan mermer işleme fabrikalarının yıllık plaka üretim kapasiteleri, personel, pazar ve teşvik durumları Tablo 3.7'de verilmiştir. Bu işleme fabrikalarının mevcut makine ve ekipmanları ise Tablo 3.8'de gösterilmektedir. Beden mermer, Beta-mer, Gün-mer ve Karaaslan mermer işleme fabrikalarında mermerin yanı sıra bazalt da işlenmektedir. Söz konusu fabrikalarda işlenen bazaltlar, ocak işletmeciliğinden ziyade, yüzeyden alınan bloklardan sağlanmaktadır. Beden Mermerine ait mermer işleme fabrikası Resim 3.3'de görülmektedir.

Bunlara ek olarak Organize Sanayi Bölgesi'nde Dimer, Ber-oner, Malkaya ve Güneydoğu Mermer firmalarının mermer işleme fabrikaları üretime başlama aşamasındadır.

Resim 3.3. Beden Mermer İşleme Fabrikası.

Tablo 3.7. Diyarbakır'da Faaliyet Gösteren Mermer İşleme Fabrikalarına Ait İstatistiksel Bilgiler (1999)

Firma	Hammadde Temini	Kurulu kapasite (m ² /yıl)	Gerçekleşen kapasite (m ² /yıl)	Müh. sayısı	İşçi sayısı	Enerji temini	Su temini	Yurt içi satış (%)	Yurt dışı satış (%)	Tesvik durumu
Toprak	D. Bakır -Elazığ-İlakkari	650.000	450.000	6	130	TEDAŞ	ARTEZYEN	80	20	Alındı
Beden	D. Bakır	125.000	60.000	2	25	TEDAŞ	OSB	100	-	-
Gün-mer	D. Bakır -Elazığ	148.000	60.000	2	16	TEDAŞ	ARTEZYEN	100	-	Alındı
Dimersan	D. Bakır	85.000	60.000	-	17	TEDAŞ	Şehir şebekesi	100	-	-
Karaaslan	D. Bakır	25.000	6.000	1	6	Özel trafo	Sondaj	100	-	-
Fırat	D. Bakır	50.000	18.000	-	12	TEDAŞ	Şehir şebekesi	100	-	-
Beta-mer	D. Bakır	100.000	50.000	1	30	TEDAŞ	Sondaj	100	-	Alındı
Bakır-mer	D. Bakır -Elazığ	50.000	36.000	-	10	TEDAŞ	Sondaj	100	-	-
TOPLAM		1.233.000	740.000	12	246					

Tablo 3.8. Diyarbakır Mermer İşleme Fabrikalarına Ait Makine Parkı Bilgileri (1999)

Firma	Kat- rak	ST kesme	Köprü kesme	Dikey ve yatay yarma	Vinç	Masa sehpa	Ebat- lama	Baş kesme	Yan kesme	Pah- lama	Cila- lama	Saya- lama	Parlat- ma	Paket- leme	Boyut -lama	Forklift
Toprak	3	3	1	2	4	2	3	4	2	1	2	-	2	-	2	2
Beden	-	3	-	-	2	-	1	3	-	1	1	-	-	-	-	1
Gün-mer	-	4	-	1	1	1	1	2	-	1	2	-	1	1	1	1
Dimersan	-	3	-	-	1	-	1	3	-	1	1	-	-	-	-	-
Karaaslan	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Fırat	-	2	1	-	1	3	-	-	1	-	-	1	-	1	1	-
Beta-mer	-	5	-	1	2	-	1	4	-	-	1	-	-	-	-	-
Bakır-mer	-	2	-	1	1	-	-	2	1	-	1	-	-	-	-	-

4. DİYARBAKIR MERMERCİLİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN BAŞLICA SORUNLAR

Ülkemiz mermercilik sektörünün genel sorunları haricinde bölgenin olumsuz koşulları nedeniyle sektörde birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlardan en önemlileri şunlardır:

- İtalya'da ocak ve fabrika işletmesi sırasındaki toplam üretim kaybı % 4'ü geçmez iken Türkiye genelinde ocak işletmeciliğinde % 50, fabrika işletmeciliğinde % 30'lara ulaşmaktadır. Bölgemizde ise bu üretim kayıplarının çok daha üst seviyelere çıktığı bilinmektedir.
- Ocak işletmeciliğine başlanmadan önce arazide jeolojik etütlerin (gözlemsel, sondaj vs.) yapılmaması nedeniyle blok verimi, renk homojenliği yanı sıra mermerin yapısındaki çatlak, gözenek ve boşluklardan dolayı açılan birçok ayna terk edilmiştir. Bu durum, önemli derecede çevre tahribatı ve ekonomik kayıplara neden olmaktadır.
- Bazı bölgelerde pembe ve bej renklerin birbirlerine yoğun biçimde sokulum yapmaları nedeniyle renk homojenliği sağlanamamaktadır.
- Mevcut kireçtaşı rezervleri tam olarak tespit edilmemiş durumdadır.
- Mermer işletmeciliğinde mevzuat karmaşıklığı, zorluğu ve koordinasyon sıkıntısı yaşanmaktadır.
- Yönetici ve ara eleman sıkıntısı söz konusudur.
- Sektördeki örgütlenme eksikliği ve firmaların kalite kontrol ünitelerinin olmamasından dolayı pazarlama esnasında ciddi sorunlar yaşanmaktadır.
- Devlet tarafından verilen yatırım kredileri (teşvik) yetersiz kalmaktadır.
- Enerji ve su temininde güçlük çekilmektedir.
- Şehir şebekesinde sürekli olarak yaşanan voltaj değişimi, üretim düşüşüne ve makinelerde arızalara yol açmaktadır.

- Diyarbakır'ın ihracat noktalarına uzak olması nedeniyle nakliye giderleri artmakta ve dış piyasadaki rekabet gücü azalmaktadır.
- Bölgede güvenlik sorunları nedeniyle bazı ocak ve işleme fabrikalarında çok sayıda güvenlik görevlisi istihdam edilmekte ve bu durum da işletme maliyetini arttırmaktadır.

5. SONUÇLAR

- Arama, ön işletme ve işletme ruhsatlarının sayısı 1994-2000 yılları arasında 66'dan 303'e çıkarak yaklaşık 4.5 katlık bir artış sağlanmıştır. Bu artışa karşın şu anda işletilen ocak sayısı 12 olup, Diyarbakır'da bilinen mermer rezervlerinin yaklaşık % 4'üne karşılık gelmektedir.
- Ocak sayısı, 1992 - 2000 yılları arasında 2'den 12'ye çıkarak 6 kat artmıştır.
- Blok üretiminde 1992 - 2000 yılları arasında 3.500 m³'ten 55.900 m³'e çıkılarak yaklaşık 16 katlık bir artış gerçekleştirilmiştir.
- Türkiye'nin 1999 yılı blok üretimi 950.000 m³ olarak alındığında, Diyarbakır'ın blok üretim payı 1992 yılında % 0.73 iken 2000 yılında % 5.88'e yükselmiştir.
- Türkiye'nin yıllık plaka üretimi 10.000.000 m² olarak kabul edildiğinde, Diyarbakır'ın plaka üretimindeki payı yaklaşık % 7.4'e karşılık gelmektedir. Mevcut işleme fabrikalarının kurulu kapasitesi ise bunun çok üstündedir.
- Diyarbakır'daki toplam blok üretiminin yaklaşık % 38'si, plaka üretiminin ise yaklaşık % 12'si ihraç edilmektedir.
- Mermercilik sektöründe çalışan mühendis ve işçi sayısı toplam 570'dir.
- Teşvik kredisinden yararlanan mermer işleme fabrikasının sayısı 3'tür.

6. ÖNERİLER

- Verimli ocak işletmeciliğini gerçekleştirebilmek için; ocaklarda detaylı jeolojik etütler yardımıyla bloklaşma, renk homojenliği, süreksizliklerin durumu, gözenek ve boşlukların tespit edilmesi ve aynaların bu kriterlere göre düzenlenmesi,
- Kesim sırasında istenilen verime ulaşılabilmesi için, makine seçiminin kesilen mermerin kütle (fiziksel, kimyasal ve minerolojik) özelliklerine göre yapılması,
- Üretilen mermerin kalitesini bilmek ve buna göre pazarlamak için; firmaların standart ölçülendirme kontrolü, cila kontrolü, sağlamlık kontrolü, strüktürel kontrol ve renk ayırımı kriterlerini belirleyen kalite kontrol ünitelerinin oluşturulması,
- Her sektörde olduğu gibi mermercilik sektöründe de bir çevre boyutu vardır. Ancak bu sektörde kirlenmenin bir anlamda geçici görsel kirlilik olması, toksit ve kalıcı bir etkisinin olmaması, mermerin ocaktan çıkartılması ve işlenmesi sırasında geride kalan mermer atıklarının (mermer şlamı, ve parçaların) değişik sanayi dallarında kullanılarak ülke ekonomisine kazandırılabilmesinden dolayı; gerek “ÇED ön araştırması” ve gerekse “ÇED raporu” hazırlanmasında bu hususların göz önünde bulundurulması daha basit ve mermere yönelik bir formatın hazırlanması,
- Bölgenin sosyo-ekonomik yapısının ülke genelinin altında ve nüfus artış hızının ise çok üstünde olması nedeniyle, devletin özellikle yoğun işgücüne dayalı mermercilik sektörünün gerek ülke ekonomisi ve gerekse istihdam açısından önemli bir sektör olarak göz önünde bulundurması,
- Üniversite-sanayi işbirliğinin sağlanması, gerekmektedir.
- Ayrıca ilimizde mermercilik sektörünün örgütlenmesiyle orta ve hatta küçük işletmeler dahi ürünlerini daha kolay pazarlama konumuna gelebilecektir. Bu anlamda, Diyarbakır GAP-GİDEM öncülüğünde 2000 yılı içerisinde

“Mermercilik Sektörü Sorunları ve Çözüm Önerileri” konulu bir panel düzenlenmiş ve bu panele Diyarbakır ve çevre illerden (Elazığ, Ş.Urfa, Mardin ve G.Antep) 100’ün üzerinde katılım sağlanmış olup, bölgede sektörün örgütlenmesi konusunda ilk adım atılmıştır.

7. KAYNAKLAR

Başçetin, A., Tuncer, G., ve İpekoğlu, B., 1997, “Türkiye Mermer Sektörüne Genel Bir Bakış”, II. Mermer Sempozyumu, Afyon, s: 1-13

Erdoğan, M., ve Yüzer, E., 1992, “Türkiye Bloктаş Üretimindeki Son Gelişmeler ve Sektörün Uluslararası Boyutu”, I. Mermer Sempozyumu, Afyon, s:1-8

Görgülü, K., ve Ceylanoğlu, A., 1996, “Mermer İşletme Yöntemleri, İşletme Sistemleri ve Türkiye’de Karşılaşılan Bazı Sorunlar”, C. Ü. Mühendislik Fakültesi Madencilik Bilim ve Teknolojisi Dergisi, Sivas, s: 109-117

Erdoğan, M., ve Yüzer, E., 1999, “Türkiye Endüstriyel Mineraller Envanteri”, Mermer ve yapıtaşları, s:131-137

Bilgin, M. ve Çakır, E., 1998, “Mermer Araştırması”, İstanbul Ticaret Odası, yayın No:1998-1

M.T.A. Bölge Müdürlüğü (Diyarbakır Arşiv No: 354)

M.T.A. Bölge Müdürlüğü (Diyarbakır Arşiv No: 9577)

Toprak Mermer Katalogu, 2000

**DİYARBAKIR'DA BULUNAN MERMER FABRİKALARI VE OCAKLARA
AİT ADRES VE TELEFON NUMARALARI**

TOPRAK MERMER

Tel : 861 28 19 –861 28 13- 222 40 24 (0412)
T-Fax : 861 28 14
Adres : Gevran Cad. Azca 2 Apt. No 30/2 Ofis Diyarbakır

DİMER

Tel : 224 91 56 (0412)
T-Fax : 224 93 45
Fab-Adres : Elazığ Yolu 20.Km Diyarbakır

BEDEN MERMER

Tel : 222 29 82- 222 58 85 (0412)
T- Fax : : 224 47 57
Fab : 345 00 74
Fab-Adres : Elazığ Yolu 25.Km OSB- Diyarbakır

BAKIR MER

Tel : 262 22 69 (0412)
Fax : 229 52 04
Adres : Silvan Yolu 2. Km. Diyarbakır

DİMERSAN

Tel : 262 50 53 (0412)
Fax : 262 49 24
Adres :Elazığ Yolu İplik Fab.Karşısı Yeni İçeri Cad. Diyarbakır

BETA - MER

Tel : 255 00 51 (0412)
Fax : 255 01 89
Adres : Urfa Yolu 13.Km Gözeli Diyarbakır

GÜN- MER

T-Fax : 224 49 72 (0412)
Fab : 235 93 73
Fab-Adres : Mardin Yolu 5.Km Diyarbakır

FIRAT MERMER

Tel : 224 66 33 (0412)
T-Fax : 228 77 68
Fab : 461 34 40
Adres : Hamabaşı Mevkii . Yiğit Petrol Arkası Çermik/Diyarbakır

KARAASLAN BAZALT

Tel : 228 06 54 (0412)
T-Fax : 228 76 26
Fab : 255 06 06 - 07
Fab-Adres : Urfa Yolu 12. Km Gözeli Diyarbakır
Şube-Adres : İnönü Cad. Uçar Sok. No 2 Diyarbakır

ALACAKAYA MERMER

Tel : 0 424 255 12 61- 62
Fax : 0 424 255 12 64
Adres : Organize Sanayi Bölgesi, Yazı Konak / Elazığ

NURTAŞ MERMER

Tel : 0 342 461 41 37
Fab : 0 342 431 73 43
Adres : Adana Yolu 33 Km. Yamaç Oba Gaziantep

ÜNALLAR MERMER

Tel : 0 342 230 08 58
Adres : Yaprak Mah. İstasyon Cad. Fuar İş Merkezi Kat 5/3 Gaziantep

AKDAĞ MERMER

Tel : 0414 369 12 97-98
Fax : 0414 357 51 00

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

Merkez: Willy Brandt Sokak No: 5 Çankaya 06680 -ANKARA
Tel: (0.312) 442 23 24 (Pbx) • Fax: (0.312) 440 13 84
E-Mail: gap-x@gap.gov.tr

Bölge Müdürlüğü: Şanlıurfa Tüneli Çıkış Ağızı, P.K. 155, 63000 ŞANLIURFA
Tel: (0.414) 314 17 50 (3 Hat) * Fax: (0.414) 313 50 73
E-Mail: bolge@urfa.gap.gov.tr

Diyarbakır GAP-GİDEM: Kültür Sarayı 5. Kat - DİYARBAKIR
Tel/Fax: (0.412) 228 61 32 - 228 39 45
E-Mail: dgidem@superonline.com